

MYKOLAS
KRUPAVIČIUS
ATSIMINIMAI

А. Кореяновъ

Mykolas Krupavičius

ATSIMINIMAI

LIETUVIŠKOS KNYGOS KLUBAS

Aplankas dail. Vytauto Virkau

Spausdino Draugo spaustuvė, 1972 m.

4545 West 63 Street
Chicago, Illinois 60629

T U R I N Y S

Išvadas	7
NAMAI	9
VEIVERIŲ SEMINARIJOJE	25
Mokinių veikla	36
Mano mokslo eiga	41
Seminarijos tvarka.	45
MOKYTOJAS LENKIJOJE	55
Liaudis ir mokykla	65
Ūkininkija	68
PAPILĖ	78
PAPILDYMAI	100
Į NAUJUS HORIZONTUS	107
SEINAI	116
Seinų seminarija	117
Seminarijos lietuviybė	140
PETRAPILIO DVASINĖ AKADEMIJA	183
Zongolavičius	208
Prasideda karas	217
TALINAS	226
VĖL Į PETRAPILĮ	237
VORONEŽAS	246
Voronežo ateitininkai	262
Aušrininkai	273
TARP VORONEŽO IR LIETUVOS	286
Vokiečių nelaisvėje	296
NEPRIKLAUSOMYBĖS AUŠRA	319
Vardynas	353

ILIUSTRACIJOS

MYKOLAS KRUPAVIČIUS

(Prie titulinio puslapio)

I. Mykolas Krupavičius 1918-1919 metais

II. Rozalija Malinauskaitė-Krupavičienė

III. Pranciškus Krupavičius

IV. Veiveriai, bendras vaizdas

V. Mykolas Krupavičius, jo motina ir tėvas (fotomontažas)

VI. Veiverių mokytojų seminarijos rūmai

VII. Mykolas Krupavičius — mokytojas

VIII. Mykolas Krupavičius savo šeimos narių tarpe

IX. Mykolas Krupavičius, teologijos studentas Seinuose

X. Seinų kunigų seminarijos rūmai

XI. Seinų katedra

XIIa ir XIIb Voronežo ateitininkų išvyka 1916 m.

XIII. Bernardas Žukauskas Voroneže 1917 m. vasarą

XIV. Kun Mykolas Krupavičius su seserimis

XV. Mykolas Krupavičius su Dr. V. Literškiu
atsiminimų diktavimo metu

(Iliustracijos patalpintos tarp 192 ir 193 psl.)

I V A D A S

Mykolo Krupavičiaus palikime jo testamentą vykdytojai rado pluoštą popierių, kurie pasirodė esą jo jaunystės atsiminimai. Testamentą vykdytojai, būtent, Antanas Repšys, dr. Kazys Šidlauskas ir kun. Vytautas Bagdanavičius, vykdydami velionio valią, rūpintis jo raštų leidimu, pirmoje eilėje susirūpino šių rankraščių išleidimu. Jie tam reikalui susitarė su Lietuviškos Knygos Klubu.

Rankraštis, kaip paaiškėjo, buvo surašytas dr. Vlodo Literiskio, Vasario 16 Gimnazijos direktoriaus. Prel. Mykolas Krupavičius savo atsiminimus pasakojo, o dr. Vladas Literiskis, atrodo, labai rūpestingai juos užrašė. Juos perrašęs, jis įteikė prelatui Krupavičiui. Ši suderinta veikla pasidarė galima tik dėl to, kad prelato Krupavičiaus draugai iš Jungtinių Amerikos Valstybių ir kitur pakartotinai įkalbinėjo jį savo atsiminimus pasakoti. Šalia to, jie susitarė su dr. Literiskiu, kad jis imtųsi šių atsiminimų užrašinėjimo.

Gaila, kad dr. Vladas Literiskis atsiskyrė iš šio pasaulio netrukus po prelato Krupavičiaus mirties, dėl to nebuvo progos plačiau apie šių užrašų eigą bei tikslų šių pasakojimų laiką sužinoti. Tačiau trumpai prieš savo mirtį dr. Literiskis yra minėjęs kun.

V. Bagdanavičiui, kad jis šiuos užrašus yra surašęs ir žadėjo atiduoti jo turimą nuorašą. Iš visų aplinkybių aiškėja, kad šie atsiminimai buvo surašyti Vokietijoje, prieš prelatui Krupavičiui persikeliančiam gyventi Amerikon. Iš Krupavičiaus laiško dr. Literiskiui rašyto 1957 m. birželio 14 d., jau abiemis esant Amerikoje, aiškėja, kad šie rankraščiai prelatui buvo įteikti po šios datos. Aišku taip pat, kad jie buvo perrašyti mašinėle dar Europoje.

Atsiminimai apima laikotarpį nuo Krupavičiaus vaikystės iki maždaug 1919 metų, t. y. jo įsijungimo į Lietuvos nepriklausomybės atstatymo veiklą. Nors šie atsiminimai neapima paties reikšmingojo Krupavičiaus veiklos laikotarpio, tačiau vienur kitur prabėgomis jis juos mini, sudarydamas tokiu būdu vieną kitą tos veiklos nuotaikų prošvaistę. Pagrindinė tačiau šių atsiminimų reikšmė yra ta, kad jie sudaro galimybę pažinti ir pasekti palaips-

niui, kaip ši, visais atžvilgiais labai turtinga ir kovinga asmenybė susiformavo iš paprasto kaimo berniuko.

Šalia to, kad Krupavičius čia nuoširdžiai papasakoja savo kultūrinio, religinio ir politinio brendimo fazes jau pačioje jaunystėje, nelaisvas nuo aštrių kovų, jis čia pateikia labai daug informacijų šio šimtmečio pradžios lietuvių tautos būklei pažinti. Čia yra apibūdinta labai daug asmenų, problemų bei sąjūdžių.

Šio rankraščio kalbą peržiūrėjo, paruošdamas jį spaudai, rašytojas Vincas Ramonas.

Atsiminimai yra tik įvadas į plačios ir gilios Krupavičiaus veiklos studijas. Tolimesnių savo veiklos tarpsnių apibūdinimo išbaigtoje sisteminėje formoje jis pats nėra palikęs. Tačiau jis rūpinosi telkti medžiagą, nušviečiančią veiklą ir problemas, kuriose jam teko dalyvauti.

Stebint pasilikusią medžiagą ir turint prieš akis Krupavičiaus veiklos tarpsnius, tolimesnes Krupavičiaus studijas tektų dalinti į tris savitas dalis. Pirmąją dal. sudarytų jo veikla Lietuvos nepriklausomybės kūrimo baruose. Čia įeitų jo veikla seimuose, žiedžiant Lietuvos konstituciją, formuojant pagrindinius įstatymus ir pravedant žemės reformą.

Antrąją jo veiklos dalį apimtų laikotarpis, jam pasitraukus iš valdžios, čia įeitų jo klebonavimai, jo santykiai su Lietuvos valdžia, kovos už ūkininką, santykiai su vienu ir kitu okupantu. Nors medžiagos šiam laikotarpiui dėl įvairių priežasčių nepasisekė jam daug sutelkti, tačiau ją galima papildyti gyvais liudininkais.

Trečiąją jo veiklos dalį sudaro jo veikla išeivijoje, atkuriant Vyr. Liet. Išl. Komitetą ir jam vadovaujant. Čia priklausytų laisvinimo veiksmų derinimas, Lietuvių Chartos paskelbimas, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės sampratos sudarymas bei kiti išeivijos klausimai, prie kurių aiškinimosi Krupavičius prisidėjo.

Pilnas Krupavičiaus pažinimas nėra įmanomas be jo raštų studijų. Jo raštai yra išblaškyti įvairiuose skirtingų laikų leidiniuose. Net tikslesnis jų sąrašas šiandien nėra įmanomas. Iš savo gausių rašinių socialiniais klausimais Krupavičius yra suplanavęs kapitalinį veikalą "Krikščioniškoji sociologija". Jis taip pat yra palikęs kitą rankraštį, pavadintą "Mąstymai kunigams". Jų leidimas, einant jo paties pageidavimu, būtų tolimesnis jo palikimo tvarkymo uždavinys.

NAMAI

Savo giminės kilme niekada nesidomėjau. Ji man ir dabar nerūpi. Mano motinos pasakojimu, tėvo tėvai baudžiaivos metu yra atsiradę Suvalkijoje iš Vilniaus krašto. Motina sakė, kad tėvo tėvai atbėgo čia, gelbėdami savo gyvybę. Jie bėgo nuo savo dvarininko. Suprantama, ir Suvalkijoje tėvo tėvai nesurado laisvės ir saugumo — vėl tapo kito dvarininko baudžiauninkais. Neturiu jokių žinių apie anų laikų Krupavičių gyventas vietas, dirbtus darbus ir šeimynines istorijas. Žinau tik, kad mano tėvas yra gimęs baudžiauninko šeimoje. Panaikinus baudžiavą, Krupavičiai, jau laisvi ūkininkai, gyveno Navininkų kaime, Krokialaukio par., Alytaus apskr. Apie savo tėvą nedaug teturiu žinių. Ar jis buvo išėjęs kokius nors mokslus, sunku dabar pasakyti. Motinos pasakojimu, jis mokėsi užsieny, gal Belgijoje. Jis turėjęs filosofijos daktaro diplomą, kurio savo akimis nesu matęs. Kiek paūgėjęs ir pradėjęs orientuotis knygų lobyje, tarp turėtų šeimoje lenkiškų, rusiškų ir lietuviškų knygų suradau kelias knygas prancūzų kalba, kurių turinio neatsimenu, bet gerai atsimenu jų savininko parašą: Francois Krupaviczus. Tėvo, matyt, būta išsilavinusio žmogaus, nes jo knygyne suradau įvairaus mokslinio turinio prancūzų, lenkų ir rusų kalbomis knygų. Kuo tėvas vertėsi Lietuvoje? Jis buvo aluda-

ris ir spirito varyklų mechanikas. Motinos pasakojimu, tėvas tokią vietą turėjo Barbieriškio dvare, o vėliau Rudaminos parapijos Aštriojoje Kirsnoje. Anų laikų sąlygomis darbas buvo gerai apmokamas. Be piniginio atlyginimo, dar gaudavo salyklo ir mielių. Tėvas mokėdavo sudaryti pinigų: pirkdavo liesas karves, jaučius, po to salyklų atšerdavo ir parduodavo mėsai. Sutaupytus pinigus skoinavo pažįstamiems, gidminėms. Daugiausia pinigų buvo paskoinęs savo giminei Judzentavičiui iš Balkūnų valsčiaus. Tėvo idealas buvo turėti savo ūkį. Kada jo apskaičiavimu už sutauptus pinigus jau buvo galima nupirkti ūkį, jis iš Barbieriškio tarnybos išėjo. Bet pasiskubino: pinigus skolindavo be jokių vekselių, todėl pavyko atgauti tik mažą skolos dalį, o iš savo giminės Judzentavičiaus nieko negavo. Išsinuomavo nedidelį 30 ha Ūtos majoratėlį, kurį turėjau laimės ir džiaugsmo išparceliuoti ir tuo būdu aprūpinti žeme mano tėvo kumetį Bubnį. Majorato valdytojas Ramzay prašė, kad mano tėvas leistų gyvenamose patalpose laikinai apsigyventi von Der Ley. Gyvenamas namas buvo didelis, vietos daug, todėl tėvas tą Ley priėmė, bet priėmė nelaime ant savo galvos: po kurio laiko Ley tėvą išstūmė iš to majoratėlio. Spėjama, kad Ramzay tik tuo tikslu ir buvo jį ten įsodinęs. Atsidūrus plikame lauke su menku pinigų kišenėje, kilo sunkus klausimas, kur apsistoti ir duonos pelnyti. Negalėčiau paaiškinti, kaip ir koku būdu tėvas atsirado Igliaukos parapijos Igliskėliuose. Ten iš Marčiaus Bauro išsinuomavo ketvirčio margo daržą, pasistatė namelius ir pradėjo verstis prekyba, nes minimoji vieta buvo prie didelio Marijampolės-Prienų vieškelio. Ten pirmiausia įsitaisė mažą krautuvėlę, o vėliau alinę (karčiamą). Tėvo karčiama, įvedus monopolį, buvo uždaryta, kaip ir visos panašios įstaigos. Tik po kurio laiko atitinkamų valdžios įstaigų Marijampolėje buvo pasiūlyta įsteigti užieigos namus (Postojalų dvor).

Visa šita prekyba, reikia manyti, nebuvo pelninga, nes tėvas apsisprendė išvažiuoti į Ameriką. Daug kas jį nuo to žygio atkalbinėjo, bet jis atkalbinėjimams nepasidavė argu-

mentuodamas, kad, jei kaimo bernas, nemokėdamas nė skaityti, nė rašyti, po kiek metų iš Amerikos parsigabena kapitalo ir nusiperka ūkį, tai jis, mokytas žmogus, turėdamas gerą profesiją, Amerikoje lengvai prasigyvens ir sugrįžęs galės įsigyti seniai svajotą ūkį. Jis užmiršo vieną mažą aplinkybę: bernai, kurie važiuo į Ameriką, buvo jauni vyrai, fiziškai pajėgūs. Amerikai fizinė jėga terūpėjo, o tėvui jau buvo daugiau kaip 50 metų.

Išvažiuodamas į Ameriką, tėvas turėjo 500 rublių, iš kurių motinai su keturiais mažais vaikais* paliko 200, o keilionei pasiėmė 300. Amerikoje tėvui nesisekė. Ilgą laiką buvo bedarbis ir beduonis. Tik Čikagos lietuvis klebonas Kriaučiūnas, su tėvu geriau susipažinęs, iš pasigailėjimo davė bažnyčios tarno (zakrastijono ar špitolninko) vietą. Gavęs kambariuką ir menką atlyginimą, kiek atsiduso, bet paliktai šeimai nieko negalėjo atsiųsti. Mirus geradariui kun. Kriaučiūnui, jo įpėdinis tėvą, kaip seną žmogų, pašalino iš darbo, bet ir vėl kažkoks kunigas jam padėjo: jį įpiršo į fabriką už šlavėją. Įvyko nelaimė: mašinos buvo sunkiai sužalotas. Kompensatos iš savininko negavo. Tada jį kaip invalidą priėmė Čikagos miesto prieglauda. Kiekvienas prieglaudos gyventojas turėjo dirbti tokį darbą, kurį galėjo atlikti. Mano tėvui ne kartą teko šluoti gatvę. Gatvė ir jo gyvenimą pribagė: sunkvežimis jį mirtinai suvažinėjo. 1949 metais, būdamas Amerikoje, norėjau gauti smulkesnių žinių apie savo tėvą ir jo gyvenimo pabaigą, bet nė prieglauda, nė lietuviška parapija, nė miesto savivaldybė jokių žinių man nesuteikė, todėl nežinau, kur mano tėvas yra palaidotas. Mirė jis tarp 1916 ir 1918 metų.

Motina Rozalija Malinauskaitė, Barbieriškio miestelio ūkininkaitė. Apie Malinauskų kilmę žinių neturiu. Motinos tėvas man sakydavo, kad jis esąs amžinas dzūkas ir jo tėvai čia

* Vyriausia buvo duktė Melanija, po jos gimė Mykolas, po jo Veronika ir Marytė. Melanija, būdama 12 metų, išvyko Amerikon ir čia vėliau ištekėjo už Kazimiero Rugio. Mykolas Krupavičius gimė 1885 m. spalio 1 d.

nuo amžių gyvenę. Motinos tėvas dar pats yra ėjęs baudžiauninko pareigas. Jį atsimenu gana gerai. Jis, Raulynas Malinauskas, buvo šviesus žmogus: mokėjo skaityti ir rašyti. Turėjo lietuviškų ir lenkiškų knygų. Tarp kitko jis turėjo Šventųjų Žyvatus, bene Valančiaus. Labai mėgau juos skaityti. Tai buvo įvykių enciklopedija. Malinauskas gerai atsiminė baudžiatvės laikus, 1863 metų sukilimą, į kurį jis buvęs dvarininkų įtrauktas ir vėliau pabėgęs. Gaila, kad iš tų atsiminimų aš nieko nesu užrašęs. Panaikinus baudžiatvę, jis gavo 30 margų ūkelį, kuris ligi kolchozų išliko Malinauskų giminės rankose. Išsivadavęs iš baudžiatvės, jis, jau laisvas pilietis, buvo išrinktas pirmu Barbieriškio taikos teismo launinku, o paskui valsčiaus viršaičiu.

Vaitavo gana ilgai. Įgijo gerą vardą, bet vėliau pats iš tų pareigų pasitraukė. Gražiai sutvarkė savo ūkį. Į jo vietą buvo išrinktas jo sūnus Antanas. Kiek jis vaitavo, nežinau, tik žinau, kad jis, kaip ir daugelis Suvalkijos vaitų, pravaitavo 10 margų žemės ir, be to, savo įpėdiniui, mano pusbroliui Jonui Malinauskui, paliko nemažą skolas.

Mano motina buvo baigusi pradžios mokyklą. Buvo šviesi ir sumani moteris: manau, kad ji turėjo būti prasilavinusi, jei dvaro ponas (o mano tėvas jau prie ponų priklausė) ją vedė. Mano motina buvo jau antroji tėvo žmona.

Motinos tėviškės tarpusavio kalba, kaip ir visų ano meto Barbieriškio gyventojų, buvo lenkiškai lietuviškas žargonas. Motinos tėvas ir jos brolis Antanas, ne kartą paklaustas kodėl šeimoje kalbasi lenkiškai ir ar jie esą lenkai, atsakydavo, kad jie esą dzūkai, lenkai nebuvę ir nesą. Ta kalba kalbėdavo iš papratimo. Esą, kai ateisianti lietuvių kalbos mada, jie kalbėsia tik lietuviškai. Teisybė, mano pusbrolio Jono Malinausko šeimoje neteko girdėti nė vieno lenkiško žodžio. Lygiai ir Malinauskų šeimos nariai, sūnūs ir dukterys Amerikoje, nuo pat išemigravimo laikų pasiliko grynai lietuviai.

Kuria kalba tėvas ir motina kalbėdavo dvare, nežinau. Žinau tiek, kiek esu pats jau kritiškai patyręs: motina kalbėdavo visai gerai anų laikų lietuvių kalba, o lenkų kalbos

tobulumo nebuvo pasiekusi. Ten vyravo barbieriškinė lenkų kalba. Su mumis, vaikais, nuo mažų dienų ji kalbėdavo tik lietuviškai. Bet motina turėdavo didelio noro savo vaikus išmokyti ir lenkiškai. Motinos argumentas: kiekvienam žmogui naudinga mokėti kelias kalbas. Prievartos nenaudodavo. Retkarčiais kokią žodį ar sakinį pasakydavo lenkiškai, o mes anais laikais prie svetimų žmonių gėdindavomės nors ir vieną žodį lenkiškai pasakyti. Motina šalia lietuviškų poterių norėjo išmokyti ir lenkiškų poterių. Tėve Mūsų, Sveika Marija išmokau, bet kai priėjau prie Tikiu Į Dievą Tėvą, už žodžio Visagali (Wszechmogacy) užkliuvau, nes nesugebėjau ištarti. Išsiprašiau mane atleisti nuo šios pareigos. Šitaip pasibaigė mano lenkiškas kultūrinimas.

Mano motina mirė 1920 metais po ketverių metų širdies ligos. Mirė Marijampolėje pas mano seserį Astrauskienę. Nepaprastai džiaugėsi sulaukus Nepriklausomos Lietuvos. Viskas savo maldas ji skyrė Dievui už Lietuvos laisvę ir laimę. Ji gyveno Nepriklausomybės pirmaisiais laikais, kada Lietuva buvo labai netvirta ir kada jai grėsė pavojai būti okupuotai.

Tėvas mirė sulaukęs 80 su viršum metų, o motina 63 ar 64 metų.

Barbieriškis žinomas nuo 16 amžiaus pradžios. Ta vieta priklauso prie senesniųjų mūsų apgyventų vietų. 16 amžiaus pradžioje ten buvo įkurtas dvaras, kuris davė pradžią miesteliui. Nors Barbieriškės ir nepriklausė prie didesnių miestelių, bet prieš Pirmą Pasaulinį karą buvo žinomas gyva prekyba. Barbieriškis, kaip ir visi mūsų panemunės miesteliai, užima gražią vietą. Užsienio svečius, kuriuos buvo norima supažindinti su gražiomis Lietuvos vietomis, dažnai nuveždavo į Barbieriškį. Barbieriškis yra prisiglaudęs prie Nemuno upės, ir, būtent, prie tos vietos, kuri priklauso prie Birštono kilpos. Be to, iš vieno šono Barbieriškį supa srauni Peršekės upė, kurią pradžioj sudaro Metelytė ir Obelytė, ištekančios iš Metelio ir Obelijos ežerų. Šitos dvi upės susitikusios gauna Peršekės vardą. Peršekė nedidelė upelė, neilgus Lietuvos žemės plotus skalauja. Ji yra grynai dzū-

kiška upė: Dzūkijoje gauna pradžią, Dzūkijoje ir baigia savo kelionę. Dar mažesnis iš kitos pusės upelis Ringis, kuris savo laiku buvo žymus tuo, kad kai kitur Lietuvoje vėžiai buvo išnykę, Ringis lyg sėklai juos buvo išsaugojęs. Garsi yra vadinamoji Barbieriškio giria savo plotais ir lapuotais medžiais. Barbieriškis tai grybų, uogų, riešutų, žuvų ir vėžių karalija. Gamtos grožis ir turtai sudarė puikią atostogų vietą. Plačiai buvo žinomi Barbieriškio žydų kepti kringeliai ir chalos.

Šitokiam Barbieriškyje man teko išvysti pasaulį 1885 metų spalio mėn. 1 dieną. Mano gimtinė — Barbieriškio dvaras, kuriame mano tėvas tarnavo. Buvau antras iš eilės. Po manęs gimė dar dvi seserys. Taigi buvom keturi vaikai: aš ir trys seserys. Jokių atsiminimų iš Barbieriškio dvaro neturiu, nes mano tėvas, atsisakęs nuo savo tarnybos, išsivežė mane į Ūtą, kada aš buvau dvejų metų. Bet dvarą gana gerai pažįstu: visas atostogas, prieš įstodamas į kunigų seminariją, praleisdavau motinos tėviškoje, Barbieriškyje. Dvaras buvo grafienės Vodzinskienės nuosavybė. Grafienė turėjo daug polivarkų — Juozapavą, Tadeušavą, Marynką, Liudvikavą ir kitus. Dvaro centras buvo gražiai įrengtas: turėjo gražų parką, nutįsusi Peršekės pakrante. Grafienė neįstengė suvaldyti didelių žemės ir miškų plotus. Ji buvo lenkė, kilusi iš Lenkijos gilumos, bet, žmonių pasakojimu, lietuviams nebuvusi kenksminga ir neskyrusi lietuvio nuo lenko. Grafienę susmukdė ne tiek jos nesugebėjimas ūkininkauti, kiek nerūpestingi dvarų tvarkytojai. Dvarai buvo parduoti iš varžytinių. Juos nupirko lenkas Žaltauskas, kurį jau man teko iš dvaro pašalinti Žemės Reformos metais. Įdomu, kad tas medinis namas, kuriame gimiau, išliko ligi žemės reformos. Barbieriškio dvaro centrą su 25-30 ha pavedžiau Lietuvių Moterų Katalikių Draugijai, pastatydamas sąlygą, kad ten būtų įkurta mergaičių žemės ūkio mokykla jaunoms dzūkaitėms šviesti. Mano gimtuose namuose mokykla ir buvo įkurta.

Nedaug ką turiu pasakyti ir apie Ūtą, bet šį tą kaip per miglas atsimenu. Atsimenu, kaip mūsų pačių šuo, mano

tampomas už ausų, įkando. Atmenu, kad lipdamas kopėčiomis ant stogo, nugriuvau ir gerokai prisitrenkiau. Vieną kartą, pasigedęs tėvo ir motinos, kurie laukuose dirbo, išėjau ieškoti, bet pataikęs ne į tą pusę, nuklydau net į kitą kaimą. Tėvai turėjo daug vargo ieškodami, nes nė savo vardo, nė adreso nežinojau. Tai ir visi mano Ūtos atsiminimai. Bet Ūtą taip pat gerai pažįstu, nes ir ji, kaip esu minėjęs, man teko išparceliuoti. Dvarelis 8 ha centrą atidaviau naujai kuriamai Ūtos parapijai, į kurią, man pasitraukus iš politikos darbo, vysk. Karosas buvo mane beskirias klebonauti. Vargais negalais išsiprašiau mane nuo tų pareigų atleisti ir paskirti kur nors vikaru, nes, savo amžiuje nedirbęs parapijoje, norėjau prie gero klebono įgauti geros praktikos. Pakliuvau vikaru į Garliavą.

Tėvas Ūtoje neilgai sušilo. Antnemunio valsčiaus viršaitis tada buvo Stasys Malinauskas, mano motinos tikras brolis, o mano dėdė. Kokius jis mokslus baigė, nežinau. Motina sakė, kad jis tarnavo valdininku pas apskrities viršininką. Vėliau jis buvo komisaro valstiečių reikalams sekretorius. Nežinau, kodėl Antnemunio valsčius pastatė jo kandidatūrą į valsčiaus viršaičius. Malinauskas buvo išrinktas viršaičiu.

Savo dėdę atsimenu: buvo aukšto ūgio, ilga barzda, ilgokais garbanotais plaukais, gražiai apsirengęs ponas. Matyt, savo seserį, mano motiną, mylėjo, nes dažnai atsilankydavo mūsų namuose būdamas valdininku ir vėliau tapęs viršaičiu. Atmenu vieną smulkmeną — dėdė mus visada kalbindavo lietuviškai, o dėdienė lenkiškai, nors mes, vaikai, jos nesugebėdavom suprasti. Tik vėliau paaiškėjo paslaptis: dėdienė buvo dvarininkaitė iš Jurgiškių dvarelis kažkur nuo Alytaus. Mergautinė jos pavardė Kazlauskaitė.

Malinauskas buvo populiarus ir žmonių mėgiamas. Tekdavo man į tas vietas nuvažiuoti Nepriklausomybės laikais: žmonės jį atsimindavo kaip gerą viršaitį, kuris ne tik gerai tvarkė valsčiaus reikalus, bet ir žmonėm padėdavo savo patyrimais, patarimais įvairiuose reikaluose.

Dėdė ir dėdienė mirė. Paliko du vaikus ir du ūkius —

vieną Junonių kaime, kur buvo valsčiaus raštinė, kitą Dubenų kaime, abu Rumbonių parapijoje. Vaikai paliko maži. Atsirado globos reikalas. Vaikų globėju buvo išrinktas mano tėvas. Išstumtas iš Ūtos, tėvas išvažiavo į Junonių kaimą eiti globėjo pareigų. Nedidelis dar buvo iš manęs vyras — kokių 4-5 metų. Nekiek vyresni už mane ir dėdės palikti našlaičiai vaikai — Zosė ir Stasys. Atsimenu juos miegai. Gaila, kad neleido jiems užaugti mano tėvų globoje. Jų giminės iš motinos pusės — dvarininkėlis Kazlauskas, kitas taip pat dvarininkėlis Raisas, — matydami, kad jų giminaitės vaikai išaugs lietuviais, ir būdami patys globos komiteete, teismo keliu išreikalavo vaikus sau. Abu vaikai tautai žuvo. Buvau sutikęs Stasį du kartu: vieną kartą, kai jis buvo bebaigiąs Suvalkų gimnaziją, ir antrą kartą, kai jis buvo, rodos, Krokuvos Politechnikos Instituto studentas. Lietuviškai kalbėjo laisvai. Jo dvasia lietuviams ir Lietuvos reikalams buvo tolimesnė. Zosė daugiau lietuviškumo išlaikė. Ją buvau sutikęs jau baigęs mokytojų seminariją. Zosė tada buvo baigusi Suvalkų gimnaziją. Giminių lietuviška dvasia, Suvalkų lenkiška aplinka jos nepaveikė: simpatijos ir prisirišimas pasiliko Lietuvos pusėje. Tik gaila, kad, baigusi gimnaziją, antrais metais mirė.

Junonyse, kuriuos ir šiandien maloniai atsimenu, motina pradėjo mane šviesti. Į tą švietimą buvau pats palinkęs. Mėgdavau knygas, bet tik tokias, kuriose būdavo paveikslėlių. Tą mano silpnybę motina išnaudojo savo tikslams. Ir nevisuomet geruoju, nes kada motina kreipdavo mano mintį silpnybę savo pusėn, norėdama išmokyti raidžių, aš visuomet pasistengdavau susirgti. Bet motina turėjo daug gerų vaistų nuo mano ligos. Motinos dėka penkerių metų amžiaus jau paskaitydavau lengvesnius skaitymėlius. Tada tėvai nutarė mane leisti į mokyklą, kuri buvo Kriaunių kaime. Į mokyklą man tekdavo eiti kelis kilometrus. Ten tada mokytojavo jaunas mokytojas Kazlauskas. Mokyklą gerai atsimenu. Mokyklos draugai mane, kaip jauniausią ir mažiausią, pajuokdavo ir pastumdėti mėgindavo, bet kiti, riteriškesnės dvasios, silpnėsi užstodavo. Po kiek laiko (motina ne-

sigailėdavo ragaišio įdėti į mano krepšelį) savo dzūkiškus draugus patraukiau savo pusėn ir tapau lygiateisis mokyklos bendruomenės narys.

Bet neilgai Kriauniuose man teko semtis mokslo šviesos. Globos komiteto dauguma buvo aplenkėję šlėktelės. Nesunku jiems buvo mano tėvą išstumti. Tėvas tada atsidūrė minėtame Igliškėlių kaime, Javaravo valsč., Igliaukos parapijoje. Man dykaduoniauti tėvai neleido. Igliškėliuose buvo pradžios mokykla, kurioje mokytojavo anų laikų tipingas pradžios mokyklos mokytojas Jasaitis. Į Jasaičio rankas tėvai mane tada ir atidavė. Mokyklą mėgau, gal ne tiek dėl mokslo ir knygos, kiek dėl draugų ir progų pakrykštauti pertraukų metu ir grįžtant draugų krūvoje namo. Igliškėlių mokykla buvo vienintelė visame valsčiuje. Buvo pas ūkininką Oželį, kuris specialiai tam tikslui pastatė namelius, tik, deja, daugiau panašius į vištininką kaip į švietimo įstaigą. Mokytojas gyveno šalia mokyklos Oželio seklyčioje. Nedaug susirinkdavo į mokyklą studentukų — gal nedaugiau kaip 20. Tokios mokyklos pakakdavo. Dažniausiai mokyklą pradėdavo lankyti bernai, kuriems artinosi laikas stoti į rusų kariuomenę. Jie norėdavo pramokti rusų kalbos. Merginos, kurios rengdavosi tekėti, ateidavo į mokyklą pramokti iš maldaknygės Dievą garbinti.

Jasaitis vertas gero atminimo ir pagarbos, nes pačiame lietuviybės persekiojimo įkarštyje, nepaisydamas didelių skiriamų bausmių, mokydavo mus iš maldaknygių lietuviškai. Jei tėvai prašydavo ir gero “paklano” atnešdavo, tai mokydavo vien tik lietuviškai be rusų kalbos, tačiau kiekvienas toks studentas šalia maldaknygės mokykloje turėjo turėti ir kokią nors knygą rusų raidėm. Pamatę kokių kontrolierių, kurių mokytojas Jasaitis vadindavo vanagu, maldaknyges akimirkoje paslėpdavo studento krepšyje, o ant suolo išsitiesdavo caro peršamąją rusišką knygą. Kiek atsimeinu, tik vieną kartą kažkaip nepastebėtas į mokyklą įėjo Igliaukos zemskis (policininkas) ir rado ant suolo lietuviškas maldaknyges. Ir ta nelaimė pasibaigė laimingai. Mokytojas gerai pavaišino policininką, o gal dar ir patepė, ir

rytojaus dieną mes vėl tęsėm studijas iš lietuviškų maldaknygių. Ta nelaime mes buvom patenkinti. Policininko atsilankymo proga mus anksčiau paleido namo. Nemanau, kad buvo nusiminęs ir mokytojas Jasaitis, nes tėvai turėjo gerai jam atlyginti už padarytas išlaidas policininko burnos uždarymui. Mokslo atžvilgiu mokykloje nepasižymėjau. Mokytojas buvo bitininkas ir meisteris: dirbdavo kibirus, geldas ir kitus panašius daiktus. Šiltuoju laiku jis daugiausia laiko praleisdavo prie bičių, o šaltuoju prie savo meisterystės. Vaikams mokyti visada turėdavo savo pavaduotoją iš pačių mokinių. Kadangi aš sistemingai išėjau visus tris mokyklos skyrius ir kadangi baigęs mokyklą dėl savo jaunumo (buvau 9 metų) dar pasilikau mokykloje, tai man teko ilgiausiai savo mokytoją pavaduoti. Suprantama, koks mokytojas, toks ir mokslas. Patirtus atsakymų rezultatus turėdavau pranešti mokytojui. Tie rezultatai dažniausia būdavo geri, nes vieną bijodavau, kad už įskundimą į sprandą negaučiau, kiti geru žodžiu o dar kiti žirnine bandele mane papirkdavo.

Tuo metu buvo uždrausta mokykloje tarpusavyje kalbėtis lietuviškai. Mokytojo pavaduotojo pareiga buvo lietuviškai prašnekusį užrašyti ant lentos. Mėgdavau užrašinėti, bet mokiniai atsidėję klausydavo, kada mokytojas prašneks lietuviškai, o prašnekt lietuviškai turėdavau, nes daugumas moksleivių kitaip ir kalbėt nemokėdavo kaip tik lietuviškai. Man prašnekus lietuviškai, mokiniai ant lentos užrašydavo jau mano pavardę. Toji tarpusavė medžioklė baigdavosi tuo, kad visas surašytas ant lentos pavardes sausai mitrindavau. Mokytojas būdavo patenkintas, kad caro įsakymai jo mokykloje šventai pildomi. Turiu pastebėti, kad mokytojas buvo lietuvis patriotas. Nežinau, ar jis skaitė draudžiamą spaudą, bet jei ir sužinodavo ar pats pagaudavo mokinius bekalbančius lietuviškai, tai ne tik nebausdavo, bet ir nebar-davo. Tiesa, mums primindavo, kad iš to jis gali turėti nemažų nemalonumų. Štai dėl ko mokykloje mes patys prisi-dabodavome, kad pašaliniai asmenys mūsų negirdėtų kalbant lietuviškai, nors tarpusavy rusiškai niekada nekalbėdavom.

Nemėgom šnipų, kurie mokytojų pranešdavo, kas lietuviškai kalba. Turėjom vieną, būtent, valsčiaus raštininko dukterį, kuri kaip panelė mokytojo šeimoje buvo savas žmogus. Tą šnipę bausdavome. Tokią bausmę tada galėjo pramanyti tik anų laikų kaimo bernai. Pvz., du kartu ji buvo įstatyta į išeinamos duobę beveik iki kaklo. Po to tėvai daugiau jos į mokyklą nebeleido. Mes triumfavome. Mūsų mokykla pačiu rusifikacijos siautėjimo laiku buvo ištisai lietuviška. Kiek man žinoma, tokios mokyklos buvo visoje Suvalkijoje. Baigusius mokyklą mokinius iš visos apskrities suveždavo į apskrities miestą egzaminų laikyti ir diplomą gauti. Suvažiavusieji tarpusavy kalbėdavo tik lietuviškai ir nepaisydavo nei mokytojų draudimo ir nesiskaitydami su jų duodamu pavyzdžiu. Mokyklų inspektoriaus ar kito iš mokyklų direkcijos atsiųsto pareigūno akivaizdoje mokytojai kalbėdavosi tik rusiškai. Jaunoji karta rusifikacijos nebuvo paliesta. Kalbamieji laikai liečia 1890-92 metus.

Lietuvybę mokiniuose palaikė ne tik šeima ir visa lietuviška aplinka. Ir iš pašalio jau buvo pradedama gauti gana stiprių lietuvybei palaikyti akstinų. Mūsų mokykloje jau buvo skaitoma, nors ir be mokytojo žinios, slapta lietuviška spauda — laikraščiai ir knygelės. Nežinau, ar daug kas mano draugų mokinių tų laikraščių gaudavo. Gerai atmenu, kad jų atnešdavo į mokyklą Mergašilio Vaičiulionių Jurgis, kurio tėvas buvo apsišvietęs ir tautiškai susipratęs amerikietis. Tokius laikraščius platindavau ir aš. Man jų pristatydavo du šaltiniai: Panosupio Ambraziejus Juozas ir Putriškių Vitkauskas Viktoras. Vienas ir antras yra papaliniai (prie Palių pelkių) Daukšių parapijos gyventojai. Abiejų šeimos buvo apsišvietusios ir drąsiai kovojo už lietuvišką žodį ir lietuvių tautos gerovę. Kodėl juodu išsirinko mane tokiu spaudos platintoju, kada aš buvau vos 7-8 metų vyras, negaliu dabar pasakyti, bet faktas, kad žiemą, važiuodami į mišką malkų ar rąstų, visuomet man palikdavo brošiūrėlių ir laikraščių, kuriuos man tekdavo išdalinti žmonėms. Atlikdavau įvairiai: padėdavau iš Marijampolės turgaus grįžtančių vežimuose, iškabindavau kaip proklamacijas pa-

kelėse ant stulpų. Tą darbą atlikdavome sąžiningai. Žinojom, kad dirbom svarbų, slaptą ir pavojingą darbą. Taip pat žinojom, kad, nors dar neužaugę, esame didvyriai, ir šis akstinas daugiausia duodavo mums drąsos tam darbui dirbti. Mokykloje su Vaičiulioniu Jurgiu kviesdavome savo draugus už kluono ir pasirinktas žineles ar straipsniukus skaitydavome. Savo draugams įduodavome po laikraštį ir namo parsinešti pasiskaityti tėvams. Retai kuris tėvų išsivydavo savo sūnų ar dukterį su laikraščiu. Vieną kartą buvo atneštas gerokas pundelis plonų brošiūrėlių apie gimdymą. Galimas dalykas, kad ten buvo nurodymai kaimo bobutėms, einančioms akušerių pareigas. Reikia pasakyti, kad ši knygelė labiausiai patraukė mūsų skaitytojų dėmesį. Mūsų mokytojas Jasaitis žinojo, kad jo mokiniai skaito draudžiamą spaudą ir atsigabena į mokyklą. Vieną kartą, kada mokykla buvo pas Strampicką, mus už tuos laikraščius kažkas iš Strampickų šeimos įskundė mokytojui. Mums, mokiniams, tuo reikalu mokytojas nė pusės žodžio nepasakė, tik įspėjo mano motiną, kad būčiau atsargesnis. Motina man šitą faktą papasakojo, bet ir ji tik įgrasino būti atsargesniam. Žinau, kad motina gaudavo storesnių knygų iš to paties Viktoro Vitkausko ir jo brolio inžinieriaus, kuris anuo metu atstovavo Suvalkijai Rusijos Dūmoje.

Mano lietuvybės mokytojai Juozas Ambraziejus ir Viktoras Vitkauskas aktyviai dalyvavo 1905 metų revoliucijoje ir turėjo slėptis nuo žandarų. Ambraziejus išvažiavo į Jungtines Amerikos Valstybes, o Vitkauskas į Daniją, kur baigė kažkokią žemės ūkio mokyklą ir ten išgyveno ligi Lietuvos Nepriklausomybės pradžios. Buvau laimingas, kai ministeriaudamas galėjau savo geram ir simpatingam mokytojui duoti Salų žemės ūkio mokyklos vedėjo vietą.

Savo mokytoją Ambraziejų, jau žilą kaip obelis, apšlusbų, 1949 m. Vasario 16 Šventėje sutikau New Yorke. Būčiau nepažinęs — jį man pristatė. Džiugiai jį apkabinęs, atrekomendavau tūkstantinei miniai pasakydamas, kad tai mano lietuvybės mokytojas. Stiprus antiklerikalas Ambraziejus nesipurtė kunigo glėbio. Daug žmonių matė, kad yra sri-

tis, kurioje gali vieningai dirbti ir kunigas, ir antiklerikalas.

Igliškėlių pradžios mokykloje užtrukau gana ilgai, gal arti 10 metų, nors mokyklos kursą išėjau neužkliuvęs nė viename skyriuje. Tų ilgų studijų priežastis buvo tokia: duonai pelnytis buvau per jaunas, motina troško mane išvesti į žmones, vadinasi, suteikti kokio nors didesnio mokslo. Bet ji buvo vargana moteris su keturiais mažais vaikais ir nesurado būdų, kaip suteikti mokslo bent sūnui. Kad nesival-kiočiau be darbo, leisdavo į mokyklą gal ir paties mokyto-jo Jasaičio prašoma, nes aš jau buvau patyręs ir išsiprakti-kavęs mokytojas.

Šalia mūsų namo jau minėto Bauro sūnus Jonas turė-jo kalvę, kuri mane labai traukė. Ten mėgdavau praleisti laisvą laiką, nors už tai ne kartą iš motinos gaudavau py-los. Pirmiausia buvau laisvas stebėtojas. Kiek paūgėjusiam kalvis man duodavo padumti. Tuo darbu labai didžiavausi. Dar vėliau, kada jau sugebėjau ir įstengiau pavaldyti kūjį, su kalviu sutartinai mušėme į priekalą. Buvau išmokęs šį tą ir pats nukalti. Išmokau nulūžusią arklio pasagą nuo ka-nopos nulupti. Jokios abejonės man nekilo, kad mano pa-šaukimas yra kalvystė ir kad aš būsiu kalvis, bet motinos buvo kitas planas. Ji sūnų būtinai norėjo ponu padaryti. Neturėdama kitokios galimybės, vertė mane eiti į čia pat esančią valsčiaus raštinę praktikuoti. Ėjau susiraukęs, nes kalvė mane labiau traukė. Ir vis atitrukdamas leidau laiką kalvėje. Raštinėje irgi buvau pasiekęs tam tikros tobulybės. Pvz., pats mokėjau šaltyšiui surašyti kvietimus į ūkininkų sueigą. Mokėjau išrašyti liudijimus arkliams ir raguočiams, kurie būdavo vedami į jomarką parduoti. Liudijimus ra-šydavau noriai, nes pelną už juos valsčiaus raštininkas pa-vesdavo man. Už kiekvieną liudijimą gaudavau po 3 ka-peikas. Anais laikais tai buvo pinigai: Marijampolėje ga-lėjai didelę bandą nusipirkti. Iš kalvio, nors ir daug padė-davau, jokio atlyginimo nesulaukiau. Galbūt su motina dar ilgai būtume svarstę — kalviauti ar ponauti. Mano pra-džios mokyklos karjeros pabaigoje — tai buvo apie 1900 metus — du įvykiai nukreipė mano ir motinos galvosena

kita kryptimi. Per Igliškėlių kaimą prajojo Marijampolėje stovėjusių raudonkėlių husarų būrys su orkestru pryšakėje. Muzikantų tarpe buvo ir tokio amžiaus vyrų, kaip aš. Man nepaprastai patiko raudonos kelnės, arklys ir triūba. Mamai visai autoritetingai pareiškiau, metu kalvystę bei raštinės ponystę ir einu į raudonkėlių orkestrą. Motina nė klausyti nenorėjo apie įvykusį mano galvosenoje perversmą. Sunku dabar pasakyti, ar ilgai būtume su motina tuo klausimu vedę ginčus, kurie lietė mano ateitį. Netrukus po šito įvykio pas mus užėjo jaunas ponas, ar alum atsigavinti, ar norėdamas duoti arkliui pasilsėti. Ponas pasirodė kalbus: užkalbino mano seseris, ilgiau pakalbėjo su manim, po to be jokių ceremonijų motinos paklausė, kodėl ji neleidžianti manęs toliau mokytis. Motina jam paaiškino, kad norėtų mane leisti, bet neįstengia, nes nėra pinigų. Jai rūpi turėti bent kasdienės duonos savo vaikams. To pono būta Žmuidzinavičiaus, vėliau žinomo lietuvių meniniko. Prieš tai jis buvo baigęs Veiverių Mokytojų Seminariją, o kalbamuoju metu buvo kažkokios meno mokyklos Varšuvoje studentas. Žmuidzinavičius nurodė pigią mokyklą — prieinamiausią neturtingiems žmonėms, būtent, Veiverių Mokytojų Seminariją. Metęs sėklą išvažiavo. Tada jis nežinojo, ar ji išdigs ir kokį vaisių duos. Žmuidzinavičiaus mesta mintis motinai kaštavo daug nemigos naktų, pasitarimų su gerais pažįstamais ir giminėmis. Pasiryžo mane leisti į mokytojų seminariją.

Tuo metu į mokytojų seminariją tiesiog nepriimdavo eksternu ar pašaliečiu. Reikėdavo prie jos išeiti esamos pavyzdinės mokyklos 4-5 skyrius. Bet ir į tą mokyklą nelengvas buvo kelias: susirinkdavo dažnai daugiau kaip 100 kandidatų, o priimdavo tik 20-40. Tekdavo pasirengti. Motina paprašė tą patį mokytoją Jasaitį parengti mane į tą baisųjį konkursą. Prasidėjo mokslas, bet ir tuo metu pas mokytoją dažniau turėjau sėdėti prie bičių jį pavaduodamas ar mokykloje mokydamas vaikus. Aišku, pažangos moksle beveik nepadariau.

Pradžios mokyklos periodo gyvenimas buvo sunkokas.

Sunkus pragyvenimo atžvilgiu. Būdamos 11-15 metų jau turėjau važinėti į Vilkaviškį parvežti prekybai degtinės. Nors tekdavo važinėti ten ir atgal naktimis — šaltą žiemą ir darganotą rudenį, — bet visa pakeldavau. Į Vilkaviškį suvažiuodavo tuo pačiu tikslu labai daug vežimų, bet tvarkdariai, pamatę tokį vyrą kaip aš, duodavo man pirmenybę. Iš mano vežimo iškraudavo tuščias dėžes ir prikraudavo pilnas. Man džiaugsmo būdavo kasoje, kad aš, toks pipiras, išsitraukęs iš užrištos kišenės didelę piniginę, mokėdavau jiems pinigus, nepasiduodamas jų suktybei, kuria jie norėjo patirti, ar aš mokėsiu gerai apsiskaičiuoti. Ne vieną kartą jų juokų suktybė jiems į gera neišėjo.

Man tekdavo namie ir kitus vyro darbus dirbti — Malkų iš miško parvežti, priskaldyti. Vieną kartą, turėdamas 12 metų, ėjau į Barbieriškio jomarką karvės pirkti. Motina man įdavė 25 rublius ir išlydėjo. Apie 30 km keliavau vienas per didžiulę Barbieriškio girią. Ir mama ir aš maniau, kad Barbieriškyje dėdė padės karvę nupirkti, bet dėdės namie neradau. Dėdienė, gardžiai pasijuokusi iš tokio pirklio, patarė grįžti namo, bet aš nepaklausiau: kaip gi tuščiomis be karvės grįši? Vieną kitą jomarke pradėjau klausinėti, kiek norėtų už karvę, bet vieni iš tokio pirkėjo pasijuokdavo, kiti kiaulių ganyti pavarydavo. Aptikau vieną visais atžvilgiais patikusią karvutę. Savininkui parodžiau pinigus, suderėjau ir nupirkau už 18 rublių. Man patiko karvutės grožis, ragai, akys ir galva. Su karvute iškeliavom į Igliškėlius. Priejus Barbieriškio girią, pradėjo temti. Turėjau nemaža baimės. Netiek bijojau vilkų ar kitų žvėrių, kiek nustoti karvutės. Laimingai sulaukęs ankstyvo ryto, su karvute pasiekiau Igliškėlius. Ne tik motina, bet ir kaimynai laukė, su koku pirkiniu aš sugrįšiu. Mano laimei pataikiau labai gerą pieningą karvę, kurią motina laikė ilgus metus.

Šitokios gyvenimo sąlygos mane išmokė savarankiškumo, orientacijos ir kartu puikybės. Supratau esąs vyras, o ne piemengalys. Vieną kartą, kada motina norėjo už kažkokį nusikaltimą man kailį išperti, aš paėmiau už pančio ir autoritetingai pareiškiau: “To, mama, užteks. Esu jau vy-

ras". Motina apsiverkė. Nieko nepasakė, tik daugiau manęs pančiais nebevaišino.

Kažkokia giminaitė Virbickienė, žinodama mano motinos sunkų gyvenimą, paprašė ar pasiūlė pasiimti vieną iš mūsų į Ameriką. Vyriausia mano sesuo Melanija, dviem ar trim metais už mane vyresnė, tuomet turėjusi 15 metų, į tą kvietimą pareiškė pretenzijų. Aš nenusileidau: ir man ir jai Amerika imponavo. Motina ilgai svyravo — leisti tokį vaiką į tolimą nežinomą kraštą, į nežinomas gyvenimo sąlygas, ar ne, bet vargas nugalėjo ir motinišką širdį. Buvo išleista Melanija, kuri už savo norus Amerikoje turėjo sunkiai atvargti. Taigi aš pasilikau Lietuvoje. Ir ligi šiol teko eiti lietuvišku keliu.

Pradžios mokyklos laikotarpyje buvau sunkiai susirgęs plaučių uždegimu. Tais laikais nebuvo mada kviesti gydytoją. Gal nebuvo ir pinigų. Kaimo bobutės gydė. Iš mirties išgelbėjo bobutės ar mano atsparumas, bet silpni plaučiai pasiliko per visą mano amžių.

VEIVERIŲ SEMINARIJOJE

1900 metais mokytojas Jasaitis mane nuvežė į Veiverius egzaminų laikyti. Veiveriai — nedidelis miestelis. Iš pirmo pamatymo man patiko. Gero išpūdzio man padarė mokytojų seminarijos rūmai, didžiulis kelių ha sodas, didelė gimnastikos aikštė ir didžiulis vandens baseinas. Važiavimas į Veiverius entuziazmo nesukėlė. Egzaminų nebijojau. Mane ne tiek domino egzaminai, kiek susirinkę egzaminų laikyti vyrukai ir uniformuoti, blizgančiais antpečiais mokytojai. Ypatingai dėmesį buvau atkreipęs į mažą, ilgą barzdą, judrų, garsiai kalbantį mokytoją, kuris, kaip vėliau paaiškėjo, buvo lietuvių mokytojų mokytojas Tomas Žilinskas — vienintelis mokytojų tarpe lietuvis.

Sušaukus į egzaminų salę, kažkuris mokytojas pasakė: “Na, vyrai, dabar parašysite Pereskaz (atpasakojimą)”. Laičiau egzaminus į pavyzdinės mokyklos penktą skyrių. Išgirdęs žodį Pereskaz, akis pastačiau. Pirmą sykį gyvenime girdėtas žodis. Mokytojo klausti nedrąsu. Matau, visi draugai susėdę rašo. Įsidrąsinęs savo kaimyną klausiu, kas yra Pereskaz. Atsakė pakuždomis: Molči, durak. Užklaustasis vėl rašė toliau. Tada aš šnairomis pasižiūrėjau į vieno, antro kaimyno raštą ir supratau, kad dabar reikia prašyti tą pasakėčią, kurią mokytojas mums buvo paskaitęs.

Po atpasakojimo mums davė aritmetikos uždavinį. Tą jau nesiklausdamas atlikau pats. Tik nežinau, kaip atlikau. Po rašomųjų darbų paskelbė pertrauką. Išvirtom triukšmingai daugiau 100 galvų iš įvairių tautų ir įvairių vietų, bet tos galvos nesusimaišė: štai viename aikštės kampe susibūrė bekalbą tik lietuviškai, kitame tik lenkiškai, o dar kitur skambėjo rusų kalba. Vadinasi, buvome trijų tautų atstovai. Tarp mūsų vaikščiojo du mokytojai, į kuriuos mažai tekreipėme dėmesio, bet tie mokytojai nuolatos žiūrėjo į mus ir atsidėję sekė mūsų veiksmus ir kalbas. Kelis kartus mums pastebėjo, kad draudžiama kalbėti lietuviškai, bet laisvo lietuviško kaimo jaunuolis buvo pripratęs girdėti visokių rusiškų draudimų ir neklausyti. Skambutis mus pašaukė atgal į salę. Dabar prasidėjo atsakomieji egzaminai. Pirmas man duotas klausimas: “Ar moki kokį nors eilėrašį?” Drąsiai atkirtau: “Taip”. Pradedu nelaukęs deklamuoti: “Kai aš mažas buvau, šile ožius ganiau”. Mokytojai sujudo, pradėjo stabdyti, bet aš nesustojau. Deklamaciją pabaigiau. Vieni juokėsi, kiti kažkaip keistai į mane žiūrėjo. Dar jaunas, rusvais ūsais mokytojas, kaip vėliau paaiškėjo, tos mokyklos vedėjas Kesleris vėl užkalbino, bet rusiškai: “Ar moki kokį nors rusišką eilėrašį?” Atsakiau: “Ne”. Tada kitas mokytojas klausia: “Ar moki chronologiją?” Susimąsčiau, kas čia būtų per mokslas. Tokio žodžio savo gyvenime dar nebuvau girdėjęs. Chronologijos egzaminas buvo baigtas. Pasukui pašaukė mane prie didelio žemėlapijo, padavė į rankas ilgą lazda ir paprašė parodyti Maskvą. Apžiūrėjęs visą žemėlapi, neradau nė vienos raidės. Viskas kaip ištrinta. Kas dabar žino, kur toji Maskva. Nenusimindamas lazdos galą pridėjau prie žemėlapijo: Maskvą nukėliau į patį Suomijos vidurį. Mokytojas nepyko. Pasakė: “Gana, gali eiti”. Egzaminų rezultatai man ir nerūpėjo. Mokytojai nesibarė ir į kampą nevarė. Man atrodė, kad juos būsiu išlaikęs. Krykščiam aikštėje, laukiam kitų egzaminų pabaigos. Tada išgirdau šaukiant mano pavardę: Krupavicz. Atsigrižau: tas judrusis barzdyla, padėjęs man ranką ant peties, rusiškai klausia: “Ar tavo tėvas dirbo Antanavo dvare alų ir degtinę?” At-

sakiau: “Taip”. Paklausė, kur jis dabar yra. Papasakoju.

“Mudu buvome draugai. Nenusimink, neprapulsi...” Netrukus buvo iškabintas lapas su mokinių, išlaikiusių egzaminus, pavardėmis. Visi šokom ieškoti savo pavardžių. Savo pavardės tarp priimtųjų į penktą skyrių aš neradau. Numojau ranka ir maniau grįžti prie savo mėgiamos kalvystės. Į ketvirto skyriaus mokinių sąrašą nė nepažvelgiau, tik mokytojas Jasaitis, grįždamas namo, pasakė, kad esu priimtas į ketvirtą skyrių. Ta žinia motiną pradžiugino. Skirtą dieną su dešimčia rublių kišenėje išvykau į naują mokyklą.

Veiverių mokytojų seminarija savo veidu buvo kitokia mokykla. Pirmiausia ji buvo kaime. Antra, jos mokiniai beveik be išimties buvo kaimo vaikai. Trečia, į ją suvažiuodavo ne maži vaikai, kaip į gimnazijas, bet 15-17 metų vyrukai. Tad į savo mokyklą atsiveždavo ne tik kaimo papročius, labai dažnai berniškus, bet ir lietuvių kalbą, jokios svetimos įtakos nepažeistą ir giliai suleidusią šaknis į jų lietuvišką sielą. Nepaisydami visų lietuvių kalbos persekiojimų, draudimų ją vartoti, nepaisydami kasmetinių aukų už lietuvių kalbos vartojimą, veiveriečiai laikėsi stipriai savo tėvų kalbos, ir jei būdavo nutautimų, tai ne mokykloje, bet bemokytojaujant Lenkijoje, lenkiškas šeimas sukūrus ir pasilikus ten visam savo amžiui darbo dirbti. Tai buvo vienas mokytojų seminarijos požymis. Antras požymis — berniškuo pasireiškimai. Joki draudimai negalėjo sulaikyti mokinius aplankyti kur nors netoliese vykstančias vestuves. Dažnos buvo mokinių rungtynės su kaimo bernais dėl gražių mergelių. Paprastas dalykas buvo subatos vakarėlį ištuštinti, keliems mokiniams susirinkus, alaus bačkutę. Nenuostabu: taip darė jų tėvai ir broliai. Mokiniai iš to kelio išsisukti nenorėjo. Mokyklos vadovybė už tokius dalykus mokinių bausiti neturėjo palinkimo. Vadovybės rūpestis: mokiniai neturi kištis į politiką, o ta politika buvo lietuviškų knygų ir laikraščių skaitymas. Seminarijos vadovybė, norėdama mokinius atitraukti nuo tos politkos, beveik kiekvieną savaitę rengė šokius. Šokius lankyti mokinius verste vertė.

Mano laikais seminarijos inspektorium buvo kietas rusas,

kuris neapkentė kitaip galvojančių ir kalbančių Rusijos piliečių. Inspektorius vyriausiu savo tikslu pasistatė nutautinti lietuviukus. Inspektoriaus pavardė lietuviška: Pavel Julijanovič Grinkevič, bet jis buvo gryniausio kraujo rusas. Visi kiti mokytojai buvo tų pačių tendencijų uolūs Grinkevičiaus padėjėjai. Ištikimas Grinkevičiaus pagalbininkas buvo pradžios pavyzdinės mokyklos vedėjas minėtas Kesleris — prūsėlis, kilęs nuo Marijampolės. Jis gerai kalbėjo lietuviškai, bet lietuvybę aršiau persekiojo, negu pats inspektorius Grinkevičius. Dar minėtinas mano laikų mokytojas Michail Vladimirovič Pyžov — rusų kalbos mokytojas, Ukrainos dvarininkėlis, bet ne ukrainietis. Jis taip pat buvo didelis rusifikatorius, bet į mokinių gyvenimą nesikišo. Pyžov mokinių nešnipinėjo ir nesistengė nugriebti, kas kur lietuviškai kalba. Jo rusinimo priemonė buvo jo dėstoma rusų kalba ir literatūra. Pyžov neturėjo pasigailėjimo, nedarė kompromisų ir atsišvelgimo į tai, kad jo auditorija buvo ne rusiška ir prie rusų kalbos nepripratusi. Spaudė visus visomis jėgomis, o tikslas — lietuvi rusu paversti. Penketuko nerusas niekad iš jo negaudavo, nors ir geriausiai dalyką žinodamas. Rusų kalbos išmokymas buvo geras. Mokytojų neapkęsdavom, visaip juos pašiepdavom ir pravardžiuodavom. Dažnai jų langus naktį lietuviškom proklamacijom aplipindavom. Likom kaip buvę lietuviai. Pyžovo ir kitų pastangos mūsų lietuviškos širdies nepasiekė. Pradžios mokyklos mokytojas buvo lenkas, bet uolus inspektoriaus pagalbininkas. Jis ėjo tikro šnipo pareigas: pasiklausydavo už durų, kaip mokiniai kalba, sekdamo, kur mokiniai eina, o mes anuo draudžiamu laiku naktimis parsinešdavome lietuviškos literatūros. Pradžios mokyklos vedėjas pavakariais aplandžiodavo sodo užkampius ir artimiausių ūkių trobesius, kuriuose mokiniai dažnai tuštindavo alaus bačkutes.

Bet gal labiausiai nemėgiamas ir mokiniams kenksmingas buvo minėtas Kesleris. Mokiniai jam ir daugiausia skaudžių pokštų iškrėsdavo: nakčia langus išdaužydavo, ant palikto koridoriuje palto rūgštimis (šilvasariu) rusiškai išrašydavo: už uolią tarnybą carui. Tamsią naktį pagavę jį apkul-

davo, nuo jo drabužių nupiaustydavo visus žibučius ir t.t. Nerami buvo Veiverių studentija. Gal ir todėl, kad nelabai bijojo pašalinimo iš mokyklos. Išmes — pas tėvą ūkininką duonos vis tiek ras. Nebuvo tų metų, kad nebūtų iš mokyklos pašalinta už nusikaltimą rusifikacinei drausmei. Žinomas Lietuvoje Pranas Klimaitis buvo pašalintas už lietuviškos dainelės dainavimą. Jonas Vosylius — už lietuvišką pasikalbėjimą su kitu draugu. Bronius Sirutis, Juozas Kiveris ir Mykolas Jakubauskas išmesti už pasireiškimus lietuviškame darbe. Šitiems dar prisidėjo ir streikas, už kurį gavo vilko bilietą. Mokiniai buvo solidarūs: dėl kiekvieno varomojo vieningai be streiklaužių kėlė streikus ir streikudavo tol, kol ko nors varomajam neišsiderėdavo. Seminarijos vadovybė dažnai nusileisdavo: išvartam būdavo leidžiama eksternu laikyti egzaminus, arba jis būdavo išvaromas kuriam apibrėžtam laikui su teise grįžti atgal. Šitoki nusileidimai mokinius padrąsindavo ateičiai. Reikia pasakyti, kad seminarijos vadovybė apie mokinių streikus aukštesnėms instancijom niekada nepranešdavo. Gal todėl, kad norėta sudaryti savo mokyklos gerą vardą ir už tai ordenų ar paaukštinimų susilaukti. Jokio pasigailėjimo nebuvo tiems, kuriuos sugaudavo su lietuviška spauda rankose. Tokių buvo taip pat nemaža. Tarp jų buvo ir Juozas Jasaitis, Dr. Domo Jasaičio brolis, Nepriklausomybės laikais buvęs Kauno notaras.

Mokytojų seminarijoje buvo trys kursai, bet kadangi tiesiog į seminariją nepriimdavo, nes reikėjo į ją žengti per pavyzdinę mokyklą, tai mokslas trukdavo 4-5 metus. Bendrai paėmus, mokytojai buvo geri savo dalyko žinovai ir dėstytojai. Per tuos 4-5 mokslo metus būdavo išeinama nemaža programa. Kas baigęs seminariją norėdavo įsigyti brandos atestatą, nedaug turėdavo pasirengti. Ypač aukštai buvo pastatyta rusų kalba. Gal net aukščiau kaip gimnazijose.

Kitų kalbų ir nebuvo, jei neskaityti lietuvių kalbos. Veiverių mokytojų seminarija — vienintelė anų laikų aukštesnioji mokykla, kurioje buvo dėstoma lietuvių kalba. Tik nelaimė, kad tas kalbos mokymas buvo daugiau parodija. Nė

literatūros, nė rašomų darbų, nė istorijos nebuvo. Buvo tik gramatika. Bet ir ta Šleicherio gramatika buvo suprantama, parašyta rusų kalba. Gramatikos nemėgom labiau kaip rusiškos, nes ji buvo parašyta Mažosios Lietuvos tarme, pvz.: suktumbei, kalbėtumbit ir t.t. Mums ji buvo neįprasta, todėl daugiau naudodavome pajuokai.

Antras lietuvių kalbos dalykas buvo eilėraščių mokymas atmintinai. Bet iš autorių mums duodavo tik Donelaitį. Žilinskas nesukeldavo mūsų susidomėjimo lietuvių kalba. Draudimo laikais Kriaučiūnas Marijampolės gimnazijoje mokėdavo ne tik suinteresuoti mokinius lietuvių kalba, bet ir priversdavo dėl jos kovoti. Mūsų seminarijos lietuvių kalbos mokytojas savo metodais nuo lietuvių kalbos tik atgrasindavo. Tiesa, Žilinskas buvo menkas pedagogas, bet tikras ir susipratęs lietuvis. Lietuvių kalbą jis mėgo, net draudžiamos literatūros turėdavo ir ją skaitydavo. Nemėgdavo, kas buvo priešinga lietuviškom formom. Pvz., žmogui — net rusui ar lenkui, kuris jį pavadindavo rusišku įpročiu Foma Fomič, visada lietuviškai atkirsdavo: “Su tavim kiaulių neganiau. Sėsk.” Trumpa ir aiški kalba. Žilinskas vienas, nepaisydamas visų draudimų, viešai, net pamokų metu vartojo lietuvių kalbą. Dažnai išgirdavom jo nusikeikimus: “Lauk, piemeny. Kiaulių ganyt, kvaily.” Bet mes ir už tai jį mylėdavome, nes tai buvo viešas jo tartas lietuviškas žodis! Žilinskas buvo demokratas. Galbūt, jo demokratiškumas buvo priemonė lietuviškai minčiai skleisti. Be kitų dėstomų dalykų, jis dėstė braižybą. Pažymiams įrašyti iš braižybos Žilinskas kviesdavo mokinių komisiją, bet kviesdavo tik patikimus mokinius, tarp kurių dažniausiai būdavo Vladas Žiurys, Merkevičius, aš ir dar vienas kitas. Pažymius mes įrašydavome labai greit. Tada prasidėdavo maloniausia programo dalis, kuri man ir dabar neišdilo iš galvos. Tai lietuviškas pasikalbėjimas lietuviškais reikalais. Tomas Žilinskas tokiais atvejais lyg atgimdavo, pasidarydavo linksmas ir spinduliuojantis. Debesys, kurie dažniausiai dengdavo jo veidą, išnykdavo. Žilinskas papasakodavo visas lietuviškas aktualijas, prie kurių priklausė lietuviškas sąjūdis, įsikūrusios

draugijos ir jų veikla, lietuvių persekiojimas ir areštai, pasirodžiusios knygos ir laikraščiai. Šitie pasikalbėjimai buvo tikri lietuviybės kursai. Nekartą jis mus apdalindavo knygelėmis ir laikraščiais. Žilinskas patardavo su jo dėstytais dalykais supažindinti mūsų ištikimus draugus. Tik nenorėdavo, kad jo pavardė būtų minima. Žilinskas prašydavo pranešti, kurie mūsų draugai yra tautiniu požiūriu susipratę, ištikimi lietuvybei ir kuriais galima pasitikėti.

Kiti jo dėstomi dalykai lygiai buvo nemėgiami, kaip ir jo dėstoma lietuvių kalba. Dėstomu objektu Žilinskas nesugebėdavo sudominti. Savo elgsena buvo ekscentriškas ir ne tik juokindavo, bet ir pykdydavo mokinius. Mokiniai jam už tai nekartą ir piktų pokštų iškrėsdavo.

Žilinskas per valandą po kelis kartus sugebėdavo iššaukti visus mokinius. Paprastai mėgdavo prie lentos iššaukti po keliolika mokinių, išrikiavęs pirmam statydavo klausimą. Šitam neatsakius, pirštu rodydavo į kitus ir sakydavo: tu, tu... Nemokančius pasiūsdavo kiaulių ganyti. Šnekėdavo, žinoma, lietuviškai. Žilinskas visiems, kurie nesuskubdavo atsakyti, įrašydavo po dvejetuką ir po to imdavo klausti pasilikusius mokinius. Žinoma, ir tų laukė panašus likimas. Per dvi tris minutes visus aprūpindavo dvejetukais. Tada klausdavo, kas nori pasitaisyti. Aišku, kad visi vėl prašydavo į eilę. Neretas atsitikimas, kad vienas mokinyš per dieną gaudavo iš Žilinkso po kelis dvejetukus. Vargas tam mokiniui, kuris, atsakęs į paklausimus, nestabdomas sustodavo. Toks mokinyš gaudavo dvejetuką ir būdavo pabaramas. Atsimenu, kartą Žilinskas man liepė pasakoti apie augalo lapą. Žilinsko pomėgiai man buvo gerai žinomi. Po lapo, nesustabdytas, pradėjau pasakoti apie medžio kaimieną, šakas ir šaknis. Skambutis mane išgelbėjo iš keblios padėties. Jo dėka gavau penketuką.

Žilinskas turėjo ir savo sudogmatintų formų. Pvz., mokinyš, iššauktas prie lentos matematikos uždavinio spręsti, pabaigęs turėjo smarkiai kreida trenkti į lentą ir garsiai pasakyti: "Kas ir reikėjo įrodyti". Be Žilinsko, "amen" (toks buvo mūsų to įpročio pramanymas) ir geriausiai uždavinį

išsprendęs gaudavo tik dvejetuką. Žilinskas ant katedros dažnai užmiršdavo savo užrašų knygelę su pažymiais. Tada mes atsigriebdavome. Dvejetukai pavirsdavo penketukais.

Žilinskas labai nemėgo išsipuošusių mokinių. Tokiems ponaičiams, kaip jis juos vadindavo, retai kada pavykdavo iš dvejetukų išsisukti. Turėjau draugą Vincą Gustainį. Vyras gražus, augalotas, garbanotais plaukais. Tos garbanos buvo jo nelaimė. Žilinskas, tik pažvelgęs į jo plaukus, rašydavo dvejetuką. Mane Žilinskas mėgo. Gal ne tiek mano nuopelnai padėdavo, kiek Žilinsko jaunystės pažintis su mano tėvu. Gaudavau dvejetukų ir aš, bet ketvirčiui išplaukdavo ir penketukai.

Tarp dėstomų dalykų mokytojų seminarijoje buvo sodininkystė ir bitininkystė. Abu dalykus dėstė Žilinskas. Šitie du dalykai buvo dėstomi tik praktiškai, be teorijos. Pamokos ėjo po pietų. Kiekvienas mokinsys turėjo turėti savo kastuvą ir grėblį. Visas sodininkystės mokslas buvo suvedamas į paprastą fizinį darbą, kurio tikslas palaikyti didžiulio sodo tvarką, sukasti ir apsėti tuščius žemės plotus, išmėžti vandens baseiną (prūdą), iškasti ir piaustyti išdžiūvusius medžius, pasodinti į jų vietą kitus. Toki iš mūsų buvo sodininkai. Kiekvienas turėdavom sodininkystės ir bitininkystės pažymius. Bitininkystę tvarkė lenkas sodininkas, o mes iš tolo stebėdavom. Geresnį patyrimą bitininkystėje turėjo tie, kurie, vietoje meškų, sutemus nueidavo medaus pakopinėti. Į darbą reikėdavo eiti tik rusiška palaidine ir be apikaklaičių, kurios būdavo popierinės. Vieną kartą Žilinskas, pamatęs mane tokioje pamokoje su apikaklaite, smarkiai mane išbarė ir padarė išvadą, kad tėvas buvo geresnis už mane. Tada prasidėjo ilgas mano dvejetukų laikotarpis, nors ir tuo metu mokiausi neblogiau. Iš tos nelaimės mane išgelbėjo viena nedidelė aplinkybė. Vieną kartą Žilinskas, lankydamas mokinių kambarius, rado mane apsiuvinėjantį seną antklodę ir paklodę. Tai buvo mano darbštumo ir tvarkingumo įrodymas. Tas mane vėl sugrąžino į penketukų kelią. Toks buvo Žilinskas — mokytojų mokytojas. Bet vis dėlto reikia pažymėti, kad, nepaisant jo originalumo, anais laikais

Žilinskas buvo teigiamas tipas. Žilinskas buvo vedęs Varšuvos lenkaitę, kurią gerai išmokė lietuviškai. Jų šeimos kalba buvo tik lietuvių kalba. Mums labai imponuodavo, kada Žilinskas, eidamas gatve, su savo šeimos nariais — vaikais ir anūkais — viešai kalbėdavo tik lietuviškai. Jo nelietė lietuvių kalbos draudimai. Tuos draudimus jis taikė tik mokyklai. Šeimos tie draudimai nelietė. Vyresniesiems nepataikavo. Nebijojo, kad tame pačiame tarnybos laipsnyje teks ir mirti. Žilinskas nebojo ir rusų šnairavimų. Su rusais bendros kalbos jis neturėjo.

Mano laikais Veiverių mokytojų seminarija turėjo ir gerų mokytojų. Labai man patiko ilga žila barzda senukas, panašus į biblinį patriarchą, Sokolovas, kurį ir dabar atsimeinu kaip gerą mokytoją. Sokolovas buvo geras savo dalyko žinovas. Literatūrą jis dėstė kitaip kaip jo pirmtakai. Mokiniams jis duodavo to, ko vadovėliuose nebuvo. Už tai vyresnybė nebūtų jo paglosčiusi. Literatūrą ir autorius jis gražiai surišdavo su politika ir režimu. Dabar aš mėgstu literatūrą tik Sokolovo dėka: jis mane išmokė ją pamilti. Be to, jis buvo geras ir simpatingas žmogus. Nežinau, ar kuriam mokiniui jis yra pastatęs dvejetuką. Sokolovas mokinių nebarė. Mokinių per pamokas sukulto triukšmo Sokolovas nestabdydavo. Nuleidęs akis jis toliau tęsė pradėtą kursą. Lengvapėdžiai mokiniai nedaug pasinaudojo brangiais mokslo šaltiniais.

Kitokio tipo buvo mokytojas Grigorjevas, dailiašė ir piešimo dėstytojas. Grigorjevas mums dėstė, kaip sėkmingiau sukelti revoliuciją ir nuversti carą. Skirti dėstymo dalykai jam beveik nerūpėjo. Bet mokė atsargiai. Mums jis patiko. Reikia manyti, kad mūsų tarpe buvusieji šnipai inspektoriui to nepranešdavo. Grigorjevas dėstė dvejus metus. Po to buvo iškeltas į geresnę vietą — Orenburgo mergaičių gimnaziją. Skaitydavo jis mums slapta necenzūruotą Romanovų giminės istoriją. Paskaitydavo ir socialrevoliucionierių proklamacijų. Kada baigdavosi mokslo ketvirtis, būdavo vargo jam ir mums: nieko parašyta ir nupiešta neturėdavom. Mums padėdavo archyvas. Grigorjevo dėka apsirūpin-

davom senais piešiniais ir daillyraščio sąsiuviniais, seno savininko pavardę ištrindavom ir įrašydavom savo.

Įdomus buvo pats inspektorius Grinkevičius: juodašimtis, Lietuvos ir lietuvių niekintojas, savo rusifikatoriškiems tikslams nesirinkęs priemonių, buvo diktatorius tikra to žodžio prasme ne tik mokykloje, bet ir pačiame miestelyje. Grinkevičiaus bijojo miestelio policija, pašto tarnautojai ir net valsčiaus raštinė. Privengdavo jo net ūkininkai ir darbininkai: Grinkevičius, išgirdęs juos kalbant lietuviškai, grasindavo ir plūsdavo kaip režimo ir caro priešus. Reikia pasakyti, kad neigiamos įtakos padarydavo: tie, kurie vienokiu ar kitokiu būdu nuo jo priklausė, stengėsi, bent prie jo, kalbėti tik rusiškai ir vertė savo vaikus taip daryti.

Seminarijos mokiniai turėdavo gyventi tik nurodytose vietose — “kvatierose”. Tas “kvatieras” dažniausiai gaudavo teisę laikyti mirusių mokytojų našlės. Sutikimą duodavo inspektorius. Buvo ir išimčių. Į Veiverius brovėsi tos našlės, kurios turėjo suaugusių arba paaugusių dukterų ir sūnų, norinčių įsigyti mokslo. Apiponintoms šeimininkių dukterims buvo tikras rojus: jaunikių nors tinklu trauk. Būsimieji mokytojai, baigę seminariją, jas beveik visas nusivesdavo prie altoriaus. Ištikimiausia Grinkevičiaus visuomenė buvo tos “kvatierų” laikytojos. Grinkevičius jas priimdavo ir pašalindavo. Mano motina, (jau buvo kitas inspektorius) kada aš stojau į kunigų seminariją, tokią “kvatierą” buvo gavusi, nes aš besimokydamas jai nieko padėti negalėjau.

Grinkevičius demoralizavo mokinius. Jis viską mokiniams leido, net ir neleistinus santykius su moteriška lytimi. Bet vieno nepakęsdavo ir dovanot negalėdavo — politikos, o politika — jo supratimu — lietuviškumas ir lietuviškas darbas. Mano kurse, baigiant mokslą, iš 24 vyrų rūkė, gėrė ir šoko bene 3 draugai. Visi kiti, lyg demonstruodami prieš inspektoriaus norus, nuo tokios rūšies pasilinksminimų buvo atsisakę ar bent viešai to nerodė. Inspektorius ir jo pagelbininkai turėdavo daug vargo, kol mokinius suvarydavo į vakaruškas, kurias dažniausiai jis pats ir rengdavo. Vakaruškoms pajvairinti inspektorius kviesdavo mergaičių net iš

Kauno, dažniausiai rusaičių. Tas mergaičių importas irgi būdavo politika. Grinkevičius mesdavo rusiškas meškeres lietuviškoms žuvims. Mokytojas Grinkevičius — geras dalyko žinovas: dėstė įdomiai ir savo dalyką gerai išmokydavo. Jį kaip mokytoją mėgau, nors ne kartą nuo jo esu nukentėjęs. Grinkevičius visada mane įtardavo politika. Įrodymų neturėdavo. Galimas daiktas, kad prie įrodymų jis priskaitė tokius mano nusikaltimus: parėjęs iš mokyklos, aš nuo kepurės nusisegdavau žvaigždę su rusiškom raidėmis ir nuo diržo nuimdavau rusišką sagtį. Šitokią mano nusikalstamą darbą inspektorius pastebėjo kelis kartus. Buvau nubaustas elgesio sumažinimu ir vieną kartą net karceriu. Inspektorius nepasitikėjo manim. Nepadėjo ir geri mano pažymiai.

Visų seminariją baigusią mokytojų atestacijas inspektorius nusiųsdavo į Mokytojų Direkciją. Man buvo parašyta palanki atestacija, kurią teko matyti. Buvo ir pagyrų. Bet buvo įrašyti du dalykai, dėl kurių, jei nebūtų kilusios revoliucijos, būčiau turėjęs visą savo amžėlį išbūti svetimame krašte. O buvo įrašyta tik keli žodžiai, būtent, nepataisomas lietuvis ir įtartinas režimo priešas. Tokių įrašų turėjo ir kiti draugai. Vietos gavimas taip atestuotiesiems nebuvo lengvas. O jei dėl šitokių nusikaltimų kuris nors baigdamas gavo keturis iš elgesio, tai iš viso jokios vietos negalėjo gauti. Rusija buvo atsilikęs konservatyvus kraštas, bet rusų pedagogika buvo gana pažangi. Pvz., kūno bausmės Vakarų Europoje dar ir dabar vietomis toliaruojamos ir praktikuojamos, o mano minėtas inspektorius Grinkevičius, kuris mums pedagogiką dėstė, įvedė visai pažangų pedagogikos vadovėlį. Šitas pedagogikos vadovėlis atrodė lyg maža revoliucija. Grinkevičius mums dėstė rusų kalbą. Dėstė gražiai ir metodiškai. Kaip mokytojui jam priekaištų padaryti negaliu. Buvo griežtas ir kietas. Geresnį pažymį sunkiai duodavo. Už vieną klaidą rašydavo dvejetą, bet tą nelaimę mokiniai sugebėdavo sumažinti: geroji Marytė, inspektoriaus kambarinė, už saldainių saują ar meilų bernelio šypsnį, slapta mums atnešdavo parašytus diktantus, ir mes čia pat iš knygos ištaisydavome padarytas klaidas. Dar įdomesnis dalykas, kad tokiu būdu in-

spektorių apgauti mums padėdavo paties inspektoriaus žmona — simpatinga, graži ruselė. Teko girdėti, kad inspektorių ir jai buvo griežtas kaip ir mums ir visai Veiverių visuomenei.

MOKINIŲ VEIKLA

Lietuviai mokiniai didesniame ar mažesniame laipsnyje buvo sąmoningi ir susipratę, tik vieni lietuviybės reikalais domėjosi daugiau, kiti mažiau. Vieni drąsesni, kiti bailesni, bet renegatų, atsižadėjusių lietuvių kalbos, nebuvo. Anais laikais tokių daugiausia pasitaikydavo gimnazijose, kuriose mokinytės lietuvis dažnai gėdindavosi prisipažinti esąs lietuvis.

Mūsų lietuviškas darbas tada reiškėsi dviem kryptimi: darbas savų tarpe ir darbas visuomenėje. Pirmą kryptimi darbas buvo sukoncentruotas slaptose kuopelėse. Kiek tų kuopelių buvo ir kas joms priklausė, dabar sunku pasakyti, nes viskas buvo laikoma paslapyje. Tik gerai ištirtas, visiems kuopelės nariams sutikus, būdavo priimtas į kuopelę. Kuopelė, prie kurios aš priklausiau, turėjo kokius 7-8 mokinius. Nepriklausomoje Lietuvoje kai kurie iš jų pasiekė aukštas vietas ir daug pasidarbavo Lietuvos reikalams. Kuopelių uždavinys buvo tų laikų lietuviškos literatūros ir kalbos pažinimas, bendri lietuvių klausimai ir politika. Vadinas, veikla turėjo politinio pagrindo. Mūsų, kaip ir visų tų laikų lietuvių ligi piemenuko, šūkis buvo: šalin caro valdžią. Prie mūsų visuomeninio darbo priklausė draudžiamosios literatūros — laikraščių, knygelių ir proklamacijų — skleidimas. Spauda mus pasiekdavo dviem keliais: vieną dalį atgabendavo mums nežinomi knygnešiai, kitą gabenome mes patys. Man ir keliems mano draugams lietuvių spauda teko parsigabenti iš vienos labai skurdžios, sulindusios į žemę, trobelės, kurioje gyveno du senukai — labai įdomūs ir mieli. Nežinau, iš kur ir koku būdu jie literatūros gaudavo, tik atmenu vie-

na: jų trobelės sienos buvo nukabinėtos surūkusiais šventųjų paveikslais. Ant mažučio langelio stovėjo medinis kryželis. Aprūpinę mus literatūra ir suteikę pamokymų būti atsargiems, išlydėdavo su tėvišku palaiminimu. Reikia pasakyti, kad visa gaunama literatūra būdavo socialistinė ir bedieviškos krypties. Tie seneliai iš mūsų neimdavo jokio atlyginimo. Atvirkščiai, šaltą ir darganotą naktį mums atėjus pas juos, pagirdydavo šiltu pieneliu ar duodavo šiltos sriubos užsėbt.

Nepriklausomos Lietuvos laikais mėginau juos surasti, bet nepavyko. Reikia manyti, kad tada jų jau nebuvo gyvųjų tarpe.

Kas mums į namus pristatinėdavo literatūros, buvo didelė paslaptis. Savo pavardžių jie mums nesakė. Mums visiems buvo žinomi pavojai, todėl ir nesistengdavom klausti. Šitie žmonės dažniausiai atrodydavo poniškai apsirengę ir su gražiais lagaminukais. Vienas jų buvo su sutana, bet jis nebuvo kunigas. Jis, kaip ir kiti, mums atveždavo tik kairiosios literatūros. Niekas jo nebuvo matęs pas vietos kleboną.

Šitos literatūros išplatinimas visuomenėje buvo mūsų uždavinys. Platinom ją dažniausiai naktimis prieš šventadienius, ypač atlaidus. Proklamacijom apkabinėdavom medžius ir telegrafų stulpus. Barstėm pakelėm. Išplatinti kaimuose turėjom sudarytą ištikimųjų būrelį, į kuri daugiausia įėjo mergaitės, bet buvo ir berniukų. Jie išplatindavo atskiriems gyventojams. Iš mergaičių geriausiai atsimenu dvi: Gustaitę iš Gustaičių kaimo ir Rusekaitę iš Veiverių miestelio. Abi ūkininkaitės. Iš vaikinų atsimenu Žemaičių Jurgį — padaužą, peštuką, mergų ir alaus mėgėją. Bet jis buvo pirmos rūšies mūsų bendradarbis, spaudos platintojas. Jis pasiekdavo su spauda kaimus net už dešimties kilometrų. Už savo darbą iš mūsų net alaus bonkos nepaimdavo. Spaudos platinimas buvo jo garbės darbas. Ta garbe jis ir didžiudavosi. Jurgis turėjo susidaręs savo kuopelę, kurios nariai buvo toki vyrai kaip ir jis pats.

Parsigabentą literatūrą nelaikėm vienoje vietoje. Išskirstydavom. Dalis būdavo pas tą patį Žemaičių Jurgį. Ten buvo

saugi vieta. Net ir policija neįtardavo. Policija turėdavo daug vargo, kol ji nugabendavo į šaltąją, arba begaudydama, kada jis ištrūkdavo iš jos nagų. Tokios rūšies vyrų policija nelaikė caro priešais. Kitą literatūros dalį laikydavom kapų koplyčioje po altorium. Viskas vyko laimingai: nei mūsų literatūros sandėliai, nei platintojai ir literatūros gabentojai nebuvo įkliuvę į kontrolierių rankas, nors mus sekė padidinta Veiverių policija, seminarijos mokytojai — rusifikatoriai ir kt. Vis dėlto keli įkliuvimai, kiek atsimenu, buvo. Vienas draugas buvo policijos sučiuptas Gustaičių vieškelyje, bet netoliese buvę kiti du draugai policininką atmušė. Vieną kartą buvau įkliuvęs ir aš. Pačiame Veiverių miestelyje teko platinėti proklamacijas. Mane sugriebė buvęs Igliaukos policininkas ukrainietis Kravčenko, stambus vyras, nemokąs rusiškai, kalbą tik ukrainietišškai. Policininkas, mane pažinęs, pagrūmojo: palauk, aš pasakysiu tavo motinai. Paleido. Už tą mano nuodėmę motinai teko nukentėti. Progai atsitikus, policininkas iš motinos pareikalavo 50 rublių atlyginimo. Po ilgų derybų buvo sustota prie dešimtinės ir vieno kito stiklėlio degtinės.

Įdomus dalykas. Skaitėm tik kairiąją ir bedievišką literatūrą, neturėjom kapeliono, nes nė vienas kunigas nesutiko tikyba dėstyti rusų kalba, ypač po kunigo Dubausko istorijos. Ta istorija buvo tokia: Kun. Dubauskas sutiko dėstyti tikyba rusų kalba, bet neilgai šilo. Susilaukė iš mokinių visokių obstrukcijų. Visas reikalas pasibaigė skandališkai: kun. Dubauskui, belaikančiam Mišias, kažkokia moteris tvojo lazda. Kai kas spėjo, kad tokį žygį padarė kuris nors moterimi persirengęs mokinyš arba kuris nors iš minėtų bendradarbių vyrukų, šitokia padėtis buvo prieš mano atvažiavimą į Veiverius. Vis dėlto mokiniuose viešpatavo katalikiška dvasia. Prieš pamokas ir po pamokų kiekvienas laikė pareigą užteiti į bažnyčią. Namuose iš ryto ir vakare visi poteriaudavo. Antireliginių kalbų ir pašaipų neteko girdėti. Mokytojų sukairėjimo atsirasdavo tik išsiskirsčius po įvairias vietas. Reikia pasakyti, kad palyginamai nemažas skaičius baigusiųjų mokytojų seminariją stodavo į kunigų seminariją.

Sunku išaiškinti tą religinį atsparumą tokiose nepalankiose sąlygose, kur šalia minėtos antikatalikiškos literatūros smarkiai veikė vieno kito mokytojo materialistinė tendencija. Greičiausiai šitas atakas atlaikė motinų išauklėjimas ir malda.

Mokytojai, norėdami surasti draudžiamos lietuvių literatūros, arba įbauginti, kad ja nesiinteresuotume ir pas save nelaikytume, dažnai naktimis mokinių butuose darydavo kratas. Tokios kratos pasitaikydavo gana dažnai. Vieną kartą, man gyvenant Grinkevičienės “kvatieroje”, nakčia teko išeiti su kaimynu igliaukiškiu Vincu Eiduku parsigabenti literatūros. Vos spėjom pareiti, parsineštą literatūrą skrynioj paslėpti ir atsigulti, kaip už kokių 5-10 minučių, į mūsų kambarį įvyrto Grinkevičius ir jo adjutantas Kesleris. Tada Vėveriuose elektros nebuvo, todėl juodu kaip paprastai užsidedę žvakutę ir pirmiausia apžiūrėjo gulinčių veidus. Dar nebuvau užmigęs, bet nusidaviau miegas. Padarė kratą pas kambario vyresnįjį (kiekvienas kambarys turėjo tvarkdary iš vyresnio seminarijos kurso) Silvestrą Ambrazevičių, buvusį mūsų karuomenės majorą, o paskui pas Paulauską. Abu Simono dzūkai. Išrausė jų “kuparėlius” ir nieko nerado. Aš tada pagalvojau: sudiev studijos ir laisvė. Būtų pažvelgę į mano “kuparėlį”, būtų suradę, kas jiems rūpėjo. Tada man policija ir kalėjimas! Jiems išėjus, akmuo nuo krūtinės nusirito. Ryto metą jau drąsiai galėjom pasijuokti iš Ambrazevičiaus ir Paulausko patirto nesmagumo.

1904 metais prieš pat Kalėdas mūsų seminarijoje kilo visuotinis mokinių streikas, kuris buvo pirmas po Maskvos Universiteto studentų politinio streiko. Be vietinio pobūdžio siekimų mūsų streikas turėjo ir politinių reikalavimų. Prie vietinio pobūdžio reikalų priklauso seminarijos inspektoriaus iškeitimas. Į išėjusio Grinkevičiaus vietą buvo atkeltas kitas inspektorius, Protopopov. Kaip žmogus jis buvo geresnis už Grinkevičių. Jis neskė ir nešnipinėjo mokinių. Lietuviškas klausimas jam nerūpėjo. Lyg ir palengvėjo mūsų nelegalusis lietuviškas veikimas. Protopopov buvo atkeltas iš žymiai aukštesnės vietos. Galbūt už tai, kad jis buvo di-

delis alkoholikas. Girtas jis būdavo kasdien: girtas ateidavo į pamokas, girtas buvo ir jo dėstymas. Man jis darė aukšto išsilavinimo ir inteligencijos įspūdį. Buvo aiškus bedievis: savo bedieviškiems nusistatymams ir agitacijai surasdavo vietas kiekvienoje pamokoje, ypač per pedagogiką. Buvo aukštas ir stiprus vyras, todėl mes jo pribijodavom, nors mūsų tarpe buvo vyrų „po ūsu“ — 18-20 metų. Protopopovas pasikalbėjimuose su mokiniais žodžių nesirinkdavo. Buvo jis kietas ir žiaurus. Vartodavo neliteratūrinių žodžių (keiksmazodžių), šitos Protopopovo silpnybės mokiniai negalėjo pakęsti.

Nusistatyta juo atsikratyti. Mokiniams buvo žinoma, kad darbas nebus lengvas. Būtų buvęs tuščias darbas mėginti jį nuversti per mokyklų direkciją. Tada prie Protopopovo bylos buvo prijungta visa eilė kitų klausimų, kurie turėjo politinės prasmės. Pvz., įvedimas lietuvių kalbos į seminariją, tikybos lietuvių kalba, kapeliono klausimas ir eilė kitų, kurių dabar nebeatsimenu. Antra, buvo nusistatyta, apėjus mokyklų direkciją Suvalkuose, kreiptis į aukščiausią to krašto švietimo vadovybę, būtent, į Varšuvos Mokslo Apygardos globėją. Veiveriuose buvo paštas, bet nebuvo telegrafo. Telegrafas buvo tik už trijų kilometrų Mauručių geležinkelio stoty. Išrinktieji sustatytą telegramą nunešė į Mauručius, bet mūsų telegramos Mauručių stoties viršininkas nepriėmė. Mūsų pasiuntiniai pareiškė važiuosią tuo reikalu į Kauną. Viršininkas atkalbėjo pažymėdamas, kad ir Kaune tokios telegramos iš mūsų nepriims. Ko gero, esą, mes galim pakliūti į policijos rankas. Pasiuntiniai sugrįžo tuščiomis. Pats streiko įkarštis. Seminarijos rūmai ir pavyzdinė mokykla buvo streikininkų rankose. Policininkai į mūsų reikalus nesikišo. Streikininkų vadai pareikalavo, kad uniformuota policija nesirodytų. Policija pakluso. Jau minėtas geraširdis ukrainietis policininkas Kravčenko tėviškai mokinius atkalbinėjo susilaukyti nuo bet kokių žygių, nes šimtas, kad ir labai drąsių veiveriečių mokinių, nenugalės rusų imperijos.

Bet jo patarimo nepaklausėm. Sušauktas visuotinis streikuojančių susirinkimas telegramos reikalu nutarė Mauručių

stoties viršininką priversti priimti telegramą. Visi išsirikiavo, nieko nelaukdami prisirišo prie ilgo smaigo raudono audklo gabalą, kurs turėjo atstoti raudoną vėliavą, ir giedodami kažkokiais giesmėmis (internacionalo tada niekas iš mūsų nemokėjo) patraukė Mauručių link. Stotyje neradom nė vieno tarnautojo. Vadas įsakė tarnautojų butuose padaryti patikrinimą. Po smulkaus butų patikrinimo iš vienos pastogės mokiniai iškilmingai atsivedė vieną tarnautoją, kuris buvo pasislėpęs po lova. Streikuojančiai miniai prieštarauti jis ir nesirengė. Telegrama buvo mušta.

Po kelių dienų Varšuvos Mokslo Apygardos Globėjas į Veiverius atsiuntė kažkokį valdininką-tardytoją. Tardymas buvo labai šališkas. Mokiniams nedavė nė prasižioti. Mokinių pareiškimus, kad inspektorius esąs girtuoklis, nepraustaburnis ir bedievis, valdininkas atmetė sakydamas, kad tokius klausimus spręsti ne mokinių reikalas. Mokyklos sargą Kučinską, kuris pripažino, kad inspektorius kasdien girtas, pagrasino atleisti iš tarnybos. Sargas patvirtino dieną ir naktimis turėjęs inspektoriui gabenti degtinę. Streiką pralaimėjom. Beveik visi, išskyrus kelis, gavom po trejetą iš elgesio. Daugeliui buvo atimtos stipendijos. Man teko abidvi bausmės: atėmė stipendiją ir elgesį sumažino ligi trejeto. Sirutį, Kiverį ir Jakubauską su vilko bilietais pavarė iš mokyklos. Protopopovas pasiliko, bet išsilaikė tik ligi mokslo metų galo. Vadinas, mūsų žygis bent štu atžvilgiu nebuvo bergždžias. Mūsų argumentai paveikė Varšuvą. Tik ji norėjo mokiniams parodyti, kad šitie nesikėsintų prieš savo viršininką. Pavaryti mokiniai nebuvo kalčiausi, betgi reikėjo parodyti, kad toki žygiai lengvai nepraeina. Tada aš buvau trečiame seminarijos kurse.

MANO MOKSLO EIGA.

Atsidūręs Veiverių pavyzdinėje mokykloje, tuoj pastebėjau, kad esu labai atsilikęs nuo savo draugų. Jei buvau

priimtas į ketvirtą skyrių, tai ne dėl savo nuopelnų. Mokytojas Žilinskas mane užtarė. Žilinskas buvo mano tėvo geras jaunystės draugas. Mano tėvas tada savo profesijoje tarnavo Antanavo dvare. Žilinskas tada buvo Varšuvos universiteto studentas ir atostogas praleisdavo bene Domeikų kaime prie antanavo. Ten jie susibičiuliavo. Reikia manyti, kad bičiulystė buvo gili ir nuoširdi, nes per ilgą laiką Žilinskas ne tik neužmiršo, bet ir rado reikalinga savo seno draugo sūnui nelaimėje ištiesti ranką.

Mokslas man pradžioje nelabai sekėsi. Daug ko nemokėjau, kas jau buvo reikalinga. Dvejetukų gana apščiai parsinešdavau. Ne kartą mokytojas Kesleris grasino mane už nesugebėjimus atleisti iš mokyklos. Nenusiminiau, stipriai prisėdau prie knygos.

Gerų aukštesnių kursų draugų padedamas, nedateklus išlyginau. Po kurio laiko susilyginau su vidutiniais mokiniiais. Į penktą skyrių perėjau be jokių kliūčių. Dabar pradėjau sukinėtis pirmųjų tarpe, bet pačiu pirmuoju niekada nebuvau ir tokio tikslo neturėjau. Knygą pamėgau jau pavyzdinėje mokykloje, todėl jai laiko skirdavau daugiau kaip vadovėliams. Kesleris, kada aš išsikapsčiau iš dvejetukų ir prisiiriau ligi ketvertukų, pradėjo mane girti. Ketvertukus pradėjau gauti net už diktantus ir rašomuosius darbus. Vadinasi, buvo didelis laimėjimas.

Į pirmą seminarijos kursą išlaikiau egzaminus, matyt, neblogai, nes ilgabarzdis Žilinskas po egzaminų mane pagyrė ir padrąsino. “Molodec, Krupovič. Tu būsi geras vyras kaip ir tavo tėvas.” Labai gailiuosi, kad, turėdamas gerų progų, ne tik tada, kada Žilinskas buvo mano mokytojas, o aš jo mokinsys, bet ir tada, kada jis buvo pensininkas, o aš ministris, nepaklausiau, kas jį su mano tėvu surišo prieteliškais ryšiais ir kokį vaidmenį jų santykiuose turėjo lietuviškasis klausimas. Iš pasakojimų ir atsiminimų galiu pasakyti, kad jis, būdamas jaunas studentas, dar anais priešaušriniais laikais domėjosi lietuvybe ir save laikė lietuviu. Madniai lenkystei jis nepasidavė. Noriu daryti išvadą, kad

lietuvybė buvo vienas iš tų prietelystės ryšių, kuris anais sunkiais laikais rišo mano tėvą ir Žilinską.

Ne visi seminarijoje dėstomi mokslo dalykai man vienodai patiko. Pvz., labai nemėgau aritmetikos, bet labai mėgau geometriją ir algebrą. Geometrijos praktikos darbuose buvau geriausias Žilinsko padėjėjas. Tie praktikos darbai apėmė žemės matavimus. Aplinkiniai ūkininkai tais ar kitais sumetimais prašydavo išmatuoti žemę. Žemės matavimo priežastys būdavo įvairios: ūkio pasidalinimas, žemės pirkimas ir įvairūs ginčai tarp kaimynų. Laisvalaikiais Žilinskas mus išsivesdavo į žemės matavimų darbus. Tiems darbams Žilinskas vadovavo sumaniai ir gerai. To amato pramokti galėjo kiekvienas seminarijos kursantas.

Išleidžiamuosiuose egzaminuose nuvirsti man sukėlė baimės apleista aritmetika, bet mane išgelbėjo mano draugas Eidukas, kuris rašomojo darbo metu man pakišo kortelę. Nurašiau, bet pasirodė, kad Eiduko uždavinys klaidingai išspręstas. Suprantama, ir mano negeriau. Pas abu tos pačios klaidos. Mudu greta vienas kito sėdėjom. Mokytojas į Eiduko sąsiuvinį įrašė: „Žiūrėk pas Krupavičių“. Jam parašė du, o man trejetuką su dviem minusais. Ta nelygybė atsirado todėl, kad aš visą laiką priklausiau prie gerųjų mokinių, o Eidukas buvo vidutinis. Net mano prisipažinimas, kad aš nurašiau iš Eiduko, nieko negelbėjo.

Mokytojų seminarijos knygynas turėjo neblogų knygų. Istorijos, literatūros ir gamtos mokslų knygas iš to knygyno beveik visas buvau perskaitęs, dėl to pamokose ir egzaminuose iš mėgiamų dalykų pasakodavau žymiai daugiau, negu vadovėliuose parašyta. Nemėgau ir muzikos, kuri mums buvo privalomas dalykas. Kiekvienas mokinytis turėdavo išmokti atmintinai smuiku groti visą giesmynėlį, kuriame buvo apie 150 įvairių rusiškų dainelių. Smuiku grot išmokau, bet atmintinai viso giesmynėlio net nebuvo užsimojęs išmokti. Išmokau 6-7 daineles, tarp kurių ir rusišką himną. Su tokiu muzikos bagažu stojau į egzaminus. Šalia rusų kalbos muzika buvo pirmaeilis objektas. Mokytojų uždavinys — rusiškų dainų išmokymas. Mano laikais muziką dėstė moky-

tojas Ignatij Jegorovič Šelleg, prasigėręs Marijos operos solistas, labai geras bosas, geras muzikas ir mokytojas. Užėjus gėrimo periodui, jis nesirodydavo mokykloje kai kada ligi dviejų iš eilės savaitių. Tas surusėjęs vokiečių Šelleg, pas kurį gero vardo neturėjau, pareikalavo iš manęs sugroti 10 rusiškų dainelių. Kada atsakiau, kad nemoku, liepė eiti iš egzaminų. Prie egzaminų komisijos tada priklausė ir inspektorius. Jis mane klausia: „Argi tu nieko nemoki groti?“ Atsakiau, kad moku. „Ką moki?“ Atsakiau: „Himną“, — „Sugrok“. Sugrojus inspektorius beveik katutėmis suplojo. „Labai gerai. Puiku. Ką dar moki?“ Sugrojau „Kol slaven“. Pasisekimas toks pat. Tuo būdu jis išklausė viską, ką mokėjau groti. Mano laimei, su paskutine mano mokėta dainuška pasibaigė ir inspektoriaus norai. Pagyrė. Parašė penkis. Atleido, kaip laimėtoją. Šellegas vis dėlto į savo knygelę įsirašė dvejetą.

Be grojimo smuiku, kiekvienas mokinys turėjo dalyvauti chore ar groti orkestre. Man teko orkestre groti. Per ketverius metus pūčiau baritoną. Pasivaikščiojimuose, kurie paprastai būdavo lydimi orkestro, teko pūsti per petį permestą ir nelengvo svorio didįjį bosą. Kiekvieno pasivaikščiojimo rezultatai — nusvertas mano petys ir sutinusios lūpos.

Seminarijos knygyne rasdavau ir nelegalių arba draudžiamų knygų. Kaip jos pakliuvo į seminarijos knygyną, nežinau. Reikia manyti, kad kuris nors mokinys ar pažangus mokytojas jų įkišdavo į išcenzūruotų knygų tarpą. Nelegalios knygos nebuvo numeruotos ir į katalogą įtrauktos. Viena iš tokių knygų buvo kažkoks Gorkio kūrinys. Beskaitantį šią knygą mane sugavo inspektorius. Buvo mano nustebimas: inspektorius mane smarkiai išbarė, iš elgesio parašė tris ir vienam mėnesiui atėmė stipendiją. Kitą kartą tarp tokios rūšies knygų radau veikalą apie Savanarolą. Buvau dabar gudresnis ir, ją skaitydamas, į inspektoriaus rankas nepakliuvau. Tą knygą ryte surijau. Ji man padarė nepaprasto įspūdžio. Tada aš pamėgau Savanarolą, kurį ir dabar gerbiu. Pirmą kartą tada išskaičiau apie Katalikų Bažnyčios visuomeninę ir valstybinę vertę. Apsišviesti, apsiskaityti ir išsilavininti

buvo gerų sąlygų. Reikėjo tik gerų norų. Su tokiais norais atsirasdavo nemaža žmonių. Reikia pasakyti, kad veiveriečiai lietuviškame gyvenime yra išvertę gilią ir plačią vągą. Nepriklausomos Lietuvos laikais visa eilė veiveriečių gražiai pasirodė. Vieną kartą Tomas Žilinskas man pareiškė: “Na, matai, senio nemėgot, pravardžiaivot, o kiek jis vyrų išvedė į gerą kelią”. Su jo teigimu reikia sutikti.

SEMINARIJOS TVARKA

Veiverių mokytojų seminarija priklausė prie pigių mokyklų. Už mokslą mokėti beveik nereikėdavo. Daugumai mokinių buvo duodamos stipendijos. Tiesa, jos buvo nedidelės. Prie mažiausios stipendijos priklausė mokslo vadovėliai ir kiti reikmenys, kurie būdavo duodami dovanai. Didžiausią stipendiją sudarė vadovėliai ir ligi 10 rublių mėnesiui pinigais. Man irgi teko priklausyti prie stipendininkų. Visada nepamamai gaudavau vadovėlius ir kitokius reikmenis. Kai kada, bet ne dažnai, gaudavau ir piniginės pašalpos, bet ji, kiek atsimenu, trijų rublių mėnesiui neprašoko. Rusijos caras Aleksandras II, panaikinęs baudžiavą ir įvedęs visiems prieinamą mokslą, savo tikslui Lietuvoje siekti įsteigė Veiverių mokytojų seminariją, kuri buvo patalpinta buvusio arklių pašto rūmuose, kada, pravedus geležinkelį, jie pasidarė nebereikalingi. Išlaisvinti lietuviai baudžiauninkai nelabai ta mokykla domėjosi. Mokytojai, o jų tarpe ir T. Žilinskas, pradžioje važinėdavo po kaimus, viliodami į tą mokyklą vyrišką jaunimą ir duodami įvairių pažadų. Merginos būdavo nepriimanos. Mokykla buvo skirta tik vyriškos lyties lietuvių valstiečių jaunimui. Ilgainiui privažiuodavo tiek kandidatų, kad mokykla galėjo pasirinkti, o dėl to egzaminai būdavo sunkūs, ir įstoti į mokyklą buvo nelengva. Mano laikais buvo keli atsitikimai, kad, baigę 7 klases gimnazistai neįstengė įstoti į antrą seminarijos kursą. Šitos aplinkybės — mokslo pi-

gumas ir stipendijos — į mokytojų seminariją patraukė didelį skaičių lietuviško, lenkiško ir rusiško jaunimo. Caro parrėdymas, pagal kurį į Veiverių seminariją turi būti priimtas tik lietuvių tautos jaunimas, mokytojų rusifikatorių būdavo lengvai apeinamas.

Bet kuris Varšuvos lenkas arba Maskvos rusas labai lengvai galėdavo pasidaryti lietuviu. Tą krikštą suteikdavo Veiverių šaltyšius už bonką degtinės ar išpraustą rublį. Šaltyšiaus raščiukas seminarijos vadovybei būdavo pakankamas dokumentas. Formaliai visi Veiverių mokytojų seminarijos mokiniai buvo lietuviai, bet iš tikrųjų kai kuriais metais nelietuviai nustelbdavo lietuvius. Žinoma, lietuviai visada buvo skaitlingiausia tautinė grupė. Po jų ėjo lenkai, paskui Lietuvos evangelikai. Šitie save dažniausiai laikydavo vokiečiais, kurių tarpe buvo tokių pavardžių kaip Martinaitis, Pūdymaitis ir t.t. Mažiausia buvo Lietuvos rusų grupė. Tarp Lietuvos rusų būdavo ir visai sulietuvėjusių. Mano vienkursis draugas Michailovas iš Plokščių, turėjęs savo užnugaryje savo brolių šventiką, Suvalkų kapelioną, lietuviškame klausime daug mums padėdavo, nors jam už tai ne kartą grėsė išvaymas iš seminarijos. Iš tų pavojų jį visada išgelbėdavo jo brolis šventikas. Michailovas vėliau buvo paskirtas į Vilniaus gubernijos kažkurią vietą, kur lietuvišką darbą atliko neblogiau už susipratusį lietuvi patriotą.

Kai kurie vėlesniųjų laikų inspektoriai pradėjo traukti mokinius iš Vitebsko ir Minsko gubernijų. Buvo noro kuo greičiau paveikti lietuvius, bet šitie žygiai nebuvo sėkmingi. Į lietuvišką mokyklą didesnio skaičiaus mokinių jiems nepavyko patraukti. Sunkiausiai sugyvenami buvo lenkai. Su jais neturėjom bendros kalbos. Vieni nuo kitų laikėmės nušaliai, bet tarpusavės kovos būdavo kasdienis reiškinys.

Nors ir gaudavau valstybinę stipendiją, bet medžiaginis mano pragyvenimas buvo gana sunkus. Kambarys ir valgis mėnesiui kaštavo 9 rubliai. Suprantama, neturėjom atskirų kambarių, bet tik kambario kampą. Ten buvo ir miegamieji, ir darbo, ir valgomieji kambariai. Be kambario ir valgio, dar buvo kitų išlaidų. Pvz., reikdavo nusipirkti, nors ir bendron

nuosavybėn, lempą, žibalo, be to, batus pataisyti ar drabužius palopyti. Nekalbu apie priešpiečius ir pavakarius. Neturėjai kapeikos — jų ir nevalgei. Už 9 rublius gaudavom tik pusryčius, pietus ir vakarienę. Valgis buvo silpnokas, o pas kai kurias šeimininkes ir gana blogas. Priešpiečiams ar pavakariams kokia nors trikapeikinė arba penkiakapeikinė bandelė labai praversdavo. Iš namų gaudavau retai kada daugiau kaip 9 rublius. Vėliau kiek užsidirbdavau rašydamas ki-
tiems dailyraštį ar atlikdamas užduotus braižinius.

Mokytojų seminarijos mokiniai turėdavo skoningą uniformą. Turėdamas pinigų, galėjai ir kitų akį patraukti savo uniforma. Kasdienis drabužis buvo rusiška palaidinė. Retas kuris mokinių žiemos metu vilkėjo uniforminį paltą. Tai buvo, mūsų įsitikinimu, nevyriška. Žinoma, ne vienas dėl to vyriškumo demonstravimo tapo paliegėlis ar net į kapus nuvažiavo. Aš nuo kitų neatsilikdavau. Ir man rūpėdavo pasirodyti vyru. Nežinau, ar pirmiau minėtų nedateklių, ar vyriškumo demonstravimo dėka, ar todėl, kad iš mažų dienų buvau silpnaplautis, baigdamas paskutinį seminarijos kursą, pasijutau gerokai negaluojęs, o išleidžiamus egzaminus laikydamas jau taip atrodžiau, kad mokytojai ragino sėdint atsakinėti. Vis dėlto egzaminus baigiau ir baigiau neblogai — ketvirtuoju iš eilės, štai kodėl man buvo suteiktos dviklasės mokyklos mokytojo teisės. Reikia pasakyti, kad dviklasės mokyklos mokytojo teisėms gauti reikėdavo baigti seminariją be trejetuko ir bendras pažymys turėdavo išeiti ne mažesnis kaip 4,5. Muzika būtų man sukludžiusi, nes iš tikro daugiau kaip trejetuko nebuvau vertas. Mane išgelbėjo tik inspektorius intervencija ir jo penketukas už gerai rusifikatoriui pagrotą rusų tautos himną ir kelias daineles. Turėdamas atestatą ir nuo ligos ir nusilpimo vos pakeldamas kojas, pasiryžau nuvažiuoti į Kauną pas gydytoją. Iš namų jo lengvai nepasieksi. Nurodė dr. Roką Šliupą. 1905 metais birželio mėnesį į jo duris ir pasibeldžiau. Tyrė ilgai, laiko nesigailėjo. Žinoma, be jokių analizų ir kitų moderniškų gudrybių. Išvada tokia: džiova. Važiuok į Šveicariją. Paaiškinau, kad dėl pinigų stokos ir į Kauną atvažiuoti nebuvo lengva. Kur

dabar pasieksi Šveicariją. Tada išgirdau kitą sprendimą: “Tad važiuok namo ir mirk”. Su tokiu paviržiu aš, jaunas diplomuotas mokytojas, grįžau į Igliškėlius pas mamą. Sugrįžęs namo, ir norėdamas negalėjau imtis bet kurio darbo: sveikata neleido. Visą istoriją su Šliupu papasakojau motinai. Tragiką ji suprato. Suprato, kaip ir aš. Norėjau ir gyventi, ir dirbti. Mano motina turėjo tik mylinčią motinišką širdį ir prie jos nieko kito, kas reikalinga ligoniui gydyti, tad pasitenkino tik kaimo bobelėmis. Sukvietė bene tris. Visos trys vieningai, nestatydamos jokių diagnozų, nedarydamos jokių kalinėjimų ir analizų, įsakė, neužrašė, tokius vaistus vartoti: iš ryto, “ant tuščios dūšios” po tris gabaliukus rūkytų lašinių ar taukinės, sumaišytos su stikline pieno; po to vaikščioti miške iki pirmo nuovargio pajautimo. Parėjus namo atsigulti. Gulėdamas suvalgyti pusryčius ir vėl eiti į mišką. Gydomo pagrindas — riebalai, geras ir įvairus maistas, poilsis ir grynas miško oras. Po dviejų tokios kuracijos mėnesių pasijutau visai kitoks žmogus. Keno nuopelnas — mano daktarų, ar mano jaunystės, dabar nežinau.

Trečią atostogų mėnesį pradėjau rūpintis vietos gavimo klausimu ir po truputį įsivelti į siautusias revoliucijos bangas. Anais laikais mokytojui vietą nebuvo sunku gauti: mokytojų visur trūko ir visur jų laukė. Veiveriškiams mokytojams vietų gavimo teritorija apėmė visą Pavyslio kraštą. Tame krašte Veiverių mokytojų seminarija turėjo gerą vardą. Išėję iš seminarijos, jie savo darbu tai patvirtindavo, todėl ir turėdavo pirmenybę prieš baigusius kitas mokytojų seminarijas, kurių buvo Lenkijoje. Nebuvo draudžiama ir Rusijoje pasirūpinti vieta. Lietuvos neįsileisdavo tik į Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijas. Ir į lietuvišką Suvalkiją jauni lietuviai mokytojai nebūdavo skiriami. Iš mano vienkursių draugų lietuviškoje Suvalkijoje iš karto gavo vietą tik baigęs pirmuoju Martinaitis — protestantas, save laikęs vokiečiu, ir rusas Ruban — didelio gabumo ir išsilavinimo žmogus, mokėjęs kelias svetimas kalbas, iš kažkur atvykęs ir savo kilmės niekam nepasakęs, išlaikęs egzaminus į pirmą seminarijos kursą. Mes įtarinėjom, kad jis yra nuo policijos

pasislėpęs universiteto studentas ar iš universiteto išvarytas. Vėliau, išėjęs į savarankišką gyvenimą, nors ir buvo su aiškiu revoliuciniu nusiteikimu, tapęs puslietuviu, nieko teigiamo gyvenime nepadarė, nes viską, ką turėjo iš jaunų dienų, vėliau paskandino degtinėje. Tad iš visų 24 mano bendrakursių draugų lietuviškoje Suvalkijoje gavo vietas tik vokiečiai ir rusai. Įdomu, kad retas kuris pasikėsindavo ieškoti vietos Rusijoje. Iš mano žinomų laikų gal tik vienas kitas ten atsidūrė, nors, rodos, praktiškais sumetimais Rusija būtų buvusi patrauklesnė kaip Lenkija, nes visi mokėjo rusų kalbą ir algos Rusijoje buvo aukštesnės. Daugumas rinkdavosi Lenkiją, kurioje mokytojas, ir nemokėdamas lenkų kalbos, gaudavo vietą. Mano kurso lietuvių draugų eilė gavo vietas Lomžos gubernijoje. Prie pat Lomžos, rodos Lomžos valse., gavo vietą mano draugas Vincas Eidukas. Vieną šventadienį aš sugalvojau jį aplankyti. Eidamas įsijungiau į žmonių būrelį, kuris taip pat traukė namo į tą pačią vietą, kur buvo Eiduko mokykla. Lenkiškai šiek tiek, nors ir sunkiai, susigraballojau ir su vietos mozūrais susikalbėti galėjau, nes lenkų kalbos mokiausi pats dar bebildamas seminarijoje, po to išėjęs iš seminarijos ir besigydydamas namie. Mano draugas Eidukas lenkiškai visai nemokėjo. Tarp mūsų bendrakeleivių kilo toks pasikalbėjimas. Aš paklausiau, kaip laikosi naujas mokytojas, ar žmonės juo patenkinti. Man atsakė, kad esą labai nepatenkinti, nes jis nesąs lenkas. Dėl to jau trys mėnesiai vaikų pas jį į mokyklą neleidžia. Kitas, lyg paaiškindamas pirmąjį, pridėdą, kad jų mokytojas esąs lenkas, bet nelenkas. Paklausus, kokių būdu jis gali būti lenkas ir nelenkas, atsakė, kad jis kas šventadienis einąs į bažnyčią, bet lenkiškai kalbėti nemokąs. Vadinas, rusas. Lenkui atrodė, kad katalikybė ir lenkybė yra tas pats dalykas. Mokykloje, užrašant vaikus, į klausimą, kokio tikėjimo, beveik visi atsakydavo: lenkas. Štai kodėl ir mano draugas jų akyse buvo lenkas, bet nelenkas. Tokio likimo susilaukė ne jis vienas. Reikėdavo pradžioje nemaža kantrybės, drąsos ir darbo tiems sunkumams nugalėti. Rusų švietimo vadovai nemokančius lenkiškai kalbėti ypatingai palaikydavo, nes jie buvo patoges-

ni jų rusifikaciniams tikslams siekti. Tą gerai žinojo ir patys mokytojai. Beveik be išimties visi linkdavo ne į valdžios politikos liniją, bet į lenkišką visuomenę. Gal dėl to lenkai mėgo ir gerbė lietuvius. Ir mano draugas Eidukas, pramokęs lenkų kalbos, lenkų visuomenės buvo pamėgtas. Kada mokyklų direkcija Eiduką kėlė į kitą vietą, vietos gyventojai į direkciją kreipėsi su prašymu, kad jis būtų paliktas.

Tada ir man kilo galvosūkis, kur mėginti įsiterpti į darbą: Rusija ar Lenkija. Lenkija kažkodėl netraukė, bet ir rusiškas milžinas simpatijų nekėlė. Motina argumentavo už lenkus: arčiau, ir katalikiškas kraštas. Rusijos ir ji nemėgo. Nemėgo jos režimo, nemėgo kaip okupanto, o daugiausia prieš Rusiją kalbėjo gal todėl, kad nenorėjo susilaukti rusės marčios. Mūsų gerųjų lietuviškų motinų ir buvo svarbiausias troškimas, karščiausia malda Dievui, kad sūnus, išleistas į Rusiją ir užėmęs kokią vietą, neparsivežtų maskalkos ir nepadaugintų carui maskolių su lietuviškomis pavardėmis. Vis dėlto padaviau kelis prašymus Lenkijoje į Lomžos ir Varšuvos mokyklų direkcijas, o Rusijoje į Jekaterinoslavo guberniją, kurioje buvo daug vokiečių katalikų kolonijų. Pamėginau taip pat, nors ir žinojau, kad nieko nelaimėsiu, į Suvalkų direkciją. Širdis traukė į lietuvišką mokyklą, bet vilties beveik jokios nebuvo. Kauno ir Vilniaus gubernijos tada mums, lietuviams, buvo visai uždarytos. Revoliucijos dvasios įdrąsinti, keli draugai susitarėm kreiptis į Kauno mokytojų vadovybę. Vieną gražią dieną aš, Eidukas ir dar vienas kolega, atsiradom pas Kauno gubernijos mokyklų viršininką. Nesuspėję susicivilinti, dar mokinių uniformoje, atsiradom mokyklų direktoriaus kabinete. Direktoriui paklausus, koks mūsų atsilankymo tikslas, atsakėm, kad esame mokytojai ir norim jo vadovybėje gauti mokytojų vietas. Jis pasiteiravo, kurio tikėjimo ir kurios tautybės esame. Atsakėm: lietuviai katalikai. Direktoriaus veidas ir kalbos tonas pakito. "Argi nežinote, jaunuoliai, kad jums mano direkcijoje vietų nėra? Įstatymų uždrausta". Mes, vienas kitą papildydami, jam pareiškėme: "Tuos neteisingus įstatymus revoliucija turi nušluot. Lietuva yra mūsų žemė, lietuvis yra jos

šeimininkas. Visos vietos joje turi priklausyti tik lietuviams". Po tokių aiškių ir nedviprasmiškų pareiškimų direktorius pašoko nuo kėdės ir pakeltu balsu mums pagrūmojo ne tik policija ir kalėjimu, bet ir visų revoliucijų nuslopinimu. Kad ir drąsūs buvom, kad ir tikėjom savo pergale, po tokios kalbos pasistengėm net neatsisveikinę išsinešdinti. Taigi gauti vietą Lietuvoj viltys dingo.

Mano sveikata sustiprėjo. Išsiuntinėti mokytojo vietai gauti prašymai. Aplink virė revoliucinės audros. Iš vienos pusės policija ir kareiviai, iš kitos baudžiamieji lietuviški būriai ir jų pragarsėję 16-kos kirčiai. Kur dabar besėdėsi ramiai. O jei ir būtum norėjęs ramybės, tai jos nebūtų davę draugai ir kaimynai. Teko dalyvauti kiek toliau nuo savo gyvenamos vietos keliuose susirinkimuose ir čia pirmą kartą išmėginti savo iškaltumą. Su keliais draugais teko likviduoti Igliaukos ir Jestrakio alkoholinių gėralų monopolius, Mikališkio valsčiaus raštinę ir net savo Igliškėlių mokyklą, kuriuos likvidavimui pritarė ir jos mokytojas. Viens kiek šiurpus įvykis, bet man laimingai pasibaigęs, ir dabar man laikosi galvoje. Vieną vėlyvą vakarą atvažiavo keli motinos pažįstami vyrai — žinomi revoliucionieriai. Paklausė, kur aš esu: jie nori su manim pasikalbėti. Aš jau buvau bemiegęs kluonelyje ant šieno. Motina, suprasdama tą reikalą, atsakė, kad manęs nėra namie. Ir štai kas tą naktį įvyko. Tie vyrai, nuvažiavę į Ivoniškio dvarą, nušovė to dvaro savininką žydą, po to pasuko pas vieną čia pat esantį Gudelių ūkininką, kuris nepagrįstai buvo laikomas rusų šnipu. Jam taip pat buvo išrašytas mirties sprendimas. Tą ūkininką rado namie. Paskelbus mirties sprendimą, jis kažkaip sugebėjo užlįsti už duonkepės krosnies, žmona su vaikais pradėjo verkti ir balsu šaukti. Teisėjai ir sprendimo vykdytojai turėjo skubėti, kad kas neatbėgtų nelaimingojo gelbėti. Ant greitųjų suvarę į užpakalį apie 12 revolverio šūvių, išvyko. Tas žmogelis pagijo, bet visam amžiui pasiliko sunkus invalidas, negalįs nieko dirbti. Šitas įvykis, kurį aš gerai atsimenu, man visada sukelia širdyje nerimo. Tada tikrai būčiau važiuavęs kartu su draugais, su kuriais ne vieną ekspediciją buvau padaręs, jei

jie būtų mane radę namie. Iš praktikos man žinoma, kad tik kelionėje jie pasakydavo kelionės tikslą. Tikrai žinau, kad, nuvažiavęs ten, žmonių būčiau nešaudęs. Ir revoliucijos metu labai branginau žmogaus kraują ir gyvybę. Matytas vaizdas būtų buvęs sunkiai ištrinamas iš mano sąžinės per visą gyvenimą. Pagaliau nežinau, kaip mano ateitis būtų susiklosčiusi, nes Ivoniškio įvykio autorių pėdsakus policija susekė. Jie visi laiku atsidūrė užsieniuose.

Nuslopinus revoliuciją, policija gal daugiau nujautė Jestrakio, Igliaukos ir Mikališkio įvykių autorius, todėl, man jau bemokytojaujant, ne kartą pas mano motiną buvo atsilankiusi policija teirautis, kur tą ar aną dieną buvo sūnus. Toliau už tų pasiteiravimų nėjo. Nežinau, ar čia padėjo motinos rublis, ar degtinės bonkelė, o gal ir policijos nežinojimas. Trumpai drūtai — nors man ir teko kiek dalyvauti revoliucijoje, caro kalėjimų tada išvengiau.

Dar vienas charakteringas lietuviui, ypač kapsui, revoliucinių laikų vaizdelis. Jevaravo valsčius rinko viršaitį, anų laikų terminu — vaitą. Vaito rinkimai — didelis valsčiaus įvykis. Reikia pasakyti, kad anais laikais vaito tuščiomis nerinko. Kandidatai į vaitus važinėdavo po kaimus su alaus bačkelėmis ir degtinės bonkomis, girdė visus, turinčius rinkimų teisę. Kas daugiau pragirdydavo, tas rinkimus laimėdavo. Mūsų Jevaravo valsčiuje daugiausia vilčių būti išrinktam turėjo Juozas Oželis — pats nerimčiausias iš visų kandidatų žmogus.

Oželis jaunystėje buvo jonvaikių vadas. Žmonių pasakojimu, jonvaikiai, pritrūkę pinigų, prie Patilčių tilto iš žmonių imdavo muitą, arba kitaip pasakius, apkraustydavo kišenes. Reikia manyti, kad jie sudarė vieną kuopą. Subrendęs Oželis buvo geras ir malonus žmogus, tik mėgo išgerti. Išrinktą Oželį administracija vengė patvirtinti. Valsčius kelis kartus iš eilės visais balsai jį išrinkdavo. Po tokio tampymo į valsčiaus sueigą, kuri bene šeštą kartą iš eilės buvo skirta valsčiaus viršaičiui rinkti, Suvalkų gubernatorius atsiuntė savo ypatingų reikalų valdininką Zacharovą, kuris buvo neaukšto ūgio, stambiais, a la Wilhelm, ūsais, iškalbus ir prieinamas rusas. Tada aš buvau tik baigęs seminariją ir be vie-

tos dar sėdėjau pas motiną. Nežinau, kuriais sumetimais buvau pakviestas į tą sueigą vertėju. Reikia manyti, kad taip buvo padaryta todėl, kad visai sueigai būtų suteiktas didesnio nešališkumo vaizdas. Paprastai vertėju būdavo valsčiaus raštininkas. Galbūt mane pakvietė todėl, kad valsčiaus raštininkas buvo Oželio šalininkas. Sueiga buvo labai skaitlinga, kaip retai kada. Atrodo, kad visi turį balsą buvo susirinkę. Buvo sukviesta apie 15 policininkų, net iš Marijampolės. Pavartotos visos priemonės Oželiui neišrinkti. Pvz., buvo liepta visiems rinkėjams sueiti į dešinę pusę, ir kas nori Oželio, tepereina į kairę pusę. Policija perėjimą trukdė jėga, bet minia, nustūmusi policiją, vis dėlto vieningai atsidūrė kairėj pusėj. Zacharovas, nepatenkintas šitų rinkimų rezultatais, liepė pakelti rankas — kas už Oželį. Rankos pakildavo vieninagai. Balsus skaitė keli, tarp jų buvau ir aš. Aš suskaitydavau ligi 200, o kiti du tik 30-50. Buvo paskelbiamas mažiausias skaičius. Žmonėms suktybė buvo aiški. Iš vietos buvo šaukiama įvairiais, net Zacharovą įžeidžiančiais, žodžiais. Zacharovas ėmėsi dar vienos gudrybės. Į valsčiaus raštininko butą jis liepė pakviesti apie 10 įtakingiausių ūkininkų. Prie gausiai degtine apstatyto stalo Zacharovas pradėjo įtikinėti, kad Oželio rinkti negalima. Pakviestieji degtinę gėrė be pasigailėjimo, bet Zacharovo argumentacijai nepasidavė. Ūkininkų argumentacija trumpa ir įtikinanti: “Caras teisę valsčiaus viršaičius laisvai rinkti suteikė mums, bet ne apskrities viršininkams, ne jų pasiuntiniams ir ne gubernatoriams. Ką išrenkam, valdininkai, kuriems mes sudedam algas, turi patvirtinti.” Pasikalbėjimai prieidavo prie aiškių konfliktų.

Įtakingųjų tarpe buvo vienas ūkininkas nuo Igliaukos, Šmulkštys. Šventadieniais gražiai apsirengęs, inteligento laikysenos, iškalbus, darė inteligento įspūdį, bet jis nė pradžios mokyklos nebuvo baigęs. Apie save kalbėdavo, kad jis baigęs “versitetą su veršiukais”. Esąs geriausias patriotas, nes tik lietuviškai kalbąs. Taigi tas Šmulkštys, karštesnio pasikalbėjimo su Zacharovu metu, tēškė jam į ausį taip, kad tas su visais blizgučiais atsidūrė po raštininko lova. Po tokių

Šmulksčio argumentų ūkininkai smuko pro duris, šūktelėdami rinkikams: "Oželis išrinktas. Vyrai, namo". Kieme, kur vyko rinkimai, pasiliko tik policininkai. Toks tada buvo lietuvis ūkininkas suvalkietis, kuris žinojo savo teises ir mokėjo jas ginti net ir kumščiu. Įdomu, kad Oželis po tokių rinkimų vis dėlto buvo patvirtintas. Įtakingiems ūkininkams buvo iškelta byla. Tarp kitų ir mane pastatė liudininku, bet į teismą manęs niekada nešaukė. Matyt, byla buvo numarinta, nes įtakingesni ūkininkai išsislapstė po užsienius. Tai būdingas caro laikų valsčiaus savivaldybių gyvenimo vaizdelis.

Rudenį, rugsėjo pabaigoj ar spalio mėnesį, pagaliau gavau atsakymą į savo paduotus prašymus. Kaip maniau, taip ir įvyko: iš Suvalkų direkcijos gavau neigiamą atsakymą — Suvalkų lietuviškose vietose man negali duoti vietos mano paties gerovės sumetimais. Ta gerovė, manau, buvo ne kas kita, kaip į mano charakteristiką įrašyta: "Užsispyręs lietuvis".

MOKYTOJAS LENKIJOJE

Trys vietos buvo pasiūlytos į Lenkiją ir viena į Jekaterinoslavo apygardą triklasės mokyklos mokytoju su gana gera alga. Kilo klausimai, kurią vietą pasirinkti. Nulėmė motina. Apsistojom prie Lomžos pasiūlytos vietos. Apsisprendimo argumentai buvo toki: Lomža yra artima vieta, pigiausia bus kelionė ir, trečia, katalikų kraštas. Nebe įtakos buvo ir pasiūlytos vietovės vardas: Penchratka. Motinai atrodė, kad tai esąs miestelis su bažnyčia gražioje vietoje. Po tokio nusistatymo, ilgai nelaukęs, kitoms pasiūlytoms vietoms padėkojau.

Antrą dieną, gavus tokį paskyrimą, prisistatė žandarų viršila Fiodorovas. Visi apskritį jį žinojo: gudrus maskolius, visa žinas ir matąs. Nebuvo tokios bylos, kuri be Fiodorovo įsikišimo būtų sprendžiama. Fiodorovas buvo pirmos eilės kyšininkas: kur jis užsukdavo, ten šeimininkas žinojo, kad dabar bus byla, kalėjimas ar, lengviausiu atveju, kyšis. Fiodorovo nuopelnas yra Marijampolės gimnazijos 8-tos klasės mokinių areštai, kurio aukomis tapo Papečkys, E .Draugelis, P. Klimas ir kt. Pamatę jį atvykstantį pas mus, nujautėm, kad čia kokia negerovė jį atneša. Man prisiminė monopoliai, valsčiaus raštinė, bet nebeišbėgsi, kada žandarą pamatei jau tarp durų. Jo kalba motinai buvo trumpa: sūnus

paskyrimą turi, bet jo priėmimas į vietą priklauso nuo manęs. Mano byloje jo popieriai nėra visai švarūs. Suprantama, mano motina ėmė tuos popierius švarinti: užkandis, degtinė ir atsisveikinant dešimtrublė. Motinos pastangos jį užkišti penkruble nuėjo niekais.

Vieta yra, Fiodorovo rekomendacija lyg užtikrinta, dabar reikia rengtis į kelionę. Kraičio dar neturėjau. Jį nustatė mano ištekliai. Buvo užsakyti auliniai batai, puspaltis, kuris pigesnis negu paltas. Kasdienis drabužis buvo paliktas mokinio uniforminis, tik nupiauti uniforminiai ženklai. Geresnių drabužių jau teko pasisiūdinti iš savo uždirbtų pinigų. Gavęs kelionei kiek maisto, 15 rublių pinigais ir motinos palaiminimą, išvažiavau į nežinomą kraštą ir neaiškiai ateičiai. Teko važiuoti per Marijampolę. Pasinaudodamas proga buvau nutaręs aplankyti Kaune tą patį dr. Šliupą savo sveikatos reikalui. Tik įvažiavus į Prienų gatvę Marijampolėje, iš kažkur išniro visai nepastebėtas Fiodorovas. Pasisveikinęs ir nieko neklausęs, užkviėtė mane į Varšuvos viešbutį kelionės „aplaistyti“. Tuoju užsakė pusę žąsies ir pusbonkį degtinės. Žinodamas, kuo visa tai baigsis, nevalgiau ir negėriau. Jis vienas viską sudorojo. Laimei turėjau argumentą pasiteisinti: karetk greitis išsina į Kauną. Už jo vaisės, suprantama, užmokėjau aš.

Šliupas mano sveikatą rado dabar geresnę, bet vis dėlto įtikinėjo grįžti atgal ir mažiausiai metus mokyklos darbo neimti. Nepaklausiau: patraukiau ten, kur buvau pasirengęs. Traukiniu teko važiuoti per Lopus, Krasni Bor, karetk iki Lambruv ir žydišku arkliuku į Penchratką. Važiuodamas stebėjau krašto gamtą, gražius ūkininkų trobesius, didelius kaimus, gražias mūrines bažnyčias, linksmus žmones. Buvo nemalonu, kad pradžioje beveik visai nesugebėjau su vietiniais žmonėmis susikalbėti. Čia buvo grynai mozūrų kraštas. Net grynam lenkui nelengva kalba su mozūru. Kaip pas mus anais laikais zanavykui ir žemaičiui.

Atvažiavom ligi Penchratkos — ilgo vienos gatvės ūkininkų kaimo, arti 1000 gyventojų. Dairausi, kur mokykla. Pasirodė, kad ji stovi už kaimo toli ant kalniuko, apsupto pie-

vomis, per kurias vingiavo kažkoks upeliukas. Vieną vienas pastatėlis. Mokyklos pastatas senas, sienos sulindusios į žemę, durys ir langai atidari. Jokio gyventojų neradau. Prieš mane buvęs mokytojas, žmonės pasakojo, taip pat lietuviai, nelaukdamas savo įpėdinio, išvažiavo į naują vietą. Liūdnas buvo vaizdas ir įspūdis. Nė vieno lango nesugebėjau uždaryti, nes nė viename lange nebuvo uždarymo priemonių — visi kableliai ir užraktai išsukinėti. Išimtos ir durų rankenos. Virtuvėje mano pirmtakas laikė karvę. Mėšlas paliktas įpėdiniui. Suolai pusiau aplaužyti. Mokykloje ir mokytojo kambary šiuokšlių nors vežimu vežk. Tokia buvo Penchratka ir jos mokykla. Labai ėmė pagunda vykti, kur akys neša, bet kišenėje iš kelionės pasiliko tik pusantro rublio. Toli nenuvažiuosi. Tą patį vakarą, nusipirkęs iš kaimyno šiaudų, kampe įsitaisiau guolį. Jokio baldo nebuvo. Reikėjo greitai įsivesdinti, nes alga pradėdavo eiti nuo mokyklos perėmimo dienos. Valsčiaus raštinė ir bažnyčia buvo Sumavo bažnytkaimyje už aštuonių kilometrų nuo Penchratkos. Viršaitis, kuris turėjo mane į mokyklą įvesdinti, vis delsė. Vietos mokytoja lenkė pamokė, kad reikia pažadėti vaišių, bet kuo vaišinsi, turėdamas kišenėje pusantro rublio. Patyrusi lenkė mane iš tos keblios padėties išgelbėjo. Ji man patarė nesakyt kuo vaišinsiu. Psitenkinti tik vaišių pažadu.

Šeštadienio vakare susilaukiau svečių: pats viršaitis pakvietė vietos seniūną, mano artimiausią kaimyną launinką, kuris buvo senas jaunikis, ir dar du vyrus, kuriuos vadino liudininkais. Perdavimo ceremonijos buvo labai trumpos, 5 minučių — raštelis su perdavimo ir priėmimo parašais. Paskui prasidėjo vaišės. Padaviau viršaičiui rublį, ir žinokis. Tas dar derėjosi, bet atsakiau, kad daugiau pinigų neturiu, papildysiu, jei reikės, gavęs algą. Parsivežė bačkutę alaus. Užkandžio jokio. Mano svečiai man žadėjo aukso kalnus, ypač todėl, kad esu jaunas vyras, kad kaimas pažįstas lietuvių, ir jie žmonėms patinka, dėl to aš turėsiąs gerą pasisekimą. Nebuvau anais laikais gėrikas, bet su svečiais išgėriau dvi stiklines alaus. Kelionės išvargintas ir kelias dienas beveik nevalgęs, nuėjau į savo guolį. Buvau prižadinti

tas triukšmo. Pasirodė, kad svečiai, išgėrę alų, tuo dar nepasitenkino. Ant stalo stovėjo kelios tuščios degtinės bonkos. Viršaitis, susimušęs su seniūnu, raitėsi po grindis. Įvestuvės buvo baigtos. Nuo tos dienos jau buvau faktinis mokytojas, tik be mokinių. Mokiniai paprastai pradėdavo rinktis į mokyklą tik po Trijų Karalių, ir mokslas tęsdavosi maždaug iki Velykų. Pavasario saulutei pradėjus daugiau šildyti, mokykla ištuštėdavo. Net ir tie vaikai, kuriems nereikėdavo gyvulių ganyti, mokyklos nebelankė. Toks paprotys. Mozūro vaikui užtekėdavo išmokti iš maldaknygės Dievą garbinti. Rusų kalba jiems buvo visai nereikalinga. Jie jos ir nesimokė. Trečiame skyriuje radau vaikų, kurie iš rusų vadovėlio vos paskaitydavo. Suprasdavo tik tuos žodžius, kurie buvo panašūs į lenkiškus.

Mokytojui buvo vargas: niekad neišėidavo programos, o už tai buvo atsakingas prieš savo vyriausybę. Bet už tai laisvo laiko tiek, nors imk ir maudykis. Pagal nuostatus mokytojas ištisus metus iš mokyklos pasišalinti negalėjo, nors ir nė vieno mokinio neturėdamas. Ką bedaryti: jokio skaitymo, jokio laikraščio ir knygos. Iš vargo atsidėjęs išstudijavau visa tai, ką radau mokyklos "bibliotekoje", o visą biblioteką sudarė aplinkraščiai, instrukcijos ir mokyklų direkcijos leidžiamas specialus žurnalėlis. Pasirodė, kad gyvenimo praktikoje toks mano apsiskaitymas buvo naudingas: vėliau, suėjęs į konfliktą su savo direkcijos viršininku, mokėjau argumentuoti jam už savo tezę jo paties argumentais, t.y. instrukcijomis ir aplinkraščiais, šioje srityje mokytojų suvažiavime buvau gudriausias. Mokytojai tyčiomis mane praminė juriskonsultu. Net ir Zambrovo mokyklos vedėjas, kuris save laikė natūraliu aplinkinių mokytojų vadu, šioje srityje turėjo man užleisti pirmenybę. Lomžos apskrity buvo daug lietuvių. Pačioj Lomžoj daug kunigėlių ir profesorių vadovavo lenkams.

Gavęs pirmą algą, kurios buvo 11 rublių ir 40 kapeikų mėnesiui, nerimdamas vis dėlto išvažiavau į Lomžą lietuvių ieškoti. Jų radau apščiai, net igliaukiškių valdininkų, kurie ten jau seniai tarnavo. Vienas jų, Grinkevičius, nu-

vedė mane į lietuvių klubą, kuris buvo Lomžos priemiesčio Piontnicos klebonijoje. Pirmiausia pristatė mane klubo pirminkui ir šeimininkui kun. Aleksandravičiui. Tai žinomas lietuvis patriotas, šviesus žmogus, imponuojančios išvaizdos, gražios iškalbos dzūkas iš Krosnos. Buvo kadaise Veiverių mokytojų seminarijos kapelionas. Už lietuvišką veiklą mokinių tarpe atsisakymą dėstyti tikybą rusų kalba buvo nubaus-tas ištėmimu į Lenkiją, kurioj išbuvo iki Lietuvos Nepri-klausomybės. Žuvus gubernatoriui, žuvo ir jo draudimai. Aleksandravičius atsidūrė Lietuvoje ir mirė Gudeliuose, ku-riuose klebonavo. Jis išgarsėjo 1905 m. Didžiajam Vilniaus Seime metęs šūkį, kuriuo vėliau vadovavosi krikščionys de-mokratai ir aš, vesdamas žemės reformą. Jo šūkis buvo trum-pas, bet labai aiškus: Žemė priklauso tam, kas ją dirba.

Čia pat Piontnicoj radau mokytoją Ksaverą Sakalauską Vanagėlį, kuris, išsikalbėjęs, pasirodė esąs mano giminė — simniškis dzūkas. Vanagėlis — aušrininkas ir poetas, kurį vė-liau turėjau garbės už jo nuopelnus aprūpinti žemės sklype-liu Alytuje.

Kadangi tą dieną buvo klubo narių susirinkimas, tai su-sipažinau su dideliu skaičiumi lietuvių, kurių tarpe buvo daug mokytojų. Teko sutikti savo bendrakursį draugą Dabulevi-čių, kuris, pasirodė, buvo gavęs vietą Srebrnos kaime už dviejų trijų kilometrų nuo mano gyvenamos vietos. Labai nudžiugau, nes tai buvo geras ir malonus draugas. Atsiga-vo mano lietuviška širdis. Nepertoliausiai nuo mūsų buvo dar du lietuviai mokytojai senesnės laidos. Visi buvom vien-gungiai ir mažapinigiai. Pasidarėm virėjais — maistą patys savo namuose gaminomės. Pirmą mėnesį užsimojau valgyti pas artimiausią ūkininką, bet kasdien du kartus žygiuoti po pusantro kilometro nuo mokyklos buvo varginąs dalykas, o pavasarį ir rudenį visai neįmanomas, nes pievos aplink bū-davo užliejamos ir mokyklos namas ant kalniuko kyšodavo kaip sala vidury jūros. Antra, už maistą ūkininkui reikėda-vo mokėti 9 rublius mėnesiui, tad visom kitom išlaidom ne-likdavo pilnai nė pustrečio rublio. Trečia, maistas būdavo la-bai vienodas ir liesas: kasdien barščiai ir bulvių košė. Tik

bulvių košė nevisuomet būdavo ta pati: kartais su spirgučiais, kartais be spirgučių. Išmėginęs mozūrų virtuvę, po vieno mėnesio perėjau prie savosios. Virėjas buvau menkas. Tiesa, ir viriau retai. Mozūrai turėjo gerą paprotį: kepa duoną, mažą kepaliuką, maždaug vieno svaro, iškepa ir mokytojui; turi kiek daugiau pieno, bent kartą per savaitę vaikas atneša ir mokytojui. Prie to pridėdavo dar kiaušinių ir skerstuvių — gabalėlį mėsos. Maisto prinešdavo tiek, kad ir su šeima jo viso nesunaudotum. Jo užtekėdavo man, juo atlygindavau bobutei, kuri palaikydavo švarą, juo apmokėdavau savo skalbėjai ir nemažai duodavau netoli esančiai labai nelaimingai pavargėlių šeimai. Virti nieko neviriau. Nebent kada kiaušinį. O šiaip — pienas, duona, sviestas. Ir greit ir jaunystei pakankamai. Bet už tai visi atsidėję laukdavom šeštadienio. Subatos vakarėlį visi lietuviai susirinkdavom pas vieną iš draugų. Tada atsigaudavom visai savaitei, nes turėdavom ir sriubos, ir virtos ar keptos mėsos, prie to po stikliuką baltakės ar stiklinę alaus. Pirmadienio rytą vėl kas sau skirstydavomės į savo mokyklas prie darbo. Tuo būdu Lenkijos vidury lietuviai susikūrė autonominėm teisėm koloniją. Lenkų į savo tarpą nepriimdavom, o dėl to tekdavo susilaukti ir priekaištų. Viena mokytoja lenkė, norėdama su mumis sueiti į ankštesnius ir intymesnius santykius, šventadieniais pavaišindavo kava. Ji buvo tekėjimo amžiaus, o lenkaitėms lietuvis būdavo svajojamas vyras. Ji į mūsų draugiją nepateko. Mes retkarčiais tame pačiame miestelio restorane atsilygindavom už jos vaišes. Lenkai savo mokyklose turėjo žymiai daugiau laisvės, negu mes lietuviai suvalkiečiai, nors gyvenome tame pačiame administraciniame krašte, kurį rusai vadindavo Pavyslio kraštu. Man nuvykus į Lenkiją mokytojauti, vadinasi, 1905 metais, pradžios mokykloje beveik pusė dėstomų dalykų arba pusė mokyklinio laiko buvo skirta lenkų kalbai. Pirmais metais tekdavo pramokyti tik rusiškai skaityti. Per visus tris skyrius lenkų kalba tekdavo išeiti tikybos programą, skaitymą ir rašymą, skaičiavimą, bent kiek istorijos ir geografijos, tik ne iš vadovėlių, o iš chrestomatijos. Maždaug tokia buvo ir rusų kalbos prog-

rama. Pradžioje lenkiukai rusų kalbos labai lengvai pramokdavo, bet juo tolyn, juo jiems darydavosi sunkiau. Pirma, dėl to, kad per daug buvo panašumo tarp lenkų ir rusų kalbų. Antra, rusų kalbos neapkentimas; jos mokymą lenkai laikė savo tautinių aspiracijų pažeidimu. Net baigdamas pradžios mokyklą, retas kuris pakenčiamai mokėjo paskaityti rusų kalba knygą. Daugiau dėmesio į rusų kalbą kreipdavo tik tie, kuriuos tėvai rengdavo į gimnaziją ar kokią kitą valdišką mokyklą, bet tokių buvo nedaug, nes kaimas nebuvo suinteresuotas leisti savo vaikus į aukštesnį ar aukštąjį mokslą, kaip bendrai buvo Lietuvoje. Gimnazijas ir kitas mokyklas kaimiečiai buvo palikę, kaip jie patys sakė, ponams ir miestiečiams. Todėl, kada Jalbżykowski sumanė galutinai sulenkinti Seinų seminariją, turėjo daug vargo su kandidatais į klierikus, nes baigusių keturias gimnazijos klases buvo labai nedidelis skaičius. Buvo jis priverstas imti žemesnio išsilavinimo kandidatus, pvz., vaistinių mokinius ar kandidatus į valdininkus, kurie nebuvo išėję keturių gimnazijos klasių kurso.

Į pradžios mokyklas tais laikais lenkai leisdavo tik nedidelį procentą savo vaikų. Kiti tenkindavosi namuose pramokti skaityti. Santykiuose su vyresnybe mokytojams sudarydavo vargo dvi aplinkybės: pirmiausia, kaip jau minėta, lenkiukams būdavo sunku taisyklingai tarti rusišką žodį, o dar sunkiau kirčiuoti. Antra, lenkai nedaug laiko skyrė savo vaikams mokykloje. Daugelyje vietų beveik pusę mokslo metų mokiniai nelankydavo mokyklos. Toje vietoje, apie kurią pasakoju, nors ūkininkai buvo pasiturį, vaikai lankydavo mokyklą iš viso nedaugiau kaip tris mėnesius į metus.

Pradžios mokyklos mokytojas Lenkijoje, ne tiktai kaimiečių, bet ir aukštesnių sluoksnių buvo gerbiamas ir traukiamas į inteligentų bendravimą. Lenkų intelligentai, ypač dvarininkai, kurie kaime tautiniame ir kultūriniame gyvenime užėmė vadovaujamas vietas, pradžios mokyklos mokytoją laikydavo lenkybės apaštalu ir pagrindiniu veikėju tautinės kultūros srityje. Jie neklydo. Lenkas mokytojas savo kraštui yra daug nusipelnęs. Visai kitaip lietuvių mokytoją anais lai-

kais traktavo lietuviai inteligentai, kuriems mokytojas buvo lyg iki jų nepriaugęs, tik šiek tiek prasimušęs aukščiau už kaimietį. Dėl to anų laikų lietuvių mokytojo artimiausi bendrininkai pirmoje eilėje buvo to paties kaimo ūkininkai o iš aukštesnio sluoksnio — policininkas, valsčiaus raštininkas ir kt. Gydytojas, advokatas anais laikais lietuviui mokytojui jau buvo neprieinamas. Man pačiam bemokytojaujant Lenkijoje per dvejus metus teko daug kartų būti skaitlinguose pobūviuose pas dvarininkus, teisėjus, gydytojus, klebonus, ir niekur nepastebėjau, kad mokytojas būtų tokioj draugijoje laikomas žemesniu už kitos profesijos inteligentus. Mane tokios pažintys net labai varžė, ir aš jų nemėgau, juo labiau, kad neturėjau kuo lemtai apsirengti. Į pirmą tokį pobūvį Lenkijoje pakvietė mane dvarininkas Skaržinskis. Nuėjau auliniais batais, bet iš to niekas jokių išvadų nedarė. Gal tik pasigailėjo, kad jų mokytojas dar nėra prasigyvenęs. Namų šeimininkė Skaržinskienė, pamačiusi tarp puošnių ponių ir panelių jaunuolį auliniais batais, kiek susivaržiusį ir mažai kalbantį, prisėdo prie manęs ir pareiškė užuojautos, kad mes, lietuviai, turim vykti nors į giminingą, bet vis dėlto svetimą Lenkijos kraštą: Pagudė, kad priprasiu, ir bus gerai. Ji man, kaip sūnui, atsiradus bet kuriam reikalui, pažadėjo visokiariopos paramos. Mozūrų kaimietis buvo lenkas patriotas, bet nė laikraščių, nė knygų už savo pinigus nepirko. Šitą sritį aptarnavo dvarininkai ir kiti turtingesni inteligentai, kurie kaimui šviesti buvo sudarę slaptų organizacijų. Ar lenkai mokytojai prie tų organizacijų priklausė, negalėčiau pasakyti, bet lietuviai, dar neaplenkėję, prie tokių grynai lenkiškų organizacijų nesidėjo. Bet ir jie buvo panaudoti tam lenkų kaimo kultūrinimo darbui. Pas kiekvieną mokytoją buvo lyg sandėlis kaimiečiams skirtų legalių laikraščių ir knygelių. Jis jas platino nemokamai. Kaimą tais laikais pasiekdavo ir nelegalioji antirusiška spauda, bet ji buvo grynai ir aiškiai tautinė-patriotinė. Kas tą spaudą platindavo, neteko patirti. Man ir mano pažįstamiems lietuviams mokytojams jos neateidavo.

Lenkijos anų laikų pradžios mokyklų mokytojai gal

daugiau rodydavo jautrumo, tarpusavio solidarumo ir bendravimo, negu kad anų laikų lietuviai mokytojai. Nebuvo mėsio, kur per tą ar kitą šventę nebūtų kviečiamas mokytojų suvažiavimas tiems ar kitiems pasitarimams. Dažniausiai jie būdavo pridengiami nekaltomis pedagoginėmis priedangomis, o iš tikrųjų būdavo tariamasi, kaip veikti kaimiečių, darbininkų tarpe, kaip palaikyti lenkišką dvasią ir kultūrą, kaip saugoti nuo rusifikacijos ir kaip geriausiai panaudoti mokyklą savo tautiniams tikslams bei sutautinti pačią mokyklą. Man buvo tie suvažiavimai įdomūs ir nė vieno jų nepraleisdavau. Kiek galėdavau, dalyvaudavau taip pat ir lietuvių mokytojų suvažiavimuose. Žinoma, mokytojaudami Lenkijoje tuo galėdavome pasinaudoti tik atostogų ar švenčių proga. Esu vienas Lietuvių Mokytojų Sąjungos steigėjų. Kiekviename tos sąjungos suvažiavime dalyvaudavau stebėdamas, koki skirtumai tarp mūsų ir lenkų mokytojų suvažiavimų. Tuos skirtumus nesunku būdavo surasti. Ir lietuvių mokytojų suvažiavimai turėjo pagrindinį tikslą apsaugoti jauną lietuvį ir suaugusį kaimietį, kurių tarpe tekdavo mokytojui dirbti, nuo rusifikacijos tikslų ir išauginti sąmoningus lietuvius kovotojus už savo lietuvišką reikalą. Lietuvis mokytojas pasirodė organizatorius su aiškiai nustatyta sistema ir priemonėmis. Tie suvažiavimai dažniausiai būdavo gerai parengti, ir juose būdavo stengiamasi kaip trumpiausiu keliu ir sėkmingiausiom priemonėmis tą tikslą pasiekti. Tuo tarpu lenkas mokytojas, gal kaip ir visi lenkai, skandindavo viską skambiuose žodžiuose, ir tas būdavo laikomas didžiausiu veikėju, kuris radikaliausiai ir garsiausiai pakalbėdavo prieš rusus, kuris sugebėdavo pasiūlyti anais laikais neįvykdomą kovos priemonę. Štai kodėl jų organizacija buvo silpna. Jei nebūtų tos nematomos, bet stiprios rankos, gana turtingos, kažin kur pripildytos kasos, patys mokytojai būtų nedaug nuveikę savo kraštui. 1905 metais visos Rusijai priklausomos Lenkijos mokytojai nutarė sutautinti mokyklą ir iš jos pašalinti visa, kas yra rusiška. Garsus tuo atžvilgiu buvo 21-mas mokytojų suvažiavimas Varšuvoje. Mokytojai jame dalyvavo labai skaitlingai. Buvo nuvykę taip pat ir lietuvių,

bet jau seniai gyvenančių Lenkijoje. Mes jaunesnieji, nors ir pritarėme mokyklų sutautinimui, nes tai buvo ir lietuvių mokyklų tikslas, bet į suvažiavimą nevažiavome. Savo pritarimą davėm ir mes lietuviai, viename Zambrow suvažiavime.

Vieną dieną pakvietė mane į Sumavo policiją. Ten pradėjo kvosti bei tardyti: iš kur gavau pinigų į Varšuvą nuvykti, ką dariau, ar buvau 21-me mokytojų suvažiavime, kas jame kalbėjo ir t.t. Reikia pasakyti, kad važiavusiems į Varšuvą ta nematoma ranka apmokėdavo kelionę ir trijų dienų pragyvenimą. Policininkui pastačius klausimą dėl buvimo Varšuvoje, nustebau ir drąsiai pareiškiau: „Varšuvoj nebuvau, suvažiavime nedalyvavau ir kalbų negirdėjau.“ Tada policininkas išsitraukė iš stalčiaus laikraštį, bene Gонец Waršawski, kuriame buvo surašyti to suvažiavimo dalyviai, nurodė mano pavardę ir pavardes mano artimesniųjų kolegų, kurie taip pat nedalyvavo kaip ir aš. Tuo tarpu iš policijos nemalonumų nepatyrčiau, nes ji pati lengvai sužinojo iš gyventojų, kad aš tuo metu niekur nebuvau išvykęs.

Bet tas suvažiavimas man skaudžiai atsiliepė tada, kai pradėjau daryti žygių gauti vietą Lietuvoje. Pirmais metais į mano prašymus persikelti į Kauno gubernijos bet kurią mokyklą atsakydavo neigiamai kaip to 21-mo suvažiavimo dalyviui. Kurį laiką lenkų mokykla iš tiesų buvo sutautinta, bet kada prasidėjo šiokios tokios, kad ir negriežtos, represijos, net ne iš policijos pusės, bet iš mokyklų inspektoriaus ar direktoriaus, lenkai pirmieji nuo tos suvažiavimo sutartos rezoliucijos pasitraukė. Ilgiausiai ir atkakliausiai laikėsi lietuviai — Lenkijos mokytojai. Ir tik po to, kai vieni buvo atleisti iš vietų, kiti sodinami į kalėjimus, padarėm platesnės apylinkės lietuvių mokytojų pasitarimą, kuriame išsiaiškinom, kad nėra prasmės kloti savo galvas už lenkišką mokyklą, kai patys lenkai pasitraukė iš kovos lauko.

LIAUDIS IK MOKYKLA

Kovoje už mokyklos sutautinimą lenkiškoji liaudis buvo atsparesnė kaip lenkų mokytojai. Liaudis ilgiau išlaikė kovą už lenkišką mokyklą. Visur būdavo šaukiamos valsčių sueigos, kuriose būdavo daromi nutarimai viską, kas rusiška, pašalinti iš mokyklos ir nustatomos sankcijos prieš mokytojus, kurie tų nutarimų nepaklausytų. Viena skaudžiausių bausmių buvo mokytojo algos nutraukimas ir jo išmetimas iš mokyklos patalpų. Buvo parengti tai kovai ir pradžios mokyklos mokiniai. Vieną ankstyvą rytą, man esant toje pačioje Penchratkoje, neįprastą mokyklai valandą išgirdau gyvą vaikų triukšmą. Manydamas, kad pramiegojau pirmą pamoką, šokau iš lovos. Pasirodė, kad ligi pirmos pamokos dar valanda laiko. Išėjau pasidairyti, kas mano vaikus taip anksti į mokyklą atviliojo, ir pamačiau keistą reginį: vidury kiemo liepsnojo laužas, aplink, susikabinę rankomis, vaikai šokinėjo ir kažkokią dainą dainavo. Kiti baigė nešti iš mokyklos spintos visą joje buvusį lobį, jau minėtus aplinkraščius, žurnalus ir kt. Ir visa vertė į laužą. Spintos durų vienos dalies taip pat neradau: ir ta atsidūrė lauže. Prie kiekvienos rusiškos mokyklos buvo didelė, gal metro aukštumo, iškaba, kurios pusę užimdavo rusų dvigalvis erelis. Ir tą vaiką su basliais nukrapštė. Lauže jai paskyrė garbingiausią vietą. Nebuvo kas veikti: grįžau į kambarį ir ramiai laukiau pamokų pradžios. Vaikai darbu sutautino mokyklą. Nebeliko nė tipingos rusiškos iškabos, nė caro portreto ir nė pėdsako spausdinto rusiško žodžio, nes liepsnai buvo suaukotos ne tik knygos, bet ir mokinių nuosavi vadovėliai.

Pagal tvarką pamoką pradėjęs po maldos, vienam skyriui liepia išsiimti rusiškas skaitymo knygas. Visa mokykla, kaip bičių avilys, vienu balsu sužžė: „Neturim ir neturėsime, pone mokytojau“. Paklausiau, kodėl neatsinešė. Atsakė unisonu: „Atsinešėm, bet sudeginom“. Pradėjau darbą sutautintoje lenkų mokykloje.

Dirbom grynai lenkiškai — 3-4 mėnesius. Vieną dieną žiemos metu pamačiau sustojantį prie mokyklos vežimą, iš kurio lipo Lomžos mokyklų direkcijos viršininkas Afanasjevas, o iš abiejų vežimo pusių buvo 6-8 raiti kazokai. Nesi-skubinau jo nė sutikti, nė duris atidaryti. Dirbau savo darbą lyg ir nepastebėdamas jo. Vis revoliucijos meto įtaka! Atsigrįžau tik tada, kada jis, įžengęs į mokyklą, rusiškai vaikus pasveikino: “Sveiki, vaikai”. O vaikai, lyg vėl kažke-no pamokyti, savo viršininką pasveikino ne rusiškai, kaip paprastai, bet su tam tikru triumfu veideliuose — lenkiškai: “Sveikinam poną viršininką.” Viršininkas, manęs lyg nematęs ir net rankos nepadavęs, rusiškai paragino vaikus pa-imti rusiškas knygas. Vaikai vėl spindinčiais veideliais atsako lenkiškai: “Neturim, pone viršininke”. Tik tada Afanasjevas atkreipė į mane savo malonų dėmesį ir paklausė, kodėl vaikai neatsako rusiškai ir nesiima rusiškų vadovėlių. Jam atpasakojau visą mokyklos sutautinimo istoriją, kurios pradžią sudarė 21-mo mokytojų suvažiavimo rezoliucija, pas-kui valsčiaus sueigos nutarimai ir tėvų delegacijos to nuta-rimo įteikimas man. Papasakojau apie laužą, kuris surijo vi-sa, kas mokykloje buvo rusiška. Afanasjevas šiurkščiais žo-džiais pradėjo šaukti ir kaltinti sakydamas, kad tai esąs ma-no darbas, kad aš turėjęs pasišaukti į pagalbą policiją mo-kyklos turtui apsaugoti. Jam atsakiau, kad gyvenu vidury laukų tarp žmonių priešišškai nusistačiusių prieš visa, kas ru-siška. Mano vieno kova už rusišką mokyklą būtų tuščias ir bevaisis darbas. Afanasjevas replikavo. Kodėl aš nekovo-ju už tokią mokyklą, kuri Rusijos valdžios yra įsakyta. Aš ramiai atsakiau: “Bepig tamstai būti drąsiam, kada tave lydi ginkluoti kazokai”. Tuomet viršininkas stvėrė mane už ran-kos ir įsitraukė į mano kambarį. Pusę valandos jis mane vedė į tiesos kelią, tai nurodydamas, kad lietuviui nėra pras-mės kovoti už Lenkijos idealus ir siekius, kurie lietuviams priešingi, tai grasindamas atleisti iš vietos ir palikti be duo-nos kąsnio, tai cituodamas kažkokius įsakymus mokytojus bausti kalėjimu, tai pamokydamas, kaip man reiktų tokiu atveju elgtis ir t.t.

Daug pykčio parodė už mano jam atsakymą prie vaikų. Sugrįžęs į mokyklą, jis atsigrėžė į mano pusę ir garsiai prашneco: “Pasakyk man, kuris vaikas neatsakinės rusiškai ir neatsineš rusiškų vadovėlių — aš ne tik jį, bet ir jo tėvus į kalėjimą sugrūsiu”. Tai buvo įžanga. Po to jis pradėjo mano vaikus egzaminuoti. Pirmam skyriui jis paklausė vieną vaikiuką, kiek bus trečdalis iš dešimties. Suprantama, tas neatsakė ir negalėjo atsakyti, nes pagal programą tik trečiam skyriui buvo trupmenos, bet ir tai tik paprasčiausios. Ir vis dėlto direktorius į recenzijų lapą užrašė: aritmetika blogai. Rusų kalbos ir neklausęs užrašė: blogai, nes niekas rusiškai neatsakė. Vieną mažą mergaitę paklausė, koks yra 9-tas Dievo įsakymas. Nors vaikui ne iš eilės ir sunku poteries kalbėti, bet mergaitė atsakė teisingai: Negeisk moters savo artimo. Direktorius, išgirdęs tikslų atsakymą, tuo nesitenkino ir paklausė “O vyro, savo artimo, ar galima geisti?” Mergaitė savo geriausia valia atsakė: “Galima”. Recenzijų rubrikoj prie religijos punkto prisidėjo naujas: blogai. Tik prie lenkų kalbos pridėjo: gerai. Blogesnės recenzijos negalima buvo laukti. Buvau pasirengęs su savo mokykla atsisveikinti.

Dar vienas charakteringas incidentas. Turėjau jau iš kelinto mokytojo paveldėtą mokinę, dvidešimt metų amžiaus, išbuvusią apie dešimt metų mokykloje ir neišmokusią net elementoriaus paskaityti. Mano mokykloje mokytojas nešilo daugiau kaip metus, vadinasi, ji buvo perėjusi bent per dešimt mokytojų. Rezultatai tie patys: vargo mokytojas, vargo ir ta nelaiminga mergina. Afanasjevas, įėjęs į mokyklą, ją rado bestovinčią kampe. Viršininkas jai liepė sėsti į savo vietą. Po to jis pradėjo ją egzaminuoti ir, į eilę klausimų negavęs jokie atsakymo, pirštu jai sudavė per nosį, bet sudavė taip, kad kraujas pradėjo čiuršte čiurkšti. Sumišęs viršininkas ją išvarė į priemenę. Po 15-20 minučių viršininkui priminiau, kad mergaitė gali sušalti. Liepė pakviesti, ir pamaciau — visa jos krūtinė aptekusi krauju, o veidas ašaromis. Tokio vaizdo ir viršininkas nesitikėjo. Pats save nusibaudė. Dabar jis pats tą merginą įsivedė į mano kambarį, liepė nusi-

plauti ir nusimazgoti kraują, bet šaltu vandeniu. Nusiplovėmes nesisekė. Susitvarkėm su ja tik viršininkui išvažiavus.

Po kurio laiko po revizijos gavau raštišką papeikimą už blogą darbą mokykloje ir vartojimą fizinės bausmės! Raštas baigėsi grasinimu: jei dar kartą rasiąs tokią mokyklą, aš būsiąs atleistas iš tarnybos.

Plačiu raštu atsakiau nurododamas, kad viršininko elgesys mokykloje nepedagogiškas, kad fizinių bausmių niekad nevartojau ir kad pats viršininkas fizinę bausmę pavartojo. Raštą nusiunčiau jam, o nuorašą — mokyklų inspektoriui Nievskiui. Įdomus žmogus buvo tas senelis Nievskis. Savo išore labai panašus į Tomą Žilinską, skyrėsi tik savo ramiu veidu ir ramiais judesiais. Buvo tėviškas mokytojams ir pažangių nusistatymų, net palankus tautinėm tendencijom išsilaivinti iš po rusų okupacijos. Ne vienam mokytojui lietuviui jis buvo pasakęs, kad atėjo laikas lietuviams grįžti į savo Lietuvą, o rusams — į savo Rusiją. Direkcijos viršininkas Afanasjevas buvo žiaurus ir beatodairiškas rusifikatorius. Daug jis nuskriaudė savo žinioje esamų mokytojų ir tarnautojų. Revoliucijos metu kelis kartus buvo kesintasi prieš jo gyvybę Lomžoje, bet jis vis išlikdavo gyvas. Ir tik tada, kai jis išsikėlė į Plocką, antrą mėnesį taikli pasikėsینimo bomba sudraskė jo kūną.

ŪKININKIJA

Kalbamuoju laiku Lomžos apylinkės ūkininkas gerokai skyrėsi nuo Lietuvos ūkininko. Lenkas daugiau dėmesio kreipdavo į išorę kaip lietuvis. Lenko trobesiai švarūs, šviesūs ir gražūs. Šventadieniais vyrai ir moterys rengėsi visai miestietišškai. Pakinktai ir bričkos taip pat gėdos nedarydavo. Šventadieniais, sutikęs ūkininką bevažiuojantį į bažnyčią, nežinodamas galėjai manyti, kad dvaro savininkas vyksta. Valgė prastai. Mėsos valgydavo tik kelis kartus per metus — per dides-

nes šventes. Paskerdęs namuose kiaulę ar paplovęs veršį, šviežią mėsą veždavo parduoti į miestą. Jei kuris ūkininkas didesnę ar mažesnę tos skerdienos gabalą pasilikdavo sau, tai vasaros metu džiovindavo prieš saulę, o žiemą pakabindavo prie virtuvės krosnies. Tik stambesnis ūkininkas, paskerdęs kiaulę, pasilikdavo sau kumpį, bet ir jį rūkyti veždavo į miestą.

Pagrindinis valgis — bulvės ir barščiai. Iškilmingesnę dieną prie barščių duodavo bulvių košės su spirgučiais. Mozūras žinojo, kaip gyvena lietuviai: jį apšviesdavo lietuviai kunigai ir mokytojai. Kažkas apie tų dviejų ūkininkų gyvenimą į apyvaratą paleido eiliuotą posakį: “Nors mes bulves valgom, bet už tai batuoti vaikštom, o lietuviai, kad ir lašinius valgo, bet už tai klumpėtas vaikšto”.

Bet batuotas lenkas vaikščiojo tik todėl, kad nemokėjo klumpių pasidaryti. Kai parvežiau mozūrai launinkui iš Lietuvos suvalkietiškas klumpes lauktuvių, tai trumpu laiku visas didžiulis kaimas klumpine liga susirgo. Lietuviškoji klumpė išsprendė jiems ir tą mįslę, iš kur lietuviai galėjo tiek prigaminti kunigų ir mokytojų, kad net Lenkijai duoda jų nemažą skaičių. Man teko be didelių pastangų paplatinti mozūruose kai kuriuos lietuvių kultūros laimėjimus. Be minėtų klumpių, mozūras išmoko dirbti lietuviškus sūrius. Tiesa, mozūras mokėjo sūrius pagaminti, tik be mums žinomų sūrmaišelių. Parengtą pieną supildavo į keturkampį audeklo gabalą, iš viršaus surišdavo ir uždėdavo akmenį. Mozūriškas sūris išeidavo apvalus kaip blynas, viduryje įdubęs. Pirmą lietuvišką sūrį mano atvežtame sūrmaišelyje pasidarė seniūno žmona. Visas kaimas subėgo lietuviško sūrio žiūrėti. Lietuviškasis sūris išstūmė iš lenkų tarpo lenkiškąjį sūrį be pasipriešinimo.

Mano kaimynas launinkas statydinosi naujus gyvenamus namus. Jį įkalbėjau kartu įrengti ir mėsos rūkyklą, kurios daugelyje vietų gyvenamuose namuose būdavo rengiamos Lietuvoje. Su didele baime tą naujovę mano launinkas įsivedė. Bijojo, kad už tai nebūtų savo kaimynų pašėpiamas. Patariau jam už kumpio išrūkymą imti 45 kapeikas.

Mieste ėmė pusę rublio. Be to, šventadienį Šumave išsibūninti, kad toks ir toks priima rūkyti mėsą už tokią ir tokią kainą. Netrukus mano kaimyno baimė praėjo: iš tolimos apylinkės gabeno pas jį mėsą rūkyti, o jis iš to turėjo neblogo pelno. Įdomu, kad žmonės, gavę arčiau rūkyklą, pradėjo gaminti sau daugiau mėsos.

Žemės ūkio kultūra tais laikais kalbamoje apylinkėje buvo aukščiau pakilus, kaip tuometinėje Lietuvoje. Lenkų valstiečiui padėjo lenkas dvarininkas. Lietuvis ūkininkas tokio mokytojo anais laikais neturėjo. Tais laikais dvarininkai buvo suorganizavę žemės ūkio draugiją, žemės ūkio kooperatyvų, ūkininkams reikiamos propagandinės literatūros ir net instruktorių, kurie keletą kartų per metus aplankydavo kaimus su paskaitomis ir pamokymais. Tos draugijos aprūpindavo ūkininkus veisliniais gyvuliais, rinktine sėkla, pašalinėm žolėm ir t.t. Mes to susilaukėm tik Nepriklausomoj Lietuvoj. Tą darbą, kurį Lenkijoje atlikdavo dvarininkas, pas mus turėdavo atlikti žemės Ūkio ministerija, o vėliau į pagalbą atėjo Žemės Ūkio rūmai.

Neteko man lankytis Nepriklausomoj Lenkijoje, todėl neteko palyginti ir Nepriklausomybės laikų lietuvių ūkininką su lenkų ūkininku. Vis dėlto, vokiečiams paėmus Lenkiją, teko girdėti iš lenkų, pakliuvusių į Lietuvą, kad lietuvius savo pažanga žemės ūkio srityje yra lenką labai pralenkęs. Dar anksčiau skaičiau lenkų spaudoj, kad lenkams esą pravartu pasimokyti iš lietuvių žemės ūkio kultūros ir susitvarkymo žemės ūkio srityje. Lenkus labai skyrė kilmė: bajoras ir valstietis arba nebajoras. Tie patys ūkininkai, net greta vienas kito gyveną, jei tik skyrėsi savo kilme, vadinasi, vienas buvo bajoras, kitas nebajoras, bendros kalbos nesuradavo: bajoras į savo kaimyną žiūrėdavo iš aukšto ir su tam tikra panieka, nors pats bajoras galėjo būti už valstietį daug vargingesnis. Tas pasiskirstymas buvo pastebimas ir mokyklos vaikų tarpe. Bajoriukai su valstiečiais net į bendrus žaidimus nestodavo. Nuostabu, kad valstietis daugiau pašiepėdavo bajorą. Taip darydavo ir Lietuvos valstiečiai. Beveik

visi bajorai gyveno vargingiau ir daugiau apsileidę kaip valstiečiai.

Lenkų kaime būdavo daugiau laikomasi bendruomeninio gyvenimo, kokio dar seniau prisilaikydavo ir mūsų lietuviai, bet kalbamais laikais Lietuvoje tų pėdsakų jau nedaug buvo pasilikę. Kalbu apie talkas. Kas savaitę arba kelis kartus per savaitę vakarais būdavo daromos talkos vilnom kedenti, plunksnom plėšyti, net verpti. Motinos ir merginos sueidavo į vieną vietą. Talkos būdavo sušaukiamos mėšlavežiui, javams vežti ir kulti, linams minti ir t.t. Lenkai jau tada turėdavo savo kuliamašias arklines arba nuomodavo garines. Viens svarbesnių talkai akstinų būdavo po talkos pasilinksminimai su šokiais ir išgėrimais. Toje antroje talkos dalyje būtinai turėdavo dalyvauti ir mokytojas. Mozūras laikė įžaidimu ir pažeminimu, jei į kurią talką nors trumpam laikui nebūtų užėjęs mokytojas.

Lenkas yra pamaldus. Toks jis išliko iki paskutinių laikų, bet tas jo pamaldumas buvo ir yra daugiau romantiškas : šventadienį bažnyčioj Dievui atidavė kas reikalinga, meldėsi rytą ir vakarą viešai ir iškilmingai, lyg demonstruodamas, bet praktiškai jis tvarkė gyvenimą taip, kaip jam buvo patogiau. Buvo tokių papročių, kuriuos mūsų lietuviai laikytų gėdingais, o gal ir nuodėmingais. Pvz., kad pirmą kartą atsidūriau už kluono atlikti savo neviešą reikalą, nustebau pamatęs — prie sutūpusių merginų stovi krėsdami juokus bernai: jos tas funkcijas atlieka taip, lyg tai būtų prie stalo ar prie kokio nors kito darbo. Nelabai daug varžtų būdavo ir elgesiuose, kuriuos normuoja šeštasis Dievo įsakymas. Vyras negailėjo savo žmonos kaimynui, o tas kaimynas nereagavo, jei jo žmona turėdavo intymesnių ryšių su kitu. Apie tokius dalykus sugrįžęs į Lietuvą varžiausi net žmonėm pasakoti. Lenkui tai buvo natūralus dalykas. Iš kur tas atsirado, sunku pasakyti. Gal tai buvo lenkų karalių rūmų ir didikų gyvenimo atbalsys.

Mokytojauti Penchratkoj pabaigiau. Kitiems metams ten likti nenorėjau. Po Afanasjevo recenzijos žinojau, kad persikėlimas bus sunkus. Buvau užsimojęs persikelti į kitą direk-

ciją, bet kadangi mokytojo į kitą direkciją nepriimdavo be senosios direkcijos atsiklausimo ir rekomendacijos, mėginimas persikelti būtų buvęs bergždžias. Tai patyriau iš savo praktikos. Buvau paprašęs Suvalkų direkciją duoti darbo lietuviškoje Suvalkų dalyje. Pasiūlė į Gudelius prie Barbieriškio, bet netrukus gavau antrą raštą, kuriuo pranešama, kad vietos man bendrai suteikti negali ir tai todėl, kad dalyvavau 21-me mokytojų suvažiavime Varšuvoje. Tokį pat atsakymą gavau ir iš Kauno mokyklų direkcijos. Kas daryti? Klausimas mano sprendimo nesulaukė. Laimei Afanasjevas išvažiavo ilgesnių atostogų, o jo vietą užėmė geraširdis pradžios mokyklų inspektorius Nievskis. Jis, laikydamasis savo principo, kad kiekvienas kraštas turi turėti savo mokytojų ir tarnautojų, visiems lietuviams, norintiems keltis į Lietuvą, davė geras atestacijas. Spėju, kad ir aš tokią atestaciją būsiu gavęs, nes kai po pirmo nepasisekusio mėginimo po metų kreipiausi vėl į Kauno direkciją, prašydamas vietos, ją greitai gavau. Gerasis Nievskis ir iš Penchratkos man padėjo išsisukti. Jis mane paskyrė į tos apskrities Rutkų miestelį. Buvo didelis laimėjimas visais atžvilgiais. Pirmiausia Rutkuose radau gražią modernią, naujai pastatytą mokyklą, didelį daržą ir, be to, nuo mokyklos atokiau 10 margų žemės. Ant-
ra, algos čia jau gaudavau mėnesiui 26 rublius, vietoje 11 su puse rubl. Penchratkoje. Trečia, tai buvo miestelis. Tiesa, nedidelis, bet gana gyvas, nes buvo trijų plentų sankryžoje. Ten radau taip pat ir inteligentų būrį: be parapijos, buvo teismas, miškininkas, lietuvis plentų prižiūrėtojas. Vadinasi, atsidūriau tokioje aplinkoje, kurioje galėjau lengviau gauti knygą ar laikraštį. Rutkai priklausė Kūlokų valsčiui, kuriam taip pat priklausė ir buv. Vilniaus arkiv. Jalbžykovskio tėviškė. Žemė čia buvo menkesnė kaip Penchratkoje, bet tėvai buvo išmokyti anksti vaikus leisti į mokyklą. Jų leido daug — beveik visi, kurie tik vaikų turėjo. Tokiose vietose, kur visų vaikų nebuvo galima sutalpinti mokykloje, pagal esamą santvarką į mokyklą vaikus priimdavo tam tikra skirta komisija. Komisijos būdavo sudaromos atpalaiduoti mokytoją nuo visokių įtarimų ir keršto iš tėvų pusės — tų tėvų,

kurių vaikai nepatekdavo į mokyklą. Į mano mokyklą nė pusės vaikų negalėjom priimti. Komisija į mokyklą priimdavo ligi 100 vaikų, nors pagal instrukcijas vienam mokytojui leidžiama turėti nedaugiau kaip 60 vaikų. Ta aplinkybė vienu atžvilgiu man buvo naudinga. Aš ėmiausi privačiai vaikus mokyti, nors ir už labai nedidelį atlyginimą. Už vaiko mokymą mėnesiui ėmiau 1 rublį, bet tų vaikų prisirinkdavo apie 80. Visą dieną pratūnoti mokykloje darbas buvo sunkus, bet kadangi noras išeiti aukštąjį mokslą nebuvo dingęs, tai sutaupyti vieną kitą rublį to mokslo pradžiai toks darbas buvo pravartus.

Rutkuose buvau dar kartą susilaukęs Afanasjevo vizito. Šį kartą jo vizitas man buvo laimingesnis, bet gal tik todėl, kad jo nuotaikos buvo pasikeitusios. Galimas daiktas, kad prie jo nuotaikos prisidėjo Lenkijos, ypač miestų, revoliucija, kuri buvo įgavusi aštrių formų, ir keli prieš jį surengti pasikėsinimai.

Tiesa, Rutkų mokyklą radau gerai parengtą, nes ji dirbo ištisus mokslo metus. Be to, mano pirmtakas mokytojas Kudirka, lietuvis, buvo žinomas kaip geras pedagogas. Man tik teko palaikyti jo palikto darbo laimėjimus. Nors Afanasjevas Rutkuose rado mokyklą sutautintą, t.y. be rusų kalbos, bet savo recenziją parašė geresnę, negu aš pats maniau sulaukti, ir dar davė 25 rublius dovanų už „uolų darbą ir sumanų darbo vedimą.“ Afanasjevui pradėjus vaikus egzaminuoti, aš išėjau iš klasės, nenorėdamas Penchratko pasikartojimo. Direktorius atėjo manęs pasikviesti į mokyklą ir paklausė, kodėl aš nenorįs pasilikti mokykloje, nors tai esanti mano pareiga. Pasakiau jam apie Penchratkos įvykius ir atėjau į mokyklą. Mokykloje liepė praveisti aiškinamą skaitymą. Po pusės valandos pasakęs, kad mano pamoka esąs patenkinamas, pamoką nutraukė. Tai buvo paskutinis su juo pasimatymas. Po kelių mėnesių Plocke jis buvo nužudytas.

Iš Rutkų pasiliko malonių atsiminimų, bet ten buvo susidaręs pavojus nueiti visai kitais keliais, negu dabar esu nuėjęs. Rutkuose valgydavau pas teismo sekretorių, kuris turėjo net tris suaugusias dukteris. Viena jų jau gerokai per-

augusi vedybinį amžių, kitos dvi — pačiame subrendime. Vidutinioji neseniai buvo sugrįžusi iš vienuolyno, kurį turėjo palikti dėl nesveikatos. Į ją aš ir atkreipiau savo tylų dėmesį. Nebuvo ji iš gražių, bet buvo labai išmintinga, apsisikaičiusi, šviesi, labai tvarkinga ir pamaldi mergina. Ji beveik viena apeidavo visą namų ruošą. Nežinau, kur ji buvo išmokusi sumaniai gyventi ir tvarkytis. Rimtai buvau palinkęs prašyti jos rankos, bet be motinos ir šito žygio nedariau. Parašiau motinai visą tiesą ir prašiau jos patarimo. Motina man atrašė trumpai: „Vaikeli, tu toks lietuvis, kaip su gyvensi su lenke, kas bus su jūsų vaikais“. Man visa paaiškėjo, ir, metams pasibaigus, pasiryžau iš Rutkų išsikelti. Taip ir padariau, o savo pasirinktai neprasitariau apie savo kėslus nė pusės žodžio. Kada išvažiuodamas iš Rutkų nuėjau pas juos pasakyti paskutinį sudiev, mano pasirinktoji tiek pasakė: „Gaila, kad mudu širdžių kalbos nepavertėm žodžiais.“ Motinai už tą trumpą pamoką ir šandie esu dėkingas. O mano pasirinktoji daug neprarado, nes mano įpėdinis, taip pat lietuvis, Klebanskis, ją vedė.

Sekretoriaus dukterys visos gavo po lietuvių vyrą. Be minėto Klebanskio, vyresnioji gavo Baltrušaitį, o jauniausios vyro pavardės nebeatsimenu. Visos tos šeimos pasiliko Lenkijoje ir Lietuvai dingo. Taip dingo ir kiti lietuviai mokytojai, sudarę mišrias šeimas. Lenkų generolas Janušaitis, sumušęs lietuvių kariuomenę prie Seinų, buvo lietuvio mokytojo mišrios šeimos sūnus. Putino pusbrolis, Čenstakavo gimnazijos mokytojas, Mykolaitis — aštrus lietuvių priešas. Lenkų seimo atstovas Čepinskis — lietuvio mokytojo, sukūrusio lenkišką šeimą, sūnus, būdavo kviečiamas kaip lenkų valdžios ekspertas lietuviškoms byloms: juodesnių ekspertų niekas nesugebėjo duoti. Vilniaus vaivada Kirtiklis, visai laisvai ir gražiai kalbąs lietuviškai, buvo mano kaimyno igliaukiškio lietuvio mokytojo Kirtiklio, sukūrusio mišrią šeimą, sūnus. Mano motina išgelbėjo mane nuo tokio likimo.

Antras iki šiol nepamirštas Rutkų atsitikimas — tai kortos. Rutkų klebonas, liudvinaviškis Akelaitis, kažkodėl kolegų kunigų ir inteligentų vadinamas Garibaldžiu (gal dėl ne-

paprastai stambaus sudėjimo, o gal dėl bosiško balso) buvo aistringas preferansininkas. Nors iki spaudos atgavimo jis atrodė Lietuvai dingęs, bet, pradėjus eiti Šaltiniui, gal tik iš smalsumo jį išsirašė, nors skaityti nesugebėjo. Pakvietė mane vertėju. Pyko, karščiavos, kartais ir nusikeikdavo. Tekdavo ir man pipirų dėl nesuprantamos ir sudarkytos lietuvių kalbos, bet jis su garibaldišku kantrumu mokėsi ir po trijų mėnesių Šaltinį skaitė jau be vertėjo. Garibaldiis sulietuvėjo. Užvirė jaunystės lietuviškas kraujas, nes visa Akelaičių šeima nuo senų laikų buvo lietuviško nusiteikimo. Pramokęs lietuviškai, jis į preferanso ketvertuką lenkų nepriimdavo, net ir savo vikaro, kun. Adomo, kuris taip pat buvo preferanso mėgėjas. Rutkuose jis buvo susidaręs lietuvišką preferanso ratelį, į kurį įėjo lietuvis plentų dešimtininkas, restorano savininkas, ūkininkas Naujokaitis, — kažkaip užklydęs ir nuėjęs į žentus pas vieną turtingą ūkininką. Naujokaitis, nors jau buvo vaikus užauginęs, lenkiškai nemokėjo. Tai buvo klebono ketvertukas. Vieną kartą, vienam iš to ketvertuko neatėjus, klebonas pakvietė mane. Lošti nemokėjau. Patraukimo prie lošimo neturėjau jokie, bet visi šitie pasiaiškinimai nieko nepadėjo. Trumpas buvo įsakymas: “Sėsk ir išmoksi”. Atsisėdau ir išmokau... nebelošti visą gyvenimą, nes pirmo lošimo rezultatas — pralošimas viso mėnesio algos, o paskui labai sunkus sulaukimas kito mėnesio atlyginimo.

Rutkuose medžiagiškai buvau aprūpintas visai padoriai. Viso pajamų per mėnesį turėdavau daugiau kaip 100 rublių. Anais laikais buvo nemažas pinigas. Čia įsitaisiau padorius, inteligentui tinkamus, drabužius, bet baldų nepirkau, nes Lenkijoje nė gyventi, nė mokytojauti ilgai nemaniau. Buvau įsitaisęs tik lovą. Vietoje stalų ir kėdžių krautuvėje įsigijau kelias dėžes. Ant tokių dėžių valgydinau net didelį pareigūną — savo viršininką, mokyklų direktorių Afanasjevą. Likimas lėmė ir apsirūpinti gyvenimo draugais. Pirmasis tai buvo atklydęs katinas. Negi išvarysi. Toks pat vienišas, kaip ir aš. Pasikviečiau, ir gyvenome dviese.

Kartą pro Rutkus praėjo kažkoks rusų kariuomenės da-

linys. Nuo to laiko mačiau beklaidžiojančią gražų san bernardų veislės šunį. Iš viso ko buvo matyti, kad tas šunelis yra benamis: tai iš vienos, tai iš kitos krautuvės su triukšmu žydelis išsivydavo arba vydavosi atimti mėsos ar dešros gabalą. Po kiek laiko pamačiau jį labai suliesų ir tarpais nuplikintą. Pasikviečiau ir jį. Mielai mano kvietimą priėmė. Gyvenom jau trys.

Katinas buvo išnaudotojas. Tik žiūrėjo ką gauti, o pats man nieko nepatarnaudavo, jei neskaityti iš lauko atnešamų pelių. Reikia manyti, kad gaunamu maistu jis buvo patenkintas, nes peles atnešdavo gyvas ir, susiradęs mane, prie mano kojų jas paleisdavo. Matyt, laukė iš manęs pagyrimo už sėkmingą medžioklę.

Visai kitaip buvo su san bernardu. Po kelių dienų jis suprato visą situaciją ir nusistatė sau veikimo programą. Prie mokyklos buvo didelis daržas. Nors aš šeimininkės ir tarnaitės nelaikiau ir valgydavau kur pas kitus, bet visą daržą apsodindavau daržovėm ir dar kai ką pasėdavau. Ta proga vaikus mokiau daržininkystės. Aplink gyveno žydų biednuomenė. Ji daugiausia mano daržu ir pasinaudodavo. Net vidury dienos išokę į daržą ir greitomis išsirovę, kas jiems reikalinga, skubiai dumdavo atgal. Ieškok vėjo laukuose! Naktimis ir dienomis įsiverždavo į mano ūkį arba žydiškos ožkos arba krikščioniškos kiaulės. Visa šita mano šunelis ir pasirinko savo veikimo sritimi. Nakvoti kambary nepasilikdavo. Jo gyvenimo vieta buvo prienamis. Iš jo aukštumos atsidėjęs stebėjo savo veiklos plotą. Pamatęs įeinantį į daržą gyvulį, pranešdavo man savo neramiu lojimu. Jei tai būdavo naktis, tai jis, atsistojęs ant pasturgalinių kojų ir snukį prikišęs prie lango, tol lodavo, kol aš išeidavau. Nutvėręs už švarko skverno, jis nuvesdavo mane į tą vietą, kurioje neprašytas svečias darė ūkiui žalą. Šunelis, prašomas tą svečią išvaryti, mano norą jam perduodavo tik kelis kartus amteldamas į ausį. Dantų į darbą neleisdavo. Labai gerai mokėjo atskirti krikščionį nuo žydo. Krikščionio atėjimą į mokyklą (o reikdavo eiti per daržą) jis man pranešdavo amtelėjimu. Visai kitokios taktikos laikydavosi žydų atžvilgiu. Sa-

vo taktiką jis taikė visiems žydam. Žydą, matyt, laikė savo nuosavybe ir net nesiteikdavo man pranešti apie jo prisiartinimą. Visvien, ar jis eitų taku į mokyklą pas mane, ar jis šeimininkautų mano lysvėse, žaibo greitumu atsidurdavo prie jo ir, kažkokių savotišku būdu parmušęs ant žemės, su nugalėtojo nusiteikimu ir išdidumu atsisėdavo šalia nugalėto. Kelti nemėgink. Pasijudinsi — koją ant krūtinės padėjęs amtelis į ausį. Ir auka pasiduoda nugalėtojui. Paprastai apie tokius įvykius sužinodavau tik iš aukos riksmo. Auką išvaduodavau, bet mano turto saugotojas būdavo tuo nepatenkintas. Po savaitės kitos mano daržovių mėgėjų jau nebebuvavo. Net tie, kurie turėdavo reikalo pas mane, laukdavo prie mokyklos vartų, kol aš pasirodysiu. Su juo taip susigyvenau, kad, besikraustydamas iš Lenkijos, norėjau kartu su savim gabentis į Lietuvą. Nuvykom ligi stoties, bet, mudviejų nelaimei, šuneliui bilieto negavau. Su skaudama širdimi turėjau jį palikti vėl benamį, kokį buvau pasiėmęs. Atsisveikinant jo ir mano akyse sublizgėjo ašaros.

Tuo metu jau buvo leidžiami mokytojai lietuviai į Kauno guberniją. Beveik visi lietuviški valsčiai sujudo ieškot lietuvių mokytojų į rusų mokytojų vietas. Mes, lietuviai mokytojai, norėdami išsikelti iš Lenkijos, skelbdavomės Vilniaus Žiniose, o valsčiai, norėdami gauti lietuvių mokytoją, pasirinkdavo vieną ar kitą kandidatą, ir su juo kreipdavosi į mokyklų direktorių. Aš gavau kelis tokius valsčių pakvietimus.

Pirmas toks pakvietimas buvo iš Deltuvos, kuri tada rusiškai buvo vadinama Boži Dar. Antras pakvietimas atėjo iš Papilės. Valsčiai paprastai pranešdavo, kaip jie ketina mokytojui atlyginti, ir dar pridėdavo, kad lietuviui daugiau mokės, negu rusui. Į kvietimus atsiliepiu savo sutikimu ir dar prieš atostogas, vadinasi, 1907 metais, gavau paskyrimą į Papilę mokytojo padėjėju. Nežiūrėjau nė vietos, nė atlyginimo — tas man nerūpėjo. Rūpėjo tik dirbti Lietuvoje. Ištikus metus iš Rutkų buvau nepajudėjęs. Vadinasi, ištikus metus ir Lietuvos nebuvau matęs: privatinės pamokos neleido. Ir paskutinių atostogų apie pusantro mėnesio dėl jų buvau užtrukęs toje pačioje vietoje.

PAPILĖ

Rutkai buvo smagus miestelis. Buvo žmonių, su kuriais buvo galima naudingai laiką praleisti. Apylinkėse buvo daug lietuvių mokytojų, kurie buvo mieli ir malonūs draugai. Iš jų artimiausias kaimynas buvo Kūlokų mokytojas Kasperavičius, Lietuvoje daugiau žinomas Barzduko pravarde. Mokytojo profesija jis bodėjosi ir dėl to ieškojo laimės kitur. Buvo jis kurį laiką Sintautų valsčiaus viršaičiu, vėliau kažkokiam lietuviškam valsčiuje valsčiaus raštininku, bet gyvenimą baigė nemėgiamoj profesijoj — kaip mokytojas Keturnaujienose prie Sintautų. Žmogus jau buvo pagyvenęs, viengungis, draugijos ir kortų linksmas ir nenuilstamas mėgėjas. Jis būdavo kone kasdienis mano svečias, nes savo Kūlokų kaime ar bažnytkaimyje nerasdavo to, ką jam duodavo Rutkų miestelis.

Pagailo man Rutkuose tik šunelio, bet ir tas buvo nenlenkiškos kilmės. Praleidau Lenkijoj dvejus metus. To nesigailiu: laikas nebuvo tuščiai praleistas. Išmokau gerai lenkiškai, pažinau, kad ir mums priešišką, lenkų tautą, išsigijau išorinių formų, kurių lenkai yra dideli garbintojai, ir tas man ateityje buvo pravartu. Bet dabar visos mintys sukosi apie klausimą, ką rasiu Lietuvoje ir kas bus reikalinga dirbti. Pas motiną Igliškėliuose atsidūriau subatos vakarėlį, kada jau-

nimas po visos savaitės darbų iš visos krūtinės traukė lietuviškas sutartines. Ištikus metus nebuvęs Lietuvoje ir negirdėjęs lietuviškos dainos, jos pasiilgau. Gal daugiau pasiilgau, negu pats maniau ir jaučiau, nes, išgirdęs ją, pastirau, ir ašaros sudrėkino veidą. Motina, išbėgusi manęs pasitikti, manė, kad sūnelis dėl jos iš pasiilgimo net ašaromis apsiopylė. Priežasties nesakiau manydamas, jog prisipažinęs įžeisiu motiną, kad lietuvišką dainą pastačiau aukščiau už ją.

Igliškėliai pasilikę tie patys. Atmainų nė į gerą, nė į blogą pusę nepastebėjau. Čia ilgai pasilikti negalėjau, nes artinosi atostogų pabaiga. Net mėgiamos motinos tėviškės neaplankęs, patraukiau per Kauną Papilės link. Kažkokį formalumai Kaune mane sutrukdė visą savaitę. Vieną dieną Nepriklausomos Lietuvos Laisvės Alėjoje sutiko mane mokytojas Matas Šalčius, vėliau pravardžiuojamas Matašalčius. Tai žinomas keliautojas, parašęs kelis toms kelionės įspūdžių. Iš tolo sušuko: “Dievas tave atsiuntė”. Nustvėręs mane už rankos, Šalčius kažkur patempė į šalutinę gatvę pareikšdamas, kad tuoj turim važiuoti į Jurbarką, nes pritrūkę vieno artisto. Joki atsisakinėjimai ir išsisukinėjimai nepadėjo. Pirmą kartą gyvenime patraukiau Nemunu žemyn nuo Kauno iki Jurbarko. Įspūdžiai svaigino mane. Atrodė gražu ir patrauklu: tokių vietų iki tolei nebuvo matęs. Nors nežinojau, ką vaidinsiu ir neturėjau supratimo apie savo rolę, vakare buvau to paties Šalčiaus nutemptas į repeticijas ir pristatytas kaip artistas. Vaidinome kažkokį Vaižganto scenos veikalą. Visi vaidilos inteligentai — su maža išimtimi pradžios mokyklų mokytojai, suvažiavę į savo kraštą atostogų. Tarp jų sukinėjosi nežinomos pavardės kunigas — Jurbarko vikaras. Jis ir režisierius, jis ir linksmas šeimininkas, jis su baltakės bonka pavaišina vaidilas ir pats geria, jis ir prie šokėjų pritampa. Žodžiu, tinka ir prie tanciaus ir prie ražančiaus. Atrodo, kad visa linksma vaidilų šeima mėgo jį ir gerbė. Ten susipažinau su daugiau žmonių, bet iš jų ilgiausiai atsiminiau Reginą Seniauskaite — stambia, judrią, autoritetingos išvaizdos ir žodžio, bet linksmą ir jauną mokytoją, kuri taip pat tiko ir prie tanciaus ir prie ražančiaus, prie rimto žo-

džio ir prie stikliuko. Antrą kartą ją sutikau jau metų eilei praėjus, tik savo Seniauskaitės pavardę buvo pakeitusi į Sidzikauskienės. Ta mūsų pažintis nenutrūko iki šiol.

Grįžęs į Kauną, radau parengta viską, kas man buvo reikalinga kelionei, ir per Šiaulius patraukiau į Papilę. Į Papilę atvykau pavakare. Savo skrynią palikęs stotyje, pėsčias perėjau ilgą Papilės miestelį, godžiai gaudydamas vaizdus ir išpūdžius. Suprantama, pirmas vizitas buvo skirtas mano šefui mokyklos vedėjui rusui Piotr Semionovič Nikula. Durys buvo uždarytos. Mokykla buvo po viena pastoge su valsčiaus raštine. Nuėjęs ir tą radau uždarytą. Valsčiaus sargas painformavo, kur galėčiau pernaktuoti. Tai buvo žydelio paprasta karčiama, nes Papilėje viešbučio nebuvo. Nurodytoj vietoj gavau pastogės kambarėlį. Nespėjau nė apsidairyti, kai į mano kambarį įsiriti keli išilinksminę uniformuoti vyrai ir pradėjo kaip seną pažįstamą iš eilės glamonėti ir bučiuoti, per petį ploti ir reikšti savo pasitenkinimą, kad aš palaikysiąs ir padidinsiąs jų draugiją. Tai žydelio nuopelnas: prieš duodamas kambarį, jis išsiklausė, iš kur, kas esu ir ar ilgai gyvensiu. Jam viską nuoširdžiai papasakoju. Žydėlį mano žinios slėgė. Jas tuoj perdavė tiems vyrams, kurie pirmieji man padarė vizitą. Jų tarpe buvo minėtas mokyklos vedėjas Nikula — rusva apipešiotą ožiško tipo barzdele; pašto viršininkas; tardytojas — kiek pastačius, tiek paritus, bet dėl to tiršta barzda, žmogus dėl savo būdo ir išvaizdos net pavardės nustojęs, dabar nuo mažo iki seno visų vadinamas Valodia; pristovas — aukšto, gražaus sudėjimo, buvęs gvardijos karininkas, žinąs savo vertę ir mokąs laikytis okupuotame nerusiškame krašte; vienas kitas geležinkelietis — tai Papilės inteligentai. Nusitraukė ir mane į jų užimtą kambarį, kuriame jau, matyt, ilgiau sėdėta, nes eilė bonkų buvo pristatyta ant stalo, po stalu ir ant lango.

Išilinksmintųjų buvo viena tema — aš. Iš pradžių mane išklotė, kas esu ir iš kur. Sužinoję, kad atvažiavau tiesiog iš Lenkijos, pagyrė: gerai esą, kad mečiau prokliatuju Polšų (prakeiktą Lenkiją) ir atvažiavau į matušką Rosiją. Tuo jie man pasakė, ką jautė ir kaip laikėsi. Greitai su-

pratau, tarp kokių žmonių esu pakliuvęs. Į ginčus iš karto nesileidau, nes visa dar buvo nauja; antra, kokia gi kalba su girtais. Bet atmetus šitą politinę klausimo pusę, jie visi kaip žmonės man padarė jaukaus ir malonaus išpūdžio, išskyrus vietos pristovą. Už karčiamos durų ir blaivioje atmosferoje jie toki ir pasirodė. Pirmas išpūdis manęs neapgavo: Valodia — senas viengungis, lengvo gyvenimo mėgėjas ir taurės garbintojas, buvo geros širdies žmogus, nenkenksmingas lietuviams. Jis net, kur galėdamas, traukdavo lietuvių iš pavojaus. Vėliau tą patį patyriau ir iš savo praktikos.

Pašto viršininkas — visada linksmas ir palankus, skaitlingos šeimos tėvas.

Mokytojas vedėjas Nikula buvo tikras draugas ir tėvas. Žmogus kilnios širdies, nerusofilas, rodęs nemaža simpatijų lietuviams ir Lietuvai, mokėjęs žemaitiškai kalbėti. Buvau patenkintas tokį viršininką gavęs. Buvo našlys ir, rodos, bevaikis. Papilėj buvo daug inteligentų, nes čia buvo visa eilė įvairių įstaigų: geležinkelių stotis, teismas, tardytojas, gydytojas, vaistinė, parapija su dviem kunigais ir kt. Absoliuti jų dauguma buvo rusai. Iš lietuvių buvo du kunigai. Klebonas Jurskis, kilęs iš bajorų, bet visai sulietuvėjęs, labai vaišingas žmogus. Jo klebonija gūžėjo žmonėmis — lietuviais kaimiečiais ir lenkais dvarininkais, kurių buvo daug. Jis skirtumo nedarė: vakarais prie žalių stalelių lygiomis teisėmis skambėjo rusų, lenkų ir lietuvių kalbos.

Jaunas vikaras Petras Gudauskis, kurį žmonės vadindavo kunigioku arba Petreliu, buvo reto idealumo žmogus, linksmas, judrus, socialus, uolus visuomeninkas ir visą sielą ir širdį atidavęs lietuviškiems reikalams. Jis buvo jau kunigavęs kelerius metus, bet buvo plikas, kaip tilvikas. Jei ne gerasis klebonas Jurskis, jis gal ir sutanos nebūtų turėjęs. Visa atiduodavo tiems, kurie buvo reikalingesni: vargšams, ligoniams ir nuskriaustiems. Nemaža jo pasitikėjimu ir gera širdimi pasinaudodavo ir piktos valios žmonės. Vieną šaltą dieną pas jį užėjęs kažkoks vyrukas, pasakęs esąs studentas ir paprašęs pašalpos ir šiltesnio palto, nes turįs tik va-

sarinį. Mielas kunigas Petras, ilgai negalvojęs, atidavė gražius meškenų kailinius, kuriuos jam buvo paskolinęs klebonas pas ligonius važinėti. Klebonas nustebo, kada po kelių dienų policininkas atgabeno jo kailinius. Pasirodė, kad tas kunigo Petro sušelpstasis “studentas” buvo paprastas smulkus vagišius, iš gretimo valsč., sentikis.

Kiek pas kleboną klebonijoj viešpatavo internacionalas, tiek pas vikarą telkdavosi beveik išimtinai tik lietuviai žemaičiai. Vyravo jaunimas. Ten buvo ir mano širdis ir veikimo dirva. Su kunigu Gudauskiu iš pirmos pažinties sutapome. Ir veikėme kartu tol, kol jis turėjo išvykti į Ameriką, o aš mesti mokytojo darbą ir išvykti iš Papilės.

Gydytojas buvo lietuvis, rodos, nuo Biržų reformatas. Kiek atsimenu, pavarde Jasinskis, su gerokais lenkiškumo likučiais. Jis prie jokio visuomeninio darbo nesidėjo nė su lietuviais, nė su lenkais. Vaistininkas — tautybės nežinau, gal lenkas, gal lietuvis — mūsų darbe taip pat nedalyvavo.

Mergaičių mokyklos vedėja Stasė Šičkaitė, vėliau Žygėlienė, mano buvusi kolegė iš Veiverių pavyzdinės mokyklos laikų, buvo mūsų visų užsimojimų bendradarbė.

Buvo ir daugiau inteligentų: pensininkų valdininkų ir šiaip iš gyvenimo išėjusių poilsio, Pavenčiuose įsigijusių namelius žmonių. Bet Lietuva jų taip pat nejuto. Ir patys nežinojo, kurios jie tautybės. Pavyzdys — akcizo valdininkas pensininkas Javtak. Aš jį vadindavau Jautakiu įrodinėdamas, kad jo pavardė lietuviška ir jis esąs suklydęs lietuvis. Už tą Jautakį jis ypatingai pyko, bet po kelių mėnesių per diskusijas prisipažino nesąs joks bajoras. Lenkybė esanti jo klaida, ir jis pats esąs tikriausių žemaičių vaiks. Jo tėvo pavardė buvo Jautokas, bet, jį vadindamas ir akcentuodamas Jautoku, matydavau nepasitenkinimo.

Kitas, Tallat-Kelpso, ir pasiliko toks: jo man nepavyko perkrikštyti. Kelpša buvo gerokai išsilavinęs žmogus, turėjo didelę biblioteką įvairaus turinio knygų, kuriomis ir aš pasinaudodavau. Jis mane prašė palikti ramybėj jo pavardę — “Kelpso”. Tautybės klausimu niekada nesiinteresavęs. Gal

daugiau simpatijų turįs žemaičiams, bet dėl įprastos lenkų kalbos šeimoje savo pavardės negalįs atsisakyti.

Buvo vienas emeritas kunigas, gyvenęs savo nameliuose ir vertęsis vargonų statymu. Tai kunigas Razutis. Jis nebuvo visuomeninkas, bet mums anų laikų veikėjams arba bruzdelninkams jis labai praverdavo, nes turėjo smailą, kaip ištektiną, liežuvį, ligi neapykantos nemėgęs rusų, labai iškalbingas ir mokėjęs daug rusiškų antirusiškų dainų, anekdotų, pašėpimų ir t.t. Kur tekdavo be mūsų noro būti rusiškoj draugijoje, kad ir pas kleboną, visada stengdavomės turėti Razutį. Razutis čia atgydavo. Savo kalbomis ir pajaukomis jis įkaitindavo rusus. Kartu tekdavo juoktis dėl to, kad buvo iš ko pasijuokti. Kai uždainuodavo apie rusą razbaininkėlį, kuris po slėnius ir kalnus plėšikaudavo, žemaičių tvartus plėsdavo ir žirgelius vesdavo į miškus, susirinkę plodavo — negi čia politika — į kalėjimą nepasodins. Savo pasakojimais, kaip Betygalos popas už degtinės bonką per visą Betygalos miestelį kunigą vežė, save vieton arklių pasikinkęs, geresnio smūgio kirsti maskoliams negalėjo. Razutis įrodinėdavo, kad rusų kalba yra lietuvių kalbos skolinys. Įdomu, kad jis kiekvieną rusišką žodį išvesdavo iš lietuvių kalbos, pvz., Izba. Razučio rusai nemėgo, nes jis buvo rusų botagas. Pristovas daug kartų prie jo buvo prikibęs, bet atleisdavo, nes jo kalčių nesugebėdavo prie paragrafo pritaikyti. Nežiūrėdami viso to, rusai mėgdavo pas jį susirinkti kokios šventės proga, nes jis duodavo iki valios degtinės. Bet ir čia savo vaišingumą panaudodavo rusui pažeminti: nusigėrusį rusą išvilkdamas į gatvę vaikų ir praeivių pajuokai. Kitoj lietuviškoj veikloj Razutis nepasireikšdavo. Tiesa, jo ir nemėginom įtraukti, nes mums atrodė, kad jis tiems darbams netiks. Buvom patenkinti jo norais ir sugebėjimais pajuokti ir išplakti rusus.

Kun. Petras Gudauskis turėjo ypatingų sugebėjimų savo nuoširdumu, patrauklumu ir net išviršine išvaizda patraukti žmones pas save, įsigyti jų pasitikėjimą ir pristatyti prie darbo. Jo žodžiui, kuris būdavo paprastai reiškiamas prašymo forma, nieks neprieštaravo. Kunigo Gudauskio sugebėjimų dėka anais laikais Papilėje anų laikų mastu užvirė

gana gyvas visuomeninis darbas. Tas darbas nebuvo tokios formos, kokia buvo Nepriklausomoje Lietuvoje, nes reikėjo taikintis prie anų laikų politinės situacijos, prie okupanto įstatymų ir budrios akies, dėl to neturėjom nė organizacijų, nė įstatų, nė programų, bet turėjom štabą, kurio vyr. vadas buvo kun. Petras Gudauskis, prie kurio ir aš priklausiau kaip adjutantas. Prie veiklos štabo priklausė ir keletas jo parinktų kaimo vyrukų, kurie Nepriklausomoj Lietuvoj buvo pasiekę įvairiose srityse aukštesnių vietų, pvz., Pienocentre, kooperatyvuose ir t.t. Šitas štabas ir buvo vienatinė organizacija su savo nerašyta programa, siekiais ir metodais. Programa ir veiklos ribos buvo labai įvairios. Įvairavo pagal gyvenimo iškeliamus reikalavimus, bet pagrindas buvo toks: Lietuva lietuviams, lietuvių dvasinė ir medžiaginė gerovė, lietuvių tautinė ambicija. Siekiant šitų tikslų, mums pradžioje ir kilo klausimas, su kuo mes dirbam nustatytą darbą ir kas mums yra artimiausias pagelbininkas pasistatytiems tikslams pasiekti. Mūsų vienų per maža, nes be kunigo, be mamos ir mokytojos Šičkaitės, kurios į pirmas eiles statyti negalėjom, bet kuri vis dėlto mūsų darbe padėjo, daugiau inteligentų Papilėje neturėjom. Kaimo berniukai ir mergaitės, kurios buvo įtraukiamos į mūsų darbą, savarankiškai dirbti negalėjo: jie buvo tik uolūs vykdytojai tų uždavinių, kurie jiems buvo pavedami atlikti. Rusų buvo daug, žmonių simpatingų ir net palankių lietuvybei, bet vis dėlto jie buvo rusai. Į bendrą darbą jų nebuvo galima įtraukti, nes mūsų visa veikla tiesiog ar netiesiog buvo nukreipta prieš juos. Lenkų ir sulenkėjusių taip pat nepatrauksi, nors jų buvo nemaža pačiame miestelyje ir apylinkėse. Be to, jie patys siekė mus pažaboti savo lenkišku apinasriu. Pasiliko tik žydai, kurie turėjo nemažą veiklaus jaunimo, jų tarpe ir inteligentiško. Jų jaunimas vengė rusų ir nuo seno nemėgo lenkų. Šituo atžvilgiu mes su žydais buvom artimi ir giminingi, todėl nutarėm pamėginti su žydais bendradarbiauti. Tiesa, į visas veiklos sritis jų neįtrauksi. Mūsų kaimiečių akyse žydas tada pasitikėjimo dar neturėjo, bet organizuojant vakarus, minint kokias šventes ar įvykius, žydai labai tiko, ir mes

vieni kitus palaikėm, šitą išsiskyrimą iki šiol viešpatavusios atmosferos tuoj pastebėjo rusai ir lenkai. Pradžioj mėgino įtarinėti mane, nes šitos politikos linijos pakrypimas į tą pusę sutapo su mano atvažiavimu. Man kaip mokytojui tokia pažiūra buvo ir nepalanki, ir pavojinga, nes kaip valdžios pareigūnas galėjau labai greit ir skaudžiai nuo to nukentėti. Aš to nebijojau, bet kun. Petras, viską išgirdęs anksčiau, visą kaltę prisiėmė sau, žinoma, dėl to nuostodamas simpatijų rusų, lenkų ir aplenkėjusių lietuvių tarpe. Gerokai šnairavo ir į mane ir buvo ėmęsi net priemonių mane suvaldyti, bet mano gerasis Nikula iš tų pinamų pavojų mane laimingai išvedė. Kaimiečių tarpe dirbom mes vieni. Nebuvo to šventadienio, kad su kunigu Petru neišvažiuotume į tą ar kitą kaimą pasišnekėti ir pasitarti. Į tokius pašnekesius, kurių nevadindavom nė susirinkimais, nė paskaitom, norėdami išvengti budrios policininko ausies, susirinkdavo beveik visi to kaimo gyventojai — vyrai ir moterys. Temas keldavome įvairiausias: nuo virtuvės ir švaros iki skirstymosi į viensėdžius ir tautinio sąmoninimo. Pasitaikydavo labai įdomių situacijų, ypač tada, kai skyrėsi mūsų štabo siekiai ir norai nuo liaudies norų ir pažiūrų. Prie tokių klausimų priklausė tarp kitų ir skirstymas viensėdžiais. Papilės apylinkė dar viešpatavo kaimai. Kaimų ekonominis gyvenimas buvo žymiai žemesnis už jau išsiskirsčiusių į viensėdžius. Pavyzdys buvo labai ryškus ir visiems matomas. Rusų valdžia viensėdžiams buvo palanki ir noriai kaimus skirstydavo. Reikėjo tik kaimų noro. To noro toli gražu ne visur atsirasdavo. Neatsimenu kuriame kaime vieną kartą, mums iškėlus klausimą skirstytis į viensėdžius, diskusijose susidarė tokia atmosfera, kurią padėjo sudaryti ypatingai moterys, kad mudu su kunigu Petru turėjom diskusijas nutraukti ir sprukti, kol nebuvo paleistos į darbą šluotos ir ražai.

Įdomus atsitikimas. Jau buvau Žemės Ūkio ministeris. Vieną dieną iš minios interesantų ateina žmogelis su prašymu išskirstyti jų kaimą viensėdžiais, ir, jei galima, kuo greičiausiai. Išklausinėjęs atsiminiau to žmogaus pavardę ir tą kaimą. Tai buvo tas pats kaimas, kuriame už prikal-

binėjimą skirstyti viensėdžiais mudu su kun. Gudauskiu vos išvengėme šluotų pirties. Paklausiau: “Ar atsimeni kunigioką Gudauskį?” — “Kur neatsiminsi”, atsakė. “O učitėlį Kru-pavičių?” Iš akių, iš veido, iš galvos kraipymo buvo aišku, kad atsiminti neįstengia. “Ar atsimeni, kai kunigiokas su učiteliu prieš tiek ir tiek metų buvo jūsų kaime įkalbinėti skirstyti viensėdžiais ir jūs su savo žmonomis labai karštai, net užgaulingai, priešinotės?” Pagalvojęs, nenoromis, nuleistu tonu atsakė: “Taip.” Ir užsimiršęs savo sunkiai ištariamą “ekscelencija”, paklausė: “Ben būsi, poneli, tas pats učitelis?” Atsakiau — taip. Tada pradėjo maldauti dovanojamas. Atsakiau labai rimtu veidu, kad jų kaimą skirstysiu paskutiniuojų, kai jau visi kaimai bus išskirstyti. Tada krito ant kelių maldaudamas nebausti jų. Nusijuokęs išsišaukiau Žemės Tvarkytojo departamento direktorių ir prie prašytojo paprašiau, kad jo kaimas dar šiais metais būtų išskirstytas. Žmogus išvyko patenkintas, ir iš matininkų pasakojimų at-rodo, kad nemažiau buvo patenkintas ir visas kaimas. Taip kinta žmonių pažiūros net opiais klausimais. Šita mūsų veikla, neturėjusi tiesioginio ryšio su politika ir noro nuversti esamą režimą, krito į akis jau mums pažįstamam pristovui, kuris, mums nieko nesakęs, įskundė kun. Gudauskį klebonui, o mane išsišaukęs mėgino grasinimais nuo “pasikėsini-mo nuversti esamą santvarką” priversti atsisakyti. Klebo-nas iš to tik pasijuokė. Aš nekreipiau į grasinimus dėme-sio, ir mes savo dirbtą darbą tęsėm toliau, net mėgindami išplėsti.

Pasilinksminimų ir vaidinimų vakarėlius pradėjom rengti ir kaimuose. Policija, nelaimėjusi privačiu būdu, bylai davė oficialią eigą. Bylos rezultatai buvo aiškūs. Pasikėsinimai prieš esamą režimą, nors ir policijos sufabrikuoti, teismams nepatogu išteisinti. Atėjo mums į pagalbą gerasis Valodia — tardytojas. Jis patarė vienam iš mūsų prisiimti visą kaltę ir su tom kaltėm dingti kur nors užsieniuose. Pasitarę su klebonu, nustatėm, kad dingti turi kun. Gudauskis. Kada tardymas ėjo prie galo, kun. Gudauskis slapta iš vyko į Jungtines Amerikos Valstybes, kur kelerius metus paklebonavęs mirė. Pagal susitarimą mes politiškai nusimazgojom rankas ir vi-

są kaltę suvertėm išvykusiam kunigėliui. Pasilikusiems teismo nebuvo. Kas ką galėjo padaryti kaimo sūnui? Turi žemės, turi duonos, nuo nieko nepriklausai ir jautiesi laisvas. Kitas dalykas yra tarnautojui valdininkui. Man buvo pažadėta mokyklos vedėjo vieta Zubovų laikomoje mokykloje. Zubovų mokyklos buvo masalas mokytojams; geri trobesiai, geresnis negu kitur atlyginimas ir dar medžiaginė Zubovo, anais laikais turtingo grafo, parama. Davė suprasti, kad ne tik anos vietos negausiu, bet greičiausiai dar turėsiu kraustyti iš Lietuvos į ten, iš kur esu atvykęs, vadinasi, į Lenkiją. Mokytojauti nebuvo mano idealas. Mano siekis buvo aukštasis mokslas, bet garbė neleido, kad būčiau atstatytas, tad, metams besibaigiant, pats pranešiau savo vyresnybei, kad iš mokytojo pareigų, metams pasibaigus, atsisakau. Laikotarpis, apie kurį pasakoju, liečia 1907-1908 metus.

Tais metais lietuviškoji pradžios mokykla buvo gerokai sulietuvinta ta prasme, kad, pirmiau neturėjusi net lietuviškos raidės, dabar pirmus metus turėjo beveik visus dalykus lietuviškai, o aukštesniuose skyriuose kelias lietuviškas pamokas per savaitę.

Praktika parodė, pačių rusų pasakojimu, kad šitoks mokyklos sulietuvinimas buvo naudingas net ir rusų kalbai, nes lietuviukas, pramokęs lietuviškai skaityti ir rašyti, greičiau pramoksta ir svetimų kalbos. Kada perpranta skaitymo techniką sava kalba, labai lengvai ją pritaiko ir svetimai. Ant ra, rusų mokytojai pastebėjo, kad, įvedus lietuvių kalbą į mokyklą, mokiniai parodė daugiau susiinteresavimo ir darbštumo, negu rodė grynai rusiškai ar surusintai mokyklai. Darbas man mokykloje buvo malonus, nes turėjau gerą prietelišką mokyklos vedėją Nikulą, kurį žmonės vadino Judošium. Galbūt dėl jo išvaizdos — žemas, ruda susivėlusį barzdelė, kiek susikūprinęs ir mėgstąs išgerti. Buvo geros širdies žmogus ir savo būde nieko judošiško neturėjo. Ir dabar jį mieliai atsimenu. Bendradarbiauom sklandžiai, ir niekad konfliktų nebuvo. Net ir tada, kada valsčiaus įgaliotiniai, man išvažiavus Kalėdų švenčių namo, vadovaujami dviejų studentų, — matematiko Griciaus, kuris vėliau buvo Lietuvos ka-

rininkas, ir teisininko Mickevičiaus, — nutarė, kad aš turiu užimti Nikulos vietą, o Nikula mano padėjėjo vietą. Būtu-
me turėję pasikeisti ir atlyginimais, tarp kurių buvo gana didelis skirtumas. Už tą valsčiaus įgaliotinių nutarimą aš ir iš policijos, ir iš švietimo vadovybės gavau stambų minusą. Šitas minusas prisidėjo prie nutarimo manęs nepalikti Lietuvoje. Jie manė, kad toks nutarimas buvo mano agitacijos pasėka. Tas valsčiaus įgaliotinių nutarimas, švietimo vadovybės manymu, atsirado mano žmonėms daromos įtakos dėka, kuri jiems atrodė dar pavojingesnė. Mano pasiteisinimai, kad to sprendimo metu aš nebuvo namie, nieko nepadėjo. Jų akyse pasilikau kaltas. Bet visai neišteisino nė Gričiaus, nė per anksti mirusio Mickevičiaus — ir jiems, kiek atsimenu, teko tam tikrų nemalonumų. Jie nenusiminė, nes buvo tikrieji to įvykio kaltininkai. Nikula iš to juokėsi ir netikėjo, kad čia būtų tik asmenų reikalas. Jis suprato, kad šitas dalykas yra politinis. Nikula galvojo teisingai. Bet ir nusiraminus, žmonės nuo savo nusistatymo neatsisakė. Keletą kartų mėgino bent iš dalies savo sprendimą įgyvendinti.

Nikulos mokykla buvo pačiame miestelio viduryje, valsčiaus namuose, o mano mokykla buvo pačiame miestelio gale, samdomose patalpose, kurios mokyklai netiko, žmonės, turėdami suvežti mokykloms kurą, visą kurą suveždavo į mano kiemą, nors jiems ir būdavo nupasakota, kas kuriai mokyklai priklauso. Suveždavo, išmesdavo ir išsiskirstydavo. Kiekvieną mėnesį mokytojas gaudavo tam tikrą skaičių pastočių, bet seniūno pavarytas pastotininkas, skirtas mokyklos vedėjui, visada atvykdavo ne pas Nikulą, bet pas mane. Man pastebėjus, kad aš neturiu teisės į pastotes ir neturiu reikalo važiuoti, jie atsakydavo, kad tik vieną mokytoją jie pažįsta — mane. Po mano atsisakymo ūkininkas važiuodavo namo. Kažkokia ranka dirigavo valsčių, ir tas vyko iki mano Papilės palikimo. Bet tai ne vienos Papilės reiškiny. Toki dalykai buvo išsiplėtę po visą Kauno guberniją. Kova vyko ne dėl asmenų, bet už lietuvišką mokyklą, už tai, kam tėvai nori patikėti savo vaikus auklėti.

Pačioje pradžioje mokyklos darbas man nebuvo lengvas. Aš turėjau pirmą skyrių, Nikula antrą ir trečią. Visas sunkumas — žemaičių kalbos nemokėjimas. Ir vieni ir kiti kalbam lietuviškai, o tačiau nesusikalbam. Nepriklausomos Lietuvos laikais tokių aiškių tarmės ribų nebuvo — žemaičių tarmės žmonės dirbo Suvalkijoje, suvalkiečių — Žemaitijoje, todėl ir tarmių skirtumai susišvelnino. Tada Nemunas buvo didesnė riba, negu ta, kuri skiria valstybę nuo valstybės. Vieni kitus pravardžiuodavo gudais, zanemunčiais, ločiais, bedieviais ir t.t. Kada vienoje Nemuno pusėje būdavo didelė šventė, pvz., Velykos ar Sekminės, kitoje pusėje, lyg nieko nebūtų, žmonės ramiai sau aria, mėšlą mėžia, ar kitą koki sunkų darbą laukuose dirba. Štai bedievybės įrodymas. O buvo tik skirtingi kalendoriai. Anais laikais, išgirdę tarmišką kalbą, nepripažins tavęs lietuviu ir šalinsis nuo tavęs kaip nuo svetimo pavojingo žmogaus. Atmenu, dar jaunas pusbernis buvau, užklydo į mūsų kaimą zanavykas. Zanavykiška tarsena sukėlė įtarimo — čia esama svetimšalio. Kada jis paprašė rindos, visa buvo baigta. Jį ne tik išjuokė, bet ir rindos nedavė. Galbūt dzūkai ir nesuprato to žodžio. Žmogelis, pakraipęs galvą, išvažiavo toliau. Panašių įvykių buvo ir man pakliuvus į žemaičių kraštą, žinoma, taip nepasielgė kaip su tuo zanavyku, bet ne vienas nustebęs paklausė: “Kas gi esi, poneli. Kalbi lyg lietuviškai, bet nieko negalima suprasti”. Man lygiai tas pats buvo su žemaičių vaikais. Buvo tol, kol neperpratau žemaičių dvibalsių naudojimo technikos. Bet ir su šituo neviskas baigėsi, žemaičiai turėjo visą eilę savų, man negirdėtų žodžių. Pasakys žemaitukas pamokos metu “vaks”, “kimas”, “tekinis”, “atšlaims”, ir išsižioji. Aiškintis nesiaiškinsi. Neparodys — nesuprasi. Ir tekdavo į pagalbą kviesti rusų kalbą! Juokai ir skaudu buvo man pačiam. Susikalbėti žemaičiui su sukapsėjusiu dzūku reikdavo kviesti į pagalbą rusų kalbą. Bet tai truko neilgą laiką. Gerasis kun. Gudauskis man padėjo iš tų keblumų išsinarplioti. Greit perpratau žemaičių tarmės paslaptis.

Lietuvių kalbą turėdavom visuose mokyklos skyriuose. Į lietuvių kalbos pamokas eidavau į Nikulos mokyklą. Ni-

kula ateidavo į mano mokyklą mokyti dainų. Dainavimas visiems būdavo privalomas dalykas. Sunku man buvo pakęsti, kada mažą, vos įžengusį į svetimą mokyklą, žemaituką pradeda demoralizuoti rusiška daina. Su Nikula buvau atviras. Jam nupasakodavau opiausius ir skaudžiausius dalykus. Atvėriau ja ir šitą opą. Jis mane nustebino. “Kogi kremtiesi? Išėitis labai lengva. Galim pamokyti ir lietuviškų dainų, tik duok gaidų”. Nežinau, koku būdu ir iš kur — tolimes laikas, jau išdildęs iš galvos — gaidos buvo pristatytos. Nikula ištisus metus sąžiningai atliko lietuviško apaštalo vaidmenį. Vaikai nemokėjo nė vienos rusiškos dainelės!

Papilė buvo didžiojo vieškelio Papilė-Telšiai pakelė. Vizitatorius, važiuodamas į Telšius, turėjo išlipti Papilės geležinkelio stotyje ir toliau traukti arkliais, todėl mudu su Nikola turėdavom dažnų vizitatorių. Ne tik mokyklų inspektorius, bet net pats direktorius per metus mūsų mokyklą aplankydavo keletą kartų. Inspektorius Itomlenskis buvo lietuviams palankus žmogus. Į šitą didelį trūkumą — nemokėjimą rusiškai dainuoti — nereagavo, bet direktorius mane ir Nikulą buvo paėmęs į nagą. Nikula pasiteisino tuo, kad dainavimo reikalu instrukcijų nebuvo. Bendroji instrukcija nusakė, kad pirmaisiais metais viskas dėstoma lietuviškai. Gal direktorius tuo ir įtikėjo, bet gal varnas varnui akies nenorėjo kirsti.

Savo skyrių mėgau. Žemaitukai patiko labiau, negu lenkiūkščiai. Patiko ir patys žemaičiai dėl jų kalbos ir savotiško būdo. Buvo nauji žmonės, kuriuos studijavau atsidėjęs. Tarp suvalkiečio ir žemaičio būdų skirtumas didelis, bet pagrindas pas abu tas pats — abu lietuviai. Kova už lietuviybę ir Suvalkijoje, ir Žemaitijoje buvo ta pati. Ir siekiai tie patys — Lietuva lietuviams. Kova už mokyklą Žemaitijoje buvo smarkesnė, kaip Suvalkijoje, gal dėl to, kad Suvalkija visada turėjo lietuvių kataliką mokytoją. Ruso ir matyt nematė, nebent tik miestuose. Žemaičiai tik dabar, vietoje per dešimtmečius įgriusio ruso mokytojo, susilaukė lietuvių kataliko, kuris ir į bažnyčią kartu su jais eina, ir su jais kalba lietuviškai, nors kiek kitaip, vaikus lietuviškai pamoko, tuo

pavaduodamas tėvą ar motiną. Dėl to ir santykiai tarp mokytojo ir visuomenės susidarydavo šilti. Buvo atsitikimų, kad žemaičiai prievarta kraustė rusą, norėdami į jo vietą išsodinti lietuvi. Atsitikdavo, kad iškeliamą lietuvi mokytoją susirinkę žemaičiai stengdavosi sulaikyti. Daug lietuvių mokytojų būdavo atleidžiama iš Telšių apskrities, kuriame inspektorius buvo pravoslavnas Baublys, ortodoksas. Tai buvo perkrikštas lietuvis, didelis rusofilas, neapkentęs visa, kas lietuviška. Sunkiai jis pakentė po 1905 metų revoliucijos į Žematiją atvykusį lietuvi mokytoją. Pirmiausia jis pradėjo valyti savo apskritį. To paties likimo susilaukė ir kitų apskričių lietuviai mokytojai, kada buvo pradėtos naikinti revoliucijos pasėkos. Darbavosi pravoslavnas Baublys!

Šiaulių apskritį mano kalbamu laiku buvo inspektorius Itomlenskis — vėliau tarnavęs Lietuvos kariuomenės intendantūroje, o dar vėliau buvęs Kauno rusų gimnazijos mokytojas ir direktorius. Itomlenskis savo karjeros pradžioje, leidus lietuvišką spaudą, buvo spaudos cenzorius. Jau tada lietuviai jo asmenyje pažino didelį lietuvių prietelį. Ir mes, Šiaulių apskrities mokytojai, nekitaip jį vertinome. Vienur ar kitur spaudoje ir gyvu žodžiu prieš Itomlenskį mėgindavo sukelti nepasitenkinimą ir nepasitikėjimą, įtardami jį rusų agentą esant. Tie, kurie turėjom su juo reikalų, pasiliikom geriausios nuomonės — Itomlenskis buvo lietuviškų reikalų prietelis. Rusai mokytojai ir visa juodašimtiškoji spauda jo už lietuviškumą neapkentė ir smarkiai teršė. Itomlenskis, įeidamas į mokyklą, niekad nepasisveikindavo rusiškai. Jo pasisveikinimas buvo lietuviškai katalikiškas “Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus”. Net egzaminuodamas iš rusų kalbos arba kurio kito dėstomo rusų kalba dalyko, dažnai pavartodavo lietuvių kalbą. Du priešingi pavyzdžiai — pravoslavnai lietuviškas Baublys ir pravoslavnai rusiškas Itomlenskis. Itomlenskio brolis, sodininkystės žinovas, dėstė Fredos sodininkystės mokykloje. Daugelis ir žinot nežinojo, kad jis yra rusas pravoslavas. Abudu Itomlenskiei buvo rusų mokytojo Itomlenskio iš Tryškių vaikai, bet ir jų tėvai buvo lietuvių kultūros paveikti ir asimiliavęsi su vietos gyventojais.

Nikula buvo našlys. Jam į akis krito Papilės fermos, t.y. sentikių kaimo už Ventos cerkvinės mokyklos mokytoja. Spėjau, kad jis pats buvo mėginęs daryti žygių patraukti jos širdį, bet greičiausiai be pasėkų. Vieną dieną kiek daugiau išgėręs, (gal dėl drąsos, o gal ir iš papratimo) paprašė mane išpiršti jam tą rusaite mokytoją. Kurgi atsisakysį savo gerajam vedėjui! Apsiėmiau, nors nežinodamas, iš kurio galo ši darbą pradėti. Drebančiom kinkom ėjau pas savo numatytą auką. Tik po trijų atsilankymų išdrįsau tą temą paliesti. Visa mano diplomatija pasiliko be pasekmių. Nepavyko palenkti jaunosios mokytojos širdį prie judošiškos išvaizdos, nors labai gero žmogaus, Nikulos. Labai nustebau, visai nelauktais ir netikėtais rezultatais. Pradėjau gauti iš jos meilės laiškų! Neatsakinėjau. Vengiau susitikti. Ji nenusimindama mane laiškais bombardavo net tada, kada jau buvau kunigų seminarijos klierikas. Regensas (rektorius) mano laiškų necenzūravo, bet, pastebėjęs kelis storus laiškus, paklausė, kas čia man rašo ištisas disertacijas. Visa jam išpasakojau. Meilės laišką gauti seminarijoje ne bet kas. Rektorius klausia: “Ar atsakai?” — “Ne.” — “Ar ją myli?” — “Ne. Ką daryt, kunige rektoriau?” — “Nusispiauk ir mesk į krosnį”. Šitą istoriją sužinojo Itomlenskis. Prieš įstodamas į seminariją, turėjau juodo rago su stikline akute žiedą, kurio vertė 20 kapeikų. Kartą Itomlenskis, paėmęs už žieduoto piršto, paklausė: “Ar jau susižiedavai?” Žinoma, išsigyniau. “Girdėjau apie tavo atsilankymus pas tą mokytoją. Nedaryk kvailystės. Nevesk svetimos tautos žmonos. Jūs turit dauginti lietuvių inteligentų skaičių”. Toks buvo rusas pravoslavnas Itomlenskis. Po tokio pasikalbėjimo žiedo ligi šiol nemūviu.

Reikia pastebėti, kun. Gudausko artimesnis draugas buvo Vieکشnių vikaras kun. Vilūnas. Jis man per pirmą susitikimą padarė neblogo įspėdžio. Apsiskaitęs, nors naudojęs vien rusišką literatūrą, inteligentas, judrios minties, pilnas sumanymų, bet man iš karto krito į galvą mintis, kad daugelis jo sumanymų yra nerealūs ir paremti svaja. Vieną kartą pas kun. Gudauskį, be Vilūno, radau dar vieną kunigą,

kurio pavardės dabar neatmenu. Nepriklausomos Lietuvos laikais jis buvo Veprių klebonas, ir turbūt iš ten, kiek teko girdėti, bolševikų buvo ar išvežtas, ar nužudytas. Tai buvo mažaūgis vyras, kiek kumptelėjęs, taip pat gyvos minties ir nenuilstamas ieškotojas. Šitas kunigas, kaip ir ne vienas iš nekritiškų kunigų, Nepriklausomos Lietuvos laikais buvo prisidėjęs prie tautininkų, bet vėliau pastebėjęs, kad tautininkai jo nė kaip lietuvio, nė kaip kunigo nepatenkina, iš jų išstojo ir grįžo atgal į krikščionių demokratų šeimą. 1907 metais, man atėjus pas kun Gudauskį, kunigai pradėjo pasakoti savo sumanymą leisti laikraštį, kuris, kiek atsimenu, turėjo būti pavadintas „Naujoji Srovė“. Laikraštis sumanytas teologinės-filosofinės minties. Man pasiūlė būti jo redaktorium. Teologas tada aš nebuvau, nes, be paprasto katekizmo, kuris reikalingas pirmai išpažinčiai ir Komunijai, nieko kito nebuvau studijavęs, jei neskaityti vienos antros perskaitytos knygos. Tarp skaitytų knygų atsimenu platoką lenkų kalba knygą „Kristaus Gyvenimas“, parašytą kažkokio Vyšniavskio. Šita knyga, nušvietusi Kristaus asmenį ir Jo įtaką žmonijai, man daug suteikė šviesos ir pagrindo būti sąmoningesnių krikščionim, negu buvau ligi tol. Apie filosofijos klausimus tada taip pat neturėjau supratimo. Tais motyvais nuo siūlomo redaktoriavimo pareigų pradėjau atsisakinėti. Kunigai mane ramino sakydami, kad man rašyti nieko nereikėsia — jie viską atliksia. Jiems svarbi tik mano pavardė. Tai ir sukėlė manyje tam tikrų įtarimų. Pažadėjau jiems galutinį atsakymą duoti už savaitės kitos. Tada kreipiausi pas kleboną patarimo. Jis man pasakė, kad nuo Vilūno, bendrai imant, turiu laikytis toliau. Apgailestavo, kad kunigas Gudauskis per artimus ryšius užmezgė su Vilūnu, kad vepriškis kunigas per daug pasitiki Vilūnu.

Po tokio patarimo nuo pasiūlyto redaktoriavimo kategoriškai atsisakiau. Bet, nepaisant to, laikraštis išėjo. Jo pasirodė bene keturi numeriai. Iš kritikos paaiškėjo, kad tai buvo pasmerktos modernizmo minties laikraštis. Katalikų spaudoje jis buvo labai smarkiai užpultas ir sukritikuotas. Kun. Gudauskis netrukus iš kolektyvo pasitraukė. Jis man sakėsi ne-

žinojęs, į kurią pusę laikraštis pakryps. Teko girdėti, kad ir episkopatas į šią bylą buvo įsikišęs. Kodėl laikraštis sustojo — ar dėl katalikų reakcijos, ar dėl lėšų trūkumo, pasakyti negaliu, tik džiaugiuosi, kad pats į tą balą nebuvau įklimpęs. Vienas Vilūnas pasiliko toks, koks buvęs. Jis jokiai įtakai nepasidavė ir žygiavo tuo keliu toliau nuo katalikybės, neatsisakydamas nuo kunigystės. Nepriklausomos Lietuvos pradžioje man teko su juo kalbėti Šilalėje krikščionių demokratų surengtame mitinge. Vilūnas ten vikaravo. Nustebau, kad pirmas išėjo prieš mano kalbą reaguoti Vilūnas. Kalbėjo jis valstiečių liaudininkų turiniu ir kalba. Po kalbos Vilūnas pradėjo platinti žmonėse liaudininkų literatūrą. Iš Šilalės vyskupas jį perkėlė į Tirkšlius. Pirmas jo pamokslas buvo pasakytas Pirmą Velykų dieną. Nustebo ir klebonas, ir žmonės, išgirdę iš savo naujojo vikaro, kad Velykų šventė esanti socialdemokratų šventė. Ir Kristus, Vilūno pasakymu, esąs ne kas kita, kaip atgimęs proletaras.

Ar ilgai jis dar kunigavo, pasakyti negalėčiau. Kiek atsimenu, jis buvo vyskupo suspenduotas. Vėliau su Vilūnu susitikau tik Pirmame Lietuvos Seime, vadinas, 1922 metais. Jis pakliuvo į seimą jau kaip aiškus bolševikas, nebe kunigas. Prisidengęs jis buvo darbininkų kuopos vardu ir tai kuopai vadovavęs. Vilūnas pasiliko toks, kokį pirmą kartą aš pamačiau — santūrus, šaltas, daug seime nepasireiškęs, bet griežtų bolševikinių įsitikinimų. Mėginau su juo sueiti į artimesnius santykius, mėginau plačiau pasikalbėti dėl jo padaryto šuolio iš kunigo iki bolševiko, bet jis į plačias kalbas nesileido. Mano argumentų išklausęs, dažniausiai atsakydavo tylą ir eidavo savo keliais. Kur jis dingo, žinių neturiu. Vieną pasakojimu, jis, vedęs kažkokią kaimo mergaitę, vėliau išsinešdino į Vokietiją; kiti sako, kad jis išvažiavęs į Rusiją ir ten pačių bolševikų buvęs nužudytas. Netilpo katalikybėje, bet nepataikė ir į bolševizmą.

Bedievis niekada savo gyvenime nebuvau. Atvirkščiai, visada buvau tvirto nusistatymo praktikuojąs katalikas ir, kiek sugebėjau, diskusijose gyniau katalikybę ir Bažnyčią. Bet vienu tarpu palinkau į kunigų kritiką. Mano manymu,

kunigas turėjo būti kažkoks antžmogis ar angelas. Jis turėjo būti toks šventas kaip Kristus, kuriam jis čia tarnavo. Paprasčiausias kunigo linksmumas, pastebėtas jaunimo tarpe, arba aktyvus dalyvavimas prie taurelės (nors girta kunigo iki anų laikų nebuvau matęs), mane pikтино. Piktino taip pat ir eilės kunigų nuošalus laikymasis nuo lietuviškų reikalų ir lietuviško darbo.

Skaityti mėgau ne tik katalikiškus laikraščius, bet ir Lietuvos Ūkininką, Vilniaus Žinias, kurias aš laikiau religijos atžvilgiu indiferentišku laikraščiu, nors Tumas Vaižgantas jį laikė krikščionių demokratų organu. Tumas liepė krikščionių demokratų reikalais straipsnius ir korespondencijas rašyti į Vilniaus Žinias. Lietuvos Ūkininkui buvau parašęs keletą korespondencijų, iš Papilės, paliesdamas ir kleboną, mano gerb. kun. Jurskį. Kleboną paliečiau už vienodą traktavimą lietuvių ir lenko ir už vienas perdaug trankias jo vardines. Kitas korespondencijas parašiau apie sulenkėjusį Papilės elementą, paliesdamas minėtą Javtak-Jautoką, Tallat-Kelpšą ir kitus. Autorių iššifravo. Nesunku buvo iššifruoti, nes, kiek atsimenu, tada pasirašinėdavau Kruopele. Klebonas iš manęs tik pasijuokė. Mūsų santykiai pasiliko geri. Jautokas ir kiti, išklydę iš lietuviško kelio bajorėliai, rado reikalo su manim kalbėti ir pasiteisinti.

Su kunigais bendravau gana ankštai. Artimiausiai teko bendrauti su Šumavo vikaru lietuviu kunigu Ilgūnu, kada aš gyvenau Penchratkoje, Rutkų vikaru kunigu Adomu, nors jis ir buvo lenkas, ir ypatingai Papilėje su kun. Gudauskiu. Kiek mažiau bendravau su Papilės klebonu. Kiekvienas kunigas kaip tipas ir lietuvis man rūpėjo pažinti giliau. Daugiausia tai pasiekti galėjau Papilėje, nes ne tik šventėm, bet ir šiokiadieniais klebonas mane kviesdavosi pas save pietų ar vakarienės. Kvietė gal žinodamas, kad esu netvirtas virėjas ir nepergeriausiai maitinuosi, nes Papilėje gaudavau žymiai menkesnį atlyginimą, negu Rutkuose. Kviesdavo mane tas gerasis klebonas net į kunigų rekolekcijas, kurios dažniausiai būdavo Papilės klebonijoje. Tos rekolekcijos man padėdavo išsklaidyti kai kurias abejones ir nepasitikėjimą kunigais. Re-

kolekcijų tikslo ir uždavinio aiškiai nežinojau. Pats tapęs kunigu, dabar aiškiai matau jų netobulumus. Tylos mažai kas paisė. Pietūs būdavo linksmi. Po pietų susėsdavo prie žalių stalelių. Rekolekcijos būdavo juntamos tik tada, kada išgirdavom vedėjo skambutį. Tik vienas Šiaudinės klebonas nepasiduodavo bendrai pagundai ir laikydavosi griežtos tylos — jis pasišalindavo kur prie Ventos arba į klebono sodą. Net kalbinamas neatsakydavo. Gal dėl to kiti jo draugai jį praminė serditį pop (piktas popas). Ne tik pietų ir vakarienės metu, bet ir visą kitą pasikalbėjimų laiką būdavo aptariami lietuviški reikalai, nors ir be referatų ir referentų. Klausimų svarstymas, mano manymu, būdavo visai rimtas. Buvo kalbėta, kiek dabar apie tai atsimenu, ir apie pralaimėtą 1905 metų revoliuciją, kuriai Papilės apylinėse ir pačioje Papilėje vadovavo katalikai. Buvo kalbėta, kiek per revoliuciją nukentėjo žmonių. Aptarti būdai, kaip sėkmingiau sulietuvinti kraštą ir žmones nerevoliucinėm priemonėm. Tą klausimą kai kurie rimtai, įdomiai ir realiai dėstė. Kunigų tarpe buvo ekonomistų, finansininkų. Jie kėlė krašto ekonominius klausimus, medžiaginės būklės pagerinimą, kooperatyvų, bankelių steigimo reikalą ir t.t. Mano akyse čia kunigas pakilo. Klausimas, ar tuo laiku kunigai turėjo kokių ratelių ar slaptų draugijėlių, man nėra aiškus, nes patirti neteko. Žinau, kad susiburdavo vienam ar kitam specialiam klausimui apsvarstyti į krūvą pas vieną ar kitą didesnės iniciatyvos ar judrumo kunigą. Į tuos pašnekesius pasikviesdavo ne tik kunigų, bet ir vietos ūkininkų ar ūkininkaičių. Man paaiškėjo, kad tais laikais Lietuvos provincijoje kunigas buvo ne tik prasimušęs lietuvybės veikėjas ar bruzdelninkas, bet buvo ir toji nematoma ranka, kuri lietuvišką gyvenimą nepastebimai vedė į šviesesnę ateitį. Šitie patyrimai išblaškė manyje bet kokius įtarimus kunigų atžvilgiu ir sustiprino, o gal ir išgelbėjo mane nuo progresavimo antikunigiškoje kryptyje. Kada Vilniaus Žinios, kurių aš buvau nuolatinis korespondentas, virto Lietuvos Žiniomis su liaudininku Jonu Vileišiu pryšaky ir liaudininkiška pakraipa, nustojau į jas rašinėti, nors buvo ir gaila, nes Vilniaus Žiniose pradė-

jau savo publicistinę karjerą. Pirmą savo korespondenciją buvau parašęs į Lietuvii laikraštii Petrapilyje. Pirmą straipsnelii, pabaigęs Veiverii mokytojų seminariją, vadinasi, 1905 metų pirmame pusmetyje, atspausdino Vilniaus Žinios. Tuo būdu šiais metais sukanka 50 metų spaudos darbo.

Vileišis, nesulaukęs savo nuolatinio bendradarbio raštų, kreipėsi į mane laiškais, ragindamas remti jo laikraštii. Atsakiau trumpai atviruku, kad Lietuvos Žinios esančios socialistinės ir kad aš kaip katalikas jose bendradarbiauti negaliu. Vileišis dar keliais ilgais laiškais man įrodinėjo, kad tarp Vilniaus Žinių ir Lietuvos Žinių skirtumo nesą. Jis įrodinėjo, kad Lietuvos Žinios nesančios socialistinis laikraštis. Bet aš į jas daugiau niekada negrįžau, nors kaip vienatinii dienraštii prenumeruodavau. Pirmą kartą Papilėje susitikau su kunigu Stakele. Vyras, kaip ažuolas, mostai platūs, tema viena — lietuviai, lietuviai, Lietuva. Didelis pasišventėlis ir lietuviybės apaštalas, nemėgiamas prolenkiškos anų laikų dvasinės vyresnybės dėl jo nenuolaidumo, strazdeliško stačiokiškumo, nemėgiamas ir daugelio kunigų, dažnai suspenduojamas, bet niekada nenusimenąs ir einąs savo pasirinktuju apaštalavimo keliu. Pasakojamu laiku jis buvo suspenduotas — be parapijos ir be duonos. Įsigijęs pusgyvę kumelaitę ir vežimėlii, kuris nežinia koku stebuklu išlaikydavo tokią stambią figūrą, dažnai ne tik be sėdynės, bet ir be šiaudų, važinėjo plačiai po visą Lietuvą, kur jii šaukė jo numatyti reikalai. Apsivilkęs kaimiška sermėga, persijuosęs pilku nudėvėtu šaliku, kareiviško tipo batais, užsimaukšlinęs senos mados kepurę, visada su botagu rankoje. Toks jis įžengė į mano kambarii Papilėje. Pradžioj nesusigaudžiau, kas jis yra. Įspūdis klajojančio pirklio žydėlio, tik be barzdos. Tik kai atvirekomendavo kunigu, jo pašaukimas man pasidarė aiškus. Pasiprašė nakvynės. Nurodžiau, kad turiu tik vieną lovą ir neturėsiu kur paguldyti. Pasisiūliau pabėgėti pas kleboną paprašyti ten guolio. Griežtu balsu jis mane nuo to pasiūlymo sulaikė. Girdi, ne visos klebonijos jii priimančios, juo labiau nepriimsiąs lenkomanas Jurskis. Jis galėsiąs pernaktuoti ant mokyklos suolo, nes ne vieną naktelę praleidęs ir ant šaltos

žemelės. Bet nė žemės, nė suolo tuo tarpu nereikėjo jam panaudoti. Mokyklos namų savininkas parengė jam šioki tokią guolį ir pavalgydino, nes sakėsi esąs gerokai išalkęs. Ry tą jis išvyko, bet mūsų pažintis nenutrūko. Jis pasiliko mano prietelis iki savo gyvenimo pabaigos. Aš, atmetęs jo visokių originalumus ir šiurkštumus, visada buvau to žmogaus prietelis. Reiškiau ir dabar reiškiu jam nupelnytą pagarbą. Tai buvo Lietuvos kentėtojas. Kentėjo už lietuvišką idėją ne tik morališkai, bet ir fiziškai. Kelis kartus jis buvo užmuštinais mušamas. Binekainyse, Vilniaus krašte, jį rado pakelėje be žado kraujuose paplūdusį, sudraskytais drabužiais ir marškiniais, žaizdota galva. Ligoninėje atsigavo. Tokį milžiną ir lenkams nebuvo lengva nugalabinti. Binekainių įvyki plačiai ir vaizdingai aprašė Dovaina Silvestravičius.

Kunigas Stakelė buvo įvairių laikraščių bendradarbis.

Teko man Stakelę ir iš šio pasaulio išlydėti. Nepriklausomos Lietuvos laikais atsitiktinai sužinojau, kad jis yra atsidūręs Kauno miesto ligoninėje. Nuėjau aplankyti. To milžino tik šešėlis belikęs. Gulėjo dviese. Stakelės nepažinau. Bet jis, mane atpažinęs, su ašarom akyse pradėjo skųstis, kad visą savo gyvenimą negalėjęs atsikratyti lenkų ir dabar paskutines gyvenimo dienas jį taip pat paguldė su lenku. Reikalą greit sutvarkiau. Ligoninės vedėjas tą pat valandą liepė lenką iškraustyti kitur. Stakelė pasiliko vienas. Paprašiau Adomą Galdiką padaryti Stakelės portretą. Dar suskubo. Kur dabar tas portretas yra, negaliu pasakyti. Ar turi kas nors jo atvaizdą, irgi nežinau.

Stakelė buvo orginalas, keistuolis. Daug anekdotų pripasakota apie jį, tačiau nepaisant to, jis vertas atskiros monografijos ir portreto. Kun. Stakelė — tai atskiras Lietuvos lapas. Mirė jis 1930 metų spalio mėn. 1 d. Rozalime.

Koks buvo kauniškėje Lietuvoje lietuvių mokytojo vaidmuo? Neilgai ten buvau, tik vienerius mokslo metus. Viso ko gal ir nesužinojau, bet pats dalyvaudamas ir pasiremdamas kitų kolegų pasakojimais, galiu tvirtinti, kad lietuvis mokytojas savo darbu siekė to, ko ir lietuvis kunigas. Visi į Kauno guberniją atvykę mokytojai buvo patriotai. Vykdami į

Kauno guberniją, lietuviai mokytojai dažnai turėdavo mesti geresnes vietas kur nors Lenkijoje ir keliauti į nežinią, nežinodami, kaip bus sutikti ir kokios bus darbo sąlygos.

Bet ir patriotų mokytojų veiklumas buvo nevienodas, skirtingi užsimojimai ir taktika. Lietuvio mokytojo pasirodymas Kauno gubernijoje buvo teigiamas reiškinys lietuvių bei ir Lietuvai naudingas. Ir nedirbdamas už mokyklos sienų, mokytojas visų pirma buvo naudingas tuo, kad mokykloje lietuviškai mokė vaikus, kad su kaimiečiais kalbėjo lietuviškai, tuo parodydamas, kad lietuvis gali būti nemužikas ir kad lietuvis, tapęs inteligentu, lietuviškai kalba ne tik su kaimiečiu, nemokančiu rusiškai, bet ir savo šeimoje. O tai jau nemenkos vertės reiškinys, nes ano meto kaimiečių buvo dažna nuomonė, kad lietuvis gali būti tik kaimietis sermėgius, o jei jau inteligentas, tai būtinai turi būti rusas arba lenkas. Didelė mokytojų dalis vis dėlto veikė už mokyklos sienų. Žinoma, tiek, kiek caro sukaustytoje Lietuvoje buvo galima veikti. Nebeatsimenu, ar buvo lietuvių mokytojų ratelių ir draugijėlių, nebeatsimenu, kad aktualiais klausimais mokytojai būtų ten ar kitur susirinkę, bet žinau, kad aktualesi vietos ar platesnio masto lietuviybės reikalai būdavo dažnai aptariami. Mokytojai dažnai susirinkdavo pas vieną ar kitą mokytoją kuria nors proga, kad ir prie arbatos stiklo ar prie taurelės jie aptardavo klausimus ir nusistatydavo tų ar kitų konkrečių darbų eilę. Daugiausia iš Lenkijos į Kauno guberniją važiavo jaunesnio amžiaus mokytojai. Suprantama, jų iniciatyva ir drąsa būdavo gyvesnė ir didesnė negu šeimos reikalų prispaustų žmonių. Lietuvių mokytojų tais laikais atsiradimas Kauno gubernijoje, kurioje be kuniگو kaime retai buvo galima sutikti lietuvių inteligentą, buvo pirmas didesnis lietuviškas kaimiečio sukrėtimas ir lietuviško kraujo įliejimas.

PAPILDYMAI

Tomui Žilinskui išėjus į pensiją, man esant antrame seminarijos kurse, 1903-4 metais į jo vietą buvo atkeltas Tomo Žilinsko mokinys Juozas Kairiūkštis. Jis perėmė iš Žilinsko beveik visus jo dėstytus dalykus, tarp kitų ir lietuvių kalbą. Lietuvių kalbą atidavė vieninteliam seminarijos lietuviui mokytojui. Kairiūkštis griežtai skyrėsi ir savo būdu, ir dėstymo metodais, ir savo elgsena nuo Tomo Žilinsko. Buvo lėtas, lėtai kalbąs, nepaprastai sąžiningas, uolus ir darbštus mokytojas. Sunku jam buvo parašyti mokiniui dvejetuką, bet nelengviau ir ketvertuką. Dvejetuką rašydavo kone pro ašaras. Mokinio, kuris dėl dvejetuko nenusimdavo, jis negalėdavo suprasti, nes dvejetuką laikydavo di-dele nelaime mokiniui ir mokytojui.

Ketvertuko nerašydavo dėl to, kad jam atrodė, jog mokinys, kuris atsakė, galėjo dar geriau atsakyti. Pašauktą mokinį laikė labai ilgai — kai kada po pusvalandį, ir joks mokinys, kad ir geriausiai atsakęs, niekad iš jo nesulaukdavo pagyrimo. Bet visi mokiniai jam buvo lygūs. Nebuvo mėgiamų ir nemėgiamų. Kairiūkštis skyrė visas jėgas, kad bent dėl jo mokinys nepasiliktų antriems metams tame pačiame kurse. Mokiniai jį mėgo už jo tėvišką rūpestingumą ir sąžiningumą. Mėgo dar ir todėl, kad jis dažniau, negu

Žilinskas, kalbėdavo su mokiniais lietuviškai. Žilinskas viešai, t.y. kurso salėje, gatvėje ar sode lietuviškai tik išplūsdavo mokinį. Kairiūkštis lietuviškai kalbėjo lietuvių kalbos pamokų metu. Žilinskas pačią lietuvių kalbos pamoką dėstydavo rusiškai. Kairiūkštis už seminarijos sienų su mokiniais kalbėdavo tik lietuviškai, jeigu tarp mokinių nebūdavo kitataučių. Rusai mokytojai Kairiūkščio nemėgo. Pravardžiuodavo jį “kenksmingu litvomanu”. Man jau nebesant mokytojų seminarijoje, Kairiūkštis dėl inspekt. Malevanskio melagingų skundų ir provokacijų buvo iš Veiverių išgraužtas ir pasiūstas mokytojauti į tokią pat mokytojų seminariją Lenkijoje. Tai buvo Andžio seminarija. Pačiam Kairiūkščiui iškėlimas į Lenkiją buvo skaudus dalykas, nes buvo pasilikę tik metai kiti iki pensijos, o antra, labai buvo skaudu palikti Lietuvą ir vykti į Lenkiją.

Kairiūkštis buvo nepaprasto darbštumo žmogus. Jis visą savo amžių mokėsi. Nebuvo to mokslo, kurio bent pagrindų jis nebūtų išstudijavęs. Mokėjo visą eilę svetimų kalbų. Ir vis dar naujų mokėsi, ar tas pačias gilino. Kairiūkštis buvo uolus sportininkas. Ypatingai mėgdavo dviratį ir čiuožimą. Ne vienas pamatęs stebėdavosi, kaip tas žilas, sensitelėjęs žmogus taip vikriai su mokiniais čiuožinėja ir kuriam ne kiekvienas mokinyssugebėdavo prilygti. Kairiūkštis, tiesiai sėdėdamas ant dviračio, viena ranka prisilaikydamas už dviračio vairo, kita laikydamas kažkokią knygą, mokėsi svetimos kalbos žodžių. Jis ir čiuoždamas mokėsi svetimų kalbų. Delne laikydavo svetimų žodžių sąsiuvinėlį.

Kairiūkštis buvo labai gyvo tikėjimo ir didelio maldingumo žmogus. Jis ne tik šventadieniais, bet ir šiokiadieniais lankydavo bažnyčią. Šventadieniais jis neidavo prie didžiojo altoriaus, kur paprastai susirinkdavo ponija, bet išklūpodavo visas Mišias kartu su kaimiečiais šioje pusėje Dievo Stalo. Niekad nepraleisdavo pamoklso. Tuo jis skyrėsi nuo Tomo Žilinsko. Žilinskas bedievis nebuvo, bet nebuvo ir labai dievobaimingas. Žilinskas ištisas Šventas Mišias išklausydavo tik kurią nors caro šventės dieną, kurią visi mokytojai su mokiniais išsirikiavę turėdavo eiti į bažnyčią. Turėdavo eiti

į bažnyčią todėl, kad arti cerkvės nebuvo. Kitais šventadieniais Žilinskas sugebėdavo sau Šventas Mišias susit trumpinti. Kairiūkštis buvo vedęs Vichertaitę — Seinų apylinkės lenkų dvarininkaitę. Įdomi moteris. Lenkė, ir tai dar parubežinė, bet išmoko gražiai kalbėti lietuviškai. Kairiūkščių šeimos kalba buvo lietuvių kalba. Kairiūkštienė visą laiką pasiliko ponija. Paprasčiausius namų darbus, kaip krosnių kūrenimą, lempų užžiebimą, vaikų priežiūrą atlikdavo pats Kairiūkštis. Kairiūkštienė keldavosi prie viso gatavo. Ji buvo poetė, bet daugiausia vertė iš lietuvių į lenkų kalbą. Kritikai sakydavo, kad vertimai buvę vertingi. Rodos, vienas tomas buvo išleistas. Kitiems jos kūriniams, kaip ji pati man guodėsi, neatsirado leidėjų.

Kairiūkštis turėjo gana gausią šeimą. Nepaisydamas jokių kliūčių, net svečiams esant, atėjus vaikų gulimo valandai, jis pats klaupdavosi su visais vaikais rytą ir vakarą reikiamoms maldoms atkalbėti. Motina į vaikų auklėjimą, kaip ir į krosnių kūrimą, nekreipdavo dėmesio ir nesikišdavo. Gydytojai Vladas ir Jonas Kairiūkščiai, mokytojas Stasys Kairiūkštis, inžinierius Kairiūkštis, mokytoja Kairiūkštytė-Tumėnienė, menininkė Kairiūkštytė Jacynienė — tai vis Juozo Kairiūkščio vaikai. Inžinierius Kairiūkštis mirė jaunas, tik pabaigęs mokslą Krokuvoje. Vakarų Europoje jis pragarsėjo kaip katalikų teisių gynimo organizatorius.

Juozas Kairiūkštis mirė 1937 metais birželio mėn. 14 dieną.

Dar apie Penchratką. Šventėm iš Penchratkos atostogų važinėdavau pas motiną. Marijampolė-Lomža atrodė nedidelis kelio atstumas, bet klimato skirtumas buvo didelis. Per Vėlykas, važiuojant namo, Penchratkoj jau būdavo atsėtas vasarojus, sode žydėdavo vyšnios. Išlipęs Simno stotyje, radau sniego iki kelių ir šaltį kimbantį už nosies ir ausų. Reikėjo susirasti vežiką, kuris nuvežtų į Igliskėlius. Pradėjau vaikščioti po ūkininkus. Nustebau, kai Simne neradau nė vieno ūkininko, kuris kalbėtų lietuviškai. Tai buvo lyg lenkiška sala lietuviškoje jūroje

Švara ir tvarka buvo tokia, kaip ir jų bajoriškumas.

Buvo pats priešvėlykis. Vieno ūkininko troboje užtikau stambiają moterį, kuri maudėsi puskubilyje. Mano atėjimo ji neišsigando ir nepaprašė išeiti. Ji man pasakė, kad arklių duoti negalinti, ir nurodė kitą ūkininką. Pagaliau, susiradęs žydėlį, parvykau namo visas sustiręs, nes apsirengęs buvau tik vasariškai. Važiuodamas atgal, apsirūpinau miline ir žiemiška kepure. Šalčio išvengiau, bet už tai patyriau kitų nemalonumų. Grįžom į savo darbą kartu su savo kaimynų mok. Eiduku. Lomžoje reikėjo 8 val. laukti karetkos, einančios Ostrovo link. Lomžoje buvo pats pavasaris. Žmonės dėvėjo lengvus vasaros rūbus ir stebėjosi dviem ponais, kurie tokioje šilumoje vaikšto po gatvę su žieminėmis milinėmis, šiltomis kepurėmis ir net su kaliošais apsiavę. Atkreipė dėmesį ir policija. Ar ilgai ji mus sekė, nežinau, bet pasibaigė tuo, kad net keturi policininkai mus apsupo, nuvedė į nuovadą ir išsiaiškinti pasodino į šaltąją. Mat buvo 1905 revoliucijos metai. Mudu sudarėm revoliucionierių įspūdį. Žiemos draubūžiai šiltą pavasarį revoliucija ir kvepėjo! Policijos būrys mus apsupo tik todėl, kad nekartą Lomžoje pavienis policininkas, norėjęs patikrinti įtartino žmogaus dokumentus, buvo nudėtas, o užkalbintasis lengvai dingdavo nepalikdamas nė pėdsakų.

Iš nuovados pakliuvom į centrinį kalėjimą. Lomžoje centrinis kalėjimas buvo didelis. Į ten varydavo ilgesnėmis bausmėmis atlikti ir Suvalkijos lietuvius. Iš Lomžos kalėjimo išsilaisvinau tik apskrities viršininkui įsikišus. Panašių atsitikimų Lenkijoje turėjau dar du. Lenkiško kalėjimo aš neprišimenu bloguoju. Tada jis buvo pagrįstas politinių nusikaltėlių, į kurių tarpą ir aš pakliuvau. Kambaryje, kuriame galėjo tilpti 6-7 žmonės, mūsų buvo apie 30. Per visą laiką kalėjime buvo kurstančių kalbų prieš carą, rimtų kalbų iš įvairių mokslo sričių, dainų ir įvairių juokų krėtimo.

Išleistas į laisvę, nusipirkau smuiką. "Smyčiolas" buvo aprištas kažkokiu rudai rausvu popieriu. Teko vykti pro tą patį kalėjimą. Mano kameros draugai ar kiti kaliniai, pamatę pravažiuojantį vežimą, sveikino mus skarelių mosavimu. Aš jiems atsakiau "smyčiolo" mosavimu. Kalėjimo sar-

gai kareiviai įžiūrėjo raudoną spalvą ir šaukė sustoti, bet mano vėžėjas supratęs, kuo visa tai gali baigtis, savo geram arklui gerokai sušėrė ir mane iš pavojaus grįžti atgal į kalmėją išgelbėjo. 1905 metų revoliucija ir Lietuvos kaimą pastatė ant kojų. Kaimas gal daugiau kaip miestas turėjo ištikimų piliečių revoliucijai, kuri dėl to labai išsiplėtė. Mieste buvo daugiau režimo saugotojų. Lenkijoje buvo atvirkščiai. Bent mano Lomžos apskrityje kaimas buvo ramus, o visa revoliucija buvo susitelkusi miestuose. Tik miestas įnešė į kaimą revoliucijos veiksmų ir atbalsių. Iš miestų grįžo į kaimus pas savo tėvus uždarytų dėl streikų mokyklų mokiniai ir studentai. Iš miestų į kaimus patraukė sustabdytų fabriku darbininkai duonos ieškoti. Iš miestų į kaimus patraukė ir tikri revoliucionieriai įtraukti kaimo gyventojus į revoliucijos sukurius, bet kaimuose daug atbalsių nerado. Kaimiečių revoliucinė veikla baigėsi mokyklos ir savo valsčių sutautinimu. Vis dėlto dėl užplūdusių miesto revoliucionierių ir kaimas buvo nemaža nukentėjęs. Revoliucionieriai eidavo ištisais būriais ginkluoti revolveriais. Tokių būrių atsilankymas buvo tikra nelaimė ūkininkui, nes reikėdavo dovanai juos pašerti ir dar duoti kelionei. Atsisakęs ūkininkas buvo dažnai baudžiamas sušaudymu ar padegimu. Toki miestų išeiviai dažnai ir plėšdavo žmones, užpuldami dažniausiai nakčia. Pasipriešinimas taip pat būdavo nepakenčiamas — kaip antirevoliucinis veiksmas būdavo žiauriai baudžiamas. Tokių atsitikimų Lenkijoje būdavo nemaža. Toki revoliucionieriai Lietuvos kaime būdavo vadinami giltininkais, prie kurių priklausė mano mokyklos draugas Juozas Kuneckas, vėliau rusų pakartas, ir Siūlelis-Paršaitis, tikrasis Gabrio brolis, kuriam nesulaikytam pavyko pasprukti į Ameriką.

1905 metų revoliucija ir Lenkijai nieko teigiamo nedavė. Po audringų įvykių caras vėl išgalėjo. Caras, nusikratęs revoliucijos vadais, vėl įvedė senąją tvarką.

Bemokytojaujant Papilėje su tokiais revoliucionieriais teko susidurti ir man. Mokykla stovėjo vidury laukų. Iki gyventojų toloka. Tokiems svieto lygintojams būdavo patogios sąlygos užėti pasilsėti. Pamatę, koks ponas gyvena, neklau-

sė nė turto, nė maisto, prašė tik pastogės pergulėti. Tą pastogę visada gaudavo. Mokykloj galėjo sutilpti, — suprantama, ant grindų, — po kelias dešimtis žmonių. Turėdamas duodavau ir maisto, bet jo nedaug pas mane būdavo. Dažniausiai patys svečiai mėgindavo mane pavaišinti iš savo išteklų, bet aš jų vaišių vengdavau — žinojau, kad tai išplėšta iš žmonių ir krauju ar ašaromis aplaistyta. Vėliau ir mokyklos durų naktimis neuždarydavau. Keliauninkai, manęs nekeldami, nakčiai pasinaudodavo mokyklos sale.

1905 metais Penchratkoj du žydai mirė nuo choleros. Administracija subruzdavo. Susiorganizavo anticholerinės veiklos komisijos, kurių pirmininkai paprastai būdavo mokytojai, o nariai — kaimo gyventojai. Menki mes buvom medikai ir sanitarai, bet įsakymas yra įsakymas — reikėjo daktarų pareigas eiti. Parengimo ir pamokymo jokio. Instrukcija labai trumpa — mirusio butą dezinfekuoti. Dezinfekuoti ir patį mirusį karste. Bet nebuvo nurodyta, kuo ir kaip dezinfekuoti. Atsiuntė ir mažą medinę dėžę įvairių vaistų su lotyniškais užrašais. Laimei komisijos narių tarpe turėjau kariuomenėje buvusį sanitarą. Jis ir buvo mūsų instruktorius. Pagal jo pamokymą komisijos nariai turėjo nesigailėti varuoti anticholerino, o tas “anticholerinas” buvo degtinė su pelynais. Išlaidoms buvom gavę tam tikrą pinigų sumą. Tuos visus pinigus ir išleidom “anticholerinui”. Degtinę pirkom gorčiais. Negi gersi tik tada, kada choleros auka pasirodys ir šauksis mūsų pagalbos. Reikėjo pradėti kovą su cholerine bakterija iš anksto, tad kas rytą, kada ūkininkai suveždavo vaikus į mokyklą, reikdavo ar nereikdavo, kartu atvykdavo ir anticholerinės komisijos nariai, kurių tikslas “pasirengti kovai su cholera”. Rengtis norėjo ne tik komisijos nariai, bet ir visi į mokyklą atvažiuavę ūkininkai. Vėliau, kada visi pinigai, gauti kovai su cholera, buvo išleisti, ūkininkai patys savo pinigais pirkdavo “anticholerino”. Ir taip besistengiant pasitaikė vienas vienintelis choleros įvykis. Be tų dviejų minėtų atsitikimų, cholera mirė iš kažkur atvykusi žydė. Tai buvo mano rajone. Mirusiai vaistai nereikalingi. Pasiliko tik dezinfekcija. Dezinfekciją atliko minėtas sani-

taras. Mes tik palaukėm už gyvenamų namų durų. Dezinfekcija buvo labai paprasta. Lavoną karste apipylė kalkėmis. Visa, kas buvo bute, taip supylė kalkėmis, kad savininkai iš tų daiktų ir ateity negalėjo turėti naudos. Tuo ir baigėsi mūsų veikla. Komisijas atleido. Ūkininkai gailėjosi netekę "anticholerino". Džiaugėsi tik moterys.

Į NAUJUS CHORIZONTUS

Mokslo metai baigėsi. Baigėsi ir mano mokytojavimo karjera. Nusistačiau daugiau nebemokytojauti, nes Lietuvoje nebuvo vilties pasilikti, o į Lenkiją grįžti nenorėjau. Pagal įstatymą už gautą mokytojų seminarijoje stipendiją turėjau išbūti mokytoju ketverius metus. Mano buvo išbūta tik treji metai. Vadinasi, vieni metai pasiliko Rusijos išdui skolos. Buvo gaila Papilę palikti. Ji man buvo maloni ir miela. Gal pirmą kartą pajutau, kad šie metai nedovanai praleisti. Mokyklos darbą baigiau sąžiningai. Nemaža nudirbta ir už mokyklos sienų. Tai pajuto ir mūsų auditorija — kaimas. Kada kaimas sužinojo, kad aš rengiuosi iš Papilės išsikelti, vyko ir pavieniai žmonės ir delegacijos padėkoti už darbą ir įtikinti nepalikti Papilės. Man kitos išeities nebuvo. Papilė — ne tėviškėlė, o mokymo administracija — ne tėvai.

Paskutinį kartą užlipau ant kapų piliakalnio anoj pusėj Ventos prie Daukanto kapo atsisveikinti. Atsisveikinti su Daukantu — ta darbo pele ir dideliu Lietuvos patriotu. Teko atsisveikinti su Papile ir jos gražiąja apylinke. Daug kartų buvo mano sėdėta prie Daukanto kapo. Ir nuovargis ten mane nuvesdavo, ir širdies nerimas, ir estetinio pasigrožėjimo troškimas. Tiesa, ir Nepriklausomos Lietuvos laikais tekdavo man vykti pro Papilę. Daukanto piliakalnio niekada

nepravažiudavau neaplankęs. Atsisveikinęs su Papile, išvažiavau. Bedarbis ir beduonis. Kur nukreipti savo žygius, dar nežinojau. Pagaliau pasirinkimas ir nebuvo didelis, nes keli šimtai sutaupyto rublių negalėjo man nutiesti kelio ten, kur širdis traukė. Būdami mokytojų seminarijoje, aš ir kurso draugas Stasys Kairiūkštis mokydavomės kartu ir lotynų kalbos. Aš dar mokiausi ir lenkų kalbos žinodamas, kad teks mokytojo darbą dirbti Lenkijoje.

Labai mėgau miškus. Gal dėl to ir miškininko karjera traukė. Pasiryžau pradėti nuo aukštesniosios miškų mokyklos, bet nemečiau minties ir apie kunigų seminariją. Kunigų seminarija man žadėjo vieną dalyką, kurio aš ypatingai troškau, būtent — darbą Lietuvoje. Miškų mokykla šituo atžvilgiu buvo neaiški. Ryžausi vienu kartu aiškintis dėl vienos ir dėl antros mokyklos. Vykdamas pro Kauną namo, sustojau Kaune ir nuėjau pas kunigų seminarijos rektorių Kasparą Cirtautą. Vyras buvau ūsuotas, padoriai švariai apsitaisęs, 23 metų amžiaus. Galimas daiktas, rektorius manė, kad į seminariją atėjo ne aspirantas, bet kokių kitų reikalų interesantas. Priėmė mane maloniai. Pasisodinęs pradėjo mane kalbinti tais ir kitais klausimais. Pagaliau aš, nesulaukęs iš jo taiklaus paklausimo, pats pasakiau norįs stoti į kunigų seminariją. Tada pastebėjau, kad mano pastatytas klausimas jame entuziazmo nesukėlė. Rektorius pasiteiravo, kodėl taip vėlai į seminariją stoju, kokios vyskupijos ir t.t. Sužinojęs, kad esu Seinų vyskupijos, jis už to ir užsikabino. Dažnai įmaišydamas į savo kalbą Pane tego, siūlė man vykti į Seinų kunigų seminariją. Nesiderėjau ir nesiginčijau. Pajutau, kad mano ūsai ir amžius rektoriui nepatinka. Pavėluoto pašaukimo kandidatai kunigų seminarijų nėra mėgiami ir gal dėl to, kad žmogus surembi savo pažiūrose ir papročiuose. Tada sunkiau palenkti į seminarijos norimą pusę. Iš savo praktikos patyriau, kad tas jo nenoras buvo visai pagrįstas. Iš savo įprasto kelio subrendusiam vyrui nelengva įeiti į kitą, kad ir geresnį, kelią. Tam reikalinga sunki ir netrumpa kova. Tik tą kovą laimėjus, galima pajusti Kristaus jungo lengvumą ir gerumą.

Sugrįžęs nepasisakiau motinai, kad grįžtu bedarbis ir bevielis, nes tas jai būtų sukėlę daug rūpesčių ir ašarų. Pasi- teiravęs susisiečiau su viena aukštesniąja miškų mokykla. Ten nuvykęs priimamųjų egzaminų metu, buvau priimtas be egzaminų, nes mokytojų seminarija oficialiai buvo laiko- ma aukštesniąja mokykla, nors praktikoje, mokytoju semi- nariją baigus, buvo galima įstoti tik į mokytojų, komercijos institutą ir dar į kelias specialias tos rūšies mokyklas. Uni- versiteto durys seminaristui be brandos atestato būdavo už- darytos. Lygiai taip pat nebuvo galima įstoti ir į miškų, tech- nikos institutus. Nudžiugau. Trokštamoji mokykla pasiekta. Lėšų klausimas išspręstas, nes čia visi gaudavo stipendijas. Maža to, vėliau — atviras kelias į miškų institutą. Dėl visa ko paklausiau mokyklos vedėją, kur aš gausiu darbą pabai- gęs šią mokyklą. Direktorius pasiteiravo mano tautybės ir ti- kėjimo. Sužinojęs, kad esu katalikas ir lietuvis, man pasakė, kad galiu gauti visoje Rusijoje. Jis išvardino pačias šiau- rines gubernijas — Archangelsko, Vologdos ir kt. Esą, gali- ma kartais gauti ir Pavyslio krašte. Neminėdamas žodžio Lietuva, vėl paklausiau, ar Kauno gubernijoje galėčiau gauti vietą. Atsakė, kad ne. O gal kartais Vilniaus gubernijoje? “Suprantu,” atsakė direktorius. “Tamsta taikai į lietuviškas gubernijas. Apie tai nesvajok, jaunas žmogau”. Dar kiek die- nų palaukęs ir gerokai apsisvarstęs, nusprendžiau, kad ši karjera ne man. Rusams tarnauti nenoriu. Nepatraukia ma- nęs ir rusiška duona.

Paliko tik viena kunigų seminarija. Į ją pasiryžau pa- traukti. Savo dokumentus iš miškų mokyklos atsiėmiau. Di- rektorius, matyt, būta gero žmogaus. Jis pažymėjo supra- tęs mane, vertinąs tautines aspiracijas, bet patarė būti praktiš- kesniam ir neiti stipresnio draudžiamais keliais. Po tokių pa- mokymų atsisveikinau su svajota miškininko karjera. Da- bar vėl atsidūriau Igliškėliuose.

Sugrįžęs motinai papasakojau visa, ko dar nebuvo sa- kęs, būtent, kad esu išėjęs iš mokytojo pareigų, nurodžiau priežastis ir pasakiau, ką manau toliau daryti. Nors motina tikėjo, kad aš netrukus ją pasiimsiu pas save ir palengvin-

siu jos gyvenimą, bet, išgirdus mano planus ir matydama, kad jos viltys ir rūpesčiai nueis niekais, nusiminimo neparodė. Ji man pareiškė: “Vaikeli, apsigalvok gerai. Daromas žingsnis labai svarbus Velyk būti geru mokytoju, negu blogu kunigu. Esi suaugęs ir pats gerai žinai. Tau jokio patarimo tuo reikalu neduodu. Jei Dievas laimins tavo užsimojimus, aš džiaugsiuosi. Kiekviena motina laiminga turėdama sūnų gerą kunigą.” Tuo reikalu mudu daugiau nesikalbėjom. Tik vėliau sužinojau, kad motina tuo reikalu buvo pasikalbėti pas savo parapijos kleboną kun. Joną Katilių, labai uolų sielų ganytoją, dievobaimingą ir šviesų žmogų. Gyvendamas Igliskėliuose, aš su juo matydavausi ir pasišnekėdavau bent keletą kartų per savaitę. Jis mane giliau pažinojo. Pagyrė pasirinktą kelią ir padrąsino. Jokių abejonių jau neturėjau. Pasirinkimas atrodė tvirtas ir galutinis, tik visą laiką knietė, ką rasiu ir ar išlaikysiu. Kunigų seminarija buvo lyg kitas pasaulis ir kitas gyvenimas.

Atostogų kryptis pasiliko ta pati. Gyvenimas ėjo sena vaga. Prisidėjo prie to tik lotynų kalbos pamokos. Mano lotynų mokėjimas buvo labai menkas. Mokydamasis be mokytojo taip pat mažai pasiekiau. Buvau paėmęs mokytoju Iešmantą, paskutinės klasės mokinį, bet patyręs, kad jis tos kalbos nedaug ką temoka ir kad iš jo tik tiek galėsiu pramokti, kiek iš paprasto vadovėlio, atsisakiau. Tą vasarą dar kelis kartus vaidinau keliose vietose. Paskutinį kartą teko vaidinti Marijampolėje išvykimo į Seinus išvakarėse.

Pažįstami, išgirdę apie mano stojimą į kunigų seminariją, kiek nustebo. Nustebo ne dėl to, kad stoju, bet nustebo, kad subrendęs vyras stoja. Skirtą egzaminams dieną išvykome vienu vežimu net keturiose. Be manęs, vyko Česaitis, kuris buvo mano parapijos vargonininko sūnus, vėliau Vytauto Didžiojo Univ. prof., Juozas Šmulškštys — kunigo Antano Šmulkščio brolis, vėliau nuskendęs Liudvinavo malūno tvenkinyje, Vladas Zienius, — gretimos Gudelių parapijos, miręs po išventimo pirmais ar antrais kunigystės metais.

Suvažiavusių radom daug. Tais laikais Suvalkija į kuni-

gus davė daug kandidatų. Ėmiau abejoti, ar su tokiu lotynų kalbos žinojimu išlaikysiu egzaminus. Nuėjau prisistatyti seminarijos regensui (rektoriui), kuriuo tuo metu buvo prel. Blaževičius, Žemosios Panemunės ūkininko Blažio sūnus — gryniausios lietuviškos šeimos vaikas, bet gerokai aplenkėjęs. Tiesa, jis nebuvo lenkas, bet nebuvo ir lietuvis. Nesusiorientavo, ant kurios žemės atremti kojas. Lenkiška kepurė, lietuviška galva. Taip jis ir pabaigė savo gyvenimą neapsisprendęs, nors tautybės klausimas jam buvo aktualus visą jo gyvenimą. Nuėjo su lenkais. Kada seminariją perkėlė iš Seinų į Lomžą, jis neturėjo drąsos pasilikti savo tėvynėje Lietuvoje. Jis išsikėlė į Lenkiją, bet lenkai jo aukos neįvertino. Po metų antrą seminarijos rektorium paskyrė kitą, o Blaževičiui paliko parapijos darbus. Gavo jis nemažą Bakalaževo parapiją ir čia savo kaimynui kunigui Seniūnui, dar nesuspėjusiam iš Lenkijos išsikraustyti, bene paskutiniaisiais savo gyvenimo metais nusiskundė klaidą padaręs ir nusidėjęs savo tėvynei. Pažymėjo, kad už tai nemaža sąžinės balsas jį yra prikamavęs. Blažį teko pažinti senesniais laikais, kada aš buvau Penchratkos ir Rutkų mokytojas. Jis, be seminarijos regenso pareigų, buvo kartu ir Lomžos klebonas. Jis priklausė ir Lomžos lietuvių klubui. Ten aš jį ir pažinau. Vieną kartą buvau pas jį ir su vizitu, nors ir visai atsitiktinai. Pas jį tuomet tarp kitų vikarų buvo ir kunigas Čepulis, vėliau Kybartų klebonas. Čepulis — mielas ir patrauklus žmogus, veiklus kunigas. Būdamas Lomžoje, visada jį aplankydavau.

Taigi pas tą kunigą Čepulį mane rado prelatas Blažys ir pasikvietė pietų. Visą laiką kalbėjom lietuviškai, nors keli kiti vikarai buvo lenkai. Blažys man padarė malonaus įspūdžio. Lenkai į kunigą kitaip žiūrėjo, negu lietuviai. Kitoki su juo buvo ir santykiai. Lietuviui kunigas buvo tėvelis, kunigėlis, prabaštėlis, o tų laikų lenkui kunigas buvo jasn timerielmožny ksiadz dobrodziej, ar proboszcz. Prieš kunigą kaimietis lenkas iš tolo nusiimdavo kepurę ir kunigui pabučiuodavo tik tada ranką, kada kunigas ją ištiesdavo. Kai kuriose vietose, pvz., Liublino apylinkėse, net parpuolę ant

žemės bučiuodavo kojos kelį. Bet lenkai taip sveikino ne tik kunigą, bet ir kiek aukštesnį inteligentą.

Lietuvis su kunigu kalbėjo kaip su savo artimu, globėju ir rūpintoju. Lenkui kunigas buvo ponas — kaip dvarininkas ar kitas su dvarininku lygus. Lietuviai kunigai ir Lenkijoje būdami tų lenkų kaimiečių, gal iš baudžiavos užsilikusių mandagumo formų, nemėgo ir stengdavosi žmones nuo to atpratinti. Su lenkais kaimiečiais jie palaikydavo tokius santykius kaip Lietuvoje. Gal dėl to lietuvius kunigus lenkai labiau mėgo ir gerbė, negu savuosius lenkus.

Ką bekalbėti apie prelatus. Lietuvui ir prelatas buvo pralotėlis kaip ir kunigėlis, skirtumo nedaug darė. Lenkui prelatas jau buvo didikas, su kuriuo ir atitinkamus santykius mezgė.

Blažys imponavo ir savo išvaizda: buvo tiesus, aukštas, petingas, rimto gražaus veido. Bet ir jis, nors visą savo gyvenimą buvo praleidęs Lenkijoje ir gerokai aplenkėjęs, su žmonėmis palaikė lietuviškus santykius. Parapijiečiai jį mylėjo ir vadino prieinamu ir mielu pralotu.

Taigi pas tą jau pažįstamą kunigą prelatą Blaževičių ir Seinų kunigų seminarijos regensą dabar atsidūriau kaip kandidatas į klierikus. Neatsimenu, ar jis mane pažino ar ne, bet aš jam savo pažinties ir priklausymo prie vieno Lomžos lietuvių klubo nepriminiau. Jis užkalbino mane lenkiškai, bet, man pažymėjus, kad geriau kalbu lietuviškai, pradėjo ir jis kalbėti man lengvesne lietuvių kalba. Kada priėjo prie klausimų, kurie buvo svarbūs rektoriui, sužinojo, kad aš esu dvejus metus buvęs mokytoju Lenkijoje. Tada rektorius vėl perėjo prie lenkų kalbos neklausdamas, bet konstatuodamas: „Tu pan umisz po polsku.“ Aš vėl pažymėjau, kad man lietuviškai lengviau kalbėti. Rektorius vėl nusiėjo. Po trumpo pasikalbėjimo patarė eiti į egzaminų salę. Prieš pat egzaminus į salę įžengė apie 10 kunigų — ir storų, ir liesų, ir žemų, ir aukštų. Buvo ir vienas pasaulietis — mano jau pažįstamas mokytojas Grabauskas, kuris seminarijoje dėstė rusų kalbą ir literatūrą. Iš kažkur pažinojau ir vice-regensą Vincą Dvaranauską. Be to, kaip vėliau sužino-

jau, jų tarpe buvo ir vyriausioji vyskupijos galva — vyskupijos administratorius prel. Antanavičius. Buvo rašomųjų ir atsakomųjų egzaminų. Kas kaip norėjo, taip rašė ir atsakinėjo — lenkų ar lietuvių kalba. Rašomo darbo temą paskelbė visai Lietuvai žinomas Jalbžykovskis. Temą pasakė lenkiškai ir lietuviškai: “Pavaseris”, jo žodžiais tariant. Aš tik laukiau, kas bus su lotynų kalba. Atėjo ir jai eilė. Davė man linksniuoti Durus Sermo. Čia ir suklupau. Būčiau tesėjęs, jei tie žodžiai būtų buvę vienos linksniuotės. Susipainiojau, gavęs mišrius žodžius. Vardininkas išėjo visai gerai, bet kilmininkas jau iškrypo: antrą žodį pritaikiau prie pirmo ir išėjo Duri Sermi. Profesoriui paskutinį žodį pataisius į Sermomis, pagal tą išrikiavau ir pirmąjį. Gavau — Durmonis Sermomis. Taip ir neišsiklampoju net iš vienaskaitos. Juokėsi profesoriai, pasijuokė ir mano kolegos. Bet davė progos pasišaipyti ir man. Vieni jų buvo atvykę iš realinių mokyklų, kiti iš kitokių be lotynų kalbos. Nepataikė nė tiek, kiek aš.

Marijampoliškis Raslavičius tikybos egzamine gavo uždavinių pasakyti septynis sakramentus. Išspaudė vos tris, būtent: pirmas — Moterystė, antras — paleistuvystė, trečias — girtuoklystė. Toliau visai nepajudėjo. Juokėsi visa auditorija. Juokėsi ir jis. Jo pažįstami ir kolegos tyčiojosi sakydami, kad Raslavičius pasakė jam artimiausius “sakramentus”.

Po tokių egzaminų į priimtųjų sąrašą vis dėlto pakliuvau. Lotynų kalba nesukliudė. Vėliau iš Laukaičio sužinojau, kad iš visų dalykų buvau gavęs gerus pažymius, o iš lenkų kalbos net penketuką. Gal tas lenkiškas penketukas ir išnešė mane ant savo sprando. Iš suvažiavusių apie 60 kandidatų mūsų priėmė 24. Atvažiavęs iš Marijampolės minėtas ketvertukas visas buvo priimtųjų sąrašė. Gavę dar kiek laisvo laiko, grįžom namo. Reikėjo apsirūpinti visa tuo, kas buvo reikalinga turėti seminarijoje, būtent — įsigyti dražius, skalbinius ir t.t.

Man prisidėjo dar vienas rūpestis — aprūpinti savo motiną. Po pasitarimų, po apsiklausymų nutarėm vėl grįžti prie prekybos. Dabar jau Marijampolėje, prie senosios rinkos, Bo-

barskio namuose, ji išsinuomavo arbatinę ir išlaikė, kol aš baigiau seminariją. Vargšė motina nesulaukė padėkos iš savo sūnaus. Niekad to ji nesakė, bet nesunku buvo įspėti, kad ji, kaip ir kiekviena kita motina, laukė baigti savo gyvenimą pas savo sūnų kunigą. Bet aš, pabaigęs kunigų seminariją, išvažiavau tęsti mokslo į Petrapilio Dvasinę Akademiją. Paskui kilo Didysis karas, o Nepriklausomoj Lietuvoje per 1919 metų Kalėdas, kada aš dar labai sunkiai gyvenau, ji paliko šį varganą pasaulį. Mirė širdies liga pas savo dukterį Astramskienę, beveik ketverius metus išgulėjusi lovoje.

1908 metais, atostogoms pasibaigus, atsidūriau pasirinktoje kunigų seminarijoje. Seinai stovi ant pačios etnografinės lietuvių ir sulenkėjusių lietuvių, pasivadinskių lenkais, ribos. Lenkiškos Seinų dalies ne tik kaimai ir miesteliai, bet ir pievos turėjo lietuviškus vardus. Sulenkintas elementas išlaikė savo tėvų lietuviškas pavardes ir kalboje daug žodžių pasiliko lietuviškų su lenkiškom galūnėm. Jie buvo savo naujo tikėjimo atkaklūs gynėjai ir visa širdimi neapkentė tų, iš kurių buvo kilę ir kurių buvo atsižadėję. Kovų už Nepriklausomybę metais Seinų lenkiškoji apylinkė daugiausia davė partizanų, kurie išveržė Seinus ir kitas lietuviškas vietas, pvz. Punską, iš lietuvių rankų. Kunigas Juozaitis, sutelkęs savo vadovybėje 500-600 jaunų dzūkų, vieną kartą atėmė iš lenkų Punską ir Seinus. Seinuose tada žuvo beveik visa lenkiška inteligentija. Bet, gaila, kad kunigas Juozaitis, laiku negavęs reikiamos paspirties, buvo priverstas su nemažais nuostoliais pasitraukti atgal. Po to Seinai prie Lietuvos nebegrižo.

Kai buvo įsteigta Seinų vyskupija, Seinai pasidarė vyskupo sostine. Seinai tada buvo nedidelis kaimas. Vyskupas, bene Marciševskis, kitų spėjimu, kilęs iš žydų, norėdamas Seinus sumiestinti, pasiryžo į ten parsigabenti žydų. Be žydų miesto būti negalėjo. Iš tikro, Seinai po truputį pradėjo augti ir išaugo į vidutinį lietuvišką miestą. Visas grožis ir pasigėrėjimas Seinuose buvo mokytojų seminarijos rūmai, statyti bene 1603 metais. Pastatas buvo labai imponantiškas:

dideli rūmai, kiekvieniame kampe aukšti bokštai, siauri kaip plyšiai langai. Namas priminė senovės tvirtovę, patys rūmai atrodė lyg kažkokia paslaptinga pilis. Aplink gražus sodas. Per Seinus teka Marelės upelis, už jo miškas, į kurį dažnai eidavom pasivaikščioti. Plentas jungė Seinus su Suvalkais. Ten buvo ir mūsų geležinkelio stotis. Gyventojų daugumą, kaip ir kituose lietuviškuose miesteliuose, sudarė žydai.

Seminarijos rūmai buvo statyti, rodos, dominikonų ordeno. Nors šitie rūmai buvo daugiau kaip 300 metų senumo ir statyti iš nedegto molio plytų, bet jokių senatvės žymių nerodė. Buvo gražūs, sausi, šilti, skliautinėm lubom, tik neturėjo moderniškiausio ir dabar būtiniausio dalyko — elektros ir, žinoma, centrinio šildymo. Bet mums anais laikais ir be to buvo gera. Tuose rūmuose teko išgyventi penkerius metus. Buvo visa ko: smagių ir sunkių valandų, pavojų ir ramybės, kaip ir visur gyvenime. Bet apie tai kalbėsiu keliaudamas iš metų į metus, iš kurso į kursą.

SEINAI

Seinų dzūkas buvo tipingas dzūkas savo teigiamybėmis ir neigiamybėmis, poetiškais polinkiais, dzūkiška daina, kuri jį lydėjo nuo lopšio iki karsto, lengvino jo sunkų gyvenimą ir stiprino kovoję dėl duonos kąsnio ir lietuviškos būties. Dzūkas iš savo prigimties yra religingas žmogus, tik kiek konservatyvus, todėl iki paskutinių laikų dzūkuose išliko senoviški papročiai, šokiai, raudos, pramogos, kurios kitose Lietuvos vietose jau seniai buvo užmirštos. Žemė aplinkui buvo menkoka, ir tos pačios nedaug turėta, tad dzūkas grūmėsi su gyvenimu, visa ėmė savo darbštumu ir prakaitu. Dzūkas, gyvendamas tose pačiose sąlygose, kaip ir lenkas, buvo žymiai geriau susitvarkęs.

Žemės badas buvo labiausiai jaučiamas. Kun. Juozas Vailokaitis, kuris tuo metu buvo Seinuose, matydamas tai, padarė pirmąjį savo prekybinį žygį arba karjerą, nupirkdamas vieną dvarą ir išparceliuodamas bežemiams ir mažžemiams. Vailokaitis buvo pirmasis žemės reformatorius Suvalkijoje, bet ne Lietuvoje, nes Kauno gubernijoje panašių žygių padarė kiti kunigai, pvz., prel. Olšauskis, rusų Dūmos atstovas kun. Jarulaitis ir kiti. Seinų dzūkui religija buvo lygiai brangi kaip ir tautybė: ir už pirmą, ir už antrą jis dėjo savo galvą. Dzūkas, gyvendamas kaimynystėje su agresyviu

lenku, išaugo į nuolatinį kovotoją — kietą, atsparų ir nenuolaidų. Dzūkas, ir nemokėdamas lietuviško poterio, nes lenkų kunigai jį privertė mokytis lenkiškų poterių, kurių jis nesusprato, niekada neužmiršo, kad jis yra lietuvis, kad jo gimtojo kalba yra lietuvių kalba ir kad ta kalba jam duota Dievo. Šimtmečių kovoje už savo tautybę dzūkas pasidarė patriotiškesnis kaip buvo pradžioje, nes kada visa Lietuva buvo bolševikų okupuota, paskelbus, kad lietuviai gali grįžti į savo tėvynę Lietuvą, dzūkas ir žinodamas, kas yra bolševizmas, masiškai patraukė į Kalvariją, kurioje buvo įtaisytas atvykstančiųjų priėmimo punktas. Grįžo namo ne tik šimtamargiai, bet ir vidutiniai ūkininkai, mažazemiai ir darbininkai. Jie bevelijo kartu su visais tautiečias vargelį vargt, bet tik savo tėvų žemėje. Tai naujas dzūko prisirišimo prie savo tėvų žemės įrodymas.

SEINŲ SEMINARIJA

Kunigų seminarija — tai naujas pasaulis. Ji skiriasi ne tik nuo kitų mokyklų, bet ir nuo paprasto kasdieninio gyvenimo. Visą tą skirtumą sudaro jos siekiai. Seminarija žmoguje žmogaus neužmuša, bet, atvirkščiai, seminarija auklėja tokį žmogų, kokį Dievas yra sutvėręs: pilnutinį žmogų. Net fiziškai sužalotų žmonių seminarija nepriima arba priima tik su nustatytom dispensom — leidimais. Seminarija turi išauklėti žmogų, kuris neatitrūktų nuo pasaulio ir nuo jo kasdienio gyvenimo, kad stipriai abiem kojom stovėdamas žemėje, galva siektų dangaus. Busimasis kunigas, kaip Dievo tarnas ir atstovas žemėje, turi susitvarkyti savo gyvenimą žemėje taip, kad jo širdyje gyventų Dievas ir kad savo globojamus žmones galėtų prie Dievo vesti. Kunigo uždavinys ir darbo vieta yra ne tik bažnyčia. Bažnyčia gal tik pirmoji ir svarbioji darbo vieta. Kunigas bažnyčioje atlieka didelę savo pareigų dalį: bažnyčioje jis priima tik ką atėjusį į

pasaulį žmogų, kryžiaus ženklą jį įvesdamas į katalikų šeimą. Bažnyčioje kunigas kuria mažiausias žmonių gyvenimo ląsteles — šeimas, kurios yra žmonijos gyvenimo ir tesėjimo šaltinis. Bažnyčioje jis priima tuos, kurie savo žemės gyvenimą yra baigę, ir palydi į amžino poilsio vietą. Lietuviai kunigą pratę vadinti tėveliu. Be ponų ir vielmožnų titulo. Šitas pavadinimas labai tiksliai apima ir nusako visus kunigo uždavinius. Kunigas, kaip tėvelis, kantriai apsišarvojęs aiškiu planu, siekdamas žmogaus gerovės ir vyriausio žmogaus gyvenimo tikslo — išganymo, eina su žmogum ir visur už bažnyčios: į mokyklą, į kariuomenę, į susirinkimus, į pramogas, į šeimas, į gatvę, į rinkas, — visur nešdamas Kristų ir nužymėdamas kelią, kuriuo turi eiti tie, kurie nori gyventi su Kristumi. Kristus Karalius-Valdovas yra viso pasaulio ir viso žmogaus gyvenimo Valdovas, o kunigas yra Jo ambasadorius žemėje, todėl kunigas turi būti visur: ir žmogaus vidaus gyvenime ir viešo gyvenimo visose srityse. Didelis kunigo uždavinys, reikalaujantis savęs atsižadėjimo ir nuolatinio budrumo. Tad ir seminarijos yra dideli ir sunkūs uždaviniai: ji turi parengti kunigą žmogui ir pasauliui. Seminarijos uždavinių sunkumas išplaukia ir iš to, kad į seminariją kartu su žmogum, net ir geriausių norų žmogum, įžengia ir to žmogaus išganymo priešas. Labai taikliai yra kažkeno pasakyta, kad žmoguje gyvena ir angelas, ir velnias, todėl žmogaus sieloje tuodu pradai — gėrio ir blogio — nenuilstamai grumiasi. Laimi tas pradas, kuriam padeda pats žmogus. Piktajam pradui dažnai nereik nė žmogaus pagalbos: užtenka vieno neapsižiūrėjimo dėl bet kurio prakimo ar budrumo susilpnėjimo — ir gerajam pradui tenka pasitraukti. Įvyksta blogio laimėjimas. Visai nebekalbu apie blogą valią, sąmoningą ir planingą blogiui pagalbą. Štai kur glūdi paslaptis, kodėl iš klierikų išeina nevienodi kunigai: vienas iš seminarijos išeina kaip šviesus asmuo ir patrauklus kunigas, kitas toks, koks buvo į ją įžengęs. Nereitai ir geras kunigas suklumpa ir nueina tais keliais, kurie ne jam buvo skirti ir nuo kurių jis turėjo saugoti savo ganomuosius. Seminarija todėl ir pasirinko skirtingus auklė-

jimo metodus ir priemones. Kunigų seminarija yra laikoma ypatingoje Bažnyčios globoje, Bažnyčia jai skiria daugiau rūpestingumo, skirdama geriausius žmones jai vadovauti ir mokytojauti. Žymiausi pedagogai skyrė daug laiko nustatyti auklėjimo kryptis ir metodus. Nors amžiai kinta, bet auklėjimo pagrindai pasilieka tie patys. Kinta tik disciplinų programos. Tuos ar kitus klausimus į seminarias įneša pats gyvenimas. Nors seminarijos yra sulaukusios daugelio šimtų metų sukakčių, bet iš jų į pasaulį išeina žmonės parengti moderniausiajam šio meto gyvenimui ir jo uždaviniams. Dabar seminarijose dėstomi, rodos, nieko bendra su sielos reikalais neturį dalykai, kaip politinė ekonomija, sociologija, žurnalistika ir t.t. Naujas kunigas, atsidūręs pasaulyje, iš karto orientuojasi ir gyvenimo praktikos klausimuose, moka atskirti kelius nuo šuntakių ir sugeba kiekvienoje situacijoje prideramą sau vietą užimti. Tiesa, kaip visos mokyklos, taip ir kunigų seminarijos, neduoda viso to, kas reikalinga jo profesijai. Antroji ir svarbiausioji mokykla yra pats gyvenimas. Gyvenimo mokykla papildo, sustiprina ir patobulina tai, ką žmogus išsineša iš mokyklos. Geriausia mokykla žmogaus neapsaugoja nuo apsileidimo. Jei žmogus, išėjęs iš mokyklos, nesinaudos gyvenimo mokyklos patarimais ir patyrimais, nepasieks savo uždavinių ir labai dažnai pasidarys kenksmingas savo pašaukimo srities darbininkas ir nenaudingas visuomenės narys. Tokių yra gydytojų, advokatų, mokytojų, inžinierių ir t.t. Deja, tokių yra ir kunigų.

Kunigų seminarija kai kam atrodo kažkoks egzotiškas gyvenimas ir svetimas pasaulis. Daugeliui nesuprantama, kodėl tokiu, o ne kitoku keliu vedamas ir tvarkomas seminarijos gyvenimas. Ne vienas mano, kad seminarija žaloja žmogaus prigimtį ir psichiką. Tas paskutinytis galvojimas yra ypatingai klaidingas. Kas nori suprasti seminariją, supras tiksliai ir teisingai tik tada, kada jis gerai supras bent tai, kas mano buvo pasakyta apie seminarijos tikslus ir kunigo uždavinius.

Nedrąsia koja, su baime širdyje, bet su smalsumu ir aiškiu pasiryžimu įžengiau į seminarijos rūmus. Seminarija

turi du svarbius uždavinius: auklėjimą ir mokymą. Tuodu uždaviniai vienas nuo antro nesiskiria ir eina petys į petį vienas greta kito. Susidaro pirmas pamokų išpūdis, kad profesorių tik mokoma, kaip ir kiekvienoje kitoje mokykloje, bet dėstomi objektai, neliesdami auklėjimo klausimų, vis dėlto auklėjimo srityje vaidina labai svarbų vaidmenį. Vienas labai ryškus pavyzdys: mano laikais į seminariją atvyko pilviškietis Petras Gerulis. Tik iš ketvirtos gimnazijos klasės. Atvyko ir kūnu nesubrendęs ir su labai nedideliu moksliniu bagažu, bet labai stipraus ir aiškaus proto, logiško galvojimo ir pastabumo vyrukas. Gimnazijoje jis sukinėjosi prie bedieviškų ratelių ir bendradarbiavo su „pažangiaisiais“. Ateitininkų tada dar nebuvo. Ar jis buvo giliai įsitikinęs bedievis, ar tik antigunigiškai nusiteikęs, ar indiferentiškai nusistatęs Dievo atžvilgiu, dabar negalėčiau pasakyti. Iš pirmųjų dienų mudviem teko gana arti susigyventi. Aš, 24 metų vyras, jis 15-16 metų pusberniukas. Jis man atvirai pasakė, kad į seminariją atvykęs savo valia tiesos ieškoti. Dievu jis, kaip moko Bažnyčia, visiškai tikėti negalįs, religija jam neatrodo reikalinga visuomeniniam gyvenimui. Seminarijoje jis nori patikrinti savo nusistatymus. Petras Gerulis pirmus du mėnesius į religinius klausimus nekreipė ypatingo dėmesio. Pvz., rekolekcijas dažnai praleisdavo seminarijos pastogės šiauduose su knyga rankose. Privalomos tylos valandos (silentium) jam būdavo nesuprantamos, ir jis jų nesilaikė. Kiekviena proga aplenkėdavo rytinius ir vakarinius poteriesius. Petras Gerulis atrodė svetimas kūnas seminarijos organizme.

Filosofiją pradeda dėstyti antrais metais. Trečiais metais jos kursą baigia. Ne teologija ir ne kiti dieviški mokslai, bet filosofija davė atsakymą į visus Gerulio iškeltus klausimus ir jį padarė tikintį, sąmoningą ir gilų kataliką. Jo gilus kritiškas protas išnaudojo filosofines tiesas jo dvasios gyvenimui suformuoti. Niekas seminarijoje ir neužsimena apie reikalingumą tikėti. Niekas neprimena religinės praktikos ir vidaus gyvenimo formavimo reikalingumo. Visa tai atliekama kaip ir paprasto pasauliečio žmogaus gyvenime: koplyčia, dvasios vadas, rytiniai ir vakariniai poteriai, apmąs-

tymai, rekolekcijos. Šičia ir yra svarbiausias auklėjimo židinys. Kiti dėstomi objektai — filosofija, teologija ir t.t. — tiek tepaliečia auklėjimą ir formavimą, kiek kas iš klausytojų sugeba ar nori suprasti pamokymus dėstomame dalyke. Bet visas seminarijos kasdienis gyvenimas yra skirtas Dievui gyvenimas. Pamokos ir visa tvarka yra taip sujungta į vieną tobulą sistemą ir visumą, kad žmogus ir nepastebėdamas eina naujuoju keliu ir brandina tuos idealus, kuriuos jam reikės įgyvendyti pasaulyje. Žmogus, kopdamas į aukštą kalną, nepajunta oro pasikeitimo, nė plaučių ar širdies reagavimo į tai. Gražu iš tos aukštumos pažvelgti į apačioje paliktą pasaulį. Taip ir iš seminarijos atrodo gyvenimas.

Seminarija turi profesūrą, kurios sutvarkymas panašus į kitų mokyklų profesūros sutvarkymą. Vyriausias seminarijos vadovas kai kur vadinamas regensas, o kitur rektorius. Artimiausias jo padėjėjas yra viceregensas, prorektorius arba inspektorius. Kiti yra paprasti profesoriai, kurie su auklėjimu ir administracija nėra surišti. Net profesorių atsilankymas seminarijoje ne pamokų metu jiems nebuvo privalomas ir net nevisai pageidaujamas. Kartu su klierikais po viena pastoge seminarijoje gyveno tik regensas, viceregensas ir dvasios tėvas. Patys klierikai turėjo lyg kažką panašų į savivaldybę. Turėta visa eilė pareigūnų, kuriems skirta aiškiai apibrėžti tikslai ir uždaviniai. Pirmamečiams klierikams buvo skiriamas vadovas — paskutinio kurso gero elgesio ir dvasinio pasirengimo klierikas, kuris ištisus metus jiems ir vadovavo seminarijos praktiško gyvenimo srityje. Vadovas, susirinkęs klierikus, pasakodavo, kaip laikytis kolpyčioje, pamokų metu auditorijoje, kaip elgtis prie stalo pietų, vakarienės ir pusryčių metu, kaip apsirengti, kokį santykiai turi būti tarp regenso ir klierikų, kas yra rekolekcijos, kaip jas atlikti ir t.t. Žinoma, jis iš savo darbų rektoriui turėjo duoti apyskaitą ir charakterizuoti visus savo prižiūrimuosius.

Mano laikais seminarija turėjo šešis kursus. Kiekvienas kursas turėjo rektoriaus skirtą dekaną. Kursinio dekanų kompetencijos apėmė tik jo kursą, bet šeštojo kurso dekanas

buvo visos seminarijos dekanas. Jis buvo ir regenso rupo-
ras klierikams. Dekanas kelis kartus pagal nustatytą regenso
tvarką lankydavosi pas regensą, duodamas apyskaitą, kas
darosi jo teritorijoje, be to, paimdavo klierikų koresponden-
ciją ir nunešdavo klierikų siunčiamą korespondenciją, nes ji
turėdavo eiti per regenso rankas. Dekanas visiems klierikams
betarpiškai ar per kursų dekanus pranešdavo regenso skel-
biamą valią. Jis taip pat turėdavo pranešti regensui ir klie-
rikų reiškiamus norus ir pageidavimus. Šio dekanato vaidmuo
buvo labai svarbus, nes jis galėdavo ne tik atskiram klie-
rikui, bet ir visam seminarijos gyvenimui ir pakenkti, ir pa-
dėti, todėl klierikams buvo ne tas pats, kas bus skiriamas
į tą vietą. Tautiškai mišrioje seminarijoje rūpėdavo turėti sa-
viškį dekaną — lietuviams lietuvi, lenkams lenką. Kursų
dekanai, be minėtų pareigų, dar turėdavo prižiūrėti tvarką
auditorijoje — kad būtų laiku pravėdinta, švariai užlaikoma,
duoti ligonių sąrašai, nesamųjų pamokoje sąrašai ir t.t. Visų
dekanų buvo dar viena pareiga — sveikinti vardo ar šven-
čių dienomis profesūrą ir net vyskupą ar vyskupijos valdy-
toją. Mėgėjams tai buvo maloni pareiga. Sveikinamieji ne tik
pakalbėdavo, bet ir pavaišindavo, bet kai kada iš tų malo-
numų išeidavo ir nemalonumų. Pvz., mano aprašomais laikais
seminarijoje buvo įsigalėjusi blaivybė. Viena proga nuėjom
visi šeši, kaip vyras į vyrą, pasveikinti vyskupijos valdyto-
ją prel. Antanavičių. Jis pagal paprotį pastatė dvi bonkas
vyno ir rengėsi pilstyti į stiklus. Vyresnysis dekanas padė-
kojęs pranešė, kad mes negersim, nes esam abstinentai.
Vyskupijos valdytojas mus smarkiai apibarė — įžiūrėjo mū-
sų neklusnumą ir gerų papročių laužymą! Išvadino mus ne-
išmanėliais ir liepė gerti. Kas beliko? Abidvi vyno bonkas iš-
tuštinom ir paskui savo rateliuose diskutavom, ar mes dar
esame blaivininkai, ar ne. Prel. Antanavičius išeinant mums
liepė įrašyti į seminarijos kroniką, kad sveikinamieji nuo
amžių pavaišina sveikintojus vynu ir kad to papročio reikia
griežtai laikytis.

Pareigūnų tarpe buvo ceremonmeisteris (ceremonijų va-
dovas). Jo pareiga buvo paskirstyti kiekvienam šventadieniui

ceremonijom atlikti dalyvius, praktiškai pamokyti tas ceremonijas geriau atlikti, prižiūrėti bažnyčioje, ar jos gerai atliekamos ir, pastebėjus klaidas, paaiškinti. Šis uždavinys buvo nelengvas ir atsakingas.

Buvo ir chorvedys, bet turėjom ir giedojimo profesorių. Chorvedys praktiškai parengdavo chorą, mokydamas reikalingų bažnyčioje giesmių. Profesorius mokydavo giedojimo teorijos ir bažnytinio giedojimo, privalomo visiems kunigams. Vieno ir kito funkcijos buvo skirtingos. Chorvedys mokė tik chorui tinkamus gero balso žmones, o giedojimo profesorius giedojimo teoriją dėstė visiems klierikams.

Dar buvo kompanatorius — varpininkas. Visi pasišaipydavo, kad kompanatorius — aukščiausia seminarijos valdžia, nes jo skambučio balsui pasiduodavo ne tik klierikai, bet ir visa profesūra su pačiu seminarijos regensu pryšakyje. Kompanatoriaus pareigas eidavo iš eilės visi pirmo kURSO klierikai. Pirmam kursui ta garbė būdavo suteikiama gal todėl, kad tai buvo sunkiausia pareiga. Kompanatorius turėdavo būti punctualus kaip laikrodis, nė minutės niekur negalėjo pasivėluoti. Lygiai penktą valandą ryto nustatyto skaičiaus varpo dūžiais jis turėdavo traukti įmigusius klierikus iš lovos. Kiekvienas atliktinas uždavinys būdavo atžymimas kompanatoriaus skambučiu, pvz., malda koplyčioje, pamokų pradžia, pamokų pabaiga, valgymo laikas, laisvalaikiai, darbo valandos. Tylos pradžia, šventoji tyla ir pagaliau gulimo laikas. Be skambučio niekas neturėdavo teisės to ar kito žygio daryti, pvz. pamokų pradėti ar baigti. Skambučio dūžių skaičius nurodydavo, kam skambinama. Po skambinimo žinodavom, kur savo žygius kreipti. Iniciatyvos ir kūrybos kompanatorius skambinime neturėdavo. Jį tvarkė griežtas ir tikslus statutas. Nuo kompanatoriaus priklausė tik jo dedama skambučiui fizinė jėga ir energija. Maža to, po rytinio skambučio, kuris būdavo skirtas klierikams pažadinti, kompanatorius turėdavo apibėgti visus klierikų kambarius, stipriai pabelsti į duris ir pasveikinti šiais žodžiais: „Benedicamus Domino“. Kambario gyventojai garsiai atsakydavo: „Deo gratias“. Kompanatoriaus tarnyba trukdavo visą savaitę.

Šia proga dar primintinos dvi visuomeninio pobūdžio organizacijos: kooperatyvas ir skolinamoji-taupomoji kasa. Jos būdavo vedamos pagal visą įstatymų ir praktikos nurodytą tvarką. Šitų organizacijų tikslas buvo išmokyti klierikus toms įstaigoms vadovauti, todėl turėjom ne tik kasą ir krautuę, bet ir visų klierikų renkamą vadovybę, revizijos komisiją, buhalteriją ir t.t. Vadovybė būdavo renkama tik 3-4 mėnesiams. Kadencijos trumpumas būdavo reikalingas tam, kad visi klierikai galėtų pabūti visose pareigose ir atlikti lyg praktiką.

Šios dvi miniatūrinės organizacijos mums klierikams būdavo labai pravarčios: ne tik vietoje gaudavom nusipirkti visa tai, kas reikalinga, bet ir, bėdai prispaudus, pasiskolinti vieną kitą rublį. Kiek prasigyvenus, baigiantiems seminariją taupomoji-skolinamoji kasa gyvenimo pradžiai įstengdavo paskolinti iki 100 rublių metams.

1908 metais priimtų 24 klierikų sąstatas buvo įvairus ir mokslinio pasirengimo, ir tautybės, ir amžiaus atžvilgiu. Ne aš vienas buvau ūsuotas. Atsirado dar keli su stambiais ūsais. Jų tarpe buvo Jurgis Baltrušaitis — dirbęs “Šaltinio” redakcijoje ir jau išleidęs visą eilę knygų ir knygelių dar prieš stodamas į seminariją. Ūgtelėjęs taip pat buvo Tijūnaitis — pėsčias atėjęs iš savo krašto į Seinus egzaminų laikyti. Ūsuoti buvo ir keli kiti. Tijūnaičiui egzaminai nepavyko. Vėliau jis buvo mokytojas, inspektorius, krikščionių demokratų frakcijos seimo narys, labai pareigingas vyras, Lietuvos gyvenime palikęs teigiamų pėdsakų. Jurgis Baltrušaitis žinomas patriotas ir lotynų kalbos žinovas. Iš lotynų kalbos jis buvo išvertęs kelias knygeles. Dėl gero lotynų kalbos mokėjimo jis buvo iš karto priimtas į antrą seminarijos kursą, bet už vieną drąsų lietuviško reikalo gynimą ir taiklų bei skaudų atsakymą lenkų profesoriumi, kuris pamokos metu buvo kažką lietuviško pajuokęs, Baltrušaitis iš penkto kurso buvo nukeltas į pirmą kursą! Pašalinti bijojo, nes būtų susilaukę visų lietuvių kunigų reakcijos. Jurgis Baltrušaitis bausmę priėmė ir iš seminarijos neišstojo, kol seminarijos vadovybė laukė. Pasėdėjęs mėnesį pirmame kurse,

vėl buvo pakeltas į penktą kursą. Iš lietuvių tarpo jis buvo 8 klasių, bet daugumas 4 klasių. Tautybių atžvilgiu buvo lietuviai ir lenkai. Lietuvių buvo daugiausia, bet lenkų skaičius vis didėjo. Daugumas lenkų buvo vaistinės mokinio ar kandidato į valdininkus išsilavinimo, kuris nesiekė keturių klasių. Mano kurse lietuviai viršijo lenkus ir skaičium, ir moksliniu pasirengimu. Tarp kitų nenormalių gyvenimo reiškinių seminarijoje buvo ir tautiniai santykiai. Kova buvo atvira ir gana atkakli. Ne tik seminarijos drausmė ir principai, bet ir krikščioniškoji meilė nieko nepadėjo. Juo labiau, kad toje kovoje dalyvavo ir seminarijos vadovybės nariai ir profesūra. Silpnoji lietuvių vieta buvo neturėjimas seminarijos vadovybėje savo šalininkų. Bet už tai turėjom, be lietuvių profesorių, už savo nugaros beveik visus Seinų lietuvių kunigus, kurių tarpe buvo labai įtakingų žymių žmonių, pvz. kunigą, vėliau vyskupą Justiną Staugaitį, kun. Vaiškaitį ir kitus. Mus palaikė visa veiklioji Seinų vyskupijos lietuviškoji kunigija, kuri nekartą vieningai įsikišo į seminarijos ir kurijos neteisingus prolenkiškus žygius. Stipriausias lenkų palaikytojas buvo profesorius ir vėliau viceregensas kun. Romualdas Jalbžykovskis, vėliau tapęs Vilniaus arkivyskupu. Kiek jis padėdavo lenkams, tiek pakenkdavo lietuviams. Jalbžykovskio dėka ne vienas klierikas tik už lietuvių (o kaltinamas būdavo kitu nepagrįstu nusikaltimu) buvo ir iš seminarijos pašalintas. Priminsiu šia proga Vyskupo Padolskio brolių klieriką Navicką iš Virbalio. Navickas — gyvas, vikrus, šviesus ir kilnus patriotas. Patikti jis negalėjo. Jalbžykovskis jį pašalino iš seminarijos dėl tariamo gerklių silpnumo. Jau minėtą Petrą Gerulį, stipriaprotį ir stipriavalį vyrą, rimtą filosofą ir literatūros kritiką, kuris Krago slapyvardžiu nemaža yra parašęs straipsnių „Draugijai“, Jalbžykovskis pasistengė iš seminarijos pašalinti, prisidengęs tariamu Gerulio plaučių silpnumu. „Draugijos“ redaktorius Jakštas Dambrauskas Petrą Gerulį vadino busimuoju Bielinskiu (žinomas rusų literatūros kritikas). Nepaisant to, kad Jakštas labai nemėgo suvalkiečių, išvykdamas atostogų, pavaduotoju kviesdavosi klieriką Gerulį. Jalbžykovskio dėka

Lietuva Gerulio neteko. Didžiojo karo metu, parvykęs iš užsienio universiteto atostogų, Gerulis buvo mobilizuotas ir pasiųstas į frontą. Karui pairus, saugumo sumetimais jis apsigyveno kažkur pietų Rusijos kaime ir, nežinodamas apie Lietuvos taikos sutartį su Maskva, praleido repatriacijos terminą, o kai sužinojo terminui praėjus, jau negalėjo Lietuvos pasiekti. Niekas nepadėjo nė mūsų atstovybės žygiai, nė Užsienių Reikalų Ministerijos intervencija.

Pašalinimo iš seminarijos pavojų visą laiką turėjo Jurgis Baltrušaitis, nemaža jų išgyvenau ir aš. Jalbžykovkis turėjo planą ir lietuvišką Seinų vyskupijos dalį aprūpinti lenkais kunigais ir dėl to įkalbinėjo kunigus mokytis lietuvių kalbos bei darė žygių lietuvių kalbą padaryti privalomą visiems klierikams.

Vyskupas Karosas, anykštėnas, iš anų laikų buvo įpratęs į lenkų kalbos vartojimą, todėl ją naudojo visada pasikalbėjimuose su kunigais ir atrodė lyg esąs lenkas. Nuo lenkų kalbos vartojimo vyskupą Karosą atpratino tik prel. Laukaitis, kurijos oficiolas, kuris Vilkaviškyje, nebeprisimenu kuriais metais, vyskupui pareiškė, kad lietuviškos vyskupijos vyskupas, kalbindamas visus kurijos narius ir kitus kunigus lenkiškai, kompromituoja įstaigą, gali iššaukti vyriausybės reakciją ir kad kūrijos žmonės nuo šios dienos nustos jam atsakinėjęs lenkiškai. To užteko. Vyskupas Karosas tik su lenku kalbėjo lenkiškai, o lietuvio niekada lenkiškai neužkalbino. Bet nepaisant to, vyskupas Karosas, nors ir būdamas nemažoje Jalbžykovskio įtakoje, beveik visada palaidydavo lietuvius.

Mes, lietuviai, įkliuvę į tą ar kitą bėdą, grasomi ir spaudžiami Jalbžykovskio, gindavomės padedami lietuvių profesorių. Lengviausiai mums pavykdavo per prof. Juozą Laukaitį. Vėliau savo vargus pranešdavom per prof. Žemaitį. Mūsų skundai per Grajauską būdavo įteikiami vyskupui, kuris rasdavo būdą mus apginti. Tokių pavyzdžių buvo nemaža. Jų keletą paliesiu praeidamas atitinkamus klausimus tolimesniame rašyme. Tie nenormalumai iššaukdavo kitų nenormalumų. Pvz., lenkai klierikai uoliai sekdavo lietuvių veiklą ir

pranešinėdavo Jalbžykovskiui. Nedrįsčiau sakyti, kad tokių atsitikimų būtų buvę iš lietuvių pusės, bet lietuviai klierikai keletą kartų buvo sugriebę Jalbžykovskį tamsiame koridoriuje arba žiurkininke (sandėliukas, kuriame klierikai pasidėdavo drabužius ir savo “kuparėlius” — dėžes). Užvertę sutaną ant galvos, jam įpildavo, klierikų terminu sakant, “šalivarką” ir, atlikę savo, nepastebėti ir nepažinti išlakstydamo kas sau. “Šalivarkas” buvo seminarijos draugų teismas. Nusikaltęs draugiškumui, klierikas laisvalaikiu buvo šaukiamas į auditoriją, kurioje seminarijos visuomenė, išklausiusi kaltinamojo pasiteisinimo, spręsdavo jo kaltumą ir bausdavo “šalivarku”. Apkaltintas pats turėdavo gulti. Nenorįs to daryti, buvo guldomas ir gaudavo daugiau, negu teismo sprendimas buvo numatęs. Mušti buvo galima tik per sėdimąją ir tik rankos plaštakomis. Ne tiek būdavo skausmo, kiek gėdos. Jalbžykovskis “šalivarką” gavo be teismo, tik kelių stipresnių vyrų susitarimu. Nesigyrė egzekutoriai, nesiguodė ir nukentėjęs.

Seminarijos tvarka reikalaudavo pasivaikščiojimo metu nesirinkti sau draugų, eiti su pirmu pasitaikiusiu, bet klierikai — lenkai ir lietuviai — susitvarkytavo taip, kad tas pirmasis pasitaikęs visada būdavo norimas asmuo — lenkui lenkas, lietuviui lietuvis. Mišri pora buvo didelė retenybė. Jalbžykovskiui savo tikslo pasiekti taip ir nepavyko. Ta kova tarp lenkų ir lietuvių įeidavo ir į profesorių tarybą. Stipendijų skirstymas, siuntimas į užsienius aukštesnėm studijom, atleidimas nuo egzaminų ir kitoki ginčijami klausimai dažniausiai būdavo grindžiami tautybėmis: lenkas ar lietuvis klierikas. Teko girdėti, kad šitą kovą į profesorių tarybą įnešė kai kurie fanatiškai nusiteikę lenkai.

Šitie reiškiniai yra išję iš normalaus seminarijos gyvenimo. Jie nebuvo kasdieniniai. Prapliupdavo tik tam tikrais laikotarpiais, ir tie prapliupimai dažnai turėdavo ir aukų. Štai vienas atsitikimas. Seminarijos regensas Blažys-Blaževičius, nors buvo ir aplenkėjęs, bet iš tikro buvo geras žmogus ir geras profesorius, mokėjo iškilti aukščiau tų, kaip jis vadino, šeimyninių nesusipratimų, ir mano manymu, su-

gebėjo skelbti savo sprendimus bešališkai ir objektyviai. Mano laikais seminarijoje veikė vadinamasis “burbonų sinedrionas”. “Sinedrioną” sudarė 5 lenkų klierikai — šviesūs, apsukrūs, drąsūs ir prasilavinę daugiau už kitus savo kolegas. Jie vadovavo visai lenkų antilietuviškai kovai ar veiklai. Lenkų profesūra juos mėgo ir palaikė. Po vieno lenkų — lietuvių susidūrimo regensas Blažys visą tą “burbonų sinedrioną” atleido iš seminarijos ir įsakė: per dvi valandas pranykti iš seminarijos ir be sustojimo Seinų mieste važiuoti į Suvalkų stotį. Ne pirmas toks atsitikimas, bet nieks netikėjo, kad Blažys taip pasielgs su Jalbžykovskio pupiliais. Dėl šito žygio regensas Blažys gana aukštai iškilo lietuvių klierikų akyse. Suprantama, kad ir lietuvių buvo nukentėjusių arba pašalintų seminarijos regenso įsakymu. Ta lenkų — lietuvių kova tęsėsi per visą seminariją. Ne vieną epizodą iš tos srities dar paliesiu.

Gyvenimas įpratusiems į seminarijos tvarką nebuvo sunkus. Atvirkščiai, atėjus laikui važiuoti atostogų, (šventėms klierikai nebūdavo leidžiami iš seminarijos), lyg nenoromis palikdavom gražius ir didingus seminarijos rūmus. Parvažiavęs atostogų lyg iš inercijos tęsdavai seminarijos nustatytą dienos programą. Penktą valandą keltis, kaip seminarijoje, pasidarė beveik viso mano gyvenimo įprotis. Bet pradžia nelengva. Aš kaip buvęs mokytojas buvau įpratęs keltis nustatytu laiku — 7 val. jau būdavau ant kojų, bet kada seminarijoje pirmą rytą kompanatoriaus varpas devyniais dūžiais 5 val. ryto mane išvertė iš lovos, nežinojau nė kur esu, nė kas reikalinga daryti. Atsistojęs prie lovos be jokios minties galvoje nesusigaudžiau, kuriems galams buvo sukeltas toks triukšmas. Tik kambario seniūnui Marčiui Kruveliui pradėjus tyčiotis ir pajuokti, atgavau sąmonę ir susiorientavau, kas reikalinga daryti. Reikėjo kelių mėnesių, kol prie šitos tvarkos pripratau.

Antras sunkus dalykas buvo išmokti sutana vilkėti: neapsižiūrėsi, ir krinti, leidęs jos skvernams supančioti kojas. Trečias nelengvas dalykas buvo tylos išlaikymas, kuris seminarijos gyvenime sudaro svarbų dalyką. Rekolekcijų metu

tą tylą reikėdavo išlaikyti kelias dienas. Tai buvo nemažas valios lavinimas. Išlaikyti tylą pirmamečiams buvo labai sunku, todėl jie vis telkdavosi į pakampes vienu kitu žodžiu pasikeisti. Prisipažinsiu, kad iki kunigų seminarijos nežinojau, kas tos rekolekcijos, kam jos reikalingos ir kaip jas atlikti, dėl to pirmą rekolekciją rytą, pasibaigus kasdieninės tylos laikui, negavus iš vieno, kito ar trečio užkalbinto atsakymo ir pamačius, kad klierikai kaip žąsys, viens paskui kitą vaikščiodami, nuleidę galvas žiūri į savo batų galus, atrode juokinga ir ėmė baimė, kad garsiai neprapliuptum juoku. Pradžioj buvo nelengva patarnauti pusryčių, pietų ir vakarienės metu. Buvo svarbu greitai paduoti valgį, pačiam nesugriūti su sriubos dubeniu, nesudaužyti krūvos lėkščių ir neišpilti barščių ant bet kurio kolegų galvos. O tokių dalykų pasitaikydavo ir ilgesniam laikui kolegoms sukeldavo gardaus juoko. Naujas gyvenimas, nauja tvarka, tad nenuostabu, kad reikėjo ir naujų įpročių.

Klierikai gyvendavo po kelis viename kambaryje. Vienas seminarijos kambarys buvo ilgas ir siauras kaip koridorius. Ten tilpdavo 20 su viršum lovų. Nuo to kambario savo gyvenimą pradėdavo pirmasis kursas. Tai buvo lyg įvadas į seminariją.

Tik tik suvažiavę iš įvairių mokyklų jaunuoliai, dar negavę seminarijos rimties, krėsdavo įvairių pokštų, pvz., nakčia sumaišydavo batus arba pakeisdavo sutanas. Per duodamą laiką apsiprausti, apsirengti ir susišukuoti, nesant jokių kliūčių, reikėdavo labai skubėti, kad nepavėluotum į rytinius poteriesius. Sumaišius 20 porų batų, jiems atrinkti reikėdavo dviejų valandų laiko. Nekartą seminarijos vice-regensas arba dvasios vadas pastebėjęs, kad visa eilė suolų tuščia, iš karto vykdavo į pirmo kurso kareivinę (taip buvo klierikų praminta), iš tolo girdėdamas triukšmą, nes vieni klierikai iš viso to juokėsi, kiti, uolesni ir bailesni, net apsiašrodavo. Būdavo atsitikimų, kad tyčiomis sukeisdavo didžiaūgių ir mažiaūgių sutanas. Tada vienas apsilvilkęs negalėdavo paeiti, o kitas nepastebėjęs įžengdavo į koplyčią lyg su fraku iki kelių, kas sukeldavo koplyčioje juoko. Būdavo ir smagesnių

juokų. Prie arklidės buvo laikomas ožys. Vieną kartą, man jau negyvenant kareivinėse, nakčia juokdariai įsivedė ožį į antrą aukštą ir prie pirmos lovos užlaužę uodegą paleido. Tas ožiškai bliaudamas šoko nuo lovos ant lovos, kol pasiekė kambario galą. Savo aštriomis kanopomis jis kiekvienam įskaudino. Nakties glūdumoje tas klierikams sukėlė neįprasto įspūdžio. Žmonių riksmas, ožio bliovimas, tamsa. Tik susiorientavus ir uždegus žiburį, juokas paaiškėjo, bet jau buvo per vėlu, nes dėl to sukulto triukšmo atsirado regensas, vice-regensas ir beveik visi klierikai. Kas kaltas? Kaip sužinoti! Kas baustinas — dalykas neišsprendžiamas. Pasibaigė regenso pabarimu ir įsakymu ožį pristatyti į jo gyvenamą vietą. Tai buvo gaivinanti audrelė kasdienio gyvenimo tyloje. Atrodė, kad už tokius dalykus ir seminarijos vadovybė neperdaug pyko. Nepyko ir patys išgąsdinti klierikai.

Labai sunkus dalykas klierikams pradžioje buvo lenkų kalba. Aš, Baltrušaitis ir dar vienas kitas atvažiuojom joms mokėdami. Taip pat daugiau ar mažiau lenkų kalbos mokėdavo klierikai iš Suvalkų gimnazijos, bet, atvykę iš Marijampolės gimnazijos, iš Veiverių seminarijos ir kitų mokyklų, lenkiškai nieko nemokėjo, o tuo metu Seinų kunigų seminarijoje pirmame ir antrame kurse dėstoma kalba buvo lenkų kalba, o teologiniame kurse — lotynų kalba. Greitai išmokti kalbos buvo sunkus dalykas, juo labiau, kad profesoriai versdavo lenkiškai atsakinėti. Tai buvo kai kuriems nepakeliamas naštas ir todėl jie palikdavo seminariją. Kiti savotiškai reaguodavo. Pvz., vienas sintautietis kartą buvo iššauktas prof. Vondolovskio atsakinėti pamoką. Tas ilgas vyras, stipraus sudėjimo, atsistojęs dairosi lyg šypsodamasis ir nė žodžio nesakydamas. Po ilgų kalbinimų profesorius pradėjo nervintis. Tas sintautietis taip pat susinervinęs sušuko: “ni čorta nepanimaju”. Dirstelėjęs į laikrodėlį, jis pradėjo stambiau žingsniu žygiuoti profesoriaus link. Vondolovskis manė, kad tas litvinas ateina su piktais norais. Jis pašoko savo katedroj nuo kėdės ir prisišliejo prie sienos. Atrodė, kad buvo pasirengęs gintis. Koks buvo mūsų nustebimas! Ir mes lygiai taip manėm, kaip ir profesorius, bet zanavykas pra-

žygiavo, neatkreipęs dėmesio į profesorių, išėjo į koridorių, ir po to išgirdom varpą: mat zanavyko tą dieną būta kompanatoriaus-varpininko. Visi išėjom patenkinti: profesorius neparagavęs zanavykiškos kumšties, klierikai, kad profesorius buvo išgąsdintas, pats zanavykas — kad išslydo be dvejetuko. Tas pats zanavykas klierikas, užkalbintas kito klieriko lenkiškai, atsakydavo: “O į snukį nori?”

Įdomus dalykas, kad po metų kitų lietuvis klierikas lenkų kalba kalbėjo neblogiau už patį lenką, bet už tai visiškai pamiršdavo rusų kalbą. Tokiu būdu susidarydavo nauja kliūtis ar sunkumas — rusų kalbos ir literatūros pamokos. Eilinės pamokos — pusė bėdos: mokytojas Grabauskas, lietuvis, jau buvo pripratęs prie klierikų rusų kalbos žargono, kurį tegalėjo suprasti Grabauskas ir atsakęs klierikas, bet visas sunkumas ir tragedija būdavo išleidžiamieji egzaminai, į kuriuos dažniausiai atvažiuodavo arba pats gubernatorius su savo palydovais, arba vicegubernatorius. Prie šitokių ponų reikėdavo, kad klierikai gerai atsakytų ir rašomus darbus parašytų, nes kitaip pats rusų kalbos mokytojas ir seminarija būtų sukompromituota. Seminarijai pavykdavo pro tą scilą ir charibdą išeiti sveikai. Klierikas, visai pamiršęs rusų kalbą, gaudavo visai patenkinamą pažymį. Kokiu būdu? Pagal nustatytą tvarką būdavo dvejopi egzaminai: rašomieji ir atsakomieji. Rašomųjų egzaminų temas atveždavo pats gubernatorius dešimty užanspauduotų vokų. Būdavo atvežama dešimt temų. Atėjus į salę egzaminų, regentas iš tų dešimties vokų ištraukdavo vieną ir paduodavo gubernatoriui. Gubernatorius, atplėšęs voką, iškilmingai paskelbdavo temą. Bet kaip rašyti pamiršta kalba? O tema iš rusų literatūros dažnai sunkoka. Išeitį surasdavo ir, išskyrus vieną kitą, visi gerai parašydavo. Išeitis buvo labai paprasta: ruskaja natūra. Rusas mėgsta pinigą: už 50 rublių visos temos pora mėnesių prieš egzaminus būdavo žinomos. Kiekvienas baigias klierikas turėjo apsirūpinti visa 10 temų. Dalykas nebuvo visai lengvas: reikėjo ir rašytoją surasti, ir 10 rublių turėti, nes už temą mokėdavo po rublį. Tada buvo didelis pinigas. Kiekvienais metais tokių temų aš parašydavau po 30. Tai

buvo mano rugiapjūtė. Kada bebaigias klierikas turi už aulų 10 temų, tada jam nebaisus ir gubernatorius. Tokiu atveju, kada kuris iš klierikų neįstengdavo pasigamintos temos išskaityti, prirašydavo tokių žodžių, kurių ne tik rusų kalboje, bet ir kiniečių nesurasi. Tada būdavo reikalinga kitų pagalba.

Antra, kas mums pagelbėdavo — tai rusų palinkimas gerai išgerti baltakės. Mano laikais gėrė ir gubernatorius, ir vicegubernatorius, kurio pavardė Borch. Regenso pareiga būdavo aprūpinti savo bufetus degtinės bonkomis ir gėrikais. Atvažiavusių svečių vizitas prasidėdavo pas regensą, aišku, prie stiklelio. Tik tada, kai gubernatorius jau kėdėje nepasėdėdavo ar ant kojų nepastovėdavo, vedavo jį į egzaminų salę. Tada jau viskas galima. Prie rašomųjų darbų pasilikdavo vienas iš profesorių, kuris žinodavo, kad jo uždavinys yra skaityti knygą ir nesidairyti. Prie atsakomųjų egzaminų būdavo 2-3 žmonės, kurių uždavinys būdavo kalbinti ir juokinti svečius. Labai gerai savo vaidmenį suvaidindavo tada Seinuose gyvenęs kan. Prapuolenis — puikiai mokąs rusų kalbą, žinojęs daug anekdotų ir sąmojaus. Kol svečiai būdavo tokiu būdu linksmunami, Grabauskas egzaminuojamus arpuodavo kaip arpu. Dažnai pasitenkindavo tik klausimais, bet pasitaikydavo, kad ir svečias viena ausimi nugirsdavo netikslų atsakymą. Tada pastebėdavo, kad netaip atsakyta. Prapuolenis visu savo autoritetu teikdavo garantiją už to klieriko rusų kalbos mokėjimą. Ir čia pat įrodydavo, kad tas klierikas savo dalyką gerai moka. Pvz., vietoje Grabausko, Prapuolenis šitaip pradeda egzaminuoti įtartą klieriką: “Petras Didysis buvo?” — Atsakymas: “Buvo”. “Petras Didysis gėrė?” — “Aišku, gėrė”. — “Petras Didysis karus laimėdavo?” Vėl teigiamas atsakymas. “Petras Didysis mirė?” Klierikas nesvyruodamas atsako — taip. Visi juokiasi. Prapuolenis kokių naujų sąmojų vėl patraukia svečius, ir egzaminai baigiasi kuo geriausiai su gera mokytojų atestacija už gerą rusų kalbos mokymą, o seminarijai pareiškiama padėka už gerą klierikų parengimą pastoraciniam darbui. Pinigas

ir degtinė bei lietuvių sumanumas išvesdavo iš pavojų ir šitais atvejais.

Paskutinis Suvalkų gubernatorius buvo Stremouchov, pakeltas į gubernatorius iš valstiečių komisaro. Tai buvo tikrai carui ištikimas valdininkas, bet blaivus, teisingas ir sąžiningas žmogus. Žmonių, su kuriais jis turėdavo reikalų, būdavo gerbiamas. Seminarija, sulaukusi naujo gubernatoriaus, kiek nerimavo, nes žinojo, kad senų rusų kalbos ir literatūros egzaminavimo „metodų“, dabar nepritaikysi. Į egzaminus jis ateidavo be „pasisitiprinimų“, kaip jo pirmataikai, ir blaivus sekė egzaminų eigą, bet kenksmingas nebuvo. Girdėjau, kad jo įsitikinimu, rusų kalba ir istorija kunigams nebuvusi reikalinga, todėl į įvairius egzaminų šlubavimus žiūrėjęs pro pirštus. Rašomųjų darbų temas ir prie jo gaudavome žinomu keliu.

Po Stremouchovo Suvalkai jau neturėjo juodojo caro gubernatoriaus. Juo naujai aprūpino jau raudonasis caras.

Seminarija gal per daug būdavo apkrauta mokomaisiais objektais, bet dėl tikslaus laiko sutvarkymo ir dėl to, kad mokymosi laikas buvo sutvarkytas vadovybės, o ne paties seminaristo, kaip individo, to perkrovimo nebuvo galima justi. Mokymosi laikas taip buvo sutvarkytas, kad ne tik privalomus objektus buvo galima padoriai parengti, bet ir nemaža laisvai pasirenkamų knygų paskaityti. Esu įsitikinęs, kad daugiausia išprusau ir išsilavinau kunigų seminarijoje.

Kunigų seminarija tuo laiku, mano išmanymu, nedavė reikalingų dalykų. Prie jų priklauso Vakarų Europos kalbos, pvz., vokiečių, prancūzų, bet už tai, be grynai bažnytinių mokslų, seminarija davė politikui ir visuomenininkui reikalingų mokslų, prie kurių priklauso filosofija, etika, moralinė teologija ir t.t. Mokyklos gerumas nepareina nuo mokyklos rūmų ar programos, bet nuo profesorių. Aišku, išsimokslinimas pareina ir nuo studijų. Tos pačios mokyklos studijos, išėję tą pačią programą ir išklausę tuos pačius profesorius, labai įvairuoja savo pasirengimu ir panaudojimu to, ką mokykla suteikė. Tais laikais daugumas profesorių, mano įsitikinimu, priklausė prie gerų dalyko žinovų ir dėstytojų. Se-

minarijos regensą Blažį, kuris dėstė kanonišką teisę, priskiriu prie gerųjų profesorių. Jis buvo gilus teisininkas ir mokėdavo savo žinias duoti klausytojams. Teisę pradėdavo dėstyti nuo trečio kurso lotyniškai. Lotyniškoji pradžia man buvo labai sunki, bet atsakinėjau. Kai mano kalbos profesorius neįstengdavo suprasti, liepdavo pasakyti lenkiškai. Už blogą pasakojimą lotynų kalba jis pažymio nerašydavo, žiūrėjo tik, ar moki ir supranti, kas reikalinga mokėti, ir tik už tai vertino atitinkamu pažymiu.

Labai geras mokytojas ir klierikų be išimties mėgiamas buvo kun. Juozas Laukaitis — gyvas, apsukrus, visada linksmas. Jis pasijuokdavo ne tik iš klierikų, bet ir klierikams leisdavo iš jo pasijuokti. Pagrindinis jo dalykas buvo lietuvių kalba. Turėjo ir kitų dalykų eilę, pvz., gamtos mokslus, fiziką ir t.t. Jis pats daugiausia vertino lietuvių kalbą. Buvo rimtas kalbos žinovas ir stengdavosi tą meilę įkvėpti klierikams. Nepaisant to, kad anais laikais į seminariją suvažiudavo niekur lietuvių kalbos nesimokę arba labai silpnai pasimokę, tuoj darydavo greitą pažangą ir, pamilę dėstomą objektą, išeidavo lietuvių kalbos rimtai pramokę. Silpnas lietuvių kalbos mokėjimas matyti iš to, kad pirmame lietuvių kalbos diktante aš mažiausiai padariau klaidų: pirmame puslapy tik 17, o kiti net daugiau kaip šimtą, šlubuodavo literatūros dėstymas. Laukaitis ją aukojo lietuvių kalbai. Prel. Narijauskas, dėstydamas lietuvių literatūrą, neišeidavo iš Šliupo “Lietuviškų Raštų ir Raštininkų” ribų. Jis net terminus vartodavo Šliupo, todėl klierikai ir patį profesorių pravaržiuodavo raštininku.

Geras profesorius buvo lenkas Vondolovski: jaunas, gerai išsilavinęs ir puikiai mokąs savo dalyką. Jis dėstė lenkų literatūrą ir kurį laiką kalbą. Tarp Vondolovskio ir Laukaičio skirtumas buvo tas, kad Laukaitis aukojo literatūrą kalbai, o Vondolovskis atvirkščiai — kalbą aukojo literatūrai. Vondolovskis nemėgo lietuvių, buvo lenkas nacionalistas. Klierikai tai jautė, bet dovanodavo. Jam atleisdavo todėl, kad jis buvo kaip žmogus kiekvienam prieteliškas ir geras profesorius. Jo ir Laukaičio pamokų laukdavom. Per Von-

dolovskį man pavyko su lenkų literatūra susipažinti kaip reikiant. Baigdamas seminariją, iš lenkų kalbos ir literatūros Vondolovskio dėka gavau aukščiausią pažymį.

Bažnyčios istoriją mums dėstė kan. Augustaitis — vėliau Marijampolės klebonas, ten pat pabaigęs savo gyvenimą. Jis buvo nuobodus dėstytojas, monotoniškos kalbos ir judesių, bet buvo geras savo dalyko žinovas ir suteikdavo daug įdomių žinių, kurių nebūdavo mūsų oficialiame vadovėlyje. Augustaitis tarp kitko parašė Seinų vyskupijos istoriją. Istorija mane domino nuo tada, kai pradėjau sąmoningai žvelgti į knygą, todėl ir Augustaičio lekcijų klausiau atsidėjęs ir iš jų daug pasinaudojau. Klierikų tarpe apie Augustaitį buvo ir kitokių nuomonių, bet tos kitos nuomonės būdavo ne apie profesoriaus duodamą medžiagą, bet tik apie jo nuobodų, monotonišką dėstymą.

Moralinę Teologiją dėstė kan. Tomas Banaitis, kuris to dalyko gal geriausiai išmokydavo. Nepaisant to, jo pasakojimas buvo blogiausias iš visų. Buvo greitakalbis — nesusėdavom sugauti jo žodžių, sakinių labai dažnai nebaigdavo, vienos minties nepabaigęs, šokdavo prie kitos, buvo neaiškios kalbos. Mes ir nesistengdavom jo klausyti, nes buvo tuščias darbas suprasti jo dėstymą. Pirmoji jo mokymo dalis klierikams buvo lengva, tada jo pamokų metu dažniausiai skaitydavom knygas, bet už tai buvo tikras darbymetis vėliau: daug prakaito ir baimės įvarydavo jo kurso antroji dalis, t.y. klausinėjimas. Klausinėti jis pradėdavo tada, kada pabaigdavo visą semestrinį kursą. Klausinėdavo ne tik žodžiu, bet ir raštu. Įdomiai vertindavo rašomuosius darbus. Vienetas už rašomąjį darbą būdavo retas atsitikimas ir gero žinojimo įvertinimas. Neblogas pažymys buvo trečdalis, dešimtadalis. Blogesni pažymiai siekdavo iki vieno šimtadalio.

Klausinėjimas žodžiu būdavo tikras egzaminas. Vieną atsakinėtoją jis dažnai palaikydavo ištisą valandą. Po tokio apklausinėjimo atsakinėtojas jautėsi kaip iš pirties išėjęs. Banaitis, klausinėdamas klierikus, dar kartą pakartodavo, tik žymiai plačiau ir aiškiau, išeitą kursą, ir tik šitame antrame cikle mes semdavom žinias pilnom riešukučiu, nes prie klausinėjimų jis jungė ir aiškinimus.

Banaitis mirė gana jaunas. Nebuvo klieriko, kuris nebūtų jo gailėjęs kaip žmogaus ir kaip profesoriaus.

Blogiausias iš visų profesorių buvo visiems žinomas kan. Romualdas Jalbžykovskis. Negalima sakyti, kad jis būtų buvęs negabus ir netinkąs profesūrai. Gabumų jam netrūko. Trūko jam laiko pasirengti lekcijoms. Antra, jis per daug pasitikėjo savimi. Jis noriai grobstė dėstomuosius objektus. Paprastai jų turėdavo visą eilę. Be to, kaip viceregensas turėdavo daug uždavinių ir pareigų. Bet ir to maža. Seinuose nebuvo lenkiškos draugijos ar susirinkimo, kur nebūtų dalyvavęs Jalbžykovskis. Tai buvo visur esąs ir viską žinąs žmogus. Daug laiko skirdavo ir bažnyčiai. Klausydavo išpažinčių, sakydavo pamokslus ir t.t.

Bet už tai kaip profesorius buvo arti nuliaus, todėl ir jo darbo rezultatai lygiai tokios vertės. Tyčiojosi iš jo ir lietuviai, ir lenkai. “Vyresnysis brolis” — taip jis buvo klierikų pravardžiuojamas — būdavo lydimas ne tik klierikų pajuokimais, bet ir įvairiais anekdotiškais prasimanymais. Po Tomo Banaičio mirties jis kurį laiką dėstė ir moralinę teologiją, bet visas jo dėstymas buvo kazusų sprendimas arba, kaip jis pats sakė, praktiškas moralinės teologijos mokymas. Prie to praktiško darbo daug kentėti tekdavo man ir vienam taip pat subrendusiam lenkų klierikui, rodos, Jasinskiui. Jis mus, kaip praktiškus žmones, dažniausiai šaukdavo tų klausimų spręsti. Na, žinoma, duodavom ir praktiškų atsakymų, bet jei tą mūsų praktiką kas nors būtų palyginęs su teorija, tai nebūtų pagyręs nė profesoriaus, nė atsakinėtojo. Štai, kodėl Jalbžykovskio dėstytas moralinės teologijos kursas mūsų žinojime paliko tuščią vietą. Tas pats buvo su jo dėstomu Šventu Raštu, iškalba ir kitais dalykais. Filosofijos kursą dėstė prel. Naujokas, kuris taip pat buvo seminarijos dvasios tėvas. Dvasios tėvui kitų pareigų seminarijoje paprastai neduodama. Reikia manyti, jis filosofijos kursą dėstyti buvo gavęs laikinai, kol bus surastas kitas. Naujokas buvo didelių gabumų žmogus. Universitete kaip studentas jis buvo laikomas žvaigžde, kuri turės nušviesti visą lietuvišką padangę. Deja, nenušvietė. Kodėl — nesiimu spręsti. Gal dėl lėto

būdo, gal dėl sunkokos ir nuobodokos iškalbos, o gal ir dėl nevisai vykusio pasirinkto metodo. Kiek būdavo branginamas ir mėgiamas kaip dvasios tėvas, tiek buvo mažai laukiamas ir klausomas kaip profesorius.

Filosofija apima labai dideles ir plačias gyvenimo sritis. Daug klausimų ir abejonių ji kelia tiems klausytojams, kurie pirmą kartą su ja susiduria. Toki klausytojai yra klierikai. Tų klausimų ypatingai nemėgo Naujokas. Jis paklausėjams net rodydavo savo nepasitenkinimo. Antra, jis reikalaudavo atsakinėti vadovėlio žodžiais, kas labai apsunkindavo klierikus, nes, jų terminu tariant, versdavo kalti. Nepaisant to, Naujokas nepaliko tuščios vietos filosofijoje kaip Jalbžykovskis savo objektais. Filosofiją išmokdavom. Vieni dėl to, kad filosofija yra patrauklus mokslas, o kiti nenorėdami užpykdyti savo gerojo tėvelio.

Bet kai į jo vietą pakvietė profesorauti jauną kunigą dr. Bielskų, po pirmos pamokos visi nudžiugom. Jis atnešė naujų vilčių ir naujų vėjų. Jaunas, entuziastas, gerai žinąs savo dalyką ir, nors nedidelės iškalbos, bet sugebėjęs savo mintis gerai formuluoti ir duoti klierikams. Jis praplėtė net patį filosofijos kursą, pridėdamas net gamtos mokslų. Bielskaus kalba labai vaizdinga: jis naudodavo schemas ir iliustracijas, kurios klierikui palengvindavo suprasti aiškinamąjį klausimą. Pats siūlė klierikams duoti klausimų, nes, jo supratimu, klausimų statytojas parodo savo susidomėjimą filosofijos mokslu ir per paklausimus įsigilina į patį dalyką. Kunigas Bielskus ir kaip žmogus buvo klierikų mėgiamas ir traktuojamas daugiau vyresniuoju draugu negu viršininku.

Dogmatinės Teologijos profesorius buvo Antanas Palubinskas. Jis nebuvo baigęs Petrapilio Dvasinės Akademijos: buvo pašalintas dėl sukkelto boikoto kažkurioms caro šventės pamaldoms. Profesorius jis buvo vidutinis: nė entuziazmo, nė meilės ir reikiamos pagarbos klierikuose jis nesukėlė, bet dogmatinės teologijos išmokydavo. Jaunieji kunigai toje srityje būdavo gerai parengti. Aukso žmogus buvo viceregenas Vincas Dvaranauskas, kuris seminarijoje jau buvo prieš mano atėjimą. Dvaranauskas nepaprastai jautrios sąžinės žmo-

gus, geros širdies ir nepaprasto darbštumo. Jo dėstomi objektai nebuvo patrauklūs, pvz., lotynų kalba, bet be lotynų kalbos, kuri formaliai buvo laikoma oficialine kalba, toli nueisi, nes, kaip minėjau, nuo trečio kurso visi bažnytiniai objektai ir filosofija buvo dėstoma tik lotynų kalba. Ta kalba reikėdavo ir atsakinėti. Bet lotynų kalba toli gražu ne visus traukė ir ne visiems simpatijas žadino, todėl daugiausia lotynų kalbos mokėsi dėl Dvaranausko savybių. Klierikas, kuris atsakinėdavo prastai, Dvaranauską sujaudindavo iki ašarų. Dvaranauskas prašyte prašydavo išmokti geriau, ir dvejetuką kam nors parašyti jam buvo tikra kančia. O vis dėlto labiausiai kentėdavo nelaimingas klierikas: jam gaila buvo mylimo ir gerbiamo profesoriaus.

Iš pasauliečių profesorių turėjom du: rusų kalbos ir literatūros minėtą lietuvi Grabauską ir pastoracinės medicinos lenką gydytoją Urboną. Grabauskas turėjo nepavydėtiną vietą: niekas rusų kalbos ir literatūros nemėgo, laikė nereikalingais dalykais, kurie rusifikacijos tikslais įvesti į seminariją. Visi stengdavosi kiek galima mažiau jo pamokas lankyti, o jei ir lankydavo, tai tik todėl, kad nepasiliktų visai tuščia auditorija. Aišku, kad tokiose sąlygose mokytojas jaučiai jaustis negalėjo. Grabauskas buvo griežtas žmogus, mėgdavo griežtai, nors ir mandagiai, paimti savo klausytojus, bet ir tuo nieko nepasiekdavo. Jis buvo baigęs Veiverių mokytojų seminariją, kaip ir aš. Rusų kalbos ir literatūros kursas kunigų seminarijoje buvo mažesnis, negu mokytojų seminarijoje. Man jo pamokose nebuvo kas daryti. Prašiau atleidžiamas, bet jis nesutiko. Kreipiausi į regensą, kuris man patarė bent kartą per mėnesį į rusų kalbos pamokas nueiti, kad mokytojas neužmirštų, kad tarp kitų seminarijos klierikų yra ir Krupavičius. Taip ir padariau.

Kaip mokytojas Grabauskas buvo neblogas. Kaip lietuvis jis buvo stiprus patriotas ir veikė iš vien su lietuviais kunigais, kurie Seinuose vadovavo lietuviškam gyvenimui.

Pastoracinės medicinos kursas buvo netrumpas. Ją dėstė lenkas gydytojas Urbonas. Dėstė gerai. Klausytojai juo daug pasinaudojo. Nevienas, išėjęs iš seminarijos, pasinaudodavo

gautomis žiniomis pastoracijoje, net mėgindavo medicinos praktiką. Tuo pragarsėjo Šlavantų klebonas Juodviršis. Tiesa, su tais palinkimais jis jau buvo atėjęs į seminariją. Keliolika metų jis yra buvęs vaistinės provizorium ir iš medicinos tiek išmanė, kad net dažnai pats seminarijos regentas sunegalavęs kviesdavosi ne seminarijos gydytoją Urboną, bet klieriką Juodviršį. Išėjęs kunigauti, jis savo praktikos nemetė. Juodviršis kaip gydytojas pasidarė plačiai žinomas: atvažiuodavo pas jį iš toli ne tik kaimiečių, bet ir Kauno inteligentų, tarp jų ir Kauno Apygardos Teismo teisėjų, kurių pareiga buvo tokius gydytojus traukti teismo atsakomybėn. Vieną kartą Juodviršis buvo į tą atsakomybę patrauktas, teismas jį išteisino, bet paprašė ta praktika nesiversti, nepaisant to, kad jis žmonėms esąs naudingas. Kada Jalbžykovskis įgavo daugiau įtakos seminarijos tvarkymo darbe, jis užsimojo seminariją visai sulenkinti ta prasme, kad ne tik dauguma klierikų, bet ir profesoriai būtų lenkai. Patraukti lenkams į seminariją Jalbžykovskio dėka buvo sumažintas net mokslo cenzas. Tą metodą jis pritaikė ir profesoriams.

1908 metais, man stojus į seminariją, tik vienas kitas profesorius buvo lenkas, o visi kiti lietuviai. 1913 metais, išeinant iš seminarijos, jau profesorių lenkų buvo aiški dauguma. Dvaranausko vietą, vadinasi, viceregenso, užėmė pats Jalbžykovskis. Į mirusio, pasitraukusio ar išstumto (kaip buvo pasielgta su Dvaranausku) vietą būdavo kviečiami, nors ir becenziai, lenkai, pvz., du broliai Penko: nė vienas jų nebuvo aukštojo mokslo baigęs, tik gimnazijas. Profesorių vietas gavo Augustavo vikaras sulenkėjęs Krokialaukio džūkas kun. Misevičius ir kiti. Penkai, kiek teko girdėti iš kitų (man jau neteko jų kurso klausyti), buvo vidutiniai mokytojai, geri, sąžiningi ir nuoširdūs žmonės, skirtumo tarp lenko ir lietuvio nedarė ir dėl to Jalbžykovskio nelabai buvo mėgiami. Minėtas Misevičius sudarė visą istoriją seminarijos gyvenime. Buvo linksmas žmogus, kortų specialistas, stiklilio mėgėjas ir žinovas, galutinai nutraukęs santykius su knyga. Pikti liežuviai kalbėdavo, kad jis į profesūrą buvo įtrauktas kaip geras Jalbžykovskio partneris prie žalio staliuko ir

gero vyno stikliuko. Suprantamas dalykas, kad toks “profesorius” nieko gero klierikams duoti negalėjo. Pamokai jis panaudodavo daugybę anekdotų, kurių profesorium jis tikrai būtų galėjęs būti. Rimtesni klierikai, negalėdami to pakesti, pranešė regensui, viena, kad jis nieko neišmokys, o antra, kad su savo anekdotais jis garbės seminarijai nepadarys. Tą akciją prieš Misevičių viešai pradėjo varyti klierikas Aleknavičius, suprantama, visų lietuvių klierikų padedamas ir remiamas. Nieko nelaimėję pas regensą, klierikai surašė pikančiškiausius jo anekdotus ir kažkokiu būdu nusiuntė žinomam Gabriui, išdėstydami visą istoriją. Vyskupas Karosas tada buvo Romoje, tad Gabrys su vyskupu susitiko. Sugavęs jį grįžtantį iš Romos, ėteikė gautą medžiagą, prašydamas išlaisvinti seminariją nuo tokio profesoriaus. Reikia manyti, kad šitos istorijos vyskupas Karosas nežinojo. Nežinojo ir to žmogaus moralinės vertės. Vysk. Karosas, matyt, veikė tik Jalbžykovskio patariamais. Prieš vyskupo Karoso grįžimą klierikas Aleknavičius už minėtą akciją buvo atleistas iš seminarijos. Vysk. Karosas atleido iš profesūros profesorį Misevičių. Tas, pirmiau dar apdovanotas garbės kanauninko titulu, išvyko vėl vikarauti, iš kur buvo atvykęs.

Klieriką Aleknavičių vyskupas įsakė priimti atgal. Profesoriaus Misevičiaus ir Aleknavičiaus istorija vyko man jau nebesant seminarijoje.

SEMINARIJOS LIETUVYBĖ

Klausimas, kokia buvo Seinų seminarija, lietuviška ar lenkiška? Lenkai pabrėždavo, kad tai esanti ucelnia polska — lenkiška mokykla. Jiems nenusileisdami teigėm, kad tai yra ucelnia litevska. Kaip gi iš tikro buvo? Iš tikro vieni ir kiti, taip teigdami, perdėdavo. Tiesa, oficialioji kalba, šalia lotynų, buvo lenkų kalba, bet seminarijos vadovybė dažniausiai būdavo lietuvių rankose. Mano kalbamais laikais se-

minarijos regensas prel. Blažys buvo aplenkėjęs, bet dar nesulenkęs. Prieš jį buvo bene kan. Giedraitis. Daugumas profesorų buvo lietuviai, ir tik į pačią pabaigą, Jalbžykovskio politikos dėka, lietuviškoji profesūra sumažėjo lenkų naudai. Lietuvių klierikų visada būdavo daugiau, negu lenkų. Lietuviuose lietuviškoji dvasia visada būdavo gyva. Lietuvos atgimimo sąjūdyje seminarija suvaidino nemažą vaidmenį. Seminarijos klierikai aktyviai dalyvavo lietuviško sąjūdžio susirinkimuose, palaikė slaptąją spaudą ir buvo tos spaudos organizavimo dalyviai. Būčys, Milukas ir visa eilė kitų kilniaširdžių jaunuolių buvo lietuvių atgimimo pionieriai. Ta dvasia išliko iki seminarijos pabaigos. Ji visą laiką stiprėjo. Lenkų reakcija prieš lietuviškumą seminarijoje buvo stipri: reaguodavo lenkai profesoriai ir klierikai. Lietuviai jų akys būdavo ne tik litvomanai, ne tik lenkų unijos griovikai, bet dažnai net bedieviai ir Katalikų Bažnyčios priešai. Ne vienas ir iš klierikų buvo pašalintas iš seminarijos, nors ir pridengtais motyvais, kaip pvz., Navickas, Gerulis, už lietuviškumą ir tvirtą lietuvišką nusistatymą. Formaliai lenkų kalbos ir literatūros programa turėdavo tiek valandų, kiek ir lietuvių kalba ir literatūra.

Lietuviškas veikimas tarpais būdavo viešas ir atviras, o tarpais slaptas. Mano laikais, įsigalėjus Jalbžykovskiui, lietuviškoji veikla buvo slapta. Reikia pabrėžti, kad kas būdavo draudžiama lietuviams, būdavo draudžiama ir lenkams. Pvz., išskyrus tretininkus, gyvųjų rožančių ir kitas grynai religines organizacijas, kurioms vadovavo dvasios tėvas, kitoikių organizacijų nė lenkai, nė lietuviai neturėjo.

Periodinė spauda buvo draudžiama ir lenkams, ir lietuviams. Bet ir vieni ir kiti, nepaisydami to draudimo, skaitydavo. Nekartą tas ar kitas klierikas būdavo sugautas skaitęs laikraštį, bet visa tai baigdavosi pabarimu ir laikraščio konfiskavimu. Tada kalbėdavo, kad lenkų klierikus spauda aprūpindavęs pats Jalbžykovskis. Kitų spaudos platintojų lenkai neturėjo. Lietuvių spaudos platintojas buvo papras-tenis: jis buvo seminarijos durininkas, vardu Mikas, o jo pavardės, turbūt, niekas nežinojo. Mikas buvo Leipalingio dzū-

kas. Ištikimai ir tyliai sėdėdamas prie durų, visada, žiemą ir vasarą, būdavo apsilvilkęs ilgais dzūkiškais kailiniais, balta pilno avikailio apikakle. Iš po savo erdvių kailinių išsitraukęs kaišiojo žinomiems klierikams „Šaltinį“ ir kitus laikraščius. Mikas buvo kietas, kovoje užgrūdintas, mažai pamokyto kaimiečio patrioto tipas. Spaudos platinimo darbą jis atlikdavo noriai, už tai neimdamas jokio atlyginimo ir rizikuodamas netekti nors ir menkai apmokamos vietos. Neblogai jis kalbėjo lenkiškai, bet, kalbėdamas su lenku, jis krevezojo ir žalojo lenkų kalbą, tarsi norėdamas įrodyti, kad lietuvis nėra lenkas, nors lenkų kunigai ir dvarininkai taip visiems kalė. Mikas įrodinėdavo, kad seminarijos tarnautojui lenkų kalba nesanti privaloma. Tarp kitų durininko pareigų buvo pranešimai apie kokio nors interesanto ar svečio atėjimą pas tą ar kitą klieriką. Negalėjom suprasti, iš kur tas mūsų lietuviybės šulas sužinodavo visų klierikų pavardes. Jis žinodavo pavardes net pirmamečių klierikų. Lietuviams savo pranešimus darydavo tyliai, lenkams dažniausiai garsiai, bet tokiu lietuviškai lenkišku žargonu, kuris sukeldavo gardaus juoko, o mums, lietuviams, duodavo į rankas gana aštrių argumentų pasityčioti iš sulenkėjusių klierikų kalbos. Mes spėdavome, kad Miko slapta lietuviška veikla bent rektoriui būdavo žinoma, bet „nebeužtvenksi upės bėgimo“... Jei ne Mikas, tai kitas tarnautojas lietuviams lietuviškos spaudos vis vien būtų pristatęs. O Mikas kitais atžvilgiais buvo labai sąžiningas ir atsidėjęs tarnautojas, todėl regensas jo nelietė ir neleido paliesti Jalbžykovskiui.

Seminarijos štabas, kuriuo mes vadindavom virtuvės personalą, taip pat buvo beveik visai lietuviškas. Nors valgis ir būdavo menkas (retas iš klierikų išeidavo iš seminarijos su sveikais viduriais), bet bent tiek patenkindavo lietuvio klieriko norus, kad pusryčių, pietų ar vakarienės metu servitorius arba padavėjas išgirsdavo iš apačios ne lenkišką, bet lietuvišką žodį. Virtuvė buvo rūsyje, todėl mes turėdavom pakankamai argumentų įrodyti, kad Seinų kunigų seminarija yra lietuviška mokykla, arba bent nemažiau lietuviška kiek lenkiška.

Lietuvių visuomenei ir tautai Seinų kunigų seminarija davė tiek darbuotojų, ypač tautinio gyvenimo srityje, kad jos vardo iš Lietuvos istorijos niekas negalės išmesti, lygiai kaip negalėjo to padaryti ir didysis mūsų “bedievių vyskupas” Jonas Šliupas (savo tėvą taip vadino sūnus Kęstutis Šliupas).

Visa mūsų lietuviškoji veikla mano laikais koncentravo-
si slaptoje draugijoje, kuriai priklausė gabesni, pasireiškę savo drąsa ir kovingumu su lenkais lietuviai klierikai. Nedidelis buvo mūsų pasaulis, nedideli ir mūsų užsimojimai: stiprinti busimųjų kunigų tautinę dvasią ir susipratimą, plėtoti pasireiškiančius polinkius ir gabumus, žodžiu, parengti lietuviškam gyvenimui naudingą darbininką ir vadą bent parapijos ribose. Šitoks slaptas veikimas būdavo griežtai draudžiamas, o sugavus, be abejo, būtų griežtai baudžiamas. Bet man per visą seminarijos laikotarpį viskas vyko laimingai. Niekas iš mūsų nebuvo įkliuvęs. Tik man išvykus į Petrapilio Dvasinę Akademiją, kilo skandalas: klierikas Juozas Giedraitis — Giedrys, vėlesniais laikais buvęs Vilkaviškio apskr. viršininkas, kurs gal per nesusipratimą buvo įtrauktas į tą slaptą draugijėlę, viską užrašydavo savo dienoraštyje, stenografiškai fiksuodamas tos draugijėlės veiklą, išvardindamas pavardėmis draugijėlės vadovybę, paskaitininkus ir narius. Seminarijos vicereģensas Jalbžykovskis nerasdavo kliūčių pamokų metu, kada klierikų kambariai būdavo tušti, pakratyti klierikų dėžės, lovas ir stalčius. Ir štai 1913 ar 1914 metais tokios kratos metu Giedrio dienoraštis pakliuvo Jalbžykovskiui į rankas. Seminarijoje kilo audra. Giedrys iš seminarijos buvo pašalintas, nors ir be šito nusikaltimo jis buvo pašalinti rimtas kandidatas, kaip kunigo pašaukimui netinkąs asmuo. Kiti Jalbžykovskiui į akis kritę nusikaltėliai buvo nubausti lengvesnėm bausmėm. Pašalinimo pavojus grėsė ir klierikui Juozui Juraičiui ir dar vienam kitam, bet jie tuo metu jau buvo diakonai, todėl Jalbžykovskio galia iš jų šventimus atimti buvo persilpnė. Pirmaeilių nusikaltėlių tarpe buvau ir aš, bet aš, kaip Petrapilio Dvas. Akademijos studentas, buvau išėjęs iš Jalbžykovskio globos ir

kompetencijos. Be to, tuo metu buvau subdiakonas, o tokius gali griebti tik Vatikanas, bet ne paprastas seminarijos viceregensas. Vis dėlto Jalbžkovskis susiieškojo būdą mane nubausti. Jis parašė Akademijos vadovybei, kad mane grąžintų atgal į seminariją. Man buvo žinoma, kad jei ta vadovybė ir būtų mane grąžinusi, tai būtų tik kiek sukliudžiusi mano studijas, bet subdiakono šventimų atimti negalėjo. Išėiti į kunigus negalėjo sukliudyti.

Tuo metu Petrapilio Dvasinės Akademijos rektoriaus pareigas ėjo prof. Būčys. Jis buvo gerai informuotas, kas darosi Seinų kunigų seminarijoje, kurioje jis ir pats mokėsi ir profesoriavo. Gavęs Jalbžkovskio raštą mane grąžinti į seminariją, gerai orientavosi visoje situacijoje ir gerai žinojo mano nusikaltimo pobūdį. Būčys Jalbžkovskiui trumpai ir aiškiai atsakė: studentą iš Akademijos gali atsiimti ar išreikalauti atgal į seminariją tik tas, kas jį siunčia iš seminarijos į Akademiją, o siuntė pats vyskupas. Nežinau, ar Jalbžkovskis su Blažiu tuo reikalu buvo kreipęsi į vyskupą Karosą, bet žinau tik tiek, kad Jalbžkovskis nurimo ir manęs daugiau nebepasiilgo. Rektoriaus pareigas einęs Būčys daugiau iš jo reikalavimų dėl manęs nebuvo gavęs.

Slaptąją mūsų lietuvių veiklą labai skatino ta aplinkybė, kad seminarijos bibliotekininkas buvo lietuvis klierikas Jonas Raitelaitis — vyras gabus, plačiai apsiskaitęs, visą didžiulę seminarijos biblioteką žinojęs kaip savo penkis pirštus, sugebėjęs prašomą knygą ne tik paduoti, bet ir atversti knygos puslapį, kuriame prašomi reikalai buvo liečiami. Žmogus geležinės sveikatos, visą laisvalaikį praleidęs bibliotekoje, todėl tik važiuodamas vasaros atostogų, pasigesdavo savo kepurės ar palto, nes visus laisvalaikius ir net kartą per savaitę privalomą pasivaikščiojimą praleisdavo bibliotekoje. Ir mūsų slaptieji susirinkimai vykdavo pas Raitelaitį bibliotekoje, ir jei kada būtume buvę Jalbžkovskio užklupti, būtume turėję pasiteisinimą, kad atėjom į biblioteką pasirinkti reikiamų knygų.

Norisi to įdomaus žmogaus dar kiek asmenį paliesti. Raitelaitis buvo bene Sasnavos parapijos daržininko sūnus. Ką biednas grytelninkas galėjo savo sūneliui duoti? Išmokė jį

siuvėju, bet tas mokslas nebuvo tobulas ir stiprus, nes, eidamas per kaimus, kaip anais laikais buvo praktikuojama, gaudavo pasiūti tą arba kitą drabužį tik piemenukui arba mažam vaikui. Joks suaugęs vyrukas jo pasiūtu drabužiu nebūtų drįsęs apsimilti ir pasirodyti svetimiems žmonėms. Šitas kriauciukas, versdamasis savo amatu, pačiu amatu nesirūpino. Jam rūpėjo kas kita: knyga ir mokslas. Nebaigęs nė pradžios mokyklos, be jokio mokytojo ir patarėjo, pats pasirengęs nuėjo į Marijampolės gimnaziją egzaminų laikyti. Atėjo klumpėmis apsiavęs ir su šniūreliu surišta marškinų apikaklaite. Egzaminus išlaikė, nustebindamas visus egzaminatorius. Tai buvo fenomenas! Taip padarė ir Pranas Dovydaitis, tik šis buvo mokęsis Veiverių mokytojų seminarijoje, turėjo supratimo apie egzaminus, mokymo sistemą, programas ir t.t. Raitelaitis to viso neturėjo. Kalbą — lotynų, prancūzų — jis išmoko iš žodynų atmintinai. Medžiagos atsinešė į gimnaziją daug, nors ji buvo ir nesutvarkyta. Mokytojai, pastebėjęs jo gabumus, gal ir palengvino jam įsigyti reikiamą cenzą stoti į kunigų seminariją. Raitelaitis turėjo nemažą plunksnos gabumą. Dar klieriku būdamas toje pačioje seminarijos bibliotekoje jis parašė kelių parapijų monografijas, kurios buvo atspausdintos Vilniaus Mokslo Draugijos organe. Raitelaitis parašė keletą rimtų biblinėmis temomis studijų, kurias kritikai vertino labai palankiai. Gaila, kad išėjęs į kunigus, jis metė savo gabią plunksną ir ėmėsi kitų darbų, pvz., kooperatyvų steigimo, lentpjūvių organizavimo, o tapęs klebonu, ėmėsi pačios statybos be inžinieriaus pagalbos. Krikščionyse jis savo rankom pastatė bažnyčią.

Kokia buvo kalbamos organizacijos tvarka? Pirmininkus turėdavo, ir man kelerius metus teko pirmininkauti. Vienas svarbiausių kiekvieno nario uždavinių buvo referato parašymas pagal pirmininko nurodymą, arba meno kūrinio — eilėraščio ar apysakos — skaitymas susirinkime ir po to kritikos. Raštai būdavo skaitomi arba bibliotekoje, arba minėtame Seinų miškelyje, į kurį kartą per savaitę eidavome pasi-vaikščioti. Ten sutartoje vietoje susirinkę atlikdavome savo pareigą. Nariai buvo drausmingai ir niekad neatsisakydavo iš

pirmininko gautų uždavinių atlikti. Tos draugijos dėka ne vienas pasireiškė arba pradėjo savo raštų karjerą ir po to išėjo į žymesnius Lietuvos vyrus. Nors visa eilė draugijos narių, gerai pasireiškusių seminarijoje, išėjo į gyvenimą, leido savo gabiai plunksnai rūdyti, vis dėlto šita draugija suvaidino didelį vaidmenį mūsų kraštui. Šita draugija atrado ir Mykolaitį. Ir visai atsitiktinai. Po vieno lenkų literatūros rašomojo darbo prof. Vondolovskis paklausė: “Kunige Mykolaiti (profesorius klieriką lenkiškai vadino kunigu), ar tamsta mėginai rašyti eilėraščius?” Mykolaitis, kuklus vaikiną, lengvai parausiąs ir bet ko susigėdinąs, ir čia nedrąsiai atsakė: “ne”. To man tereikėjo. Jo neatleidau, kol neparašė pirmą eilėraštį, pavadintą “Putinas”. Turinio neatsimenu. Net nė vienos eilutės nesugebėčiau iš atminties pacituoti. Nors pats Putinas yra to eilėraščio atsižadėjęs ir niekur savo poezijos rinkiniuose jo netalpinęs, nes, jo manymu, tai buvęs nevykęs jaunystės mėginimas, bet mūsų draugiją jis tuo savo eilėraščiu sužavėjo. Pagyrų iš mūsų nesulaukė, o tas negailestingas ir griežtas kritikas Petras Gerulis, gerokai jį iškritikavęs, vis dėlto galutinėje išvadoje pažymėjo, kad Mykolaitis yra Dievo pašauktas poetas ir kad savo plunksną turi daugiau miklinti. Gerulio kritikos, nors ir kietos, bet teisingos, Mykolaitis buvo išsigandęs. Daug vargo turėjau jį vėl priversti susirinkimui parašyti eilėraštį. Mykolaičio gabumai, perleisti per kalbamos draugijos kritikos koštuvą, davė mums jau tobulą Putiną. Eilėraščio “Putinas” nebeturime. Pats Putinas sakėsi to eilėraščio taip pat neturįs, bet eilėraščio vardas Mykolaičio buvo pasirinktas literatūriniu slapyvardžiu.

Labai gabus rašytojas buvo Juozas Avižienius, vėliau buvęs Kražių gimnazijos direktorius. Kilęs, rodos, iš Skardupių kaimo, Marijampolės apskr. Jo rašyti trumpi kūrinėliai būdavo labai mėgiami moksleivių ir studentų. Keli jo eilėraščiai, pvz., “Pageltęs lapelis”, Petrapilio studentų lietuvių ratelyje, akompanuojant muzikos instrumentu, būdavo giedama. Bet ir šitas vyras, nustojęs egzекutoriaus, ir plunksną metė į šalį.

Geruliui, kaip minėta, plunksną iš rankų išmušė pats gyvenimas. Gabus rašytojas buvo Motiejus Petrauskas, ra-

šytojo kunigo Antano Petrausko brolis. Vėliau jis persimetė į grynai religinius klausimus.

Kunigas Vytautas Gurevičius, milžiniškos jėgos ir sudėjimo vyras, bet vaiko sielos žmogus, pasiliko ištikimas vaikų rašytojas. Jo straipsnelius vaikai labai mėgdavo. Gurevičius parašė visą eilę religinio turinio knygelių.

Pagaliau visų ir neišskaičiuosi. Ir slapyvardžių nebežinau. Plunksna buvo gera draugijos darbo šaka. Ji buvo ir viso lietuviško seminarijos gyvenimo nematomas dirigentas ir tvarkytojas. Draugija buvo vieta, kurioje brėsdavo visi mūsų viešo pasireiškimo planai, kovos su lenkyste būdai ir priemonės ir net organizuoto lietuviško veikimo planai išėjus iš seminarijos kunigais. Per draugiją buvom sugalvoję kovą su mūsų lietuviškų pavardžių žalojimu seminarijoje. Pvz., pagal lenkišką pavyzdį Krupavičius buvo paverstas Krupovič, Petrauskas — Piotrovski, Lapinskas — Lapinski ir t.t. Nedrįsdavo keisti tik tokių pavardžių, kaip Juraitis, Brazaitis ir t.t. Seinų kunigų seminarija šitoje srityje nedrįso pasekti Vilniaus kunigų seminarija, kuri iš Meškūno padarydavo Mieškun, iš Galatilčio — Golotilec ir t.t. Tad pirmiausia pakišom mintį visiems lietuviams net po lenkiškais raštais pasirašinėti savo lietuvišką nesužalotą pavardę. Nepavyko.

Mūsų pavardes lenkai profesoriai ištaisydavo lenkišku pavyzdžiu. Kai tai nepadėjo, pradėjo mus barti, kai ir tai nepadėjo, pabraukdavo kelis kartus raudonu rašalu, skaitė stambia klaida ir mažino pažymį iki dvejeta. Nusileidom.

Bet dar pasiliko viena sritis, kurioje vartodavom savo tėvų pavardes. Pvz., lietuviai chorų vedėjai ar ceremonijų vadai, net ir dekanai, skirdami klierikus toms ar kitoms pareigoms, lenkus vardindavo lenkiškomis pavardėmis, o lietuvius — lietuviškomis. Bet ir čia mus sudraudė ir įstatė į "šviesos" kelią. Tada padarę kompromisą, bet ne visiškai atsižadėję savo siekių, paaukojom lenkų garbei tik savo pavardžių lietuviškas galūnes, bet nežalodami jų kamienų. Pvz., lietuvi Petrauską nevadindavom Piotrovski, bet Petrauski, Krupavičius nebuvo vadinamas Krupovič, bet Krupavič ir t.t. Šita užimta pozicija išsilaikė kiek ilgiau, bet ir iš jos prie-

šas išmušė. Tad lietuviškos pavardės pasiliko tik lietuviškoje apyvartoje.

Draugija organizuodavo ir rengdavo leidžiamus viešus vakarėlius su tuo ar kitu vaidinimu, deklamacijom ir paskaitom. Viešiams pasirodymams rinkdavom tikrus ir tirštus patriotiškus dalykus, kurie ne tik erzina, bet ir iššaukiamai veikdavo lenkų klierikus ir profesorius. Šitokiems darbams atlikti kviesdavom tiktai gabius klierikus, kuriems joki profesorių kerštai negalėjo pakenkti. Kviesdavom tik savanorius klierikus. Kiekvienas toks vakarėlis susilaukdavo didesnės ar mažesnės aukos: pabarimo ar gero vardo nustojimo, o kartais ir visai rimtų paseku. Atsimenu vieną tokį įvykį. Minėtą klieriką Motiejų Petrauską paprašiau kažkuria proga parašyti ir viešai paskaityti referatą apie žinomą mūsų 19 amžiaus rašytoją ekskunigą Liudviką Jucevičių, kuris savo raštus pasirašydavo Pakievio Liudviko slapyvardžiu. Motiejus Petrauskas kaip gabus rašytojas parašė tikrai gražų ir išsamų referatą. Skaitė apie pusantros valandos. Anais laikais apie Jucevičių Petrausko referatas buvo geriausias ir plačiausias. Paskaityti leido ramiai, nors dalyvavo visa vadovybė ir profesūra. Kritika ir pastabos praėjo irgi ramiai, net priekabūs Vondolovskis rado galima prelegentą tik pagirti.

Nelaimės prasidėjo tik rytojaus dieną. Seminarijos regensas pasikvietė nelaimingą prelegentą, smarkiai išbarė už pasirinkimą tokios temos ir už išgyrimą bei išpopuliarinimą ekskunigo ir schizmatiko. Šitas nusikaltimas regenso akyse buvo toks didelis, kad jis pritaikė jam didžiausią bausmę, būtent, išvymą iš seminarijos. Sujudo visi lietuviai klierikai. Gaila buvo draugo. Visus ėmė pyktis dėl mūsų teisių pažeidimo. Mokslo atžvilgiu Petrauskas buvo bene dviem metais už mane vyresnis. Temą jam aš kaip draugijos pirmininkas parinkau. Moraliai buvau kaltas aš, todėl nuėjau pas regensą, viską jam papasakojau ir prašiau, kad, pateisinęs Petrauską, nubaustų mane.

Regensas ir klausyti nenorėjo. Mane išbaręs, liepė išeiti tik iš kambario, bet ne iš seminarijos. Jis pabrėžė, kad Pet-

rauskas, kaip tuo metu jau buvęs teologijos klausytojas, turėjo daugiau išmanyti už mane, tuomet buvusį filosofijos klausytoją. Regensas sakėsi neturįs jokių palengvinančių aplinkybių sumažinti Petrauskui bausmę. Dėl Petrausko buvom subruzdę ne tik mes klierikai, bet ir visa Seinų lietuviškoji kunigija, kuri buvo įtakinga. Petrauską gerai pažino kaip savo uolų bendradarbį ir “Šaltinis”, ir “Šaltinėlis” ir “Vadovas”. Visi tikėjosi iš jo susilaukti gabaus rašytojo, net gabesnio, kaip jo brolis kunigas Antanas Petrauskas.

Motiejus Petrauskas buvo Prienų parapijos. Prienų parapijos klebonas prel. Antanavičius tada buvo Seinų vyskupijos valdytojas, tad kunigai ir kreipėsi į jį prašydami užtarti savo parapijietį. Antanavičius kaip vyskupijos valdytojas nebuvo nė mėgiamas, nė populiarus, bet kaip žmogus turėjo daug gerų ypatybių. Klierikų jis buvo net mėgiamas, nes tos meilės ir jis klierikams parodydavo.

Vyskupijos valdytojas Antanavičius, kurio priežiūrai ir globaliai tada priklausė seminarija ir visas jos personalas, Petrausko pašalinimo sprendimą liepė atšaukti. Petrauskas laimingai baigė kunigų seminariją, pasiliko tvarkingas kunigas, pats nenuėjo ir nieko nepatraukė Jucevičiaus pėdomis.

Nepaisant iš lenkų pusės daromų sunkumų, statomų kliūčių ir bausmių, lietuvybė stovėjo nepajudinama.

Seminarija rengė savo tautai ne tik ištekimų Kristui, bet ir Lietuvai darbininkų ir vadų. Lietuvybė sunkėsi į visą seminarijos lietuvių klierikų gyvenimą. Net šiandieninėmis akimis žiūrint, smulkmenos buvo verčiamos stambmenomis. Net prekyba buvo vedama lietuviškuoju keliu. Esant kooperatyvo vedėjui lietuviui, visa buvo perkama iš lietuvių krautuvių. Į jokių kompromisus neita. Tarp lietuvybės ir lenkybės buvo aiški tvora. Lietuvybės atmiešti lenkybe, arba lietuvybę kiek susilpininti ir pastūmėti iš aiškaus kelio, nepaisant visų lenkybės šulų ir seminarijos administracijos pastangų, niekam nepavyko. Kur nebuvo galima praveisti savo nusistatymo, lietuviai klierikai atlikdavo tylomis pareigas, bet su aiškiu pasiryžimu kiekvieną progą panaudojus atgauti tinkamas lietuvybės teises.

Didelis klausimas Seinų seminarijoje buvo baigiantiems stipendijų skirstymas aukštiesiems mokslams eiti arba bent gauti leidimus kad ir savo lėšomis tęsti mokslus aukštose mokyklose. Seinų vyskupija turėdavo tris tokias nuolatinės stipendijas. Viena kita stipendija pasitaikydavo ir atsitiktinė. Tarp jų mano laikais galiu paminėti Griškabūdžio klebono Marmos stipendiją vienam klierikui. Paprasta taisyklė stipendijai į aukštąją mokyklą skirti buvo klieriko gabumai: gabiausiems durys turėjo būti atidaromos į aukštuosius mokslus. Praktikoje ne visuomet taip būdavo. Ir į šitą sritį braudavosi tautinė politika. Profesorių taryboje dėl to kildavo karštų kovų. Tie klausimai spręsti nekartą tekdavo pačiam vyskupui. Mano laikais, stipriau įsigalėjus seminarijoje lenkybei, daugumas seminarijos stipendijų pakliūdavo lenkams, nors jie savo gabumais nebuvo lietuvių pralenkę. Net Griškabūdžio klebono lietuvio stipendija tuo laiku buvo paskirta lenkui. Jalbžykovskio argumentas buvo „pusiausvyros“ palaikymas, kuris turėdavo jo politiką pateisinti.

Lietuviai klierikai rasdavo išeitį ir šitame klausime: negalėdami siekti aukštojo mokslo kaip klierikai, jie, kelerius metus pavikaravę ir susidėję kiek pinigų, vykdavo savo lėšomis. Daugiausia telkdavosi Luveno ir Šveicarijos Friburgo universitetuose. Nemaža buvo ir Vokietijos universitetuose bei Petrapilio Dvasinėje Akademijoje, nors į šią pastarąją norinčių būdavo kuklus procentas.

Net linksmieji laisvalaikiai, skirti poilsiui ir prasiblaškymui, turėjo aiškią ribą tarp lenkų ir lietuvių. Klierikų laisvalaikiui praleisti seminarija turėjo dvi sales — didelę ir mažą. Didžiąją visada okupuodavo lietuviai, nes jų ir skaičius buvo didesnis. Lenkams tekdavo mažesnioji salė, dėl to jie būdavo labai nepatenkinti ir nekartą skųsdavosi savo globėjui Jalbžykovskiui. Toji salių okupacija nebuvo paremta nė jėga, nė įstatymu, bet pačiu faktu. Didžiojoje salėje galėdavom tilpti visi — lenkai ir lietuviai, bet kai kelios dešimtys sveikų lietuvių užtraukdavo skambią lietuvišką dainą, patys lenkai sprukdavo į mažąją salę. Lenkai neturėdavo nė tiek dainų, nė tiek balsų. Lietuvių klierikų tarpe mano lai-

kais būdavo tokių balsų, nors į operą statyk. Ir skambėdavo tie 17 amžiaus domininkoniški seminarijos rūmai lietuviška daina, kurios balsas skrisdavo toli už seminarijos ribų. Ir miestas gėrėdavosi, ir kukli Marelės upė savo vandenėlius drąsiau plukdė į Juodosios Ančios glėbį. Linksmiau ošė ir Seinų miškas, gal prisimindamas tuos laikus, kai jį iš visų pusių supo Lietuva ir gaivino visur gražia ir skambia lietuviška daina. Seminarija nebuvo ucelnia polska. Ji buvo lietuviška iki savo gyvenimo pabaigos, nors toji lietuvybė turėjo gero-kai kliūčių ir sunkumų.

Ne tik seminarija, bet ir pats Seinų miestas gyveno stipriu lietuvišku gyvenimu. Nors Seinų vyskupo rūmuose ne kartą sėdėjo lenkas vyskupas, lietuvybė išsilaikė. Vėlesniais laikais savo spauda Seinai užėmė stiprią vietą tautiniame gyvenime. Seinų spaudos įtaka siekė visą Lietuvą.

Triklasė Seinų miesto mokykla taip pat turėjo daug atspaus lietuviško jaunimo, kuris stiprino ir gaivino mieste lietuvybę. Senelis kunigas Užupis — Šerenga, gyvenęs Seinuose savo kukliame mediniame namelyje, kūrė savo kūrinius, lietuviškąją Eneidą, paliesdamas garsią Lietuvos praeitį.

Seinų kunigų seminarija ir pats miestas buvo toliausiai išsikišusi pietuose lietuvybės tvirtovė, nors priešas buvo įsikūręs čia pat prie jos sienų. Ta tvirtovė krito. Nepriklausoma Lietuva jos neteko, o neteko tik todėl, kad per maža buvo skiriama budrumo ir dėmesio šiam svarbiam mūsų gyvenimo punktui.

Seinų lietuvybės sargyboje budriai stovėjo visa lietuviškoji kunigija. Pajutusi lietuvybei pavojų, priklausomai nuo reikalo svarbumo, ji reaguodavo didesne ar mažesne jėga. Vieną kartą, man dar esant kunigų seminarijoje, Jalbžkovskis taip sugebėjo įsiteikti vyskupui Karosui, kad beveik pasidarė pilnas kurijos šeimininkas. Jalbžkovskis tuo pasitikėjimo metu aprūpindavo kuriją ne tik plunksnomis ir pieštukais, bet ir savo politika. Net kunigų kilnojimas ir vietos skyrimas be Jalbžkovskio neapsieidavo. Kiti kurijos nariai iš tų klausimų buvo visai išjungti. Lietuviai kunigai, pamatę, prie ko tai veda ir ko Jalbžkovskis siekia, reagavo tam

tikro turinio raštu vyskupui Karosui. Raštą įteikė keli įtakingi kunigai. Tam raštui nieko nepadėjus, buvo sukviestas platus lietuvių kunigų suvažiavimas. Tada visų parašais vyskupas buvo prašomas pašalinti Jalbžykovskį. Toks kunigų suvažiavimas kanoniškai nebuvo pateisinamas, bet vyskupas, nesiimdamas jokių represijų, šiuo atveju kunigų paklausė ir neoficialųjį, nors ir trumpam laikui pasidariusį kurijos valdytoju Jalbžykovskį nuo savęs atleido.

Palietus bendresnio pobūdžio visus kunigų seminarijos gyvenimo klausimus, teks pereiti prie smulkesnių mano patyrimų seminarijoje. Pirmame seminarijos kurse sau darbo neradau. Savo pasirengimu mažių mažiausiai galėjau dirbti antrame kurse. Pirmam kursui aplenkti pats jokių žygių nedariau, bet klausimą iškėlė pati seminarijos vadovybė. Minėtą Jurgį Baltrušaitį perkėlė į antrą kursą. Manęs pasiteiravo, ar aš pajėgsiu antrame kurse dirbti su savo silpnu lotynų kalbos mokėjimu. Suabejojau ir man padaryto pasiūlymo nepriėmiau. Maniau, nors ir ilgiau užtruksiu seminarijoje, bet eisiu stipria koja. Nusivyliau: nuo pirmo seminarijos kurso įsileidau į plunksnos darbą.

Teko rašyti „Šaltiniui“ straipsnių ir straipsnelių, „Vadovas“ duodavo man iš lenkų kalbos versti pamokslų, žmonių knygynas man pasiūlė parašyti kelias knygeles. Ir tiek įsimažinau į šitą darbą ir tiek užsimojau, kad ne tik žinomų dalykų vadovėliuose neliečiau, bet ir lotynų kalbos gramatiką, kuri man buvo taip nedaug pažįstama, beveik nepavarčiau. Šalia rašymo daug laiko skirdavau knygų skaitymui iš mano mėgiamos srities. Lotynų kalbos studijoms daugiau dėmesio teko atkreipti tik po pirmo pusmečio pamačius, kad dėl jos metų gale galima sulaukti netikėtų kliūčių. Kiek pasispyręs toje kalboje padariau nemažą pažangą. Turiu prisipažinti, kad geru lotynistu niekad nesu buvęs. Trečiame kurse, kai reikėdavo kai kuriuos objektus atsakinėti lotyniškai, duodavau progos profesoriams ir seminarijos regensui, kuris dėstė kanonų teisę, iš mano lotyniško kratinio pasijuokti. Rašymas į spaudą net ir geriausių dalykų, rašymas brošiūrų ar knygelių, kad ir kilniausiais tikslais ir uždaviniais, buvo

uždraustas, todėl man publicistinis darbas nuo pirmų seminarijos metų buvo nelegalus. Būdamas seminarijoje, parašiau kelias žmonių knygynui knygeles, pvz., „Apie sielą“, „Apie žmogaus sutvėrimą“ ir kt. Šitos knygelės išvydo pasaulį Gabrieliaus Taučiaus slapyvardžiu. Du mano rankraščius taip pat žmonių knygynui, vieną visai pabaigtą, o kitą beveik baigiamą, Jalbžykovskis konfiskavo. Jos pasaulio neišvydo. Man ir rankraščiai nebuvo grąžinti, net ir seminariją pabaigus, nors Jalbžykovskio man buvo pažadėta grąžinti. Ten pat seminarijoje iš lenkų kalbos buvau perdirbęs knygėlę „Idealas ir Jaunuomenė“, pasirašytą taip pat Gabrieliaus Taučiaus slapyvardžiu. Ją išleido, man jau esant Petrapilio Dvasinėje Akademijoje, seminarijos lietuviai klierikai savo lėšomis.

Be mokymo, kunigų seminarijoje buvo dar kitas didelis uždavinys — dvasinė lavyba. Į šitą darbą nuo pat pradžios kreipiau labai rimtą dėmesį, nes jam buvau mažiausiai pasirengęs. Kiek pažangos šioje srityje padariau, vienas Dievas težino, ir tik prieš Jį reikės egzaminus laikyti, bet, kiek pats įstengiu to darbo rezultatus vertinti, esu jais patenkintas. Ir važiuodamas atostogų tada jutau, kad mano padaryta vis dėlto didelė pažanga.

Nuo pat pirmojo kurso buvau paskirtas kurso dekanu. Kodėl nežinau, nes kurse buvo vienas aštuonių klasių mokinių, kitas baigęs septynias klases. Galėjo lengvai skirti ir anuos, nes paprastai vadovavosi mokslo cenzu. Prieš visus kitus turėdavo pirmenybę į tą vietą, bent pirmame kurse, antramečiai klierikai. Mat, jie jau buvo pažinę seminarijos tvarką. To darbo nenorėjau ir nemėgau, bet atsisakyti nebuvo galima. Manau, kad ta vieta man kliuvo tik dėl to, kad buvau jau patyręs pedagogas.

Pirmieji metai praslinko labai greit ir be jokių ypatingų įvykių, kuriuos reikėtų atsiminimuose užfiksuoti, bet nuo pirmųjų metų jau įsijungiau į visą seminarijos viešą ir pagrindinį gyvenimą. Mane kaip subrendusį vyrą po trumpo stebėjimo jau iš pirmųjų metų įtraukė į slaptą lietuvišką organizaciją. Nesilanksčiau ir nepataikavau niekada —ėjau tiesiai

savo įsitikinimų keliu. Eidamas pas seminarijos regensą Blažį tuo ar kitu reikalu, visuomet jį prašnekindavau lietuviškai. Jis man niekad dėl to pastabos nepadarė. Atsakydavo lietuviškai. Net susitikdamas mane koridoriuje ar sode, jis pats dažniausiai mane prakalbindavo lietuviškai. Tai buvo ypatinga malonė, o gal ir pagerbimas subrendusio vyro. Visi kiti Blažį turėdavo sveikinti ir savo reikalus dėstyti lenkiškai.

Seminarijos vadovybė laikėsi dėsnių, kad tas, kuris baigėdavo metus be trejetuko ir turėdavo bendrą pažymį 4,5 buvo atleidžiamas nuo egzaminų. Klierikui tai buvo didelis laimėjimas, nes keliom savaitėm prailgėdavo atostogos ir nereikėdavo kvaršinti ir taip pavargusią galvą egzaminais. Pirmais metais, nors ir turėjau labai geras darbo sąlygas, nors daugumas objektų man buvo žinomi, bet atleidimo nuo egzaminų neužsidirbau.

Klierikai turėdavo tik vasaros meto atostogas. Mūsų slaptoji lietuvių draugija, diriguodama visam lietuviškam seminarijos gyvenimui, nepalikdavo tuščių nė vasaros atostogų. Joms taip pat paskirdavo tam tikrų uždavinių atskiriems asmenims ir visam lietuviškam kolektyvui. Pvz., bent kartą atostogų metu paskirtoje vietoje ir laiku buvo daromi suvažiavimai, į kuriuos buvo kviečiami ne tik draugijos nariai, bet ir nepriklausą prie draugijos rimtesni klierikai. Į tuos susirinkimus pradžioje būdavo kviečiami ir aiškaus katalikiško nusistatymo studentai ir vyresnių gimnazijos klasių mokiniai. Kai atsirado ateitininkai, tai tuos susirinkimus derindavom su ateitininkų suvažiavimais, nes ir patys klierikai daugiausia tai organizacijai priklausė. Neatmetu kuriais metais toks suvažiavimas buvo pavestas suorganizuoti klierikui Pėstininkui, kuris pastaraisiais laikais buvo Pilviškių klebonas, progimnazijos kapelionas ir muzikos mokytojas. Pėstininkas suvažiavimui parinko vietą Šunskų giraitėje. Ji buvo patogi tuo, kad Marijampolės apylinkėje buvo daug klierikų, be to, į Marijampolę atlaidų ar kita proga daug jų suvažiudavo, o iš čia nesunku buvo pasiekti Šunskų giraitę.

Pradėjus rinktis į sutartą vietą, buvo pastebėta, kad giraitėje vaikšto uniformuoti ir neuniformuoti jauni vyrai, ku-

rie mumis taip susidomėjo, kaip ir mes jais. Mums kilo įtarimas, kad mūsų susirinkimas yra žinomas policijai ir kad jos agentai mus seka. Norėjom pridengti savo geroko būrio susirinkimo tikslą gegužinės priedanga. Suskambėjo daina, vienas kitas papasakotas anekdotas kėlė gardaus juoko, ir taip mūsų planas gal būtų nuėjęs niekais, bet vienas klierikų pažino tarp slankiojančių vyrukų vieną savo draugą gimnazistą. Išsišnekėjus reikalas paaiškėjo. Tuo pačiu metu ir toje pačioje giraitėje ir pirmiečiai moksleiviai buvo paskyrę savo pletesnį susirinkimą. Vieni ir kiti nusiramino, atlikom savo nustatytą programą, ir po to vieni ir kiti, susijungę krūvon, padarėm bendrą pasitarimą. Atžagareiviai (tada taip būdavo, vadinami katalikai) ir pirmiečiai arba laicistai lietuviybės srityje rado bendrų temų pasikalbėti. Tų tarpe, kiek atsimenu, buvo lietuvių visuomenėje vėliau plačiai žinomi žmonės — pulkininkas Papečkys — buv. Krašto Apsaugos ministeris, vėliau bolševikų su šeima išgabentas į Rusiją; Petras Klimas — mūsų diplomatas, taip pat bolševikų išgabentas į Sibirą ir kiti. Atostogų dalį Seinų seminarijos klierikai skirdavo ekskursijoms. Ekskursijų tikslas buvo ne draugų lankymas, bet susipažinimas su savo kraštu ir žmonėmis. Mūsų ekskursijoms nereikėdavo nė traukinių, nė automobilių, nė ekskursijų vadų. Nors ekskursijos būdavo ir primityviai surengtos, bet labai naudingos ir praktiškos. Paprastai susitardavom iš anksto, kurį kraštą lankysim ir iš kur pradėsime. Tos vietos gyventojas klierikas gaudavo iš tėvo kumelaitę su bričkute ar vežimėliu (tai pareidavo nuo ūkininko pajėgumo), ir ekskursija, prasidėjusi su dviem, dažnai baigdavosi su keliais vežimais.

Ji pakeliui augdavo, nes kiekvienas aplankytas draugas — klierikas, studentas ar moksleivis — dėdavosi prie ekskursijos ir didindavo ekskursantų skaičių. Kada pirmas vežimėlis būdavo užpildytas, kitas kandidatas į ekskursiją jau turėdavo sau pasirūpinti kitą vežimėlį. Kunigėliams — taip tada vadindavo klierikus — arkliuko nepavydėdavo, nors ir darbymetis būtų. Klierikai, žinodami darbymečio svarbą, stengdavosi ekskursijoms pasirinkti tokį laiką, kuris kiek

laisvesnis buvo nuo vasaros darbų. Ekskursijom pasirinkdavom kiek mažiau žinomus kraštus. Nesitenkinom Suvalkija, bet pasiekdavom ir tolimesnius Kauno kraštus. Vieną kartą buvom nuvažiavę net iki Raseinių miesto. Tais laikais tai buvo tolimesnė kelionė. Juk arkliais!

Ekskursija mums labai pigiai atsieidavo. Susisiekimui priemonė nemokama, valgis — viešnagė, guolis kaip svečiams taip pat nemokamas. Apsistodavom ne tik klierikų tėviškėse, bet ir pas to ar kito ekskursanto dėdę, tetą, pažįstamą, ar pagaliau klebonijoje. Tokiai užplaukusiai ekskursijai paprastai skirdavo nakvoti šieno ar dobilų šalines. Buvo ir sveika, ir malonu, ir pramoginga. Šalinėse jaunimas vienas kitam iškrėsdavo ir nemaža pokštų. Ekskursijų nauda būdavo labai didelė. Pirmiausia susipažindavom su savo kraštu, žmonėmis, jų papročiais, gyvenimo sąlygomis, ekonominiu gyvenimu, o kas turėdavo palinkimo į lietuvių kalbos studijas, kiekvieną progą panaudodavo iš žmonių ištraukti tą ar kitą nežinomą žodį, to žodžio prasmę ar sakinio konstrukciją. Sugrįždamas iš ekskursijos, parsiveždavau ir sąsiuvinėlių su kalbiniais užrašais. Gal dėl to mano lietuvių kalbos profesorius kun. Laukaitis mane buvo įtraukęs į mūsų „kalbininkų korespondentų“ eilę. Nedaug mūsų kalbininkų tais laikais buvo. Jų suvažiavimai dažniausiai vykdavo Seinuose pas Laukaitį. Gal dėl to, kad toks suvažiavimas pigiausiai atsieidavo. Tarp kalbininkų daugiausia būdavo tik kandidatai į kalbininkus, pvz., stud. Būga, stud. Liudas Noreika. Savarankiški kalbininkai buvo Šlapelis ir J. Jablonskis. Visus suvažiavusius išlaikydavo Laukaitis, kuris taip pat buvo plikas kaip tilvikas, nes pinigais pas jį nešildavo. Jis jį išleisdavo ir vaišėms, ir žmonėms, ir veikimui. Kalbininkai man duodavo uždavinį tame ar kitame krašte parinkti žodžių. Tuo metu toki žodžiai kaip cielai, šviežias, kačerga ir t.t., kalbininkam sudarė problemą. Kalbininkai turėdavo žmonių kalbą gerokai perkošti ir galvą palaužyti, ar tas ar kitas žodis nėra svetimybė, o jeigu svetimybė, tai kuriais žodžiais jas pakeist. Mėginta, pvz., aiškinti, kad cielai esą kilę iš lietuviško kielai, šviežias — iš sviegas, ir siūlyta

tas senąsias formas grąžinti. Tos senosios formos neprigijo. Pagaliau cielam ir šviežiam pripažinta lietuviška pilietybė.

Už atliekamas keliones nemokėdavo nė atlyginimo, nė kelionpinigių, nė dienpinigių. Tik kai kada po tokios kelionės gaudavai vieną kitą rublį kompensatos ir profesorišką padėką. Prie to darbo prisidėdavo klierikiškas solidarumas ir bendros idėjos palaikymas.

Vieną kartą buvau deleguotas į Vilniaus krašto Dūkšto, Ignalino ir kitas apylinkes. Ten užtrukau ilgoką laiką. Kraštas neturtingas, bet nepaprastai gražus savo ežerais, kalniukais ir įdomus savo vietovardžiais. Tik labai sumaskolintas. Galbūt nė vienas kitas Lietuvos kraštas taip nesumaskolintas, kaip šitas kraštas, nors gyventojai kilmės atžvilgiu grynii lietuviai. Prie sumaskolėjimo daugiausia prisidėjo sezoniniai vyrų darbai Rusijoje: tų apylinkų vyrai kiekvieną ankstyvą pavasarį išvykdavo, žmonių kalba sakant, į “maskolystę”, t.y. į Maskoliją darbų dirbti. Išbuvę iki vėlyvo rudens, grįždavo žiemoti į savo pastoges. Dažniausiai grįždavo be skatiko kišenėje, nes daugumas jų — ką uždirbdavo, tą ir pradirbdavo. Parsiveždavo tik rusiškų žodžių, o menkesnės doros vyrai ir rusiškų miesto papročių. Už tai ir jų kalba būdavo lietuviškai rusiškas kratynys: stakanas, čėsas, sopagai ir t.t. Vieną kartą Nepriklausomos Lietuvos laikais Kaišiadorių stoty, išgirdau kresną, žemaūgį traukinio palydovą raginant sėsti keleivius:

“Tavorščiai į miestus troginamės”. Paklausiau, ar jis ne nuo Dūkšto. Su pasididžiavimu atsakė: taip. Tai buvo “maskolystės” dukštiškos dovanos. Bet, nepaisant to, tose apylinkėse buvo užsilikę labai senų, įdomių, archaiškų, kitur jau nebevartojamų, lietuviškų žodžių ir išsireiškimų. Ten išbuvau ilgą laiką ir įsileidau į tokį lietuvišką žodžių ir išsireiškimų meškeriojimo entuziazmą, kad nesinorėjo grįžti į Seinus.

Mano surinkti kalbos lobiai mano deleguotojus labai pradžugino. Tas ilgokas pragyvenimas nieko nekaštavo, ir Dūkšto klebonas net nupirko man geležinkelio bilietą grįžti atgal. Dūkšto kleboną kai kas norėjo laikyti sulenkėjusiu smil-

giškiu (Smilgiai — Panevėžio apskr.), bet iš tikrųjų jis gyvos ir šiltos lietuviškos sielos žmogus. Lietuviškais reikalais jis sielojosi, kaip ir dera geram patriotui. Tiesa, jis noriai kalbėdavo su lenkais arba sulenkėjusiais lenkiškai. Jis buvo įpratęs savo gyvenime laikytis tų ar kitų lenkiškų formų, bet tai buvo tik dulkės ant lietuviškos milinės. Tos dulkės nusėdo visą gyvenimą praleidžiant Vilniuje, lenkiškose parapijose ir bendraujant su lenkais kunigais ir dvarininkais, bet tos lenkiškos dulkės nepaslėpė lietuviškos milinės ir nepanaikino lietuviško charakterio. Jis leido į mokslus savo giminaitį smilgiškį Ramanauską. Leido į Vilniaus gimnaziją, bet pastebėjęs, kad Vilniaus lenkiškumas pradeda daryti įtakos jaunuoliui, seminarijos mokslą parūpino ne Vilniuje, bet Seinuose, kurie buvo žinomi kaip lietuviybės šaltinis. Ramanauskas netrukus Seinuose atgavo tautinę pusiausvyrą, virto patriotu lietuviu. Būdamas Antro Pėstininkų pulko kapelionu, Laisvinimo kovose persišaldė ir mirė, palikdamas pulkui ir Aukštosios Panemunės parapijai pavyzdingo kunigo ir gero lietuvio simpatinę atminimą. Ramanauskas man palengvino Dukšto-Ignalino kalbinės ekskursijos atlikimą.

Netoli nuo Dūkšto gyveno kitas Seinų seminarijos klierikas — Černiauskas, daržininko sūnus, susipratusio lietuvio ir šviesaus žmogaus vaikas.

Tose pačiose apylinkėse teko aplankyti ir vėliau pragarsėjusio mūsų veikėjo kunigo Čibiro tėviškę. Kun. Čibiras, gyvendamas visą laiką Vilniuje, vaidino didelį vaidmenį. Jis žuvo šių nelaimių metu nuo priešo mestos bombos.

Užmezgiau artimus santykius su Obolevičių šeima — įtakingo ir šviesaus apylinkės ūkininko, iš kurio, spėju, atsirado žinomas žurnalistas Obelėnas.

Gražus ekskursijų metas. Jokia pramoga jų pakeisti negali, bet tą grožį vėliau tenka apgailėti. Neramu seminarijos rūmuose. Rūmų sienos varžo, siela braunasi į lietuviškus plotus, į tuos malonius, samanotų trobelių gyventojus, kurie parodo ne tiktai gausaus vaišingumo, bet ir tikrai nuostabaus susirūpinimo lietuvišku reikalu. Ta lietuvio savybė yra raktas į paslaptį, kodėl lietuvis, išgyvenęs tiek svetimose įtako-

se, spaudžiamas ir persekiojamas, kitas net ir kalbą pakeitęs į koki rusiškai-lietuvišką kratinį, pasiliko lietuvis ir sugebėjo per aukas ir kraują vėl atstatyti Nepriklausomybę ir laisvą tėvynę. Antrieji seminarijos metai man nebuvo laimingi. Beveik ištisus metus teko sirgti. Buvo momentų, kada nesitenkinta seminarijos gydytoju, bet kviesti į pagalbą ir Suvalkų gydytojai. Daugiausia laiko praleidau infirmerijoje, ligonių kambary. Buvo apnikę didelės, skaudžios ir pavojingos votys. Daktarai kaip vieną iš vaistų patarė gerti degtinės, kurią pristatydavo pats seminarijos regensas. Atnešdavo didoką “grafinką”.

Tuo metu atgailai į seminariją buvo grąžintas lenkas diakonas Luba, kuris, pabaigęs seminariją ir neturėdamas reikiamo kunigui amžiaus, laukė jo savo tėviškėje Mozūrijoj. Kažkuo nusikaltęs, kitų lenkų draugų pasakojimu, palinkimu į linksmą gyvenimą ir į “čierką”. Buvo grąžintas ir vienas jaunas lenkas kunigas. Darbo jie negaudavo, o patys pasirinkti nenorėdavo. Tyla ar silentium ir jiems būdavo privalomas dalykas. Infirmerija arba ligoninė turėjo autonominių teisių, ir ten tyla nebuvo privaloma, todėl tuodu “kaliniai” visą laiką leisdavo su tais, kurie tuo laiku buvo atsidūrę infirmerijoje. Jie tą regenso atneštą degtinę ir sudorodavo. Aš tuo metu buvau blaivininkas. Degtinė manęs neviliojo. Už tai tuodu pagelbininkai mane iš tos nemalonios pareigos lengvai išvaduodavo.

Vieną kartą regensas atnešė didelę “karafką” tų “vaisių”. Kažin kodėl už valandos kitos jis vėl atsilankė į infirmeriją. “Karafką” rado visai tuštutėlę. Mano svečiai kaliniai buvo gerokai įraudę ir kalbėjo taip, kaip paprastai be tam tikrų priemonių nekalbama. Regensas viską suprato: į juodu ilgokai žiūrėjo, paėmė tuščią bonką ir išeidamas mano adresu pastebėjo: “Bet ponas geri, tai jau geri, kaip koks arklys”. Netrukus jis vėl atnešė pilną “karafką”. Po to įvykio savo pavaduotojų lenkų infirmerijoj daugiau nesulaukiau.

Pagerėjimo protarpiais lankydavau lekcijas, sekdavau kursą gulėdamas ar sėdėdamas. Nesisėkė su lotynų kalba. Parengiau vos pusę išeito kurso. Pažymius gavau gerus. Lo-

tyną kalbos profesoriui prisipažinau, kad nesu parengęs viso kurso, bet tas gerasis žmogus, matydamas mane ištikus metus ligos iškankintą, paėmęs iš manęs pasižadėjimą atostogų metu papildyti trūkumus, parašė gerą pažymį. Pirmą kartą seminarijoj laimėjau perėjimą į aukštesnį kursą be egzaminų. Mano sveikatai buvo didelis laimėjimas. Nežinau, ar jaunystė, ar atostogos, o gal ir regenso "karafiniai" vaistai man taip padėjo, kad nuo to meto iki šios dienos ta pati liga manęs nebevargina.

Šios atostogos buvo kiek ramesnės. Nuo tolimesnių ekskursijų turėjau atsisakyti dėl nusilpnėjusios sveikatos. Teko išeiti motinos "kurortą", vadinasi, jos priežiūroje atsiganyti.

Tuo metu jau buvo pradėję reikštis ateitininkai, ir iš pirmųjų dienų jų organizacijoje užėmiau pastovią vietą. Tai buvo slaptas darbas. Katalikų moksleivių buvo daug, bet jie buvo neorganizuoti ir į organizacinį darbą vieni neturėjo palinkimo, o kiti jo dirbti negalėjo arba nemokėjo. Antra, caro režimas jokių organizacijų nepakentė. Su organizaciniu darbu buvo sujungti pavojai. Organizaciją reikėjo sukurti. Kas buvo tos ateitininkų idėjos tėvai, aš nesiimu spręsti. Vieni mano, kad tai buvęs P. Kuraitis su Bielskum ir kitais Luveno studentais. Kan. Vaitkaus teigimu, kaip matyti iš jo atsiminimų, ateitininkų steigėjais yra buvę VI. Jurgutis — vėliau buvęs Lietuvos Banko Valdytojas ir Finansų Ministeris; be to, pats kan. M. Vaitkus ir kiti. Pačiam reikalui tas nėra taip svarbu. Svarbu tik pačiai istorijai. Aš kaip vienas pačių pirmųjų ateitininkų organizatorių ir dalyvių ateitininkų tėvu laikau prof. P. Dovydaitį. Jis ateitininkus suorganizavo, jis jiems vadovavo, jis juos įstatė į aišką ir tvirtą ateitininkišką kelią. Tie kūrėjai, kuriuos mini ateitininkų istorija, — Kuraitis, Bielskus, Jurgutis, Vaitkus, — galbūt ir buvo ateitininkų organizacijos sumanytojai, bet ateitininkų organizacijos jėga ir įtaka ne jiems priklauso. Dovydaitis iš paviršiaus ir tada, atrodo, neturėjo vado savybių, neįponavo nė savo išvaizda, nė savo laikysena, nė savo iškalba. Buvo kaimo bernelis su uniformine rusų studentų kepure, mėlynom diagonalinėm kelnėm ir palaidine.

Bet jis, ar dėl savo intelekto, ar savo atsidėjimo ateitininkų idėjai, pasidarė nerinktas vadas. Kasmet būdavo šaukiamas visuotinis ateitininkų vadų suvažiavimas. Visuose suvažiavimuose tekdavo dalyvauti ir man. Suvažiuodavo visa eilė grakščių ir vikrių studentų, gražiomis uniformomis, pvz. Pijus Grajauskas — buvęs Lietuvos Banko direktorius, Juodišius — buvęs Lietuvos kariuomenės generolas, El. Draugelis, suvaidinęs nemažą vaidmenį Lietuvos gyvenime, judrusis Kazimieras Bizauskas ir eilė kitų. Iš moterų labai pasireiškė Galdikienė-Draugelytė. Visų tarpe viešpatavo kuklus, dar su visais pamiškių kaimo gyventojų papročiais Pranas Dovydaitis. Dovydaitis vadovavo, mes ėjom. Pagelbininkų turėjom daug, tam reikalui atsidėjusių ir gabių. Jie padėjo sukurti tą didžiąją, Lietuvai labai naudingą ateitininkų šeimą. Ateitininkija Nepriklausomai Lietuvai davė ir spalvą, ir kryptį. Ateitininkai per eilę metų vadovavo savo Nepriklausomai Tėvynei. Įdomu palyginti: pirmais ir antrais ateitininkų atsiradimo metais konferencijos būdavo rengiamos kukliame ir mažame Draugelių namelyje Marijampolės priemiestyje Degučiuose. Lengvai ten sutilpdavom. Ten būdavo mūsų drąsūs užsimojimai popieriuje fiksuojami nutarimų ar planų pavidale, ten būdavo nustatyti veiklos metodai ir strategija. Iš kuklių ir mažų Draugelių namelių išaugo didingi ateitininkų rūmai. Kukli ateitininkų šeimynėlė, kuri, privengdama žandarų akies, tilpo mažoj trobelėj, dabar išaugo į tokį milžiną, kad kiekvienas metinis suvažiavimas Kaune, Palangoje ar kur kitur, būdavo Lietuvai didelis įvykis, kuriuo susidomėdavo ir miestų gyventojai ir valdžia, nepaisant to, ar ji būtų buvus palanki ateitininkų sąjūdžiui, ar ne.

Marijampolės mieste ir apylinkėse ateitininkams vadovauti daugiausia tekdavo man ir tuomet dar gimnazistui Vytautui Endziulaičiui. Gabus tai buvo vyras, reto atsidėjimo ir darbingumo. Gilaus ir gyvo tikėjimo ir apaštališko būdo. Jo užsimojimai įrodė, kad Lietuvoje jis turėtų užimti labai svarbią vietą, kad jo gyvenimo pėdsakai bus gilūs ir ilgalaikiai. Su tuo vyru buvo malonu dirbti, ir darbas su juo vyko, nes jis mokėjo prieiti ir prie pirmaklasio gimnazisto, ir

prie studento, mokėjo pagauti ir patraukti. Tik nelaimei per anksti jį Dievas pasišaukė prie savo Sosto. Jis pabaigė savo kilnų ir šventą gyvenimą Nepriklausomaj Lietuvoj, kada vos tik nušvito laisvė.

Neapsižiūrėjau, ir atostogos praėjo. Ir vėl atsidūriau Seinuose, bet jau filosofiniame kurse. Vadinasi, išėjau iš jaunųjų ir įžengiau į viduriniuosius, nes aukščiau už filosofinį kursą stovėjo teologiniai kursai. Nors trečiasis kursas jau priklausė filosofiniam, bet filosofijos pradžia buvo dėstoma antrame kurse. Nors darbo valandų ir nebuvo daugiau, kaip pirmame ir antrame kurse, bet už tai dėstomi dalykai buvo tokio pobūdžio, kad beveik visas laikas reikėjo skirti jiems parengti. Ypatingą dėmesį aš turėjau atkreipti į pačią filosofiją. Nors jos ir nemėgau, bet žinojau, kad nuo jos gero pažinimo ir išsigilinimo į ją pareis ir tolimesnių studijų pasisėkimas. Studijavau atsidėjęs ir mėgiamas, ir nemėgiamas jos dalis. Nemėgau ontologijos, bet ypatingai mėgau etiką, kosmologiją ir teodiceją. Etika buvo mano "pupilius". Ji davė pagrindus visuomenės ir politikos mokslams. Nepasitenkinau vien vadovėliu, bet šalia jo išstudijavau ir plačius etikos kitų rašytojų tomus.

Naujas dalykas buvo kanonų teisė, kuri taip pat man buvo prie širdies ir kurią labai gražiai ir patraukliai dėstė pats regensas Blažys. Pradėjau ten pat gilintis ir į teologinių mokslų įžangas. Nepaisant to, noroms nenoroms teko dirbti ir visuomenės darbas, suprantama, tokiose ribose, kokios buvo galimos anais laikais ir dar seminarijos ribose.

Mūsų lietuviškas gyvenimas, minėtos draugijos diriguojamas, šiais metais kiek įsibėgėjo. Priežasčių nurodyti negalėčiau. Darbo ir gyvenimo sąlygos buvo vis tos pačios, kaip ir tie patys buvo tarpusaviai studijozų ir profesorių santykiai. Buvo keli aštresni susikirtimai su lenkais, kurie pasiekė ir regenso ausį. Dėl to buvo apklausinėtas ir vyresnysis klierikų dekanas.

Seminarija turėdavo ir savų švenčių, prie kurių rengimo turėdavo prisidėti ir visi seminarijos klierikai. Nebeatsimenu, dėl kurios priežasties vienos šventės rengimo metu ki-

lo stambesnių nesusipratimų tarp lenkų ir lietuvių. Rodos, kad lenkai, pažeisdami ir ignoruodami lietuvių ir jų teises, norėjo pasiimti vadovybės vaidmenį. Lietuviams nepasidavus, buvo įskųsti tiesioginiai ar per viceregensą Jalbžkovską regensui. Regensas pasikvietė pas savo lietuvių “vadus”, jų tarpe ir mane. Visą reikalą ištyrė, nieko mums nepasakė, net neišbarė ir klausimą baigė: “Vakarėlio rengimas praėjo visai sklandžiai”. Reikia manyti, kad regensas rado, kad tų nesklandumų kaltininkai buvo ne lietuviai, bet lenkai, todėl lenkai savo užsimojimų turėjo atsisakyti.

Per kažkurią šventę štai kas įvyko. Valgomajam ant stalo atsirado apščiai alaus ir vyno bonkų. Kiek atsimenu, tai buvo prelato Antanavičiaus fundas. Apie du trečdaliai klierikų priklausė prie blaivininkų ir tų gėrimų nelietė. Suprantama, kad kitiems arba mažumai tokios vaišės buvo per gausios. Kai kurie klierikai kiek per daug išilinksmo. Įsigėrusiam “jūros iki kelių”. Po pietų vienas jų koridoriuje lempą sudaužė, kitas pradėjo draudžiamu laiku ir ne vietoje dainuoti, dar kitas įsidrąsinęs užsirūkė papirosą, kuris būdavo leidžiamas tik išeinamoj vietoje, žodžiu, įvyko netvarka, kad ir be skandalo. Gyvenimas iškrypo iš kasdieninių vėžių. Už visa tai seminarijos klierikai buvo nubausti sukalbėti koplyčioje atgailos psalmes. Atkalbėjom. Malda kaip malda, bet ta malda Dievui, atrodo, nebuvo maloni, nes buvo prievarotos malda. Nebuvo ji maloni ir patiems klierikams, kurie už svetimą kaltę turėjo atgailoti ir kurie nesinaudojo gausiomis šventės vaišėmis gėrimų pavidale. Pasitarus, buvo pasiūsta keli žmonės pas regensą pareikšti savo apgailestavimo dėl įvykių ir nepasitenkinimo dėl nenupešytos visiems paskirtos bausmės. Regensui klierikų iniciatyva nepatiko. Toje delegacijoje teko dalyvauti ir man. Buvo dar keli atsitikimai, kurie mano “pavyzdingumui” ir “autoritetingumui” vadovybės akyse negalėjo padėti. Jalbžkovskis jau pirmiau į mane žiūrėjo kaip į lietuvių opozicijos vadą, nepasiduodantį seminarijos drausmei ir jo direktyvoms. Tai vienur, tai kitur, ta arba kita proga, laisviau jam pašnekėdavau, argumentuodamas už lietuvių užimamą poziciją ir savo teisių gynimą. Vie-

ną kitą kartą lenkams drąsiai atpasakodavau jų padarytas ir tebedaromas lietuvių tautai ir seminarijos lietuviams klierikams skriaudas. Vienas kitas lietuvių reikalais laiškas, pakliuvęs ne į mano rankas, keli atimti mano rankraščiai, sužinojimas mano slapyvardžio, naudojamo "Šaltinyje", — visa tai davė Jalbžykovskiui progos padaryti išvadą, kad aš esu nelabai pageidaujamas seminarijos šeimos narys. Visuomet švelnus, niekad pasikalbėjime balso nepakeliąs Jalbžykovskis kelis kartus mane pasišaukęs, šypsodamasis davė rimtų pamokymų, kad Dievo vynynui reikia rimtų, gerai pasirengusių vadų dangaus, bet ne lietuviškos karalystės vadų šioje žemėje. Bet tais metais viskas pasibaigė tik tuo, kad buvau išmestas iš kurso dekanų. Į mano vietą paskyrė mano artimą kurso draugą šalia sėdintį kaimyną Vladą Maslauską iš Lukšių parapijos. (Vėliau Maslauskas buvo Krosnos klebonas). Bausmė nedidelė. Džiaugiausi tų pareigų nustojęs ir pareiškiau naujam dekanui užuojautą. Pirmą pasitaikiusią progą naujam dekanui atminimui įteikiau kažkokią dovanėlę. Gerai žinojau, kad atleidimas iš dekano pareigų yra tik pradžia ir kad reikia laukti dar kitų tinkamų išvadų.

Maslausko tėvai gyveno viensėdyje, kuris vadinosi Baisybė, ir turėjo stambų ūkį su sodu. Klierikas Maslauskas per ištisus metus seminarijoje turėdavo vaisių, kuriais pertraukų metu vaišindavo savo artimesnius draugus, jų tarpe ir mane. Man užėjo pagunda už tokias kelerių metų vaišes Maslauskui pareikšti viešą padėką, o toji padėka turėjo pasireikšti "Ode Maslausko obuoliams". Prakaitavau, rašiau, prisibijodamas Jalbžykovskio rankų ir akies, bet parašiau keturis didelius lapus eiliuotos odės. Nustatytą vakarą laisvalaikio metu, kada visi lietuviai buvom susirinkę didžiojoje salėje, užlipęs ant stalo, pakviečiau draugus tylos ir pradėjau savo pirmą poetinį kūrinį viešai skaityti. Buvo ten apie Maslausko obuolius, bet buvo nemaža vietos skirta mūsų gyvenimo džiaugsmams ir vargams. Iš paliestų asmenų dažnai buvo minimas ir "vyresnysis brolis" Jalbžykovskis. Tai juokai, tai karšti aplodismentai, tai replikos ir pastabos iš vietų dažnai nutraukdavo mano skaitymą. Staiga — tylą, kaip prieš aud-

ra. Maniau, kad esu klausytojus pagavęs, nors stebėjausi, kodėl garsiai nesijuokiamą ten, kur reikėtų juoktis. Pabaičiau skaityti — jokių aplodismentų! Iš užpakalio išgirdau „Domine, duok man savo poetinį kūrinį“. Atidaviau. Supratau, kad vėl nauja kaltė prie jau padarytų eilės. Eilėraštis kaip eilėraštis — gal ir nebūtų sukėlęs Jalbžykovskio reakcijos, bet visa nelaimė, kad ten figūravo ir „vyresnysis brolis“, kurio asmuo turėjo būti neliečiamas.

Tos odės pasėkos buvo tokios— ji prisidėjo prie kitų, jau stambesnių man taikomų represijų iš seminarijos pusės. Iš antros pusės, užpykęs Maslauskas manęs daugiau nekvietė prie savo obuolių dėžės. Tokia buvo mano poetinio pašaukimo pradžia ir pabaiga: pasižadėjau daugiau eilėraščių nerašyti. Tą pasižadėjimą šventai išpildžiau iki paskutinių dienų. Mano odės atskiri pasakymai pasiliko ilgam seminarijos gyventojų tarpe.

Jau minėta, kad seminarija turėjo didelį ir turtingą knygyną. Ypač daug buvo vertingų folialinių knygų, dar ir rankomis rašytų, iš viduramžių laikų. Buvo teologinio turinio lotynų kalba, bet nemažas skaičius buvo ir lietuvių kalba. Buvo ir unikatų. Buvo Daukanto Lietuvos Istorijos rankraštis, gražiai įrištas. Negaliu pasakyti, ar tai originalus Daukanto rankraštis, ar kažkeno nurašytas (kopija).

Jutom visi iš pastarųjų įvykių, kad gali kilti didesnė ar mažesnė antilietuviška audrelė, todėl bijojom, kad toji audrelė nepaliestų ir mums brangios lietuviškos bibliotekos. Buvo pastebėta, kad karts nuo karto ta ar kita knygelė iš bibliotekos išnyksta, nežinant bibliotekininkui Raitelaičiui. Mažame būrelyje pasitarę, nutarėm svarbesnes lietuviškas knygas paslėpti. Vietą pasirinkom čia pat bibliotekoje po grindimis. Darbas buvo sunkus ir pavojingas. Reikėjo išimti iš grindų bent dvi lentas, iškasti žemes ir tas žemes nepastebimai išnešti. Po to, sudėjus turtą, lentas vėl taip sudėti, tartum niekas nieko nebūtų palietęs.

Darbas pavyko pabaigti laimingai. Koks likimas tų knygų, nežinau. Gal ir dabar jos ten laukia gelbėtojo. Reikia manyti, kad jei laiku jų iš žemės niekas neišėmė, tai dabar po tiek laiko jos pasidarė be vertės.

Visi į seminariją priimtieji klierikai turėjo būti patvirtinti gubernatoriaus. Tas patvirtinimas paprastai būdavo gautamas pirmaisiais į seminariją įstojimo metais. Aš jau sulaukiau ir besibaigiančio trečiojo kurso, o patvirtinimo iš gubernatoriaus dar vis nebuvo. Oficialioji priežastis buvo mokytojų seminarijoje gautoji stipendija. Kiekvienas stipendininkas turėdavo pasižadėti baigęs seminariją ištarnauti mokytoju ketverius metus, o aš dėl pirmiau minėtų priežasčių ištarnavau tik trejus. Vadinasi, savo pažado nesu ištesėjęs ir už valstybei padarytus nuostolius turėjau atlyginti. Klausimas — kiek? Ar grąžinti visą stipendiją, ar tik ketvirtadalį. Iš manęs pareikalavo grąžinti visą stipendiją. Aš pasiūliau grąžinti tik ketvirtadalį, vadinasi, apie 90 rublių. Tiek rublių mano kišenėje buvo labai stambus pinigai, todėl be svetimų pagalbos nebūčiau galėjęs jų sudaryti.

Galėjo būti ir kitų priežasčių, kodėl manęs taip ilgai gubernatorius nepatvirtino. Iš namų man buvo pranešta, kad žandarai ne kartą kažko teiravosi valsčiaus raštinėje ir pas kaimynus. Panaši buvo ir Papilės klebono kun. Jurskio informacija: policija kažko klausinėjo Papilėje tų namų savininką, kurio namuose buvo mokykla ir mano kambarys. Vilties gauti patvirtinimą neturėjau, bet laukiau ir norėjau baigti bent filosofinį seminarijos kursą, kuris mane buvo ypatin-gai patraukęs.

Ir staiga netikėtai, metams besibaigiant, po to, kada seminarijos vadovybės akyse praradau daug pasitikėjimo, atgavau “pasitikėjimą” caro gubernatoriaus akyse. Atėjo patvirtinimas. Viena kliūtis atkrito, bet jos vietoje atsistojo kitos.

Mokslo metus baigiau vėl be egzaminų, bet privilegijos — prailgintų atostogų — nustojau, o nustojau ne dėl to, kad būčiau buvęs apsileidęs moksle. Atvirkščiai, matydamas, kad esu užsitraukęs seminarijos vadovybės ir lenkų profesorių nemalonę, kiek rimčiau pradėjau rengtis prie dėstomų dalykų, nes iš praktikos žinojau, kad nusikaltę ar nustoję malonės klierikai dažnai yra baudžiami pažymių sumažinimu. Tą kitais metais ant savo kailio patyriau ir aš.

1910-1911 metų atostogas praleidau paprasta tvarka. Atostogų pabaigą paskyriau ekskursijai dzūkų krašte, būtent Trakų apskrityje. Teko aplankyti Merkinė ir kitos lietuviškos parapijos. Aplankiau Trakus, kuriuose tada buvo dekanas Maliukevičius, stambus lietuvybės šulas ir didelių nuopelnų vyras.

Kaip paprastai, ekskursijos metų panaudodavau ir kalbos reikalui. Dzūkų kraštas, ypatingai Vilnija, kad ir buvo nuolatiniėje lenkų įtakoje, kad ir buvo dėl lietuvybės ujamas, išlaikė gana daug savo papročių, daug žodžių, kurių kitos lietuvių tarmės jau nebevartojo. Iš ekskursijos parsivežiau kalbinių užrašų nemažą sąsiuvinį. Atostogas paprastai leisdavau pas tą ar kitą kleboną, kuris man rodė daugiau palankumo. Tas atostogas ir kitas po jų leidau pas Plutiškių kleboną kun. Šmulkštį. Buvo pirmaeilis pamokslininkas, uolus ir sąžiningas kunigas, palaikęs artimus santykius su savo parapijiečiais, už tai buvo jų mėgiamas ir gerbiamas. Kunigas Šmulkštys buvo parapijos autoritetas ir tėvas. Buvo stambiaus masto lietuvybės šulas. Ištremtas sėdėjo penkerius metus Odesos kalėjime. Nemėgo jis rusų ir savotiškai jiems keršijo. Kiekvieną pas jį atvykusį rusų valdininką nugirdydavo ir girtą išleisdavo į tolimesnę kelionę žmonėms pasityčioti ir parodyti, koki iš tikro yra rusų valdininkai. Štai vienas kitas vaizdelis. Vieną kartą atvyko į Plutiškius ir užsuko pas kleboną Marijampolės apskrities matininkas ir dar vienas kažkoks valdininkas. Kunigas Šmulkštys juos taip nuvaišino, kad jie čia pat nuvirto nuo kėdžių. Tada, pašaukęs žmonių, liepė juos išnešti į malkinę, o pats pranešė seniūnui, kad pasirūpintų jiems priklausomą pastotę. Pastotinininkas ponus rado tokioje būklėje, kokioj žmogus viešumoje paprastai nesirodo. Ponai buvo, be to, kruvini, nes gulėdami skiedryne tarpusavy susipešė, susižalojo veidus. Kur juos pastotinininkas nuvežė, nežinau, bet tų dviejų ponų istorija buvo ilgai žmonių atsimenama.

Tą pat vasarą pas kunigą Šmulkštį atsilankė naujai paskirtas Marijampolės apskrities policijos viršininkas. Vyrukas neaukšto ūgio, vidutinio amžiaus armijos karininkas, gero išsi-

lavinimo ir mandagus vyras. Tokį jis mums padarė išpūdį. Prasidėjo vaišinimas. Kunigas Šmulkštys reikalui esant išgerdavo, bet niekada nemačiau jo ne tik nusigėrusio, bet ir išilinksminusio. Bet jo svečias taip pat buvo iš stipriųjų. Nemaža bonkų reikėjo supilti, kol namų šeimininkas pasiekė savo tikslą. Kunigas Šmulkštys, pastebėjęs savo svečio apsvaigimą, drąsiai rėždavo jam pamokymą, kaip turėtų elgtis okupantai su lietuviais, ir išdėstydamas visas skriaudas, rusų padarytas ir tebedaromas lietuvių tautai. Kada naujasis policijos viršininkas įsigėręs pradėjo triukšmauti ir smarkiai reaguoti į kunigo Šmulkščio daromus rusams priekaištus, Šmulkštys paprašė jį išsinešdinti iš lietuviškos pastogės. Bet tas, jau nebegalėdamas pakilti nuo kėdės, sėdėdamas užsimojo kirsti bonką. Nustojęs pusiausvyros, čia pat su visa kėde nuvirto ir pradėjo knarkti. Tada Šmulkštys pakvietė lydėjusius savo viršininką policininkus ir paprašė jį atsiimti. Tie išnešę paguldė jį į pastotinininko vežimą ir gulintį apskrities viešpatį išvežė į Jestrakį, kuriame buvo Mikališkio valsčiaus raštinė. Ten turėjo gauti kitą pastogę ir vežti toliau. Policininkai, galbūt supratę, kad tokioje būklėje negražu ir nepadoru savo viršininką vežti, nuvežė už kelių kilometrų į Mikališkio dvarą, kuris tuo metu buvo nuomojamas Gustaičio, ir ten jį apnakvydino. Prasiblaivęs ir švinčiant pabudęs policijos viršininkas pats išsigando, pamatęs visus viešnagės padarinius. Anksti rytą pasišaukė praeinančią kumetį ir paprašė nuvežti iki Marijampolės. Maskoliaus būta dar padoraus vyro: už kelių dienų atvyko atsiprašyti ir Plutiškių kleboną, ir Mikališkio dvaro nuomininką Gustaitį.

Tai okupacinės praeities vaizdeliai.

Ketvirtam kurse prasidėdavo teologinės studijos. Ketvirtasis seminarijos kursas buvo pirmasis teologinis kursas. Prie teologinių kursų priklausė 3,4,5 ir 6.

Šie metai man buvo ypatingai sunkūs ir surišti su rimtais pavojais. Kada tie pavojai prasidėjo, sunku ir pasakyti, bet trečio kurso įvykiai davė pagrindo manyti, kad jų pradžia siekė ankstyvesnį laiką. Kalbu apie mano santykius su

seminarijos vadovybe. Nuo seno turėjau užkimštą nosį. Ketvirtame kurse pradėjau negaluoti. Nosies užkimšimas buvo ausų, gerklės ir net akių negalavimų priežastis. Gydytojai verste vertė daryti nosies operaciją, nes dėl jos jau yra nukentėję ir kiti su ja surišti organai — akys, ausys ir gerklė. Varšuvos Kūdikėlio Jėzaus ligoninėje tam tikras klierikų skaičius buvo gydomas nemokamai. Tuo pat metu sunkiai susirgo apendicitu pirmo ar antro kurso klierikas Alkevičius. Anuo metu sergančiam operacijos nedarydavo. Laukdamas, kol palengvės liga. Regensas išleido į Varšuvą mane kaip Alkevičiaus palydovą. Leido tuo pat metu pasigydyti ir man. Pasirodė, kad buvo iškrypusi nosies sienelė, kurią reikėjo iškirsti. Operacija buvo labai skaudi ir nemaloni. Gydymas užtruko mėnesį su viršum. Vėliau (1930 m.) tokią pat operaciją man darė prof. Zubkus. Turėjau progos palyginti 1910 ir 1930 metų medicinos techniką. Koks didelis medicinos šuolis į priekį!

Buvo padaryta operacija ir mano globotiniam klierikui Alkevičiui, bet tik per plauką jis buvo nenuvestas į kapus. Tiesa, ne gydytojo, bet ligonio kaltė. Po peracijos, negavęs kelias dienas valgyti, tiek išbadėjo, kad nakčia atsikėlęs išgėrė šalia gulinčio kaimyno pieną. Iššauktas gydytojas gyvybę atgavo. Alkevičius pasiliko paliegėlis ir bene pirmaisiais ar antraisiais savo kunigavimo metais gyvenimą pabaišė.

Atsimenu, kad iš Varšuvos grįžau per užgavėnes. Buvo toks paprotys: jaunieji kunigai seminarijos draugams klierikams per užgavėnes atsiųsdavo pinigų spurgoms. Tokių pinigų kartais prisirinkdavo iki keliasdešimt rublių. Spurgas klierikai gaudavo per kooperatyvą, kuriame ir sudorodavo. Bet ir spurgas lietė tautinė politika. Argi galėjo lenkas valgyti lietuvišką, o lietuvis lenkišką spurgą! Iš savųjų rankų ir spurgos būdavo gardesnės. Ir dėl to, kada kooperatyvo vedėjas būdavo lietuvis, spurgas gabendavo iš zitiečių lietuvių, o kada jo vietą užimdavo lenkas, spurgos atsirasdavo iš lenkių zitiečių. Tuo kalbamu metu kooperatyvo vedėjas buvo klierikas P. Dambrauskas, vėliau žinomas pedagogas,

Vilkaviškio Dvasinės seminarijos profesorius, Marijampolės Mokytojų seminarijos direktorius. Lenkai nepaprastai peikė lietuvaikių zitičių spurgas, prakandę metė į kampą, skundė seminarijos vadovybei, kad Dambrauskas juos šeriąs netikusiom spurgom. Kooperatyvui jas atgabendavo jau žinomas durininkas Mikas. Dambrauskas paprašė Miką, paimti vieną spurgų pintinę pas lenkes zitietes, o kitą pas lietuvaites. Liepė lenkiškas spurgas pridengti „Šaltiniu“, o lietuviškas lenkišku laikraščiu. Lenkai, žinoma, puolė prie spurgų, apdengtų lenkišku laikraščiu, valgė pasigardžiuodami ir girdami. „Šaltiniu“ pridengtas spurgas kiek įmanydami peikė. Dambrauskas čia bestoviničio Miko paklausė: „Iš kur tos ir anos spurgos paimitos?“ Kada Mikas atsakė, kad lenkų giriamos spurgos yra lietuviškos, o peikiamos lenkiškos, kilo skandalas, kuris atsimušė į seminarijos regenso Blažio ir viceregenso Jalbżykovskio ausis ir įgijo politinio skandalo formą. Paties įkarščio metu, tik sugrįžęs iš Varšuvos, nuėjau į kooperatyvą. Ten sužinojau visą spurgų istoriją. Vyriausias seminarijos dekanas tuo metu buvo lenkas Trzaska. Prasidėjo tardymas. Dambrauskas patyrė nesmagumą. Daug kaltės prisimė Mikas, sukeitęs laikraščius, kuriais buvo pridengtos spurgos, bet visa kaltė krito ant manęs, nors man teko atvykti tik į tos istorijos pabaigą. Praslinkus kelioms dienoms po tardymo, mane pasikvietė regensas Blažys ir trumpai užargumentavo: „Kadangi ponui daugiau rūpi Lietuva, negu Dievas, tad paprašyk dokumentų ir palik seminariją“. Iš karto jo argumentacijos nesupratau ir prašiau paaiškinti. Jis man paaiškino, kad jau nuo seno aš esu nepageidaujamos politikos vadovas, klaidinu jaunesnius draugus, o seminarija tokių žmonių savo sienose laikyti negali.

Regensas, kaip geras žmogus ir su neužgesusia lietuviška sąžine, su manimi leidosi į pokalbius ir ginčus, kurie truko 2 valandas. Aš jam įrodinėėjau, kad gimtoji kalba ir tautinės pareigos yra privalomos kiekvienam katalikui. Tėvynės meilė yra bažnyčios pripažinta dorybė, tad aš, mylėdamas savo tėvynę ir visa tai, kas yra lietuviška, ne tik nenusikalstu, bet, atvirkščiai, vykdaу Dievo valią ir todėl pats do-

kumentų neprašysiu. Jei regensui atrodo, kad aš pašalinimo vertas, tegul mane šalina savo valia, be mano prašymo. Buvau įsikarščiavęs, nes tokio kaltinimo argumentacijos tikrai nesitikėjau. Mane jis ižeidė ne tik kaip lietuvį, bet ir kaip kataliką. Pasibaigė tuo, kad dokumentų man negražino ir iš seminarijos tuo tarpu nevarė, bet įspėjo, kad seminarijoje galėsiu pasilikti tik iki pirmo bet kurio profesoriaus nusiskundimo.

Pakibau ant siūlo. Pasilikimas seminarijoje pasidarė visai problematiškas. Pasiskundimas to ar kito profesoriaus buvo labai nesunkus dalykas, juo labiau, kad aš lenkams buvau pasidaręs nepageidaujamas. Pavojus galėjo ištikti kiekvieną dieną. Saugotis buvo neįmanoma, nes nežinojau nė ko saugotis, nė kokių veiksmų vengti. Kadangi iki šiol mano veiksmai buvo suderinti su mano sąžine, jų nekeičiau ir savo pažiūrų atsižadėti nemaniau. Tas pavojus netrukus susidarė, bet jis atėjo iš visai nemanytos ir netikėtos pusės. Turėjom seminarijoje prof. Palubinską — padorų lietuvį ir gerą žmogų. Lenkai jį pravardžiuodavo “Palubinski” dėl jo kalbos trūkumų. Profesorius jis buvo vidutinis, bet savo darbą atlikdavo sąžiningai. Pro klierikus taip pat praeidavo be pėdsakų, nes jų nebuvo nė giriamas, nė peikiamas. Buvo kiek jautrių nervų, bet dėl to su klierikais neidavo į didesnius konfliktus. Palubinskas buvo dogmatinės teologijos profesorius. Mėgdavo rašomiesiems darbams duoti spręsti dogmatinių sofizmų. Už kelių savaičių po įvykusio nesusipratimo su seminarijos regensu, gavom kažkokį rašomajam darbui sofizmą. Aš jį greit apdorojau. Parašiau Geručio Balvočiaus Garbenio nuomonių stilium ir forma, vadinasi, dialogu. Savo parašytą darbą pirmasis atidaviau profesoriumi. Profesoriumi šyptelėjus, aš atsakiau taip pat šyptelėjimu. Rodos, viskas buvo tvarkoje. Jokių debesių nepastebėjau ir nelaukiau. Ir štai vieną dieną, Palubinskui atėjus į savo pamoką, visi pastebėjom jo nublankimą ir susierzinimą. Įlipęs į katedrą be jokių įžangų jis kreipėsi į kurso klierikus paklausti vieno autoriaus rašto ir duoti jam to rašto įvertinimą. Kiek drebančiu balsu pradėjo skaityti. Iš pirmų žodžių supratau, kad to-

kios garbės yra sulaukęs mano raštas. Mano rašomasis darbas buvo atmieštas humoru, tad daugelyje vietų klierikams jis sukeldavo juoko ir pastabų iš vietos. Niekas nežinojo, ko profesorius siekia. Baigęs skaityti paklausė, kaip klierikai šį rašinį vertina. Ir lenkai, ir lietuviai šį rašinį įvertino labai gerai, bet profesorius buvo kitokios nuomonės. Jis pažymėjo, kad rašinio autorius savo rašte atvaizdavo patį profesorių ir jį išjuokė. Palubinskas šitą dalyką kelsiąs profesorių taryboje ir pareikalausiąs autoriui sankcijų. Man buvo aišku, kuo tas kvepia ir kuo visa tai pasibaigs. Po regenso išspėjimo nebuvo abejonių, kad tas pirmasis pasiskundimas bus prof. Palubinsko, o sankcija — sugrąžinimas mano dokumentų, vadinasi, atleidimas iš seminarijos. Paprašiau balso. Jį gavau. Pasisakiau, kad tas autorius esu aš. Sekdamas Geručio stilium ir dialogine forma, rašiau diskutuodamas ne su profesorium, bet su to sofizmo autorium. Mano kalba neįtikino. Skambučiui suskambėjus, profesorius pakilęs išėjo. Visi savo rašomus darbus atgavo, o manąjį išsinešė. Draugai stūmė prisivytį profesorių ir atsiprašyti, bet aš draugų nepaklausiau: profesoriaus nesivijau, nes neturėjau už ką atsiprašyti. Tada draugai Ignas Česaitis ir lenkas Račkauskas neprašyti prisivijo profesorių ir prašė mano reikalo nekelti profesorių taryboje. Profesorius Palubinskas, minėtų draugų įkalbėtas, pasižadėjo mano rašto iš kišenės nekelti tol, kol kitas profesorius neiškeis taryboje mano bylos. Vadinasi, pavojus laikinai išvengtas, bet buvau paliktas vis ant to paties siūlo kaboti. Tas siūlas dar suplonėjo dėl to, kad prie trečiojo skundėjo prisidės ne vienas, bet du. Po kojomis dirva seminarijoje dar susilpnėjo. Bet gyvenau, kaip gyvenęs.

Tik kažkurią dieną neatsimenu kuris lietuvių kunigų man pastatė klausimą, ar ne laikas man pasirinkti rezervinę vietą bet kurioje kitoje mokykloje, nes pagal lietuvių kunigų nuomonę seminarija jau nėra mano. Tą ar kitą dieną ją reikės palikti. Jie nenorėjo, kad vėl grįžčiau prie mokytojo darbo, kaip ir aš pats maniau, nes kitos išeities aš neįstengiau sugalvoti. Sutikau. Man buvo paaiškinta, kad, pabaičiusiam filosofijos kursą, galima įstoti į bet kuri užsienių

universitetą tikruoju studentu. Pasirinkau Luveno universitetą, bet sutikau stoti ir į bet kurį kitą mano prietelių parinktą universitetą ir pareiškiau norą studijuoti mediciną.

Luvenas metų pabaigoje atsiuntė teigiamą atsakymą ir pareikalavo pristatyti reikiamus dokumentus.

Sutarėm: Luveno universitetą laikyti atsargoje, o seminarijoje pasilikti tol, kol mane joje laiks.

Metai pasibaigė laimingai. Iš seminarijos išvažiavau klieriku. Tik tų visų audrelių rezultatas — mano mokslo pažymių suliesėjimas, ypač tų dalykų, kuriuos dėstė lenkai profesoriai. Mano išmanymu, pažymiai turėjo pariebėti, nes, kabodamas ant siūlo, kiek daugiau darbo pridėjau prie studijų. Egzaminai vyko lengvai, nes niekad ir niekur egzaminų nelaikiau savo priešu ir nereikalingu dalyku. Pasirengimai egzaminams duodavo progos geriau pagilinti ir suprasti rengiamus egzaminams objektus.

Nepaisydamas visų pavojų ir išgyvenimų, nemečiau minties ir svajos baigti aukštąjį mokslą, todėl ir per atostogas pradėjau rimtai mokytis prancūzų kalbos. Daugiausia mane traukė, nežinia kodėl, Luveno universitetas, kur be prancūzų kalbos studijos būtų buvę neįmanomos.

Per šias atostogas jau nesileidau nė į ilgesnes ekskursijas, nė žodžių meškerioti, nors šitas darbas mane vis traukė. Mano nestipri sveikata viso ketvirto kurso metu ir atostogose laikėsi visai patenkinamai.

Plutiškėse susipažinau su vienu ūkininku, pavarde Gustaičiu, bene Jestrakio kaimo. Įdomus žmogus ir savo išvaizda ir ypač sielos savybėmis: aukštas, liesas, ilgais žemyn nusvirusiais, lyg Zaparožės kazoko, ūsais, daug kalbą, tuo pačiu monotonišku balsu, žmogus matęs sviesto, buvęs Amerikoje ir nemaža vargo pakėlęs. Įdomu, kad, susitikęs su žmogum, niekad nekalbėjo dienos reikalais, apie orą, apie pasisekimus ar nepasisekimus, bet tuoj savo pašnekesiais žmogų nukeldavo ar į vabzdžių pasaulį, ar į žaliąją pievelę — augalus, ar pagaliau į dangaus aukštybes. Mane jis pirmiausia patraukė savo išore. Kai išsikalbėjom vieną kitą kartą, pasidarėm neatskirami draugai. Po pamaldų arba papietavus aš

jį lydėdavau jo gyvenamos vietos link, bet mūsų kelionė dažniausiai baigdavosi ties pirma pievele. Ten sugulus, man tik tekdavo klausyti ir spėti užrašinėti to žmogaus su savimi nešiotą lobyną. Gustaitis nėjęs jokių mokslų, kalbą tik lietuviškai ir kiek angliškai, bet koks jo žinojimas dangaus žvaigždynų, augalų ir gyvulių pasaulio! Svarbiausia, kad jis kiekvieną paliestą daiktą lietuviškais vardais vadino. Ir mokėjo su tokiu susižavėjimu kalbėti apie kiekvieną paliestą Dievo kūrinį, su koku Vaižgantas beįstengė nupiešti savo gamtos vaizduose širšę. Kai sulaukdavom vakaro, kada būdavo tyras žvaigždėtas dangus, jis mane išvedžiodavo po visus žvaigždynus nuo žvaigždės iki žvaigždės, nupasakodamas, kaip pagal žvaigždes galima nustatyti laiką, kaip jomis vadovautis kelionėje kaip kelrodžiu. Vėl nuostabu, kad visus tuos dangaus kūnus jis vadindavo lietuviškais vardais — nenukaltais ir naujai nepramanytais, bet tais, kuriais vadino tėvai ir protėviai, nes tik iš jų galėjo jis tą išmintį pasiekti. Jo pasakojimai būdavo toki įdomūs, kad net užrašinėti nevykdavo, nes bijodavau praleisti kokį nors jo žodį. Jis man buvo savotiškas profesorius, o toji Plutiškių giraitės pievelė buvo lyg universitetinė aulė.

Gaila, kad tik šias atostogas man teko leisti su Gustaičiu. Dar labiau gaila, kad vėliau jo neteko man visą savo gyvenimą sutikti. Jis pasiskubino palikti šią varganą žemelę. Nepriklausomoj Lietuvoj jis daug lobio būtų suteikęs lietuvių kalbos tyrinėtojams ir terminų kūrėjams.

Gustaitis buvo Dr. P. Karvelio kaimynas. Karvelis jį atsimena, bet, suprantama, nėra paveldėjęs to, ką Gustaitis turėjo. Vėlesniais laikais iš Dr. Karvelio apie Gustaitį nedaug sužinojau.

Neturėdamas savo arklių, dažniausiai turėdavau vykti į seminariją kartu su Putinu Mykolaičiu. Jis buvo mano kaimynas iš gretimos Gudelių parapijos. Jo tėvas — vidutinis ūkininkas, gražiai aptvarkęs ūkį, gražioje vietoje, sąžiningas, darbštus, pasišventęs savo šeimai ir ūkiui žmogus. Jo motina, — ypatingai jautrios sielos moteris, — sudarė lyg Putino namų gyvenimo foną. Pats Putinas — sausas, tylus, vienu

petimi nerdavo pirmyn, nedrąsus net profesorium tapęs, buvo geras kolega, nors ir jaunesnis. Po šių atostogų jis nugabeno į Seinus mane ir Igną Česaitį. Putinas tuo metu jau buvo poetas. Jau visi žinojo, kad tas vyras išeis į žymius Lietuvos žmones. Jau būdavo mūsų slaptoje draugijoje diskutuojamas paties Putino iškeltas klausimas, ar kunigas gali būti geras poetas. Tas klausimas ar ne paties Putino buvo iškeltas ir Nepriklausomos Lietuvos spaudoje. Išskyrus Putiną ir jau minėtą Juozą Avižienių, mes visi draugijos nariai į pastatytą klausimą duodavom teigiamą atsakymą. Kitokios nuomonės buvo Putinas ir Avižienius. Dar kalbama, metais tas klausimas naujai buvo diskutuojamas, nes Putinas Mykolaitis buvo aiškiai pastatęs klausimą: „Nenoriu užkasti savo talento. Noriu būti poetas, o kadangi kunigystė būti poetu yra kliūtis, tad iš seminarijos turėsiu ištoti“.

Matydami, kad mūsų argumentai Putino neįtikins, ne tik daugiau neprieštaravom, bet pažadėjom, baigę seminariją ir tapę kunigais, jam ir Avižieniui sudėti stipendijas. Mykolaitis ir Avižienius už mane buvo keliais mokslo metais jaunesni.

Penktasis kursas seminarijos gyvenime nieku nesiskyrė nuo praėjusių metų. Tos pačios gerovės ir negerovės, tos pačios kovos ir siekiai, tas pats darbas ir nuotaikos. Apie mane lyg būta užmiršta. Nė Palubinskas, nė kuris kitas jokių skundų į profesorių tarybą nebuvo įnešęs. Visas darbas ėjo normaliai.

Šiuo metu buvau pabaigęs žmonių knygynui vieną knygėlę apie tautines lietuvių pareigas. Buvo paliesti lietuvių santykiai su lenkais. Tas rankraštis pakliuvo Jalbžykovskiui į rankas tada, kai visai buvo parengtas redakcijai. Maniau, kad tai bus naujoji ir paskutinioji audrelė. Tuo metu buvau skokinamosios ir taupomosios kasos pirmininkas. Dirbdamas nelegalų darbą, neapsižiūrėdavau, kokių būdu išvengti atsiradusio pavojaus. Baigdamas taisyti, kasos spintelę laikiau atidarytą, kad, kambario durimis sugirgždėjus, kasoje spėčiau paslėpti rankraštį.

Turėjom du viršininkus: regensą ir viceregensą. Kai regensas Blažys eidavo koridorium, mes girdėdavom iš tolo:

kaustytu batu jis kirsdavo į grindis kaip kareivis, todėl, lankydamas klierikų kambarius, viską rasdavo tvarkoje.

Viceregentas Jalbžkovskis eidavo kaip katė: jokio šlamėjimo, net duris sugebėdavo atidaryti be jokio girgždėjimo, todėl kiekvienas klierikų vizitavimas jam duodavo tokio arba kitokio laimikio. Taigi, ir tą dieną Jalbžkovskis, didžiosios tylos metu negirdėtas ir nepastebėtas, įžygiavo į kambarį, kuriame aš gyvenau su minėtu Pėstininku, ir abudu pagavo in flagranti: Pėstininkas, kaip aistringas muzikas, pasidėjęs ant stalo gaidas, o smuiką laikydamas po stalu, pirštu skambino kažkokią melodiją. Suprantama, atėjus viršininkui ir atsistojus, smuikas atsidūrė ant stalo — negi mesi po stalu. Savo knygelę aš suskubau įkišti į atidarytą spintelę, bet, aišku, matant Jalbžkovskiui. Jis nieko nesakęs pats iš spintelės pasiėmė rankraštį, ir jo daugiau nemačiau, nors išvykdamas iš seminarijos prašiau tą rankraštį grąžinti. Viskas pasibaigė geruoju. Spėju, kad jis to rankraščio visai neskaitė, turėjo daug darbų ir nemėgo ilgai kambaryje sėdėti. Jis buvo eiklių kojų žmogus.

Tai vienintelis mano nuotykis penktame kurse. Mokslas vyko visai patenkinamai. Dirbau atsidėjęs, nes ėjom rimčiausius objektus, būtent, tą kursą, be kurio kunigas negali būti kunigu. Tuo pat metu audžiau planą, koku būdu išsprukti iš seminarijos į aukštąją mokyklą. Supratau, kad po trečio ir ketvirto kurso įvykių aukštosios mokyklos slenkstis labai paūgėjo, ir žinojau, kad jis peržengti nebus lengva, bet savo siekimų neatsižadėjau. Lygiai taip tuo pačiu klausimu galvojo ir lietuviai kunigai, kurie buvo nusistatę mane tokiu ar kitokiu būdu išleisti į aukštuosius mokslus. Seinų lietuviai kunigai tada buvo sudarę savųjų tarpe komitetą, suprantama, slaptą, kurio uždavinys buvo šelpiti gabesnius klierikus ir padėti jiems išeiti aukštąjį mokslą. Tuos klierikus pasirinkdavo pats komitetas. Tais metais toks kandidatas buvau aš. Kelis kartus mane sutikę, kunigas, vėliau Telšių vyskupas, J. Staugaitis, kun. Vailokaitis, kun. Grajauskas ir kt., klausdavo, kur norėčiau studijuoti, ką studijuoti, ir jie patys savo pažiūras man dėstė. Visų buvo vienas patarimas:

“Mėgink, prašyk, mes tau padėsime”. Artinantis atostogoms, sukaupęs visus turimus argumentus, išgygiau į viceregenso Jalbžkovskio butą. Jalbžkovskis kiekvieną priimdavo mandagiai, su šypsena, pasodindavo į minkštą fotelį ir kantariai, net ir ilgesnio dėstymo, išklausydavo. Mano prašymas buvo trumpas: “Prašau leisti studijuoti aukštuosius mokslus.” Neargumentavau, ir jis manęs jokių argumentų neklausė. Atvirkščiai, jis man pradėjo argumentuoti. “Matai, domine, esi nestiprios sveikatos ir jau pagyvenęs (tada buvau 28 metų), parapijos darbui esi pasirengęs. Aukštasis mokslas prie to daug neprisidės, o gal ir sveikatos likučius atims. Aš nepatariu tau aukštųjų mokslų siekti.”

Nieko nelaimėjęs, išėjau. Antroji instancija buvo seminarijos regensas. Po kelių dienų, kiek atvėsęs nuo pirmo nepasisekimo, nuėjau pas regensą. Nustebau jo pasiūlymu atsistėti. Klierikų jis niekada nesodindavo. Pirmasis pradėjo kalbėti jis. Vadinasi, Jalbžkovskis jam buvo visa atraportavęs! Bet jis nepradėjo nuo “Ne”. Atvirkščiai, pradėjo kalbėti taip, kad atrodė, jog buvo palinkęs mano prašymą patenkinti. Paklausė, ką noriu studijuoti. Atsakius, kad teologiją, man pritarė. Paklaustas, kur noriu studijuoti, paprašiau jo patarimo. Jis man patarė užsienių universitetą ir visai vykusiai argumentavo. Po to klausė, ar turiu pinigų studijoms. Atsakiau — ne, bet turiu vilties sulaukti iš gerų žmonių paramos. Vėl visai nuoširdžiai jis man patarė iš anksto apsirūpinti paramos šaltiniais. Taip draugiškai pasikalbėjus, atsakymo man nedavė. Jis pasiliko sau laiko apsigalvoti, o man liepė ateiti po kelių dienų.

Regenso kambarys būdavo taip tirštai prirūkytas, jog, išeinant iš jo siauro ir ilgo darbo kambario, reikėdavo gerai akis įtempti, kad pataikytum surasti išėjimą. Vėl nustebau: regensas, pakilęs nuo kėdės, palydėjo mane iki durų. Dviguba garbė, bet bijojau, kad ta garbė nepakenktų mano tikslui. Taip ir atsitiko. Nuėjus pasiteirauti rezultatų, jis man nepatarė bent šiais metais vykti kur nors studijuoti. Jo argumentai buvo toki: pirmiausia — pats vyskupas neparodė man palankumo, antra, aukštosioms mokykloms kandidatai

jau psiskirti, ir aš esąs pasivėlinęs. Liepė nenusiminti, nes, seminariją baigęs, galėsiu mėginti išvažiuoti su vyskupo leidimu. Pavydžiu nurodė save: jis taip pat išvyko tęsti aukštojo mokslo iš parapijos, taigi jau būdamas kunigas.

Vadinasi, pralaimėta ir antroje instancijoje. Antrojoje instancijoje buvo užsiminta, kad mano norams ir vyskupas nerodąs palankumo. Pasiliko ši trečioji instancija — pats vyskupas. Pasiiekti vyskupą reikia to ar kito leidimo. Ar jį gausiu? Galima su vyskupu sueiti ir be leidimo, nes jis kasdien po kelias valandas praleisdavo seminarijos sode. Bet ar būtų taktiška, nepasiklausus regenso, kalbėtis su vyskupu? Šitie visi klausimai vargino mano galvą. Pagaliau pasiklausiau savo globėjų ir prietelių. Jie atsakė trumpai ir aiškiai: “Nesiklausk, eik ir prašyk”. Tada nuėjau į tą sodo kampą, kuriame vyskupas sėdėdavo ir į kurį nevaikščiudavo klierikai, kad nesudrumstų ramybės.

Vyskupui kaip ir Jalbžykovskiui trumpai ir aiškiai pareiškiau: “Atėjau prašyti leidimo išvykti į aukštąją mokyklą”. Nustebau ir nudžiugau. Neklausęs, ar kalbėjau su savo seminarijos vadovybe, kur noriu ir ką noriu studijuoti, atsakė trumpai: “Dobza” — gerai. “Važiuok, laiminu”. Paklausiau, į kur patartų važiuoti. Vėl atsakė: pagal savo skonį. Atsisveikindamas vyskupas liepė pasakyti Jalbžykovskiui, kad visa padarytų kas reikalinga man persikelti į aukštąją mokyklą. Netikėtas laimėjimas! Aš ir dabar manau, kad vyskupas šitam klausimui buvo parengtas kunigo Grajausko. Tiesa, galėjo ir be to parengimo apsieiti, nes vyskupas nekartą parodydavo savo savarankiškumo, sprendžiant net klierikų klausimus.

Atsisveikinęs su vyskupu ir nieko nelaukdamas, kaip laimėtojas, nuėjau pas Jalbžykovskį. Nuėjęs pranešiau jam tai, ką vyskupas buvo įsakęs. Jalbžykovskis šyptelėjo savo kreivu, jam labai charakteringu, šypsniu. Jis taip pat atsakė vienu žodžiu: “Dobza”. Jis čia pat ir atsisveikino. Išėjau kiek neramus ir prisibijodamas, kad iš to “dobza” neišeitų “nedobza”. Ta mano baimė turėjo pagrindo, nes Jalbžykovskis nelengvai pasiduodavo pralaimėjimams.

Laimingai baigusius egzaminus, vadinasi, pabaigusius penkis kursus ir perėjusius į šeštą — paskutinį teologinį kursą, išleisdavo aukštųjų mokslų studijuoti. Tada reikėdavo nueiti pas Jalbžykovskį susitarti dėl atsisveikinimo su seminarija ir gauti visa to, kas reikalinga nusivežti iš seminarijos į naują mokyklą. Kadangi vyskupas, pasikalbėjęs sode, pažadėjo mane išventinti į kunigus, kad išvažiuavęs galėčiau Šventų Mišių stipendijomis kiek pelnytis sau pragyvenimui, nuėjau pasitarti pas Jalbžykovskį dėl šventinimo laiko ir tvarkos. Vėl atsakymas buvo trumpas: “Dobza”. Mane gerokai nustebino jo pastatyta sąlyga: prieš išvykdamas į aukštąją mokyklą, turėsiu išlaikyti egzaminus iš šeštojo kurso. Tai buvo man pirmam pritaikytas toks jo reikalavimas. Niekam tokių egzaminų iki šiol neskirdavo. Apsiėmiau ir ištesėjau: per du atostogų mėnesius išėjau šešto kurso programą.

Atostogas praleidau Kaimelyje ant Nemuno kranto, netoli Jurbarko. Trumpinau naktis, ilginau dienas, norėdamas laimėti ir neduoti progos pasityčioti tiems, kurie man įvairias kliūtis pynė.

Žadėjo atostogų pabaigoje mane iššaukti. Atėjo toji atostogų pabaiga. Tyla ir ramybė. Jokio kvietimo. Širdis nerimsta. Klebonas kunigas Katilius taip pat pradeda čia įžiūrėti kažkokią Jalbžykovskio intrygą.

Vieną popietį paštininkas iš Jurbarko atneša telegramą: “Skubiai vyk. Reikalas rimtas. Grabauskas.” Vadinasi, kviečia ne Jalbžykovskis, bet rusų kalbos mokytojas. Buvo aišku, kad Katiliaus ispėta, jog kažkas suregsta prieš mano planus.

Nuvykęs kreipiuosi į Grabauską. Tas iškvieta du kunigus, kurių pavardžių dabar neatsimenu, ir paaiškėjo štai kas: lenkai stipendininkai, kurie buvo numatyti aukštosioms studijoms, jau baigia rekolekcijas kunigystės šventimams. O aš? Man buvo atsakyta, kad šiais metais išvažiuoti negalėsiu. Patariamasi einu pas Jalbžykovskį. “Ko, domine, atvykai?” buvo pirmas jo pasisveikinimas. “Tamstos pradėto reikalo baigti,” atsakiau. Vėl jis pradeda savo seną argumentą: “Esi silpnos sveikatos, esi pagyvenęs. Pabaigęs seminariją, padirbėk kelis metus parapijoje, tuomet galėsi ir į užsienius va-

žiuoti". Man pastebėjus, kad po darbo parapijoje nepajaunėsiu, užargumentavo vyskupo argumentu — ekscelencija pakeitęs savo nuomonę.

Nekapituliuoju ir einu pas regensą. Regensas, lyg susitaręs su Jalbžykovskiui, kartoja tą patį. Prašau leisti man pačiam nueiti pas vyskupą. Jis atkalbinėja, bet be ypatingo griežtumo. Įsidrąsinęs pareiškiu savo netikėjimą: vyskupas savo duoto žodžio nepakeitė. Regensas leidimo neduoda, bet pažada pats tuoj nueiti pas vyskupą. Man liepia palaukti prie katedros.

Netrukus sugrįžta. Visuomet giedras jo veidas dabar kiek ūkanotas. Spėjau, kad nieko gera tas nelemia. Regensas, lyg nepatenkintas, lyg pyktelėjęs, net nestabtelėjęs prie manęs, praeidamas meta: "Renkis, ponas, šventimams. Po trijų dienų būsi šventinamas į subdiakonus".

Laimėta aiškiai. Nuėjau į savo kambarėlį laukti, kas bus toliau. Netrukus ateina Jalbžykovskis. Jau, nieko nekalbėdamas apie tariamą vyskupo nuomonės keitimą, atneša rekolekcijų tvarką ir nusako, kur turėsiu maitintis.

Rekolekcijas atsilaukiau vienas, nes lenkai, turėję išvykti aukštųjų mokslų studijuoti, nebuvo užmiršti pašaukti laiku ir jau buvo ne tik rekolekcijas atsilaukę, bet ir kunigystės šventimus gavę. Vyskupas Karosas buvo pasirinkęs savo privačioje koplyčioje man suteikti šventimus, bet kokius teiks, nežinojau. Po trijų dienų rekolekcijų nuvykau į paskirtą vietą vyskupo rūmuose. Ten man buvo pranešta, kad būsią suteikti tik subdiakono šventimai, o po to, turėsiu greit vykti į Akademiją, nes jau esu pavėlavęs ir Akademijoje mokslas jau prasidėjęs. Mano prašymui duoti visus šventimus su kunigyste imtinai, kaip buvo pradžioje pažadėta, nebuvo patenkinti.

Šitaip aplinkybėms susidėjus, atsidūriau gana keblioje padėtyje. Leidimas tolimesnėm studijom yra gautas, bet nėra kuo svetur pragyventi. Sužinoję Seinų lietuviai kunigai šiuo reikalu taip pat susirūpino. Patys jie nieko nelaimėję, prašė prel. Antanavičių mane užtarti, bet ir Antanavičiaus padaryti žygiai pas vyskupą Karosą jokių vaisių nedavė.

Dėl šitokių priežasčių pasirinkau Petrapilio Dvasinę Akademiją, kuri manęs netraukė, bet kurioje buvo lengvesnis pragyvenimas, negu užsieniuose. Tai įvyko 1913 metais, pasibaigus vasaros atostogoms.

Atsisveikinęs su savo artimais prieteliais, seminarijos profesoriais ir vadovais, išvažiavau iš Seinų. Penki meteliai išgyventa seminarijos rūmuose! Gyventa ne kaip paprasto jauno nesubrendusio mokinuko, bet kaip subrendusio, sąmoningai į gyvenimą žiūrinčio, žmogaus. Jokia mokykla savo vidinė organizacija neduoda tiek sąlygų studijuoti ir lavintis, kiek duoda kunigų seminarija. Sėmiausi tų seminarijos teikiamų gėrybių pilnomis rieškučiomis. Ir palikau netuščiomis: ištekaliai, kuriais esu joje apsirūpinęs, mane aprūpino ilgiems mano gyvenimo laikams. Nebuvo mano tada galvota, kad, baigus mokslą, teks dirbti politinį darbą, bet tas naujai man pavestas, ne savo noru pasirinktas, darbas dirbti politikos srityje rado labai daug paramos mano išsineštame iš seminarijos dvasiniame lobyne.

Per tuos penkerius seminarijos metelius praleidau ir tamsių, ir šviesių dienų, bet seminarijos laikus visada prisime nu šviesiai. Esu dėkingas visiems tiems, kurie profesoriaudami savo pastangomis man padėjo tuo lobiu apsirūpinti. Absoliučiai blogų žmonių seminarijos vadovybėje ir profesūroje nepastebėjau. Būčiau šališkas ir neteisingas, jei bet kurį profesorių ar administratorių tokiu norėčiau pavadinti. Kaip ir visur gyvenime, taip ir seminarijoje buvo žmonių su stipresniais ar silpnesniais šešėliais. Tokių buvo ir lietuvių, ir lenkų tarpe. Daugiausia čia teko minėti viceregensą Romualdą Jalbžkovskį, vėlyvesniąjį Vilniaus arkivyskupą. Dažniau jį painiojau dėl to, kad ir jis dėl savo pareigų kaip viceregensas dažniau painiojosi klierikų gyvenime, o kadangi minėjau dažniausiai jo neigiamybes, tad gali kai kam kilti klausimas, ar Jalbžkovskis iš viso buvo tamsi asmenybė. Teigiama, kad taip pastatytą klausimą negalėčiau atsakyti. Jalbžkovskis kaip asmuo buvo įdomus žmogus: uolus kunigas, atitrukdamas lankydavo bažnyčią, jos darbui skirdavo daug laiko, klausydamas išpažinčių ir sakydamas pamokslus. Bu—

vo visuomenininkas ir Seinuose vadovavo keliom lenkiškom organizacijom. Seminarijoje prisiimdavo pareigų daugiau, negu jo jėgos pakeldavo. Spėju, kad visa tai darė iš geros valios, nors viskas baigdavosi tuo, kad, negalėdamas gerai atlikti savo pasiimtųjų pareigų, tapo menkavertis profesorius. Jo būdo perprasti nepavyko. Buvo šviesaus nusiteikimo, nusišypsodavo, bet klierikams, ypač jo nemėgiamiems, buvo kietas ir neatlaidus. Jo kaip auklėtojo ir administratoriaus metodai mano galvoje pateisinimo nesuranda. Dėl jų jis buvo nemėgiamas nė lietuvių, nė lenkų klierikų. Nors lenkai prieš jį ir lenkdavo galvas, bet tik dėl jo lenkiškumo ir beatodairio lenkų palaikymo. Tas jo beatodairinis lenkiškumas, kurį, neperdėjus, galima pavadinti fanatizmu, tas jo užsikirtęs antilietuviškumas ir kelia klausimą, ar Jalbžykovskis nebuvo juodoji asmenybė. Seminarijoj daug jis pakenkė kai kuriems klierikams, daug užnuodijo atmosferos, o dar daugiau blogo padarė lietuviams, kai buvo Vilniaus arkivyskupas. Jo žinioj esamų parapijų lietuviai prieš jį sukėlė reakciją. Nemaža nuo jo teko nukentėti ir Arkivyskupui M. Reiniui. Tik reiniškas būdas ir jo krikščioniškos tobulybės leido visą tą naštą pakelti net be didesnio nusiskundimo. Kaip vyskupijos administratorius jis parodė daug uolumo ir susirūpinimo savo vykupijos gerove, nepaisydamas to, kad jo sveikata po sunkios vėžio operacijos buvo gerokai pakirsta. Daug dirbo atsidėjęs, net eilę knygų Vilniuje buvo parašęs. Skyrė daug laiko vizitacijoms, viešoms ir privačioms. Jo lenkiškoji veikla fanatiškoje antilietuviškoje Vilniaus visuomenėje kėlė entuziazmo, bet jo metodai pasiliko toki pat, kaip ir seminarijoje, todėl jis net pačių lenkų nebuvo mėgiamas tiek, kiek turėtų būti mėgiamas dėl jo nuopelnų lenkybei. Galutinoj išvadoj turėčiau pasakyti, kad bent aš nelaikyčiau Jalbžykovskio juoda asmenybe, nors jam simpatijų nejaučiau per visą savo gyvenimą Seinų kunigų seminarijoje, nejaučiau ir dabar ir niekad nenorėjau su juo susitikti. Net tada, kada jis buvo Vilniaus arkivyskupas, aš jam nedariau vizito. Per sunkūs atsiminimai. Be to, nenorėjau jais užtemdyti ir taip nelengvą jo gyvenimo valandą. Jo vertę geriau nustatys Viešpačių Viešpats.

PETRAPILIO DVASINĖ AKADEMIJA

Šiaurės Rusija ir bendrai Rusija manęs netraukė. Vykau į ją studijuoti tik žinomoms gyvenimo aplinkybėms susidėjus : ten lengviau pragyventi ir mokslas pasiekti.

Iš Seinų kelioms dienoms pasukau namo savo reikalų sutvarkyti. Po to ilgai nelaukdamas išvykau į Petrapilį, kur kieta ir kampuota ranka valdė didelį Rusijos pasaulį. Tai Romanovų giminės caro ranka. Ligšiol ne tik Rusijos sostinėje, bet ir bendrai Rusijoje neteko būti, todėl važiuodamas stebėjau ir gamtą, ir gyvenamas vietas, ir žmones. Visa darė skurdų įspūdį. Anais laikais ir mes lietuviai savo išorine gyvenamos vietos ir žmonių išvaizda negalėjom niekam imponuoti, vis dėlto mes, nors ir okupuotas ir visaip išnaudojamas kraštas, dar žymiai aukščiau stovėjome už okupanto kraštą. Tokį įspūdį susidariau važiuodamas nuo Gardino iki Petrapilio. Keistą įspūdį sudarė ir pats Petrapilis. Kieta Petro Didžiojo, Petrapilio įkūrėjo, ranka paliko pėdsakus visoje sostinėje. Petrapilis — kareivinių miestas. Kareivinis stilius — Petrapilio stilius. Bet ne tas man rūpėjo. Petrapilį išstudijavau ir pažinau per ketverius metus. Daug kuo savo įspūdžio nepakeičiau, nors reikia pripažinti, kad ir cariškame Petrapilyje buvo daug dėmesio vertų dalykų: ir meno, ir grožio, ir mokslo ir istorinių liekanų.

Nuo pat Gardino iki Petrapilio man teko važiuoti su vienu vokiečiu akademiku, kuris vyko iš savo tėvynės į Rusiją duonos ieškoti. Nustebau, bet savo nustebimo jam nerodžiau: iš kultūringos ir visame pasaulyje savo kultūra ir turtais žinomos Vokietijos vyksta į tamsią, nuskurdusią, kasmet badaujančią Rusiją duonos ieškoti! Man buvo keista, o tačiau jis važiavo su dideliu optimizmu ir viltimi tapti kuone Rusijos ministeriu. Prie caro rūmų vokiečiai dažnai lengviau prieidavo, negu patys rusai. Petrapily išsiskyrėm. Jis nuėjo savo keliais, o aš nuvykau savaisiais. Ar jo viltys išsipildė, nežinau. Žinau tik, kad aš savo tikslą vargais negalais esu pasiekęs.

Vosyliaus saloje, pirmoje linijoje ant Nevos kranto, prie Tučkovo tilto galo stovėjo gana didingi, bet nemažiau ir niūrūs, Imperatoriškosios Dvasinės Akademijos rūmai. Taip ji buvo ir oficialiai pavadinta: Imperatoriškoji. Kodėl? Įstai-gų mokslo ir nemokslo, su tokiu titulu buvo nemaža, bet Dvasinė Akademia turėjo ir daugiau titulų į tą reikšmingą Rusijoj vardą. Kalbamoji akademia buvo liūdnas likviduoto Vilniaus universiteto likutis. Carai, norėdami padaryti Lietuvą ir tamsią, ir juodą, panaikino joje paskutinę aukštąją mokyklą. Lietuva nustojo to šaltinio, kuris teikė jai šviesių patriotiškai nusiteikusių vadų ir dvasinės atramos. Didžiulį ir labai vertingą knygyną padalino: žymią dalį knygų gavo Kijevo universitetas, nemažą Petrapilio universitetas, ir nemaža knygų, daugiausia pritaikytų teologinei mokyklai, gavo pati Akademia.

Vertinga buvo Akademijos biblioteka. Pirmiausia krisdavo į akis didelis ir brangus, ar ne Žygimanto, Lietuvos ir Lenkijos karaliaus puikiai įrištas didelis rinkinys graikų kalba. Buvo labai turtingas skyrius įvairių talmudinių knygų hebrajų kalba. Buvo ir Švento Rašto knygų. Tarp kitko, buvo garsus, rodos, Amsterdamo talmudas, kuriame nebuvo išleistų vietų. Prof. kunigas Pranaitis, žymus hebraistas, profesoraudamas Akademijoje, savo talmudistinėm studijom dar naudojo minėtą talmudą. Įdomu — tas talmudas būdavo laikomas geležinėj spintoj su kitais unikatais, kurių tarpe bu-

vo Chilinskio lietuviškas protestantų biblijos vienas tomas, ir dar eilė kitų svarbių lietuviškų unikatų. Vieną spintos raktą turėjo profesorius, kurio žinioje buvo biblioteka, o kitą vyresnysis bibliotekininkas studentas. Kilus Beilio bylai ir pakvietus į ją ekspertu buvusį Akademijos profesorių kun. Pranaitį, šis atvyko į Akademiją pasirinkti reikiamos medžiagos ir minėto talmudo, nors ir geležinėje spintoje saugoto, nerado. Suinteresuotieji mokėjo ir pro rakto skylutę jį išvilioti. Tiesa, Pranaitis tekstą atstatė iš kitų jam gerai žinomų talmudistinių knygų, bet Amsterdamo talmudas neatsirado.

Nikalojus I, Vilniaus universiteto likvidatorius, norėdamas apraminti savo sąžinę ir nesukelti triukšmo Vakarų Europoje, nusitarė Petrapilyje įsteigti bent aukštąją katalikams dvasinių mokslų mokyklą. Imperatorius į jos steigimą, kaip pasakojama, idėjęs visą savo širdį: pats taisęs architektų pagamintą planą, pats kasdien atvykdamas pasižiūrėti jos statybos darbų, duodamęs nurodymų ir pastabų statybos vedėjams, pats dalyvavęs jos vidaus įrengime, žodžiu, Nikalojaus I pėdsakų toje Akademijoje, į kurią buvau nuvykęs studijuoti, buvo labai daug. Pats pastato vidaus įrengimas nebuvo imperatoriškas: nuo žiemos imperatoriaus rūmų, kuriuos buvau pažinęs neblogai (carui negyvenant, buvo leidžiama juos lankyti), skyrėsi kaip dangus nuo žemės. Akademijos vidus buvo įrengtas kareiviniškai: dideli bendri miegamieji, bendri ir darbo kambariai. Imperatorius, rūpindamasis kiekviena pastato smulkmena, nepasirūpino apdovanoti tokią mokyklą reikiamais kapitalais, nors iš Lietuvos nemaža turtų buvo išvežęs į Rusiją. Akademija buvo neturtinga mokykla, net neįstengdavo apsirūpinti naujomis knygomis. Prireikus tuo ar kitu klausimu naujesnės literatūros, tekdavo eiti į imperatorišką viešąją biblioteką, kuri savo turtingumu konkuravo su Paryžiaus Nacionaline Biblioteka ir su Londono Britų Muziejum. Ne tik bibliotekos požiūriu buvo badas: dėl Akademijos neturtingumo ir maitintis teko gana kukliai, nors gal kiek geriau, negu tais laikais Seinų kunigų seminarijoje.

Lovos taip pat buvo toli gražu ne imperatoriškos: ir

matracai, ir pagalvės buvo prigrūstos ašutų, kurie per ilgesnį laiką pasidarė lentos kietumo. Tas kietumas net po seminarijos gyvenimo buvo sunkiai priprantamas dalykas, ir todėl man teko išgyventi visą eilę nemigos naktų. Po galva pakištas paltas atrodė mielesnis už pūkinę pagalvę, bet kai kelerius metus teko tokioje lovoje išgulėti, tai atostogų metu plunksnų pagalvė buvo sunkiai pakeliama — minkštumas miegą nuvaikydavo. Neimperatorišškai atrodė ir išleidimas iš akių bet kokių studentams patogumų. Pvz., pasivaikščiojimo vieta buvo tik siauras žemės ruoželis su viena kita dešimtimi medžių. Čia tekdavo laisvalaikio metu ir savo suvargusius sąnarius pamiklinti, ir nusilpusius plaučius kad ir suodinu Petrapilio oru atgaivinti.

Tik kartą per savaitę eidavome visi uniformuoti kur nors į užmiestį pasivaikščioti. Tas mūsų, kaip gandrų, išrikiuotą per sostinę žygį atkreipdavo visų, ypač Petrapilio vežikų, dėmesį. Iškalbingi vežikai surasdavo mums žodžių pakalbinti ir prajuokinti, bet, reikia pasakyti, jie niekad mūsų neįžeisdavo. Mes jiems buvome jėzuitai. Jie net generolą mūsų tarpe surado. Toji vežikų skiriama generolo garbė teko mūsų tautiečiui kan. prof. Meškauskui. Įdomus dalykas, kad mus ne tik vežikai, bet ir vienas kitas inteligentas laikė jėzuitais. Kai vieną kartą ekskursijoje po Nevą mane vienas pulkininkas paklausė, ar mano kolegos yra jėzuitai, aš į jo klausimą atsakiau taip pat klausimu: ar rusų imperatorius jėzuitams leido laisvai vaikščioti po rusų žemę? Išgirdau atsakymą: “Nežinau, nors esu teisininkas”. Nuraminau tą teisininką: mes nesame jėzuitai, esame imperatoriškos akademijos studentai. Patenkintas teisininkas nurimo. Imperatoriškosios terminą panašiose situacijoje mes visi dažnai naudodavom, ypač susidūrę su policija, kuriai tas žodis visada turėdavo magiškos reikšmės. Gal dėl to Akademijos vadovybė ir ant studentų mokslo knygielių buvo išspausdinusi tą magišką žodį: Imperatoriškoji.

Tautiniu sąstatu Petrapilio Akademija buvo labai marga. Vyravo lenkai. Antrą po lenkų vietą užėmė lietuviai. Buvo nemažas skaičius gudų, latvių, vokiečių ir po vieną kitą ki-

tų tautybių. Dėl savo dominuojančio skaičiaus ir gal dėl praeities lenkai ir Petrapilio Akademiją laikė ucelnia polska, bet jiems šitą poziciją apginti ir išlaikyti buvo sunkiau, negu Seinų kunigų seminarijoje. Lenkų buvo daugiau, negu lietuvių, bet mano laikais Akademijos studentų daugumos jie nesudarė. Su lenkais į koaliciją nėjo nė vienos tautybės studentai, o tuo tarpu su lietuviais eidavo visi net be jokių susitarimų. Nepasakyčiau, kad tik iš meilės jie prie lietuvių glaudėsi. Su lenkais jie nesidėjo tik dėl to, kad jų tautiniai interesai nebuvo galima suderinti su lenkų siekais.

Ir čia, kaip ir seminarijoj, mūsų gyvenimo politikos plotai buvo nedideli, bet nė vienos tautybės studentai be kovos ir tų mažų šešmargėlių nenorėdavo užleisti lenkams. Be to, žinojo iš praktikos, kad į jų šešmargius lietuviai pretenzijų neturi. Ligi karo su lenkais dar buvo sunkiau susidoroti, bet karo metu į Akademiją susirinko daugiau lietuvių, ypač iš Seinų vyskupijos, negu kada nors Akademijoje yra buvę. Ir ne be pagrindo Akademijos Rektorius Radziševskis juokdavosi, kad Akademia suseininta (zaseinilo).

Nuo pirmųjų karo metų, vadinasi, nuo 1914-tųjų lenkai jau nedrįsdavo viešai vadinti Akademiją savąja mokykla, nes prieš kiekvieną tokį pasakymą ir kokią nors veiksmą būdavo visų sutartinai reaguojama. Pvz., vienai Akademijos šventei turėjo būti parengtos pramogos su vaidinimais. Lenkai pasiėmė iniciatyvą į savo rankas ir į rengėjų tarpą nepakvietė nė vieno iš kitų tautybių. Niekas ir nesiveržė, bet kai atėjo šventės metas, kai nustatytu laiku susirinko profesūra su Akademijos vadovybe ir svečiais, visi pamatė, kad pusė salės buvo tuščia. Rektorius pasiūkė vieną lenkų studentą ir paklausė jo to reiškinių priežasties. Rektoriui buvo paaiškinta, kad visi lenkus ir lenkišką šventę piktai boikotuoja. Po tokio paaiškinimo visa profesūra paliko salę, ir lenkų studentai tikrai pasijuto kaip Lenkijoje, nes joks svetimas jiems nesimaišė. Bet iš to savo "laimėjimo" jie nesidžiaugė. Rektorius, išėjęs iš salės, leidosi po Akademijos plotus ieškoti boikotuojančių studentų. Surasti buvo nesunku. Nors visi kambariai buvo tušti, bet iš vienos salaitės be-

sklindą linksmi ir garsūs balsai parodė, kur jų reikalinga ieškoti. Rektorius čia rado visų “nelenkišką akademiją”, ap-sėdusią nemažą alaus bačkelę ir kukliais valgiais apstatytą stalą. Mes puotavom kaip laimėtojai. Mūsų prašomas rektorius prisijungė prie mūsų ir, visai neliesdamas šios dienos įvykių ir jų priežasties, kiek pakalbėjęs ir pasivaišinęs su mumis alum, išėjo, tačiau tuo visa nesibaigė.

Rytojaus dieną aš buvau iššauktas pas rektorių kaip lietuvių atstovas, Cikota kaip gudų atstovas, ir dar vienas kitas. Su manim rektorius kalbėjo ilgai, gal kaip su rimčiausios su lenkais konkuruojančios grupės atstovu. Kalbėjo visai draugiškai ir taikingai, nedarydamas jokių priekaištų ar užsipuolimų. Tik paklausė, kodėl mes, rengdami atskirai minėjimą, ir jam apie tai nieko nebuvom pasakę. Atsakymas buvo lengvas: šventės rengimo proga su lenkais vyko smarki kova. Nepaisydami to, lenkai visą šventės rengimą pasiėmė į savo rankas. Šventės rengimo leidimą iš rektoriaus gavo vieni lenkai. Mums buvo aišku, kad rektoriui visa ta istorija buvo žinoma, todėl mes radom nereikalinga dar kartą apie tai jam pasakoti. Rektorius prisiėmė kaltę, pasisakė neatkreipęs į tai reikiamo dėmesio, bet vis dėlto pabrėžė, kad toki reiškiniai akademijos gyvenime nėra pageidaujami. Pažadėjo reikalą sutvarkyti. Vėliau bent švenčių rengimo proga tokių dalykų neįvykdavo, nes visoms tautybėms buvo pripažintos lygios teisės. Suprantama, lenkai, papratę viešpatauti, pasijuto naujos tvarkos įžeisti ir pažeminti, todėl šituo nebuvo užkirstas kelias tautinėms kovoms — jos vyko kaip vykusios, tik dar su didesniu įnirtimu.

Akademijos studentai visi buvo arba kunigai, arba su aukštesniais šventimais klierikai, todėl jiems neteko varžytis ir prisibijoti Akademijos vyresnybės. Ta kova buvo vieša, ne pakampių, kaip buvo Seinų kunigų seminarijoje. Taip atrodė tautiniai santykiai visą mano studijų Dvasinėj Petrapiilio Akademijoje laiką, vadinasi 1913-1917 m.

Akademijos gyvenimas buvo lengvesnis, negu kunigų seminarijos. Laisvi buvo studentų susirinkimai, laisvos organizacijos, laisvos net pramogėlės. Tik, suprantama, į Akade-

mijos patalpas studentai negalėdavo svečių pasikviesti, išskyrus patalpas, skirtas tam reikalui. Tai buvo geroji lengvesnio gyvenimo pusė.

Bet buvo ir blogoji pusė. Akademija gyveno bendrabučio gyvenimą. Visi gyveno krūvoje. Tik laikant tylos valandas (*silentium*) buvo galima tinkamai dirbti studijų darbą, tačiau tos tylos skirtomis valandomis Akademijos vadovybei išlaikyti nepavyko. Šiuo atžvilgiu prisimena Gogolio bursa! Laisvas ir savarankiškas studentas nevisuomet paisydavo savo kolegų teisių į ramų darbą, todėl aš pasiilgdavau tvarkingo kunigų seminarijos gyvenimo ir jos labai palankių darbo sąlygų. Iš antros pusės turiu pažymėti, kad Akademijos vadovybė visuomet stovėdavo budrioje savo įstaigos tvarkos sargyboje. Nekartą dėl to jai tekdavo vieną kitą studentą pašalinti, nepaisant to, kad karo metu studentui buvo uždarytas kelias grįžti į savo kraštą.

Lietuviai turėjo savo organizaciją. Karo metu ji buvo gana apsti ir nemažus darbus dirbo. Dirbo ne tik Akademijoje, bet ir už jos sienų. Tos draugijos gyvenimo atbalsiai mane buvo pasiekę net Nepriklausomos Lietuvos laikais. Izidorius Tamošaitis, žinomas tautininkų veikėjas, į Akademiją atvyko vieneriais metais prieš mane. Aš jį radau tos draugijos pirmininku. Antrais Akademijos metais į jo vietą pirmininku išrinko mane. Jei neklystu, pirmininku teko išbūti iki ketvirto kurso, kada paprastai studentai stengdavosi išsilaikyti iš visų pašalinių darbų. To “nukonkuravimo” Tamošaitis man negalėjo dovanoti ir visą Nepriklausomybės metą. Tarp mudviejų buvo tik kepurinė pažintis.

Akademijos vidaus gyvenime lietuvių studentų draugija su savo uždaviniais buvo labai panaši į Seinų kunigų seminarijos draugiją. Ji svarstė visus savo vidaus gyvenimo reikalus, nustatinėjo veiklos programą, reagavo į visus klausimus, kurie vienu ar kitu būdu paliesdavo lietuvių gyvenimą. Draugija buvo Akademijos lietuvių gyvenimo dirigentas. Bet draugija, būdama laisva ir vieša, nesitenkino tik vidaus gyvenimo reikalais. Pvz., Akademijos studentų buvo redaguojami ir leidžiami “Ateities Spinduliai”, kurių redakcijos

kolektyve teko ir man būti. Kartu dirbo, kiek atsimenu, Mykolaitis, Morkelis ir kt. Akademijos studentai redagavo plačiai lietuvių visuomenei skirtą savaitraštį "Vadą", kuriame dirbo P. Dambrauskas, iš pasauliečių studentų ateitininkų P. Karvelis, E. Turauskas, kuriam redaguojant, bolševikai "Vadą" uždarė.

Akademijos studentai lietuviams buvo parengę maldaknygę, kuri buvo kažkeno lėšomis išleista. Maldaknygė tada buvo žmonėms aktualus dalykas. Studentai, parengdami maldaknygę, pašalino didelį trūkumą. Buvo parengtos ir išleistos dar kelios knygelės, žodžiu, Akademijos sienose jau išigyveno rašytas ir spausdintas lietuviškas žodis.

Bet ir tuo Akademijos studentai nesitenkino. Jie ėjo su kitais studentais ateitininkais į platų visuomenės darbą: palaikė artimus ryšius su skaitlinga Petrapilio lietuviška darbininkija ir jaunimu. Šitame darbe studentams nemaža padėjo lietuviai gimnazistai. Iš jų gerai atsimenu Stefaniją, vėliau Ladygienę, tuomet penktos klasės gimnazistę, mergaitę didelio pasišventimo, šviesių idealų ir nemažo darbštumo. Rodos irgi penktos klasės gimnazistas Petras Spetyla dirbo organizacijose. Buvo gabus kalbėtojas, buvo atsidėjęs krikščioniškai idėjai platinti darbininkas. Gimnazistai per savo gimines ir pažįstamus lengviau surasdavo kelių į darbininkiją. Studentai, užmezgę ryšius su darbininkais, galėdavo stipresne koja žengti į bendradarbiavimą su jais.

Ypač vykusi ir plati veikla buvo pradėta Putylovo fabrikuose, suomių pusėje ir kitur. Darbininkams būdavo rengiamos paskaitos, įvairiais rūpimais klausimais diskusijos, o darbininkų jaunimui dar ekskursijos, lankymas meno ir kultūros centrų, kuriuose jiems būdavo teikiami paaiškinimai ir t.t. Akademikas studentas buvo pasidaręs populiarius Petrapilio lietuvių darbininkų tarpe.

Įsisteigus Liaudies Sąjungai ir praplėtus švietimo veiklą, kursus, liaudies universitetus ir t.t., Petrapilio lietuvių katalikų studentijai atsidarė daug platesnė dirva pasirodyti savo brolių tarpe. Kai buvo nuverstas caras ir laikinai sušvito laisvės žiburys, mums susidarė geros sąlygos savo

krikščioniškais idealais pasireikšti dar plačiau. Ir socialistai, kurie manė patys vieni viešpatauti Petrapilio darbininkijoje, mūsų asmenyse pajuto rimtus konkurentus. Mums teko su jais išgyventi ne vieną nemalonų ir karštą susidūrimą, tačiau savo pozicijas nesunkiai apgindavom. Tik netrukus, raudonam barbarui įsigalėjus, mes katalikai ir socialistai turėjom užleisti bolševikams vietą. Nemažą vaidmenį Akademijos studentai suvaidino ir pasulietiškosios ateitininkijos tarpe, o jos Petrapily buvo gražus skaičius, daugiausia studentų ir moksleivių. Iš jų tarpo Nepriklausomoji Lietuva susilaukė daug garbingų vyrų ir moterų, nors atsirado ir tokių, kurie, labai gražiai pradėję reikštis ir veikti, vėliau nuo gyvenimo nuslydo išvilioti alkoholio, lengvo pasipelnymo ir kitų panašių pigių ir pavojingų vilionių.

Akademijos studentai nesitenkino vien kultūrine veikla. Nemaža jų dalis eidavo ir į politinę sritį. Man ir mano kolegoms teko kartu su Maskvos ir Petrapilio studentais dalyvauti ir bendros politikos, ir specialiai krikščioniškos demokratijos darbe. Krikščioniškos Demokratijos galutiniam organizavimui ir jos idealų ir siekių formulavimui, įvilkimui į partijos programą tuo metu buvo atsidėjęs aukšt. mokslus einąs katalikų jaunimas, kurio buvo du pagrindiniai centrai: Maskva ir Petrapilis. Buvo ir mažesnių centrelių, būtent Voronežas, Minskas, Charkovas, šiaurės Kaukazas. Pirmąją vietą vis dėlto turėjo Maskva. Maskvoje tada buvo susispietęs žymiai didesnis ateitininkiškosios studentijos skaičius, negu Petrapily. Svarbiausia, kad Maskvos jaunai Krikščioniškai Demokratijai vadovavo apaštališkos dvasios, didelio pasiaukojimo, skaisčios sąžinės bei plataus užsimojimo mokslininkas ir veikėjas Vytautas Endziulaitis. Jo dėka Maskvai turėjo ir kiti panašūs punktai nusilenkti. Be Endziulaičio, Maskvoje buvo toki vyrai kaip Zigmas Starkus, P. Dovydaitis ir visa eilė kitų idealistinio nusiteikimo vyrų. Su Endziulaičiu man teko plačiai susirašinėti ir suvažiavus kalbėt dviem tuo metu jam rūpimais klausimais: Krikščioniškosios Demokratijos ir Evangelijų. Dėl ypatingo jo susirūpinimo Evangelijomis draugai jį buvo pavadinę penktuoju evange-

listu. Man teko būti a.a. Vytauto Endziulaičio lyg instruktorium, lyg knygų teikėju, nes krikščionių demokratų klausimu jau tada aš daugiau už kitus buvau žinojęs. Apie Evangelijas literatūros ir žinių gaudavom iš savo tos srities specialistų profesorių.

Turtingi buvo Petrapilio antikvarijatai. Jie telkti gal iš-tisus šimtmečius. Vargiai daug kas žinodavo, kokių lobių ten turima. Kiekvieną laisvesnę valandą mėgdavau po juos knis-tis ir surasdavau man rūpimu klausimu tikrai brangios li-teratūros. Ja aprūpindavau ir Endziulaitį. Visai rimtą kny-gynėlį buvau susidaręs: jame pirmavo įvairios knygos iš po-litinio, socialinio ir ekonominio gyvenimo srities. Antrą mano knygyne vietą užėmė knygos įvairaus teologinio ir gamtos mokslų turinio. Tik deja, tos mano knygos, kurioms surasti buvo paaukota tiek laiko ir kurioms pirkti paklota nemaža pinigų, dažnai atitraukus nuo burnos duonos kąsnį, Lietuvos žemelės nepamatė. Vienos pasiliko Petrapilio Akademijos rū-muose, kuriuos, įsigalėjus bolševikams, okupavo estai bolševi-kai. Bolševikai ne tik mano biblioteką, bet ir visą milžiniš-ką Akademijos biblioteką bei labai brangią Arkivyskupo Ma-tulevičiaus biblioteką sunaudėjo kurui arba pardavė krautu-vėms kaip sena popierį. Savo bibliotekos antrą dalį buvau nu-sigabenęs į Voronežą. Šią biblioteką teko palikti ten, kur gyvenau, nes, bolševikų pasmerktas mirti, vos gyvas ištrū-kau. Tokiose sąlygose dar rūpinsiesi knygomis! Jų likimo visai nežinau.

Minėti Krikščioniškosios Demokratijos centrai ir centre-liai, bendradarbiaudami su Akademijos studentija, privedė prie 1917 metų Krikščionių Demokratų programos surašymo ir pirmo centro komiteto sudarymo. Bet ir šių sričių Aka-demijos studentams buvo per maža. Gyvenome labai neramų ir audringą gyvenimą. Visi juto besiantinant kažką nauja. Kažkas turi griūti, kažkas turi kilti. Gyvenimas kunkuliuo-te kunkuliavo. Ypač pagyvėjo revoliucijai carą nuvertus. Stu-dentai, kaip jauni žmonės, naujų vėjų pagauti, stengėsi vi-sur būti, pasireikšti, vieniems padėti, kitiems sukliudyti. Nu-eidavome ir į socialistų mitingus, pasiekdavome ir mums įdo-

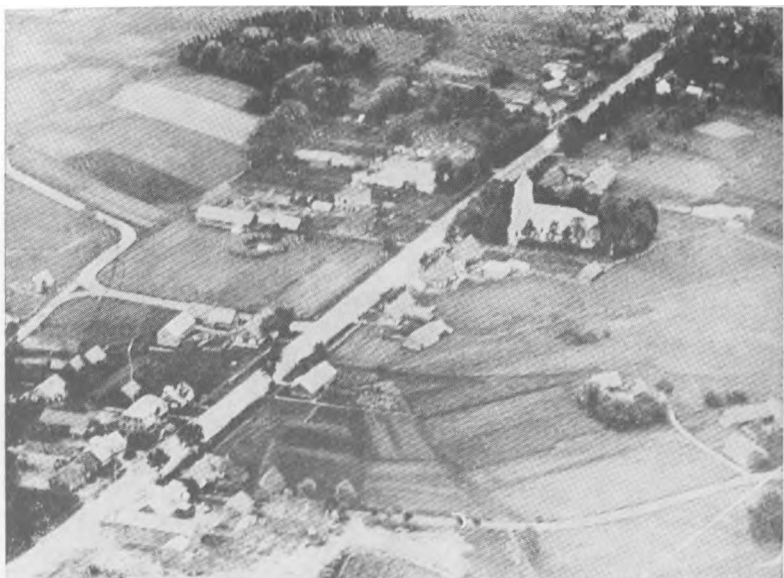
I. MYKOLAS KRUPAVIČIUS
1918 - 1919 METAIS

II. ROZALIJA MALINAUSKAITĖ - KRUPAVIČIENĖ

III. PRANCIŠKUS KRUPAVIČIUS

IV. VEIVERIAI, BENDRAS VAIZDAS

V. MYKOLAS KRUPAVIČIUS, JO MOTINA IR TĖVAS,
fotomontažas

VI. VEIVERIŲ MOKYTOJŲ SEMINARIJOS RŪMAI

VII. MYKOLAS KRUPAVIČIUS — MOKYTOJAS

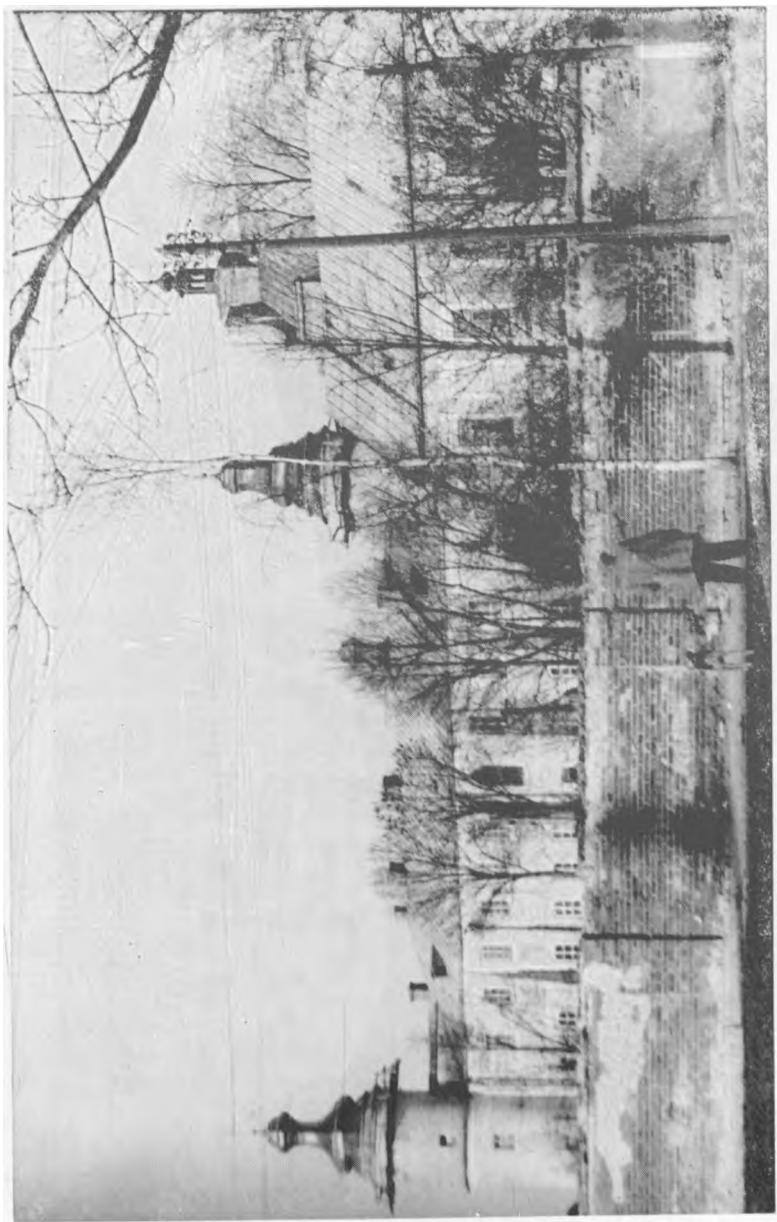

VIII. MYKOLAS KRUPAVIČIUS SAVO ŠEIMOS NARIŲ TARPE.

Iš kairės dešinėn: sesuo Marytė., Mykolas Krupavičius, motina Rozalija, sesers Veronikos vyras ir sesuo Veronika. Trūksta sesers Melanijos.

IX. MYKOLAS KRUPAVIČIUS, TEOLOGIJOS STUDENTAS SEINUOSE

X. SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOS RŪMAI

XI SEINŲ KATEDRA

Voronežo Ateitininkų būrelis išvyka 1916 m.

Žiūrėti iš kairės dešinėn sekančiuose puslapiuose per abu puslapius.

Ant žemės sėdi: Eugenija Kenstavičiūtė, Stefanija Paškevičiūtė, Povylas Zimkus, Bernardas Žukauskas.

2 eilėj sėdi: Vincas Jasulaitis, Motiejus Baktys, Marytė Ambraziejūtė, Vera Bakšytė, Petras Biržys, Aldona Ložinskaitė, Rožė Morkelytė.

3. Juozas Mičiulis, Ona Žilinskaitė, Marytė, Vincė Jonuškaitė, Leokadija Krakauskaitė, Grauzinytė, Juzė Sabaliauskaitė, Lionė Januševičiūtė, Ona Slavinskaitė, Vacius Endziulaitis.

4 eilėj: stud. Kenstavičius, Juozas Mickaitis, Ksaveras Juškauskas, Paulius Januševičius, Antosė Kumpytė, Jonas Lingė, Kazys Grauzinis, Julius Matulevičius, Andrius Bridžius, Juozas Vileišis, Vytautas Endziulaitis, Stasys Šabanavičius, Stasys Dabušis.

XIIa VORONEŽO ATEITININKŲ BŪRELIO IŠVYKA 1916 M.
Dalyvių vardai ir pavardės prieš einančiame puslapyje.

XIIb VORONEŽO ATEITININKŲ BŪRELIO IŠVYKA 1916 M.
Dalyvių vardai ir pavardės prieš einančiame puslapyje.

XIII. BERNARDAS ŽUKAUSKAS VORONEŽE 1917 M. VASARĄ
Gružavos moksleivių bendrabučio kieme.

XIV. KUN. MYKOLAS KRUPAVIČIUS SU SESERIMIS.
Stovi iš k. dešinėn: Veronika ir Marytė, sėdi: Melanija ir kun. Mykolas.

XV. MYKOLAS KRUPAVIČIUS ATSIMINIMŲ DIKTAVIMO METU.

Iš kairės dešinėn: nepažįstama ponia, Dr. Vladas Literskis, Prel Mykolas Krupavičius ir Dr. Petras Karvelis.

mių rusų susibūrimų. Įdomus ir šandie daug kam keistas ir nesuprantamas dalykas, kad mes, jaunieji krikščionys demokratai, padėjome pirmiesiems šių dienų tautininkams susiorganizuoti ir net surašėm jiems programą. Iš veiklesniųjų politikų pasauliečių reikia pažymėti Dr. P. Karvelį, tuomet karo akademijos medicinos studentą; Stasį Gruodį, tos pat akademijos studentą, vėliau Steigiamo Seimo narį ir vėliausiai tėvą jėzuitą; Ed. Turauską, gardemarinų mokyklos studentą, kuris spindėjo gražia caro kariškių uniforma; Volde marą Čarneckį, elektrotechnikos instituto studentą ir kt. Jie buvo išitraukę į politiką gana plačiai. Ir štai viename mūsų bendrame susirinkime buvo pranešta, kad besiorganizuojanti nauja lietuviška partija, rodos, „Pažanga“. Tuo rūpinasi žinomas Dievo ieškotojas Kubilius, kuris Dievo klausimu gana įdomiai susirašinėjo su prof. Būčių. Tas susirašinėjimas vėliau buvo išspausdintas, rodos, „Tiesos Kelyje“. Kubilius buvo jau tikis žmogus, bet krikščioniškoje demokratijoje nebetilpo. Jis kvietė mūsų žmones padėti jam savo tikslą pasiekti. Po diskusijų buvo nusistatyta: „Geriau nekenksmingi indiferentai, negu agresyvūs socialistai“. Nutarta Kubiliui patalkinti: aš pats tame steigiamajame kubilininčių susirinkime nebuvau, bet dalyvavo Gruodis, Čarneckis ir, rodos, Karvelis. Į redakcinį naujos partijos komitetą buvo išrinkti trys krikščionys demokratai, būtent prof. B. Česnys, stud. Gruodis ir aš, o iš suinteresuotos partijos tik vienas Kubilius. Posėdžius darėme pas prof. Česnį. Buvo įdomios diskusijos ir malonus laiko praleidimas, nes vaišingas šeimininkas surasdavo būdų tuo karo badmečiu mums neblogai pavaišinti. Programą surašėme. Viską darėme sutartinai. Programa buvo įdomi ir graži. Jeigu ji iki galo būtų išlikusi tokia, kokią buvo minėtoji komisija surašiusi, nė bažnyčia, nė Lietuva iš tautininkų pusės būtų nesulaukusi tiek skaudaus patyrimo, kiek teko sulaukti.

Nemaža studentų akademikų dalyvavo ir kitų organizacijų darbuose. Labai platų ir didelės naudos darbą tuomet dirbo „Nukentėjusiems nuo karo šelpiti Draugija“. Jos globoje buvo visi nukentėję ir dėl karo Rusijos plotuose atsi-

dūrę lietuviai, kuriuos dabartiniu terminu turėtume vadinti tremtiniais. Organizacija buvo plati. Gal tik tas iš lietuvių nebuvo globojamas, kuris tos globos nenorėjo ar nuo jos slėpėsi. Vadovybėje buvo įvairaus plauko žmonių, bet reikia pripažinti, kad tų nelaimių metu draugijos vadovybė laikėsi visai garbingai ir bešališkai, rūpinosi tremtinių kūno ir dvasios reikalais.

Akademijos studentai, kaip kunigai, dažnai būdavo siunčiami ten ar kitur, — kur nebuvo nuolatinų kapelionų, — aprūpinti tremtinių dvasios reikalus. Mane kalbamoji draugija paskyrė Revelio (Talino) nukentėjusiems nuo karo šelpti Draugijos skyriaus pirmininku. Savo studento ir pirmininkavimo pareigas suderinau ir dirbau ten iki akademijos mokslų baigimo. Nuo Petrapilio iki Talino vienos nakties geležinkelio kelionė. Pirmininko pareigas Talineėjau 2-3 dienas per savaitę. Man nesant, kitas dienas mane pavaduodavo kiti valdybos nariai, dažniausiai vargonininkas Narkevičius, vyras nedidelio mokslo, bet gabus ir gerų norų.

Atvykęs į Akademią, radau jau po rekolekcijų ir darbą jau pradėtą. Rektorius buvo Kakovskis, kuris jau turėjo paskyrimą į Varšuvos arkivyskupo sostą. Prorektorius buvo prof. P. Būčys, kuris man buvo seniau pažįstamas, nes su juo tekdavo vienur ar kitur suvažiavime ar svečiuose susitikti. Jį gerbiau už jo demokratiškumą ir paprastumą, o iš antros pusės — už sugebėjimą prieinamiausioje formoje aiškinti kad ir painiausius mokslo ar gyvenimo klausimus. Pirmininį vizitą padariau jam. Ir čia Akademijoje einęs savo pareigas Būčys man pasirodė toks pat paprastukas, kokį aš sutikdavau atostogų metu Lietuvoje. Vėliau Akademijos gyvenime patyriau, kad Būčys, eidamas pareigas, parodė ir tokių savybių, kurių jis nepareikšdavo šalia tų pareigų.

Būčys nukreipė mane pas rektorių. Kakovskis buvo stambus vyras, lėtos iškalbos, imponuojąs pažiūrėti, bet, kaip nupasakojo vėliau, nepasreiškęs nė mokslų, nė organizaciniais gabumais. Jis mane priėmė maloniai ir mandagiai. Pasodinęs net pasiūlė vyno stiklėlį. Nepaklausė net, kodėl pavėlavau ir iš kur esu atvykęs. Matyt, visus tuos klausimus

palikdavo savo pavaduotojui prorektoriui, o gal ir dėl to, kad netrukus turėjo iš Akademijos išvažiuoti. Bešnekučiuodamas man pasakė, kad Švento Sosto esąs paskirtas aukštesniems uždaviniams ir netrukus važiuojąs atlaikyti rekolekcijų. Tiek teturėjau bendra su Kakovskiū, kuris Akademijoje nevaicino žymesnio vaidmens. Jis kaip arkivyskupas ir kardinolas Lenkijoje buvo labai gerbiamas už rūpestingumą, taktą ir pasiaukojimą savo didžiajam ganytojo darbui. Lenkai iškelia jo drąsą ir pasiaukojimą ginant katalikų bažnyčios ir lenkų tautos reikalus.

Kakovskiui išvažiavus, rektoriaus pareigas gavo prorektorius Būčys. Naujo paskirto rektoriaus nebuvo. Mes manėm (taip manė ir kai kas iš aukštesniųjų sferų), kad Būčys gaus rektoriaus sostą. Atrodė, kad jis turėtų būti vienintelis kandidatas. Būčys buvo ilgametis Akademijos profesorius, ilgesnį laiką ėjo prorektoriaus pareigas, vadinasi, buvo iš pagrindų pažinęs visą Akademijos gyvenimą su jos vargais ir laimėjimais. Toliau — Būčys buvo gilus mokslininkas, ne tik savo srities, bet ir įvairiose kitose buvo pasiekęs gilaus pažinimo. Kaip prorektorius jis gerai pažino studentiją. Būčį kaip mokslininką žinojo ne tik katalikai, bet ir provoslavai. Jis rusų organizacijų būdavo kviečiamas su paskaitomis įvairiais klausimais, ypač teologiniais. Provoslavų Dvasinė Akademiją Būčį dažnai kviesdavosi tikiybinių klausimų ekspertu. Būčys buvo žinoma figūra Petrapilyje. Prieš jį gal nieko nebūtų turėjusi ir caro valdžia, o tačiau Būčys rektoriaus vietos negavo. Jam duris uždarė lenkai. Kai Būčys pradėjo eiti rektoriaus pareigas, lenkai prieš jį sukėlė audrą. Jų spauda mirgėdavo antibūčiškais straipsniais. Skundais užpylė ir Vatikaną, ir rusų valdžios įstaigas. Būčys atrodė visoje toje akcijoje kaip žemas mažavertis žmogus.

Būčys sunkiai visa tai pergyveno, bet tik savo artimiesiems žmonėms tais pergyvenimais nusiskundė. Rektorium buvo paskirtas lenkas kunigas I. Radziševskis.

Iš kur jis atvyko, neatsimenu. Tur būt bus buvęs kurios lenkų kunigų seminarijos rektorius. Paskyrimas buvo vykęs. Akademijai toks žmogus jau seniai buvo reikalingas.

Jis buvo žymus mokslininkas, uolus ir išmintingas administratorius, objektyvus žmogus, nepasidavęs lenkiškam šališkumui ir fanatizmui, demokratiškų nusistatymų, draugiškas studentams, todėl iš pirmųjų dienų laimėjo visų tautybių studentų simpatijas. Akademija jau nuo seniau buvo reikalinga reformų. Radziševskis jų atsivežė.

Iki jo atvykimo Akademija buvo lyg vieno fakulteto mokykla. Suprantama, mokslas negalėjo pasiekti reikiamos aukštumos. Objektų daug, o laiko maža — tik ketveri metai, todėl tekdavo graibstyti daug, bet po maža. Vargas buvo profesoriams, nes jie negalėdavo išeiti tokio kurso, kokio norėjo suteikti studentams, vargas buvo ir studentams, nes buvo perkrauti darbu. Radziševskis sudarė du fakultetus: praktiškąjį, kurio pagrindas buvo teisė, ir teoretiškąjį, kurio pagrindas buvo teologija. Padalinimas kiek originalus, bet tiko siekiamam tikslui. Nors ligi tos reformos Akademijos charakteris, tvarka ir dėstomi metodai buvo aukštosios mokyklos, bet pirmiau minėtas sutvarkymas neleido Akademijai atsistoti reikiamoj aukštumoje. Man šita reforma sudarė kiek sunkumų apsispręsti: širdis traukė į teologiją, bet teologijos kurse buvo hebrajų ir graikų kalbos, kurių ypatingai nemėgau, bet kurios reikalavo nemaža laiko. Teisė neimponavo, nes maniau būti ne kurijos žmogum, ne teisininku, bet parapijos darbininku. Tai buvo mano aukščiausias idealas. Prieš išvažiuodamas į Akademiją, dar su Kaimelio klebonu kun. J. Katilium buvom sutarę, kad, baigęs Akademiją, atvažiuosiu pas jį už vikarą.

Akademija, kaip ir visos mokyklos, turėjo žvaigždžių profesorių, kurie imponavo ne tik tos mokyklos studentijai, bet kurių garsas siekdavo ir toli už mokyklos sienų. Buvo ir tokių, kurie nebūtų padarę Akademijai nuostolių, jei nebūtų į ją atvykę. Radziševskis į profesūrą atkreipė rimtą dėmesį. Jis dėjo rimtų pastangų sutraukti rimčiausias pajėgas, bet karo metas neleido jam to tikslo pasiekti, nes daug jo numatytų kandidatų buvo atsidūrę kitoje apkasų pusėje. Radziševskis buvo lygus ir lietuviams ir lenkams, skirtumo tarp jų nedarė ir žiūrėjo, kiek tas ar kitas kandidatas yra

vertas kaip mokslinė pajėga. Jo metu ne tik lietuvių studentų skaičius buvo padidėjęs, bet (gal tik dėl karo aplinkybių) išaugo ir profesorių skaičius.

Kaip profesorius Akademijoje studentų buvo labiausiai vertinamas prof. P. Būčys. Apie jį kaip profesorių esu jau kalbėjęs. Nemanau, kad būtų atsiradęs nors ir vienas studentas fanatikas lenkas, kuris būtų drįsęs Būčį kaip profesorių peikti. Būčys sugebėdavo išaiškinti giliausias mintis populiariausiu būdu ir dar pailustruoti dažniausiai lietuviško gyvenimo pavyzdžius. Jis dėstė opologetiką. Ir dabar atsimenu jaudinantį vaizdą, kada Būčys, dėstydamas apie Šv. Petro Raktus, kalbėjo apie raktų simboliką ir kad ta simbolika buvo gerai žinoma senovės Lietuvoje. Būčys iliustracijai davė vaizdelį, kada sena motinėlė, visą savo gyvenimą plušusi ūkyje, nusidirbusi ir vos bepakelianti savo senus kaulus, susilaukusi marčios, su palaiminimu, atitinkamu žodžiu ir ašara atiduoda jai raktus, kaip ūkio valdžios simbolį. Verkė močiutė, pasitraukdama į gyvenimo nuošalį, verkė profesorius, pasakodamas tą vaizdelį, ir nevienas studentas nusišluostė ašarą. Taip mokėdavo iš širdies pasakoti profesorius Būčys. Spėjome, kad ta raktų istorija buvo paimta iš jo šeimos praeities, todėl ir pats pasakotojas jaudinosi iki ašaros.

Jo dėstomas objektas kunigo darbe yra labai reikšmingas ir svarbus. Sąžiningas studentas turėjo kreipti į jį ypatingo dėmesio. Būčio dėstymo metodas ir pasakojimo savybės studentui padėdavo be didelių pastangų jo dėstomo objekto gelmes pasiekti. Radziševskiui atvykus, Būčys pasitraukė. Pasitraukė ne tik iš prorektorius, bet ir iš profesorius vietos. Kiek teko girdėti, pasitraukęs turėjo išgyventi nemaža vargo ir skurdo dienų. Būčio vietą užėmė lenkas. Nors ir gerų norų, jis Būčio praeities šešėlyje studentams atrodė tik vidutinybė. Tas įpėdinis buvo prof. Kremer. Jis atrodė menkas profesorius, ir studentai iš jo dėstymo dažnai pasišaipydavo. Objektyviai vertinant, ir tas profesorius klausytojams suteikdavo reikiamos medžiagos. Reikėdavo tik patiem daugiau kaip prie Būčio padirbėti.

Ta aplinkybė, kad Būčio katedrą užėmė žymiai menkes-

nė pajėga, dar labiau privertė studentiją vertinti buvusį profesorių ir jo pasigesti. Bet Būčys kaip administratorius studentų nebuvo mėgiamas, ir, jam palikus prorektorius vietą, gal ne vienas studentas buvo pasakęs: “Ačiū Dievui”. Būčys buvo griežtas žmogus ir stengėsi palaikyti griežtą drausmę. Atlaidumo ir minkštumo niekam nerodė. Kiekvienam skyrė pagal nuopelnus. Gal būt per daug netikėdavo studentų žodžiais. Štai vaizdelis. Aš išeinu į miestą su vilniškiu lenku Macijevskiu. Tokia buvo Akademijos tvarka: galima buvo išeiti už Akademijos ribų, bet tiktai dviese. Dviese reikėdavo ir grįžti. Tarpą tarp išėjimo ir sugrįžimo tvarkė jau patys studentai. Labai dažnai, išėję už Akademijos durų, studentai išsiskirdavo — vienas traukdavo į vieną pusę, o kitas į visai priešingą. Suprantama, kad toks laisvas teisių interpretavimas buvo drausmei nusikaltimas. Skirtą valandą ir skirtoje vietoje vėl abu susiedavo ir, kaip niekur nieko, grįždavo kartu. Taip buvo ir mudviem su Macijevskiu. Sugrįžom kartu, tik vienas įėjom pro vienas, o kitas pro antras duris, kurios buvo kiekvienam artimesnės prie gyvenamo kambario. Mane įžengiantį matė Būčys. Kilo istorija, apkaltinimas — aš sugrįžęs iš miesto vienas. Vadinas, ir išėjęs vienas. Garbės žodžiai, užtikrinimai, norai pristatyti studentus ir durininką kaip liudininkus nieko nepadėjo. Būčio akyse pasilikau kaltas, ir už tai man žadėjo pastatyti minusą. Tai maža iliustracija, bet tokių iliustracijų būdavo daug, todėl, jam išėjus, studentai tikėjosi nustoti šitokios rūšies nesmagumų.

Didelė pajėga ir šviesus žiburys Akademijoje buvo Jurgis Matulevičius. Deja, jo žiniomis pasinaudoti neteko, nes tada jo Akademijoje jau nebebuvo. Bet Akademijoje pasilik jo įnešta visuomeninė dvasia ir susiinteresavimas socialiniais klausimais. Matulevičiaus vietą buvo užėmęs lenkas Aleksandras Voickis, vėliau buvęs Varšuvos, o dar vėliau Vilniaus universiteto profesorius ir net rektorius. Buvo šviesus žmogus, malonus, nešališkas, studentams draugiškas, žinomas eilės socialinio turinio knygų autorius. Susilyginti su Matulevičium jis jokių būdu nesugebėjo ir atsiliko nuo jo

gerokai toli. Voicickio padėtis po Matulevičiaus buvo lygiai tokia, kaip Kremerio po Būčio. Koki buvo santykiai tarp Voicickio ir studentų, parodė šis mažas atsitikimas. Garsus buvo Petrapilio liaudies namų teatras. Jame vaidindavo geriausios Marijos operos ir kitų teatrų pajėgos. Kainos būdavo žemos, tuo būdu galėdavo pasinaudoti ir neturtingas valdininkas, ir studentas, ir darbininkas. Nepasiturinčio ji visuomenė juo naudojosi labai plačiai. Ir Akademijos studentus ne kartą traukė pagunda už keletą dešimčių kapeikų pasiklaudyti rusų žvaigždžių. Mus lietuvius ypatingai traukė jau tada pragarsėjęs Kipras Petrauskas. Marijos opera ne mums — per brangu. Liaudies namai mums pigiai parodydavo Petrauską. Akademijos vyresnybė savo studentų į teatrus neleisdavo, bet išeitį ir būdus savo vyresnybei apeiti surasdavo. Už vieną kitą rublį Akademijos durininkas susitarusius studentus išleisdavo. Po tam tikro ženklo nakčia įleisdavo atgal. Taip vieną žiemos vakarą mes keli lietuviai ir lenkai išsirengėm aplankyti liaudies namų operą. Išėjom, suprantama, taip persirengę, kad kunigystės nė ženklo nebūtų, bet koks buvo mūsų nusiminimas, kai kasoje bilietų jau neberadome. Ir išlaidos, ir rizika, ir grįžk tuščiomis. Taip mums lenkiškai bedejuoiant, prie kasos priėjo kažkokia moteris, kaip paskiau pasirodė, tos pačios operos artistė, ir užkalbino mus taip pat lenkiškai. Savo nelaimę jai išpasakojome atvirai. Pasisakėme ir kas esame. Nelaimę ji pakeitė laime: už kelių minučių ji atnešė mums bilietus ir dar visai nemokamai. Nudžiugom, bet neilgam. Parodė keturias tuščias vietas, kurių vidury sėdėjo vienas ponas. Kas mums rūpi? Svarbu, kad turim vietas. Taigi einam, bet prisiartinę to pono asmeny pažinom profesorių Voicickį, kuris tuo laiku buvo Akademijos administracijoje. Jis buvo taip pat persirengęs kaip ir mes. Argi bėgsi. Susėdom ir tūnom. Neradome tinkamo žodžio jį užkalbinti, bet tai padarė jis pats. Neatsiprašinėjome ir nesiteisinome. Kas bus, tas bus. Bet Voicickis buvo toks dženelmanas, kad ne tik pats bylos mums nekėlė, bet ir niekam iš profesūros to nesakė. Maža to, jis mus nusivežė iki Akademijos ir savo raktu įsileido į jau bemiegančios Aka-

demijos rūmus. Atsimindami juokavome, kad tai buvusi Voicickio pamoka socialiniu klausimu.

Dogmatinės teologijos profesorius buvo Blažys Česnys, — jaunas vyras, simpatiškas žmogus, studentų prietelius, didelių gabumų profesorius, įsigijęs visos Akademijos — profesūros ir studentų — simpatiją, bet labai nuobodžios iškalbos ir uolus kortininkas. Šios dvi paskutinės savybės mažino jo kaip profesoriaus vertę. Iš pirmos ligos jį išgydė Radziševskio reforma. Ligi Radziševskio buvo objektinė egzaminų sistema, t. y, tik išėjus visą objekto kursą, reikėdavo laikyti egzaminus. Kokiais šaltiniais kas naudodavosi, besirengdamas egzaminams, nesvarbu. Svarbu tik sugebėjimas atsakyti kursą. Radziševskis įvedė semestrinę sistemą, vadinasi, reikėdavo kiekvieną semestrą laikyti egzaminą iš išeito tame semestre kurso. Taigi studentai būdavo priversti klausyti profesoriaus dėstymo ir užsirašinėti kursą. Po praveistos reformos ir laikraščiai auditorijose nustojo rodytis, ir delegatų nereikėdavo siųsti, kad kartais nemėgiama to ar kito kurso dėstymo metu auditorija nepasiliktų visai tuščia, kaip, pasak studentų, atsitikdavę su mūsų gerai žinomu prof. Jakštu Dambrausku, kuris iš Akademijos profesūros išėjo 1904 metais. Dambrauskas buvęs trumparegis. Jo iškalba sunki, bet rašė jis lengvai. Į jo лекcijas studentai eidavo iš eilės tik padežuruoti, kad neliktų visai tuščia salė.

Atsitikdavo, kad per neapsižiūrėjimą nenueidavo nė vienas. Vargšas Jakštas Dambrauskas tik baigdamas savo lekciją apsižiūrėdavo, kad visą valandą prkalbėjęs tuščiai salei. Galima įsivaizduoti karšto Jakšto reagavimą.

Ligi egzaminų reformos tik vienas vokietis Faser, kaip “akuratiškas” vokietis, nerūšiuodamas profesorių, atsidėjęs klausėsi, ir jis vienintelis Česnį girdavęs kaip geriausią Akademijos profesorių. Suprantama, visi iš Faserio pasakojimų krėtė juokus ir šaipėsi, bet kai Radziševskis privertė visus ir Česnį paskaitų klausyti su sąsiuviniais ir pieštuku rankose, visi pamatė, kad Česnys buvo teisingai Faserio įvertintas. Man atvykus į Akademią, Česnys dėstė kursą apie Malonę. Tai sunkiausias dogmatinės teologijos traktatas. Ne

visiems tas traktatas lengvai vyksta pagilinti ir tinkamai suprasti, o tačiau Česnys sugebėdavo tą sunkųjį mokslą taip prieinamai ir suprantamai išdėstyti, kad nereikėdavo daug pastangų toms gilumoms suprasti. Monotoniškai, apytyliai, akis nuleidęs, lyg pats sau kalbėdamas, lėtais, monotoniškais gestais, lyg traukdamas siūlą iš galvos, Česnys klostė mintį po minties, kol išdėstydavo visą mokslo apie Malonę sistemą.

Kliudė, kaip minėjau, kortos. Kiek tokių Akademijos profesūroje aistringų kortininkų būrelių buvo, sunku dabar pasakyti. Prie Česnio būrelio priklausė kompozitorius Sasnauskas, istorijos profesorius (vėliau Žitomiro pavyskupis) prof. Godlevskis ir dar kažkas ketvirtas. Jie sugebėdavo pralošti kiaurą naktelę nuo vakarienės iki pirmos pamokos. Dėl šito nakties darbo Česniui tekdavo praleisti nemaža lekcijų. Statuto buvo nurodyta, koks paskaitų skaičius gali būti profesūros legaliai praleistas, todėl nekartą Česniui tekdavo skaičiuoti paskaitas be pasirengimo. Bet čia buvo proga Česniui garbingai pasirodyti su dar viena gera savybe: kitą dieną, atėjęs į auditoriją, jis prašydavo praeitą lekciją išbraukti, nes jis nebuvo jai pasirengęs, ir pakartodavo dar kartą.

Nepriklausomos Lietuvos laikais Kaune Česniui buvo surengtas kažkokios jo sukakties minėjimas. Buvau pakviestas ir aš kaip jo studijozas. Sveikinimo žodyje aš nupasakojau jo minėtą silpnybę, pareikšdamas apgailestavimą, kad jis ligšiol nepaliko nė vieno rašyto žodžio, o tuo tarpu savo žiniomis ir gabumais daug galėjo pasitarnauti lietuviškam mokslui. Pareiškiau taip pat vilties, kad, ko nepadarė Rusijoj, tai padarys Lietuvoje. Česnys, atsakinėdamas visiems sveikinusiems, nepaneigė mano teigimo, bet iškilmingai pažadėjo nuo šios dienos daugiau kortų neimti į rankas ir atiduoti savo skolą, t.y., parašyti savo srities mokslinių veikalų Lietuvai. Pasižadėjo, tačiau tą patį vakarą, sugrįžęs namo, sėdo su savo nuolatiniais bendradarbiais prie kortų ir prie jų išsėdėjo kiaurą naktelę. Aistra ir įprotis padarė savo. Lietuva iš Česnio nesulaukė mokslo veikalų, o Dievas jį buvo turtingai apdovanojęs. Neveltui ir Radziševskis, kuris bolševikams apsėdus Rusiją, buvo pakviestas rektorium į nau-

jai įkurtą Liublino katalikų universitetą, buvo pakvietęs profesorauti ir Blažį Česnį, bet Česnys, palikęs gal ir šiltesnę vietą Lenkijoje, tik įsisteigus Lietuvos Universitetui, grįžo į Kauną. Garbė jam ir už tai.

Prorektorius vietą po Būčio užėmė lietuvis Aleksandras Grigaitis, Seno Įstatymo katedros vedėjas. Jis buvo ir hebrajų kalbos lektorius. Kaip profesorius Grigaitis buvo įdomus ir nešabloniškas. Skripturistinėm problemom spręsti naudodavosi paskutiniuojų mokslo žodžiu, o tų žodžių pastarieji laikai davė nemaža. Ypatingai daug medžiagos suteikė įvairūs kasinėjimai Šventojoje Žemėje. Tai buvo modernus profesorius, kuris studentams davė apščiai žinių, bet kažkodėl studentų nepatraukdavo. Priežastis? Gal jo ypatinga iškalba, o gal viena kita silpnybė. Kai kurie studentai mėgdavo iš jo net pasišaipyti. Na, toks jau profesorių likimas. Tarp profesūros ir studentų visais laikais ir visose mokyklose visai artimo ir taikingo kontakto nebūdavo. Vis dėlto Grigaitis buvo vertingas profesorius. Kitoki vėjai papūtė jam užėmus prorektorius vietą. Grigaitis kaip administratorius būdavo nuolaidesnis ir minkštesnis, draugiškesnis ir demokratiškesnis už savo pirmtaką. Tuomi, suprantama, jis įsigijo studentų gyrimų, bet už tai pati Akademijos tvarka daugiau nukentėjo. Vargas su sunkia ranka, bet vargas ir su lengva. O jaunimas, toks ar kitoks, reikalingas rankos.

Grigaitis buvo mano pažįstamas iš ankstyvesniųjų laikų. Jis man rodydavo draugiško palankumo. Jis padėjo ir iš hebrajų kalbos išsiklampoti. Hebrajų kalbos ypatingai nemėgau, jos nieko neišmokau, nors kursas tęsėsi bene ketverius metus. Grigaitis manęs ir nevargino su ta hebrajų kalba. Per koliokvijumus semestro metu išsikviesdavo tik vieną kartą, nors tada išlaikydavo mažiausiai pusę valandos. Pažymį rašydavo patenkinamą, nors aš pats abejojau, ar tokio pažymio esu vertas. Kiek nejauku būdavo laukti išleidžiamųjų egzaminų. Tuose egzaminuose reikėdavo versti Švento Rašto hebrajų tekstą be jokios pagalbinės priemonės. Bepig buvo, kai studentas į egzaminą galėjo eiti su savo knyga. Tada studentą išgelbėdavo apatinis pieštuku parašytas teks-

tas. Bet Grigaitis taip pat įvedė reformą. Versti buvo galima tik iš tos knygos, kuri gulėjo ant egzaminatoriaus stalo, o joje ir per kelerius akinius neįžiūrėsi nė vieno pieštuku parašyto žodelio.

Atėjo egzaminų diena. Egzaminų komisijoje, be prof. Grigaičio, turėjo dalyvauti Naujojo Įstatymo dėstytojas lenkas profesorius Trzeczyk ir graikų kalbos ir literatūros profesorius gudas pasaulietis Epimach Šipilo, buvęs Petrapilio universiteto ir mūsų Akademijos profesorius. Pirmas atėjęs Grigaitis, nelaukdamas kitų, iššaukė mane. Atvertė tekstą, liepė paskaityti ir išversti. Paskaityti paskaičiau, bet visame tekste beskaitydamas supratau tik vieną vienintelį žodį. Paskaitęs iki galo stabtelėjau ir laukiau, lyg kažkokio išganymo. Profesorius ragina versti, bet aš neturiu net už ko užsikabinti. Pradedu vėl skaityti. Tuo tarpu įžygiavo antras egzaminatorius. Mano mielas prof. Grigaitis savo garsiu balsu šūktelėjo: “Satis, Domine, bene”. Kaip povo plunksna lengvutis išėjau iš salės, laimėjęs mūšį be nuopelnų. Kai nepriklausomos Lietuvos pradžioje, sutikęs profesorių Grigaitį, tuomet Kauno Universiteto profesorių, Laisvės Alejoje, kuri tuomet mirguliavo žydiškais užrašais, pareiškiau: “Profesoriau, viską užmiršau. Jau nė vienos žydiškos iškabos neįstengiu perskaityti”. Profesorius nesibarė, neprikaišiojo, bet lygiai skambiu balsu pasakė: “Žinojau, Mykolai, kad tau nereiks, todėl ir nespaudžiau.” Taip pasibaigė mano “santykiai” su hebrajų kalba ir literatūra, bet tai neužkirto kelio santykiams su Lietuvos žydais. Šventą Raštą Naujojo Įstatymo dėstė poznanietis lenkas Trzeczyk, — žmogus savo darbui rimtai pasirengęs, apvažinėjęs plačiai tuos kraštus, kurie tos rūšies profesoriumi reikalingi pažinti, plačiai susipažinęs su naujausia literatūra ir atradimais, t.y. iškasenomis. Jis buvo kiek sunkokos iškalbos ir kiek originalus. Tai buvo tos kliūtytys, kurios jį sulaukė iškilti į reikiamas profesoriavimo aukštumas. Tuščiai jo lekcijų nebuvo klausoma. Medžiagos jis duodavo apščiai ir įdomios, bet reikėdavo prisiversti jo klausyti. Rašyti jam būdavo lengviau, negu kalbėti. Buvo parašęs visą eilę rimtų mokslo knygų. Kaip poznanietis skyrėsi

savo lenkiška kalba nuo Rusijos okupuotos Lenkijos dalies. Be to, nemokėjo rusiškai. Tas davė studentams progos iš jo gerokai pasišaipyti ir gal net sukurti eilę anekdotų. Pvz., profesorius, užėjęs į vaistinę pirkti dantis krapštukų, paprašė: “Daite čiem zubi vikalačivajut” (lenkiškai krapštukas vikalačka). Lietuviškai išvertus: “Duokit kuo dantis išdažoma”. Vaistininkas jam padavęs plaktuką. Kitas atsitikimas. Nuskubėjęs į stotį, profesorius paklausė sutiktą pareigūną: “Skolko poezd stoit?”. Lietuviškai: “Kiek kaštuoja traukinys?” Pareigūnas atsakė: “Labai brangiai, tėveli”. Profesoriaus pakeista tik kirtis: vietoj stoit (stovi) pasakė stoit —kaštuoja. Tokių anekdotų profesoriaus adresu kursavo gana daug. Gal dėl to prof. Trzeczyk studentai, bendrai imant, nerimtai traktavo. Gal dėl tų priežasčių, kai Akademija buvo bolševikų panaikinta ir visi grįžo į savo laisvas tėvynes, kiti lenkai profesoriai ir Lenkijoje gavo profesorių katedras, o Trzeczyk, kiek teko girdėti, buvo paskirtas kažkur klebonu. Labai įdomus tipas buvo istorijos profesorius Mykolas Godlevskis. Labai originalių judesių, net laikant Šv. Mišias. Bet kas, pirmą kartą jį sutikęs, galėjo pagalvoti, kad jis nenormalus žmogus. Godlevskis gal vienintelis iš profesorių buvo nepalankiausiai nusiteikęs lietuvių atžvilgiu. Reikia pasakyti, kad tokių reiškinių arba tokio lenkų profesorių lietuviams nepalankumo, kokio teko patirti Seinų seminarijoje, čia nebuvo. Ir tas pats Godlevskis, kuris labiausiai lietuvių nemėgo, tuos savo nusiteikimus rodydavo po kokia nors priedanga. Jis buvo gilus istorikas ir gražios vaizdingos iškaltos, todėl studentai jo lekcijų paprastai laukdavo. Po paskaitų studentai išeidavo patenkinti su vis nauju ir įdomiu žinių bagažu. Godlevskis nebuvo tiek istorikas pragmatikas, kiek istorikas epizodininkas, o čia jis buvo menininkas. Ypatingai gerai ir vaizdingai — kaip gyvus — prieš akis statė asmenis ir laikotarpius. Per jo paskaitas atrodė, kad pasakojamas istorinis asmuo stovi čia pat tarp klausytojų, ir jį ne tik matai, bet net jo kalbą girdi su visomis detalėmis. Charakterizuojant laikotarpį, jutai, lyg pats gyvenitame amžiuje, lyg tau tenka išgyventi visa, kas to laikotar-

pio žmonių buvo išgyventa. Po Būčio Godlevskis kaip profesorius studentų būdavo labiausiai mėgiamas ir vertinamas, bet kaip žmogus (gal dėl savo nervų) nelabai buvo mėgiamas, nes buvo priekabus, karštas. Studentui dažnai tekdavo nukentėti be savo kaltės. Aš priklausiau prie tų kategorijų, kurių Godlevskis nemėgo. Nesijaučiu, kad būčiau kuo nors jam nusikaltęs. Gal vien tik tuo, kad man teko būti lietuvių studentų “lyderiuku” aiškioje, atviroje lenkams opozicijoje. Iškilusių kitų tautybių lyderių ir dar kovojančių su lenkais Godlevskis bendrai nemėgo. Nemėgo pirmoje eilėje lietuvių, antroje gudų. Į latvius mažai tekreipė dėmesio gal dėl to, kad latviai viešojoje kovoje su lenkais tiek nesireikšdavo, nors jie su lenkais ir nesidėdavo. Godlevskio priekabumo pavyzdys gali būti mano tezių gynimas. Tezės laipsniui gauti būdavo žodinės, rašyti reikėdavo tik disertaciją. Prie disertacijos kandidato laipsniui gauti reikėdavo ginti bene 15-20 tezių, o magistro laipsniui dvigubai daugiau. Parengtas kiekvieno objekto tezės turėdavo patvirtinti profesorius. Kiekvienas studentas tezės turėdavo atspausdinti specialioje knygelėje, kurią reikėdavo įteikti Akademijos administracijai. Knygelių dalis būdavo dedama į archyvą, o kita dalis padalinama komisijos nariams ir egzaminų dalyviams. Tezių ir disertacijų gynimas būdavo viešas. Gynimo laiką ir vietą skelbdavo laikraščiuose. Kas norėjo arba domėjosi, galėjo į gynimą ateiti. Svečias taip pat turėdavo teisę egzaminuojamam statyti klausimus.

Aš turėjau daug vargo gauti Godlevskio mano pasirinktųjų tezių patvirtinimą. Godlevskį lengviausiai būdavo galima rasti namuose iš ryto prieš darbo pradžią. Bet, kaip minėjau, tuo laiku jis dažniausiai baigdavo nakties kortavimą. Po tokios nakties įėjus — gana tamsiame Petrapilio ore ir dar pro dūmus — sunku buvo įžiūrėti, kur esama gyvo žmogaus. Kelis kartus Godlevskis gana piktokai liepė ateiti kitą kartą. Taip viskas nusitęsė ligi paskutinės tezės paduoti dienos. Kada profesorius ir tą dieną man liepė ateiti rytojaus dieną, jam pareiškiau, kad šiandien paskutinė diena tezės paduoti. Jei profesorius nesutiks dabar su jomis su-

sipažinti, aš jas įteiksiu per rektorių su atitinkamu paaiškinimu. Kitos išeities nebuvo: mane kiek aprėkęs, sėdo tezių taisyti. Padarė daug priekabių dėl turinio ir formos, bet vis dėlto paliko jas tokias, kokias buvau atnešęs. Bet šita istorija pasibaigė tik gynimo metu. Tarp kitų istorijos tezių turėjau vieną apie Atilą ir Leoną Didįjį. Godlevskis mane akėjo su visu įkarščiu. Bombardavo keisčiausiais klausimais. Nustatytas laikas seniai praėjo. Komisijos pirmininkas, Akademijos rektorius, nekartą buvo pasakęs “Satis” (gana), bet profesorius iš savo “vališiaus” nenorėjo aukos paleisti. Tuo metu, kada įpykęs rektorių profesorius padarė aštroką pastabą ir man liepė eiti, profesorius man, jau beeinančiam, dar pastatė klausimą: “Ant kokio arklio Atila jojo į Romą?” Neatsigriždamas atsakiau: “Ant balto”. Godlevskis vėl klausimą: “Iš kokių autorių tai žinai?” — “Iš Chigi”. Kova laimėta. Nemaniau, kad profesorius būtų buvęs patenkintas.

Po kelių dienų, sutikęs mane koridoriuje, pasakė “Žinotau, kad Chigi tuo reikalu nerašė, bet nenorėjau tau pažymio sugadinti, dėl to ir nutylėjau”. Aš bendrai jam pareiškiau, kad istorikai tokią smulkmeną vargiai kur užfiksavo. Čia galėjo būti tik menininkų fantazija.

Iš visų profesorių, šalia Būčio, tik vienas Godlevskis buvo plačiau žinomas Petrapilio sferose. Jis buvo Imperatoriškosios Istorikų Draugijos narys. Be to, jis priklausė prie visos eilės kitų rusų mokslo draugijų. Rusiškai kalbėjo blogai, bet paskaitas dažnai skaitė, ir ne viena jo paskaita buvo išspausdinta Mokslų Akademijos žurnale. Godlevskis buvo rimta mokslinė pajėga ir vertingas profesorius. Kaip jam sekėsi vyskupauti Žitomire, nežinau, tik žinau, kad, grįžęs į Nepriklausomą Lenkiją, nėjo į vyskupijos darbą, bet grįžo prie universitetinio. Mano išmanymu, jam tik universitetas ir tiko.

Moralinę teologiją dėstė lenkas profesorius Bonček (Baczek). Akademijos gyvenime jis nevaidino jokio vaidmens. Galbūt ir į Akademiją pateko tik per klaidą. Lekcijas skaitydavo dažniausiai iš rašto. Po to skubiai žingsniuodavo į savo butą. Buvo neįdomus ir ne visai akademikas, bet negalima sakyti, kad nebūtų davęs klausytojams, nors ir bai-

gusiems kunigų seminariją, ko nors nauja. Lekcijas ne skaitydavo, bet savo plonu balseliu šaukdavo arba rėkdavo, todėl studentai jį vadindavo Magister Clamabilis.

Bet tokių pravardžių, kiek charakterizuojančių asmenis, turėdavo beveik visi profesoriai. Pvz., Būčys buvo Magister Lacrimabilis, gal dėlto, kad, skaitydamas lekcijas, pats susijaudindavo ir sujaudindavo savo klausytojus.

Voicickis būdavo vadinamas Magister Elegantiarum — grakščių formų, salioninių manierų ir visada puošniu drabužiu.

Profesorius Grigaitis tiesiog būdavo vadinamas Marduk — kažkoks senovės dievaitis, kurį Grigaitis dažnai užsimindavo ir jo vardą ypatingai akcentuodavo.

Labai įdomus ir turiningas profesorius buvo pats rektorius Radziševskis. Jo pagrindinis objektas buvo pedagogika, bet jis, kiek atsimenu, dar dėstė kažkurią filosofijos dalį. Buvo gilus ir pažangus profesorius, rimtas mokslininkas. Dėstė lėtai ir silpnu balsu, bet labai patraukliai. Dėl to patrauklumo, sugebėjimo suinteresuoti klausytojus, dėl objekto kunigams svarbumo, jis buvo labai klausomas ir studentų vertinamas.

Graikų kalbą ir literatūrą dėstė minėtas gudas, Petrapičio universiteto profesorius Epimach Šipilo, katalikas, tautiškai atgimstančių gudų vadas ir didelis — iki fanatizmo — patriotas. Kaip profesorius jis buvo įdomus. Nors man jo dėstomi dalykai nebuvo įdomūs, visada noriai klausydavau. Šipilio net kalbą dėstydamas mokėdavo įpinti tokių dalykų, kuriais atkreipdavo studentų dėmesį. Epimach Šipilo gal buvo dabartinių gudų tendencijų ir nusiteikimų pirmtakas. Patys tada dar tik vos pradėję krapštytis iš savo tautinio miego, taip kaip lietuviai “Aušros” laikais, jau rodė pretenzijų į lietuvių krikščionybės ir kultūros mokytojus, į Lietuvos istoriją ir net teritoriją. Kaip šių dienų lenkai, taip ir kai kurie gudai falšuodavo Lietuvos istoriją, savindamiesi Lietuvos praeitį ir žmones. Jau per savo lekcijas, kurios nieko bendra neturėjo nė su Lietuva, nė su Gudija, mėgdavo įpinti tą arba kitą lietuviams ne visai malonų teigimą. Pvz.,

lietuviai krikščionybę priėmę iš gudų, visų katalikiškų švenčių pavadinimai gudų skolinys, gudai davę lietuviams žymiausius jų praeities vyrus, net ir valstybingumo idėją lietuviai esą gavę iš gudų. Privačiai kalbėdamas, savo tezes jis plėtė dar plačiau ir agresingiau. Per bolševikų įsigalėjimą Rusijoje, kada daugelis jo situacijos žmonių išbėgiojo į užsienius, jis pasiliko su savo tauta, o įkūrus Minske gudų universitetą Šipilo buvo paskirtas jo rektorium. Jo straipsnių teko skaityti universiteto organe. Teko girdėti, kad bolševikų tautine politika buvęs patenkintas, nes dar tautiškai neatsigavusi gudų tauta gavo visą eilę mokslo įstaigų. Pats atgimstančios gudų tautos vadas atsistojo to universiteto priekyje.

ZONGOLAVIČIUS

Noriu paliesti ne iš savo fakulteto teisės profesorių Zongolavičių. Jis — žemaitis bajoras. Profesoriavęs Kauno kunigų seminarijoje. Žmogus augęs bajoriškose tradicijose. Kiek girdėjau, namuose vartodavo lenkų kalbą. Per Lietuvos tautinį atgimimą jis, kaip ir daugelis iš panašių sąlygų žmonių, pakibo ore: viena koja siekė lenkybės, o kita rėmė lietuvišką žemę. Lenkas ar lietuvis? Tas klausimas tokiems žmonėms buvo sunkiai išsprendžiamas. Ir už vieną ir už kitą — už ir prieš — turėjo argumentų. Zongolavičius, atrodo, buvo pakrypęs į persiorientavimą Lietuvos naudai. Buvo pradėjęs pasireikšti ir lietuviška plunksna ir lietuviškais darbais, bet vidurkelyje suklupo, o suklupdė jį, to reikalo žinovų pasakojimu, žurnalas “Draugija”. Zongolavičius buvo kandidatas į “Draugijos” redaktorius. Visi manė, kad jis tam darbui tiks ir ta vieta tikrai klius jam, bet išėjo kitaip — “Draugijos” vietą gavo Jakštas Dambrauskas. Zongolavičius galvojo — nepasitikėjimas juo, kaip lietuviu neofitu. Po to jis grįžo į savo senąją lenkišką tikėjimą.

Su Zongolavičium man teko susipažinti tik Akademijoje. Aš, kaip lietuvių studentų draugijos pirmininkas, rūpindamasis visokiais jos reikalais, dažnai užeidavau pas Zongolavičių, kviesdamas paskaityti paskaitą, tos ar kitos rūšies patarimų, ar prašydamas parašyti į tą ar kitą mūsų redaguojamą laikraštį. Zongolavičius buvo tikras mokslininko tipas su stipriu visuomenininko pagrindu, šalia savo teisės jis labai gerai žinojo Lietuvos istoriją. Gal geriausiai buvo susipažinęs su Lietuvos Metrika.

Man teko klausyti jo inauguracinės paskaitos apie teisės sąvoką. Aš manau, kad ne tik aukštosios mokyklos studentai, bet ir profesoriai specialistai būtų susidomėję jos išklause. Savo paskaitą jis buvo paėmęs iš kalbos srities. Ir patį žodį “teisė” taip išanalizavo ir išaiškino, kaip niekur kitur man neteko girdėti. Tą jo paskaitą saugojau pas save ir vis rengiausi panaudoti spaudai, bet ji pasiliko Lietuvoje spintoje ilsėtis. Po tokios paskaitos, kurią jis skaitė su tokia lietuviškumo meile ir pagarba, aš jo bute paklausiau, kas jis esąs — lietuvis ar lenkas? Jis man atsakė gyvenimišku palyginimu. Jeigu šuo kurį laiką pabūva pas vieną ir pas kitą lygiai gerus šeimininkus, abu juos pamilsta, o paleistas nuo grandies, nelengvai susiorientuoja, kurį iš tų šeimininkų pasekti. “Aš turiu daug pagrindo mylėti Lietuvą, bet taip pat turiu mylėti Lenkiją. Esu atsidūręs kryžkelėje, kaip dažnai tokioje lūžtvėje pasitaiko”. Įsidrąsinęs paklausiau, ar jo tautinę orientaciją yra kiek paveikusi “Draugijos” istorija. Man tik atsakė, kad tai buvusios gyvenimo dulkės, kurios sprendžiamosios reikšmės gyvenime neturėjusios. Argi? Kai Lietuva ir Lenkija atgavo savo nepriklausomybes, Zongolavičius nesugrižtamai pasuko Varšuvos linkui. Jis aktyviai dalyvavo lenkų politikoje, įsigijo nemaža įtakos ir kurį laiką buvo Lenkijos švietimo viceministeriu. Žinovų pasakojimu, jis savo rankose laikęs visą ministeriją. Gaila, Zongolavičius būtų buvęs ir mūsų gyvenime naudingas ir pravartus. Gal tai buvo paskutinė rimtesnė lietuvių auka ant Liublino unijos aukuro.

Visu savo charakteriu, mokslo ir dėstymo pastatymu

Akademija buvo aukštoji mokykla. Man teko ne vieną prancūzų universitetą lankyti ir įsitikinti, kad Akademija po Radviševskio reformos kai kuriais atžvilgiais stovėjo aukščiau. Suprantama, aukštosios mokyklos tvarka ir dėstymo būdai duodavo studentams daugiau laisvės studijoms, dėl to mano kolegų tarpe būdavo tokių, kurie pradėdavo užrašų ieškoti tik tada, kai reikalinga buvo stoti į egzaminus prieš profesorių komisiją. Iš mūsų lietuvių toks tikrai studentiškas tipas buvo Lietuvai žinomas kun. Bumša. Žmogus buvo didelių gabumų. Nors tik žemaičių kalvio sūnus, bet inteligentiškas, saloninių manierų ir poniškų užsimojimų, tarsi būtų gimęs kunigaikščio Oginskio šeimoje. Savo būdu buvo gryniausias bohemininkas: knygą jam primindavo tik egzaminai. Šiaip jau buvo linksmas, sąmojingas, išradingas ir pramogingas vyras. Vieną kartą prorektorius Būčys laisvalaikiu rado jį bevaidinantį Petrapilio apašą! O vaidintojas jis buvo gabus. Visų akivaizdoje prof. Būčys pažadėjo duoti be egzaminų magistro laipsnį tam, kuris įrodys, kad bent vienas Akademijos triukšmelis buvo sukeltas be Bumšos. Bet tai buvo sunkiausia tezė, dėl to neatsirado norinčio ją ginti. Paprastai toki studentai toli nenuvažiuodavo. Ir Bumša pirmus du kursus pasistūmė, o toliau jam nepavyko pasistūmėti, nors ir naktimis sėdėdavo bei šaltus dušus imdavo. Iš Akademijos išėjo be diplomo.

Buvo ir kitokio tipo studentų. Šitie laikėsi beveik gimnazistiškos mokymosi sistemos. Kolegos juos pravardžiuodavo kalikais. Prie tokių priklausė Pranas Penkauskas, kuriam daug nerimo kėlė Bumša savo išdaigomis. Kiek Bumša buvo išdaigingas, tiek Penkauskas buvo rimtas ir susitelkęs. Šitie du tipai, priešingi savo charakteriu ir išore, nebuvo priešingi savo santykiuose. Aš pasilikau ištikimas mano užimtai pozicijai visose mokyklose. Mokslas mane traukė. Aš jį vertinau, norėjau būti naudingas savo visuomenei ir nenorėjau išeiti iš mokyklos kaip rusai sako: "učionij durak" (mokytas durnius). Kaip prieš Akademiją, taip ir pačioje Akademijoje neguliau tiktai ant "skribtų" ar vadovėlių, bet jų ir nepasigedavau tik egzaminams atėjus. Kiekvieną ob-

jektą studijavau kiek galima plačiau, nesitenkindamas tik gautais "skribtais", bet panaudodamas platesnę literatūrą, ypač savo mėgiamiems dalykams. Iš jų išskirdavau visuomeninius mokslus, istoriją, kai kurias filosofijos dalis ir moralinę teologiją. Daugiausia laiko pareikalaudavo visuomeniniai mokslai. Turėdamas laiko, kada būdavo laisvos valandos, užsukdavau ir į Zongolavičiaus teisių paskaitas. Atėjus egzaminams, man nereikėdavo nė šaltų dušų, nė nemigo naktų, nes savo dalykus neblogai mokėdavau, tik reikėdavo kiek daugiau prisitaikyti prie egzaminatoriaus skonio ir žinojimą papildyti detalėmis. O profesorių skoniai yra įvairūs, kaip ir visur mokyklose. Pvz., Godlevskis mėgdavo duoti tokius klausimus: "Prašau pasakyti iš eilės 16 amžiaus popiežius". Arba: "Kokioj giminytėj buvo ispanų dinastija su prancūzų ir austrų dinastijom?" Istoriją mokėjau gerai, bet šitokių mokslinės vertės neturinčių klausimų ir nepakenčiau, ir nesugebėdavau atsakyti, nors turiu pripažinti, kad atsidėjęs tokios mokymosi sistemos ir nesilaikydavau.

Vienas filosofijos profesorius mėgdavo klausti: "O kas tuo klausimu vadovėlio prieraše yra?" Nekreipdavau dėmesio ir į prierašus. Atsakydavau, jog "tenkinuosi jūsų skribtais, o skribtuose jokių prierašų nėra."

Rusų istoriją ir literatūrą dėstė du Petrapilio universiteto profesoriai. Literatūros profesorius Vinogradov, paliko visiems Akademijos studentams labai gražių ir malonių atsiminimų kaip žmogus ir profesorius. Į Akademią ateidavo visada šventadieniškai juodais drabužiais apsirengęs, aukštas, džentelmeniškos išvaizdos žmogus, grakščių ir iškilmingų mostų ir didelės erudicijos. Dėstė patraukliai, gražia iškalba ir klasiška rusų kalba. Per paskaitas nekartodavo banalios vadovėlių medžiagos, bet duodavo vis kažką nauja, kas būdavo įdomu ir gal universiteto katedroje neskaitytina, nes rašytojų biografijose paliesdavo tokių klausimų, kuriuos vargiai galėtų toleruoti caro garbės saugotojai. Kūrinius jis komentavo autoriaus gyvenamų laikų politinėje šviesoje, dėl to daugelis Puškino, Lermontovo ir kitų svarbesnių rusų rašytojų veikalų stodavo prieš akis kitokioje šviesoje, negu jie

atrodytų, paskaičius juos be tokio turiningo įvado ir paaiškinimų. Profesorius į tekstus įterpdavo kūrinų daugtaškių vietas. Reikia pasakyti, kad Akademijos studentija — be tautybių skirtumo, — nemėgdavo nė Rusijos, nė rusų. Daugelis jų, ypač lenkų, rusiškai sunkiai ir susikalbėdavo, bet rusų literatūros profesorių klausydavo atsidėję, ramiai ir susitelkę. Būdavo galima girdėti tik pieštukų skubų čiuožimą per popierių. Jo pamokose negalima buvo nugirsti nė tarpusavio pasikalbėjimų, nė laikraščių skaitymo, nė juokų krėtimo. Gal dėl to ir profesorius dažnai pažymėdavo, kad Akademijoje jis pasilsi, kad Akademijos studentai vertina mokslą ir laiko neleidžia be reikalo. Akademia jam daranti bažnyčios įspūdį: tylą ir ramybę, o profesoriaus katedra — mokslo šventovė. Smarkiai nupeikdavo universitetą, kuriame nebuvo pagarbos mokslui, ypač nuo to laiko, kai universitetai pradėjo įsileisti moteris.

Įdomus buvo ir rusų istorijos mokytojas Menžinskis. Tai surusėjęs lenkas, lenkiškai nedaug temokėjęs, kažkokio instituto profesorius, visada labai puošnia uniforma. Jo figūra ir laikysena rodė jau gero amžiaus žmogų. Įžengęs ar tik atidaręs auditorijos duris, jau pradėdavo savo lekciją, net nepasiekęs katedros. Kalbėdamas nusiimdavo kepurę, užmaudavo ją ant lazdelės, statydavo į kampą, pats eidavo į katedrą tęsti jau pradėtos lekcijos. Kartais atsitikdavo ir kitaip: profesorius lazdelę su kepure pastatydavo į katedrą, o pats eidavo į kampą. Tik garsus studentų juokas profesorių lyg pažadindavo iš išsiblaškymo. Labai rimtai, net nenusišypsojęs, pasikeisdavo vietomis su savo lazdele.

Daug metų jis dėstė savo kursą, kuris buvo lyg įaukęs į jo kūną ir smegenis. Jokių užrašų ir knygų neatsinešdavo. Jeigu kartais tekdavo jam per paskaitą ir užsnūsti, tai praplėšęs akis tęsdavo nuo to žodžio, prie kurio buvo sustojęs. Šiaip jo dėstymas buvo įdomus ir turiningas. Jo kurse ir kalboje nieko revoliucinio anticariško nepastebėjau, kas būdavo paprastas reiškinyss rusų literatūros profesoriaus paskaitose. Menžinskis tačiau nesilaikė oficialiosios istorijos krypties. Jis duodavo labai smulkių detalių, kuriame amžiuje

kiek kainavo jautis, arba kokią algą gaudavo samdinė ar samdinys. Savo istorijos kurso pagrinde jis dėstė krašto socialinį ir ekonominį gyvenimą. Man tai buvo nauja, dėl to ne tik aš, bet ir daugumas studentų, nepaisydami savo antipartijos rusų istorijai, jo klausė rimtai. Pats profesorius gal ir nepastebėdavo, kad istorijos pagrindimas socialinėmis ir ekonominėmis krašto žmonių gyvenimo sąlygomis, pačią istoriją statydavo visai kitoje šviesoje, negu kad statydavo oficialieji istorikai — Ilovaiskis ir kiti. Ta aplinkybė jo istorijai duodavo revoliucinio, antirežiminio charakterio. Profesorius pats niekad nesišypsodavo, bet mėgdavo įpinti į savo pasakojimą linksmybų įvykių net iš carų gyvenimo, kuris dažnai atrodė turėjęs net anekdotiško pobūdžio. Jo patriarchališka, ilgo gyvenimo naštos prislėgta figūra ir dabar gyvai stovi mano akyse. Pats jo dėstymo būdas ir laikysena dėstymo metu buvo lyg koks liturginis veiksmas. Pamokslų studentams jis niekada nesakydavo, bet jei kada studentai nedrausmingai sukeldavo kokią triukšmelį, jis, lyg susigėdęs dėl mūsų ir lyg sau kalbėdamas, pasakydavo: “Mokykla yra šventovė, mokslas šventenybė. Kas nepagerbia mokslo, tas nebus naudingas nė savo kraštui, nė savo žmonėms”. Po tokios pastabos tęsdavo toliau savo istorijos kursą.

Adademijos Dvasios Tėvas buvo jau minėtas prel. Naujokas, kuris kaip Dvasios Tėvas buvo įgijęs visų studentų ir profesorių pasitikėjimo ir pagarbos.

Akademijos prokuratorius arba ūkvedys buvo taip pat lietuvis, bet jį pažinom tik iš virtuvės puodų. Puodai menkai prezentavosi. Jo maitinamoji visuomenė toli gražu ne visuomet buvo patenkinta. Sprendžiant iš puodų turinio, tektų apie ūkvedį susidaryti menką nuomonę, bet vis dėlto Akademijos duodamas valgis būdavo nepalyginamai geresnis už anų laikų Seinų seminarijos valgį. Arčiau prokuratorių pažinus, tekdavo gerokai keisti nuomonę jo naudai. Kaltas buvo ne prokuratorius, bet Akademijos išdas. Karas gerokai pasunkino prokuratoriaus darbą. Maisto parūpinimas miniai nebuvo lengvas dalykas. Ypač pasunkėjo jo darbas prasidėjus Rusijos revoliucijoms, bet jo padėtį tuo metu visi supra-

tom ir nė nemėginom jo dėl maisto pablogėjimo ir sumažėjimo kaltinti.

Mokslo atžvilgiu Akademijoje man su sunkumais susidurti neteko. Ypatingai sklandžiai ir lengvai praėjo pirmieji metai. Pirmųjų metų ir atmosfera buvo rami: buvo 1913—1914 metai. Oras buvo pavojų pritvinkęs. Visoki pranašavimai siute siuvo po Rusijos plotus. Spauda taip pat nevisai ramių išvadų darė iš valstybių santykių, bet carų režime, kaip ir kitų diktatorių, ir atmosferą nustatinėjo valdžios įstaigos. Pagal įsakymą turėjo būti ramu ar neramu. Prieš įsakymą net varnos negalėdavo tūpti ant kryžiaus, nes pagal įstatymus tai buvusi šventvagystė. Kai Puškinas vienoje savo kūrinio vietoje parašė, kad vakarui artėjant varnos tupia ant cerkvės kryžių, cenzorius varnas išbraukė ir parašė pastabą: Nepalagajetse (neleidžiama). Bet mes ėjom savo keliu, nekreipdami dėmesio į visokias atmosferas. Jei kada ir įsigilindavom į politiką, tai rodydavom aiškaus palinkimo į karą. Tada mes, okupuotųjų kraštų vaikai, tikėjom, kad tik karas gali mums atnešti laisvę arba bent sušvelninti gyvenimo sąlygas.

Pirmaisiais metais nemaža laiko skyriau archyvams. Knygų mano studijoms ir reikalingos medžiagos ieškodavau Mokslo Akademijos archyvuose ir Imperatoriškoje viešojoje bibliotekoje. Abidvi buvo turtingos. Ir vienoje, ir kitoje buvo daug lituanistikos, kuri, man atrodo, nebuvo nė mūsų istorikų panaudota. Viešojoje bibliotekoje buvo visos lietuviškos knygos, net draudžiamų laikų. Tai gal vienintelė pasaulyje biblioteka, kuri tą retą mūsų lobyną buvo sutelkusi su atsidėjimu. Be paaiškinimo aišku, kad čia pakliuvo daug lietuviškų spaudinių, kuriuos žandarai atimdavo iš knygnešių. Jų buvo daug, kai kurių knygų net po keliolika egzempliorių, bet mano studijų metais knygos buvo atrinktos, palikta tik po nustatytą egzempliorių skaičių, o kitos buvo išmestos likviduoti. Bibliotekininkų tarpe buvo labai gerų bibliotekos žinovų. Būdavo tokių bibliotekininkų, kurie savo bibliotekos skyrių žinodavo be katalogų. Jų tarpe buvo nemaža caro režimui nepalankių žmonių. Įdomus dalykas, kad ka-

talikų kunigui provoslavai reikšdavo kažkokios ypatingos pagarbos, todėl ir man kaip kunigui tekdavo pasinaudoti tos pagarbos vaisiais: dažnai gaudavau prašomų knygų be eilės. Dažnai tik pasakęs, kokia medžiaga reikalinga, nenurodęs net knygų, kitą dieną rasdavau eilę suieškotų knygų. Iš tų gerų žmonių sužinojau apie išmestas lietuviškas knygas. Puoliau prie reikalų vedėjo, prašydamas tas knygas atiduoti Akademijos lietuvių ratelio bibliotekai. Deja, buvo per vėlu. Jo žodžiais tariant, išmestų knygų kūgiai buvo parduoti iš varžytinių, todėl, kam kurios knygos pakliuvo, nebuvo galimybės sužinoti.

Į Mokslo Akademijos archyvą pakliuvau visai atsitiktinai. Nebeatsimenu, kuriame laikraštyje, tur būt, „Reč“, buvo atspausdintas feljetonas apie žemaitį Vitkevičių, kuris buvo užsimojęs išlaisvinti Lietuvą nuo caro. Feljetono autorius buvo pažymėjęs, kad naudojėsis ir Mokslo Akademijos archyvų dokumentais. Tas ir mane į tą archyvą nuvedė, nes degte degiau noru pažinti anų laikų žmogų, kuris pasiėmė tokius plačius uždavinius ir kuris gyveno tais pačiais idealais, kuriais gyvena ir dabartinė Lietuva. Kelis dokumentus radau ir juos nusirašiau. Archyvo tarnautojas man pasakojo, kad čia tik kai kas yra pakliuvę, kiti dokumentai, liečią Vitkevičių, buvę kažkurios ministerijos slaptuose archyvuose. Medžiagos apie jį buvau pririnkęs gana daug, bet, deja, nebuvau suskubęs panaudoti. Tik dabartinės nelaimės metu, kitais šaltiniais pasinaudojęs, parašiau apie tą įdomų žemaitį straipsnį, kuris buvo įdėtas „Tremtyje“.

Besikapštydamas po kalbamo archyvo dokumentus, radau labai daug medžiagos, žinotinos Lietuvos istorikams ir įdomios kiekvienam lietuviui. Pvz., susidūriau su kai kuriais Valančių liečiančiais dokumentais. Čia man buvo paaiškinta, kad daug dokumentų iš Valančiaus laikų esą Švenčiausio Sinodo archyve. Radau čia pat raštų iš mūsų spaudos draudimo ir kovos už jos atgavimą. Tokiu būdu vėl atsitiktinai susidūriau ir su senesne Vilnijos gyventojų statistika. Ją nusirašiau visą, parsivežiau į Nepriklausomą Lietuvą, ir Nepriklausomybės pradžioje ji buvo atspausdinta mūsų oficioze

“Lietuva”. Ji turėjo nemaža reikšmės derybose su Maskva dėl Nepriklausomos Lietuvos sienų. Istoriją visuomet mėgau, bet, ilgesnį laiką pasikapštęs po kalbamą archyvą, buvau rinitai nusistatęs, baigęs Akademiją, dar išeiti Filologijos fakultetą. Revoliucija mano planus sugriovė. Fakulteto neišėjau ir nesigailiu. Vietoje fakulteto susilaukiau Nepriklausomos Lietuvos.

Karo metai į Akademiją sutraukė daug lietuvių studentų. Atvyko nemažas skaičius ir tokių, kurie niekad ir galvoti negalvojo apie aukštuosius mokslus. Akademija jiems buvo tik laikinė karo meto prieglauda. Sunku būtų išskaičiuoti Akademijos lietuvių studentus. Tuo metu buvo šie mano kolegos:

Juozas Meškauskas, vėlyvesnis V.D.U. profesorius, kelis kartus buv. L. Kr. Dem. C.K. narys; Morkus Morkelis, Kauno kunigų seminarijos profesorius; Ignas Starkus, vėlesnis Šakių gimnazijos direktorius; Vincas Abraitis, ilgametis mūsų kariuomenės kapelionas; Juozas Grigonis, laimėjęs visų studentų simpatijas, bet dėl nelaimingo įvykio pasidaręs ekskunigu; Skruodis, vėliau Vilniaus universiteto profesorius ir daugelio knygų autorius; kun. Čibiras, tik Akademijoje atvirtęs nuo lenkų ir tapęs uolus lietuvių interesų gynėjas. Gal dėl to lenkai kiekviena proga jį paerzindavo šiais dainos žodžiais: “Kas subatos vakariali joį Čibyras pas mergeli”. Vėliau jis labai sumaniai vadovavo visai lietuviškai opozicijai prieš lenkišką okupantą Vilniuje. Buvo nemažų gabumų žmogus, didelio atsidėjimo, malonus ir linksmas vyras, bet, deja, žuvęs šio karo metu Vilniuje nuo priešo bombų. Vincas Mykolaitis Putinas ir minėtas Juozas Avižienius, vėliau buvęs Kražių gimnazijos direktorius; Juozas Kubilius, vėliau metęs kunigystę ir tarnavęs Lietuvos Banke; kunigas Bumša; kan. Penkauskas, buvęs Kauno kunigų seminarijos rektorius; Izidorius Tamošaitis, vėliau tautininkų ideologas ir žymus veikėjas; kun. Mieleška, buvęs Seimo narys ir Karmelitų parapijos klebonas; kun. Jakštys, vėliau Kybartų gimnazijos direktorius; P. Dambrauskas, kurį jau minėjau; Felicijonas Daniusevičius, žemaičių viekšniškių ba-

jas, nepaprastai mielas žmogus ir ištikimas draugas, uolus visuomenininkas ir karštas lietuvis patriotas. Nesušvito mokslu nė didžiais darbais, bet, kapelionaudamas Ukmergės gimnazijoje, savo nuoširdumu patraukė ne tik mokyklos jaunimą, bet ir ukmergiškius gyventojus. Su jo žodžiu visi skaitydavosi, ir tuo būdu jis į Ukmergės gyvenimą darė stiprios įtakos. Gaila, kad per ankstyva mirtis ištraukė jį iš gyvųjų tarpo. Lietuvos žemėje jis paliko sunkiai užpildomą spragą.

Visi lietuviai studentai buvo iš įvairių vyskupijų — Seinų, žemaičių, Vilniaus ir Mogiliavo. Karo metas privėdė prie kunigystės kelis žmones, kurie normaliu laiku nebūtų to siekę. Jau anksčiau kalbėjau, kad Putinas Mykolaitis ir Juozas Avižienius buvo nusistatę mesti seminariją, ir kad mes, jų draugai, buvom pažadėję jiems sudėti stipendijas aukštiesiems mokslams užsieniuose išeiti. Kauno kunigų seminarijos klierikai — J. Kubilius ir Teodoras Bardauskas — nenorėdami būti kunigais, buvo net pradėję rūpintis suspensa nuo priimtųjų subdiakono šventimų. Karo audrai užėjus, jie nenorėjo atsidurti kareivių uniformoje apkasuose ir pasirinko sau altorių. Deja, pavojams praėjus, ne visi tam altoriui pasiliko ištikimi. Pirmas, kiek atsimenu, kunigystę metė tuometinis Kauno Katedros vikaras Kubilius. Antras kunigystės atsižadėjo Vincas Mykolaitis Putinas. Nešilo prie altoriaus taip pat ir Teodoras Bardauskas, nors eilę metų buvo iškapelionavęs Liepojos gimnazijoje.

Kiti Dievui duotą pažadą garbingai išlaikė ir pasiliko geri kunigai.

PRASIDEDA KARAS

Pirmo kurso gale, 1914 metų birželio mėnesio 13 dieną, Mogiliavo Vyskupas Ceplekas man suteikė diakonato ir kunigystės šventimus. Parvažiavęs namo į Marijampolę, kukliai savųjų tarpe, net be iškilingų mišių bažnyčioje, atlaikiau

primicijas. Motina jau buvo ligonė ir gyveno pas jaunesnę mano seserį Marytę Astramskienę, kurios vyras buvo žinomo lietuvių bruzdelninko Amerikoje Tomo Astramsko sūnus, Antanas Astramskas. Jis buvo baigęs tik pradžios mokslą, bet gerokai apsiskaitęs ir susipratęs lietuvis patriotas. Anais laikais jis buvo žinomas Marijampolės veikėjų tarpe. Nebuvo draugijos ar viešo lietuvių pasirodymo, kurie būtų apsiėję be Astramsko. Jis turėjo nedidelę tarnybą Plentų Valdyboje. Suprantama, atostogų metų pas jį praleisti negalėjau. Laiką padalindamas, tai šen, tai ten, vasaros dienas praleidau. Ilgai Marijampolėje nešilęs, išvažiavau į vokiečių pasienį pas savo seminarijos draugą klieriką Inkratą. Ir ten ilgai šilti neteko.

Vieną ankstyvą rytą šeimininkas labai susijaudinęs pažadino mus iš miego pranešdamas, kad pilnas kaimas rusų kariuomenės ir kad prasidėsiąs rusų vokiečių karas. Manėme, kad šeimininkas nori mus pagąsdinti. Nereikėjo toli eiti: iškišus galvą pro svirno duris, buvo matyti pilnas kiemas rinktinės rusų kariuomenės, gražiai, kaip retai kada, apsitaisiusios ir besigaminančios kieme pusryčius. Teko su šeimininko teigimu sutikti. Apsitvarkę iš esamų kieme karių sužinojom, kad visas šitas pasienio ruožas yra užpildytas Petrapilio caro gvardijos dalinių. Ji visa buvo iš sostinės ištraukta ir pasiųsta nežinia kuriems tikslams į šias vietas. Kad rengiamas karas, jie nežinojo. Jie dar tada tikėjo, kad tai tik aliarminio pobūdžio manevrai. Mums atrodė kitaip. Nieko nelaukdamas, patraukiau į Virbalio geležinkelio stotį, bet geležinkeliai jau buvo rezervuoti tik kariuomenės reikalams, taigi civiliams gyventojams buvo neprieinami. Traukinys stūmė traukinį. Kariuomenė kaip vanduo liejosi visokių rūšių ir visokių spalvų. Paprastas kaimietis jautė, kad artinasi kažkas daugiau, negu manevrai.

Nelaimėjęs nieko Virbalyje, grįžau pas savo draugą atgal. Visi jutome, kad ir pastovūs pasienio gyventojai netrukus gali būti priversti palikti savo gyvenamąsias vietas. Su nemažu pavojum draugo brolis, pasikinkęs arkliuką, išvežė mane mažais keleliais į Sintautus, kur mokytojavo mano

švogėris, vedęs vyresnę seserį Veroniką. Bet ir čia buvo neramu. Rusų kariai šmėkščiojo dažniausiai raiti ir laukė vokiečių puolimo. Sintautuose buvo naujai statoma bažnyčia. Sienos ir bokštai buvo išvesti, bet dar neįrengti. Prie tų bokštų dažniausiai telkdavosi rusų kareiviai. Vieną kartą, keliems kariams sulipus į bokštą, kaip stebėjimo punktą, prie arklių pasiliko vienas jų draugas. Pastebėjau jį beverkiantį. Paklausiau, kokia nelaimė jį prispaudė. Atsakė man lietuviškai zanavykų tarpe: „Ne prieš gera čia esame — bus karas. Esu iš šios apylinkės. Skaudu, kad gal netrukus nepasilik akmens ant akmens“. Tą pačią naktį netoli Sintautų susikovė didelis vokiečių žvalgų būrys su rusų žvalgiais. Vokiečių lavonų surasta keliolika. Rusų tik du. Nuo tos dienos panašūs atsitikimai kartojosi kasdien, bet karas dar nebuvo paskelbtas. Vokiečiai kažkokiais sumetimais į pat pasienį savo kariuomenės netraukė, bet gynėjų turėjo — perrengtų kareivių arba civilių gyventojų. Rusų kariuomenė peržengė sieną be karo paskelbimo, bet čia pat Eitkūnuose užkliuvo: reikėjo imti beveik kiekvieną gatvę, todėl iš Lietuvos pusės buvo paleista į darbą ir artilerija. Vienoje gatvėje, paverstoje griuvėsiais, kažkas iš po griuvėsiu taip taikliai šaudė, kad žuvo eilė rusų kareivių. Galų gale tas šaulys buvo pašautas. Pasirodė, kad tai būta apie 60 metų amžiaus moteries! Ji buvo nugabenta į Marijampolę ir patalpinta ligoninėje. Žmonėms buvo leista ją aplankyti ir pakalbinti. Ir man teko ją matyti ir su ja kalbėti. Tai buvo mažlietuvė, laisvai kalbanti lietuviškai. Paklausta, kuriems galams ji statė savo gyvybę į pavojų, atsakė trumpai: „Keizerį visi turim ginti“.

Iš kareivių, ypač karininkų, nuotaikos buvo juntama, kad jie į karą žiūrėjo optimistiškai ir kad šitas karas jiems atrodė kaip įdomi pramoga ar pasivaikščiojimas. Netrukus patys įsitikino skaudžiai klydę.

Neatsimenu, ar tai buvo prieš karo paskelbimą, ar jau karą paskelbus — rusų kariuomenės žiedas — gvardija išžygiavo Karaliaučiaus link. Prie Stalupėnų ar Gumbinės gvar-

dija buvo pasitikta audringa ugnimi, ir čia beveik visa paguldė savo galvas, tik maža dalis pakliuvo į nelaisvę.

Tuo metu gyvenau Griškabūdyje pas kleboną Joną Katių, buvusį Kaimelio kleboną. Vieną ankstyvą rytą klebonijos tarnaitė šaukdama atbėgo iš daržo ir pranešė, kad darže esą pasislėpusių kareivių. Tikrai, nuėję radom gulintį tarpelyje labai suvargusį, purviną ir apšepusį kareivį, kuris paspruko iš tos skerdyklos ir bėgo, kur akys neša. Jis buvo lietuvis iš Raseinių apskrities. Tas kareivis pirmas papasakojo, kas atsitiko su caro gvardija.

Netrukus pro Sintautus, Griškabūdį ir kitais keliais nuo Nemuno pusės traukė jau kitokia kariuomenės rūšis. Gražiausią kariuomenės dalį pražudžius, jos vietą turėjo užimti menkiausioji: tai buvo greitomis mobilizuoti Kauno gubernijos lietuviai ir varomi į karą net be jokio parengimo ir apmokymo. Gaila buvo žiūrėti: žmonės tarp 40-50 metų, savo išvaizda panašūs į paleistus iš katorgos kalinius, dažniausiai basi, batais permestais per petį, atitraukti nuo savo šeimų ir ūkių, siunčiami nežinai už ką kariauti, siunčiami į tikrą mirtį. Dvasiškai prislėgti jie atrodė šiurpiei. Vienas kitas dar mėgino ne rusišką, bet lietuvišką dainą dainuoti, bet ne dainos dainuoti buvo tokiose sąlygose atsidūrus.

Šita visa pilkoji minia, o jos į Vokietiją buvo sugrūsta labai daug, iš Mažosios Lietuvos negrižo. Ir Rennenkampfą, kuris carą užtikrino, be sunkių nuostolių paimsis Berlyną, pats su labai liūdnais savo kariuomenės likučiais vėl atsidūrė Lietuvoje, o paskui save patraukė ir vokiečius. Visa tai vyko gana greit. Kada man teko besibaižiant atostogoms vėl vykti į Petrapilį, jau vos pralindau pro Suvalkus, kurie vokiečių buvo apšaudomi. Diena iš dienos vokiečių pasirodymo laukė ir Gardinas.

Dar iš tų įvykių turiu konstatuoti vieną liūdną ir mūsų tautiečiams negarbingą faktą. Kai rusai nusistūmė toli į Mažąją Lietuvą ir niekas nebesaugojo sienos, mūsų kaimiečiai patraukė ilgavežimiais į vokiečių valdytą žemę pameškierioti. Meškeriojo visa: rastus ūkiuose gyvulius, žemės ūkio padargus, baldus, visa kita, kas jiems buvo reikalinga ir ne-

reikalinga. Šitos išvykos į turtingą vokiečių žemę nebuvo tik pasienio reiškiny, bet siekė toli net iki Prienų. Kunigų pamokymai ir pabarimai nieko nepadėjo. Reikia pasakyti, kad tokias iškilas pasipelnyti darė toki žmonės, kurie galvojo, jog iš priešų pasiimti nebuvo nuodėmė. Atėję į Lietuvą vokiečiai kai kur atpažino savo krašto gyvulius, baldus ir kitokius daiktus, ir pasipelnytojai savo atpildą už tai gavo.

Antruosius savo studijų metus Petrapilyje pradėjau pačiame karo įkarštyje. Rusija degė degė entuziasmu ir gražiomis ateities viltimis. Visi aukojosi už carą ir tėvynę; aukojo visa germanui nubausti. Šituo momentu kiek pasinaudojo ir mūsų Lietuvos tremtiniai. Lietuva buvo pirmoji nuo vokiečių nukentėjusi Rusijos okupuota žemė. Vokiečiai buvo žiaurūs. Jokio gailestingumo nerodė. Ta aplinkybė, kad kiekvienas lietuvis stotų prieš caro okupaciją, vokiečiams nieko nesakė. Tarp lietuvių ir rusų jie nedarė skirtumo. Rusų spauda ir grįžę sužeistieji kariai tą vokiečių žiaurumą dar patiprindavo ir paryškindavo, todėl ir rusų visuomenė lietuviams tremtiniais rodydavo gana daug palankumo ir užuojautos. Pasakojimo metu vienoje Petrapilio skutykloje beskusdami man užkrėtė kraują. Reikėjo operacijos. Ilgai teko vaikščioti aprišta galva. Visuomenė mane laikė nukentėjusiu nuo karo veiksmų. Kiek tada rodė užuojautos nukentėjusiems, pats patyriau. Jau nekalbu apie tai, kad tramvajuje man užleisdavo vietą, kad garsūs Petrapilio vežikai dovanai siūlėsi pavėžinti, bet dažnai ne tik inteligentai, bet ir paprasti darbininkai nedrąsiai siūlė pasigydyti piniginės pagalbos. Petrapilis tada subruzdavo padėti kariuomenei. Dienos šūkis buvo: "Visa karui". Atrodė, kad grįžo Minino ir Požarskio laikai. Aukojimasis prieidavo net prie to, kad labai aukštų sluoksnių moterys, paaukijusiam šimtą rublių karo reikalams, duodavo savo bučkį. Pirmoji iš jų pragarsėjo Krašto Apsaugos ministerio gen. Suchomlinovo žmona. Bet tai buvo karo pradžioje. Visa perdegė, idealizmas išblėso ir galutiniam rezultate dievinamasis caras buvo nuverstas.

O kaip Akademijoje? Atrodė, kad mokslas ėjo visai normaliai. Drausmė nesumažėjo, mobilizacija studentijos ne-

pasiekė, nes visi buvo su aukštaisiais šventimais, visų viltys buvo pakilusios, tikėta besiantinančia Nepriklausomybe. Knietė širdis ir gadino nuotaikas nežinojimas, kaip yra su mūsų kraštais ir pasilikusiais namuose artimaisiais. Vokiečiams užėjus, jokios žinios iš užimtų vietų nebuvo. Jų gaudavom tik aplinkiniais keliais, pvz., per Švediją. Prasiskverbavo žmonių ir pro apkasus, bet tų žinių būdavo nedaug.

Studentų tarpe pasišnekėdavome, ar nereikėtų ir mums grįžti į Lietuvą, kad mūsų kaimo žmonės turėtų daugiau inteligentų gynėjų. Toji mintis brendo, ir kiek vėliau atsirado norinčių ją realizuoti. Kiek man žinoma, sugrįžo paskutinio kurso klierikas Jonas Dailidė. Jam vis dėlto kažkokiu būdu pavyko pasiekti jau užimtą Marijampolę. Dailidė buvo narsus vyras. Atsiradęs Marijampolėje, narsiai gynė lietuvių reikalus. Didelėmis jo pastangomis buvo gautas leidimas Marijampolės gimnazijai, jo pastangomis buvo iš vokiečių išveržta tai, ko jie nenorėjo pradžioje duoti. Jo drąsa privedė prie to, kad vieną gražią dieną vokiečiai gimnaziją uždarė (buvo 3 klasės), o ją išvežė į Celle Schloss stovyklą, kuri buvo įrengta kažkokioje pilyje specialiai kunigams. Į ją jis pakliuvo, nors kunigu dar nebuvo buvęs. Tiesa, jis iš ten grįžo, bet grįžo tiek ligotas ir iškankintas, kad, atvažiavęs iki Vilniaus, Alseikos vadovaujamoje ligoninėje paėmė savo jauną gyvenimą. Sužinojau apie jo atvykimą kiek per vėlai. Nuėjęs radau prieš valandą laiko mirusį. Dėkingoji Marijampolė tam kankiniui už lietuviybę vieną gatvę Degučiuose, kuriuose gyveno jo tėvai, pavadino Jono Dailidės vardu. Tuo pat metu mėginau ir aš tokį žygį daryti. 1915 metais pasiekiau Prienus, o iš Prienų norėjau pasiekti Igliauką. Šioje vietoje frontą laikė Sibiro šauliai — geresnioji rusų kariuomenė. Jos štabas buvo Prienų kelbonijoje. Klebono Jono Valaičio protekcija iš fronto vado gavau leidimą praeiti pro apkasus. Kunigai ir kiti pažįstami inteligentai mane atkalbinėjo nuo to žygio. Jų manymu, esą pakankamai likę inteligentų pasauliečių ir kunigų, o man dėl to mokslo nereikėtų nutraukti, nes ten nuvykęs nieko ypatingo nenuveiksiu. Jų argumentacija manęs nepaveikė. Išvykau, bet ir štabo

leidimas nieko nepadėjo. Antrus ir trečius apkasus buvau praėjęs, bet nuo pirmų mane grąžino atgal. Motyvų nežinau. Gal turėjo kokių įtarimų. Atsidūriau vėl Prienuose, o iš Prienu patraukiau vėl į Petrapilį.

Prienuose mano globai pavedė apie 30 mokinių, kuriuos pristačiau į Vilnių. Iš Vilniaus kažin kuri organizacija juos išgabeno į Rusiją ir atidavė Nuo Karo Nukentėjusiems Lietuviams Šelpti Draugijai. Aš dar užsukau į Trakus, kuriuose tuo laiku gyveno mano švogeris ir motina, bet jų jau neberadau. Pagyvenęs kurį laiką pas kunigą Maliukevičių, Trakų kleboną, ir sužinojęs, kad mano motina yra atsidūrusi Mogiliave, pasukau į ten. Man vykstant iš Vilniaus, jis buvo apytuštis. Traukiniai Vilniaus jau nebesiekė. Buvo galima važiuoti tik ligi Vilnios (Vileikos). Susisiekimas buvo labai sunkus. Į Mogiliavą teko važiuoti 10 dienų. Ne tik ant vagonų laiptų, bet ir ant stogų buvo pilna žmonių.

Mogiliave teko apsigyventi pas vietos kleboną kunigaikštį Svetopolk Mirskį. Jis — didikas, bet ir didelis demokratas, geraširdis žmogus, mėgiamas parapijiečių, ypač biednuomenės. Karo metu jo klebonija buvo virtusi benamių prieglauda, kurioje žmonės ne tik pastogę, bet ir maisto gaudavo. Klebonas ypatingos simpatijos rodė lietuviams: jis pats rado kažkokios giminystės su lietuviais. Pas kleboną teko sutikti ir Jalbžykovskį, kuris, kaip ir visada, buvo gerai nusiteikęs, o man rodė netikėto palankumo. Dabar turėjau progos jam aiškiai ir nedviprasmiškai pasakyti, kaip lietuviai jį vertina. Toks atviras pasisakymas savo buvusiam viršininkui ir mokytojui iš mano pusės nebuvo girtinas dalykas. Mačiau, kad jį tuo įskaudinau, bet mano sąžinė yra rami, nes nieko neperdėjau ir pasakiau, ką per kelerius metus patyriau ir savo akimis mačiau. Aš jo susitikimą vengiau, o ir jis po to mano pasikalbėjimo, atrodė, neturėjo noro pasikalbėjimą pakartoti. Mogiliave buvo daug apsigyvenusių lietuvių. Jiems vadovavo žinomas mums iš Seinų kun. Grajauskas. Ta proga buvo padaryta eilė lietuvių inteligentų pasitarimų, kaip nusistatyti Lietuvos ateities atžvilgiu. Visų prieita prie šių išvadų: siekti Lietuvos Nepriklausomybės, kuri

galima tik žlugus Rusijai; Rusijai sužlugdyti, reikia palai-
kyti jos priešus.

Antrąjį Akademijos kursą pabaigiau lengvai ir laimin-
gai. Antro kurso baigimu išsigijau ir pirmąjį tikrojo studen-
to laipsnį, kuris rusų įstatymais jau buvo laikomas aukštojo
mokslo laipsniu ir su juo buvo galima gauti gimnazijos mo-
kytojo ir kapeliono vietą. Po dvejų metų gyvenimo Petrapi-
lio klimato ir maitinimosi karo meto maistu fiziškai gerokai
nusilpau. Atostogauti nebuvo kur, juo labiau, kad nebuvo ir
pinigo. Iš savo uždarbio vos galėdavau patenkinti svarbiau-
sius dienos reikalus. Atostogų metu, nepaisydamas savo nu-
silpusios sveikatos, pasiūlytąjį nukentėjusiems nuo karo šelp-
ti draugijos darbą priėmiau. Turėjau kur išvykti ir dar šį
tą pelnyti naujiems mokslo metams.

Tretysis Akademijos kursas jau reikalauja įtempto dar-
bo. Beveik visą laiką reikia skirti studijoms. Trečią kursą
baigus, priimta kartu laikyti ir kandidato laipsnio egzami-
nai. Dvigubas ir nelengvas darbas. Semestro egzaminai per
daug darbo neteiktų, jeigu būtų gerai sekamos profesorių
paskaitos ir daromi užrašai, bet naujo darbo, ir gana in-
tensyvaus, duoda pažymiui gauti egzaminai. Jam išigyti rei-
kalinga apginti 15-20 tezių ir tam tikro didumo parašyto
darbo.

Pats pragyvenimas su kiekviena karo diena sunkėjo. Ma-
no sveikata palūžo. Norėjau mesti savo studijas, bet rū-
pestingas ir simpatiškas Akademijos rektorius nuo to atkal-
bėjo. Jis man sudarė geriausias pragyvenimo sąlygas. Ka-
dangi ligos pasekoje prisidėjo ir sunki nemiga, kuri ypatin-
gai sunkiai buvo pakeliama bendruose miegamuosiuose, rek-
torius pasiūlė man atskirą mažą kambariuką, kuriame ga-
lėjau vienas miegoti ir dirbti. Atleido nuo visų mokesčių ir
paliko laisvę lankyti lekcijas tada, kada galėsiu.

Visas tas sąlygas noriai ir su dėkingumu priėmiau, nes
geresnių niekur anais laikais nebūčiau gavęs. Laiko veltui ne-
leidau. Lekcijas kiek galėdamas lankiau tik tas, kurios ma-
ne daugiau interesavo. Kai kurias visai nustojau lankęs. Ne-
maža skaičiau šiaip jau įvairaus turinio knygų ir po trupų-

tį rengiausi egzaminams, nors nebuvaau tikras, ar juos iš viso laikysiu ir ar sveikata leis laikyti.

Į metų pabaigą kiek sustiprėjau. Tuomet tik ir išdrįsau priimti nukentėjusiems nuo karo šelpti draugijos pasiūlymą pasiimti pirmininko pareigas Taline (Revelyje). Be to, pasiryžau laikyti egzaminus. Ir semestriniai ir pažymiui gauti egzaminai pavyko išlaikyti be didelių pastangų.

Šie metai Akademijos vidaus gyvenime nieku nepasižymėjo. Net tautinės kovos kiek sušvelnėjo, nes visų studentų dėmesys buvo kur kitur nukreiptas: į pagalbą tautiečiams, atsidūrusiems tremtyje Rusijoje; dėmesys taip pat buvo nukreiptas į didesnę susirūpinimą savo reikalais, nes, išskyrus tuos, kurie gaudavo stipendiją, ir nedidelį skaičių tų, kurių tėvai gyveno Rusijoje, visi kiti buvo iš tų Rusijos okupuotų kraštų, kuriuos iš Rusijos atėmė naujas okupantas vokietis. Kadangi nuo antro kurso mes lietuviai buvome labai intensyviai išitraukę į visoki visuomeninį ir net politinį darbą, tai tas atsiliepė į mūsų studijas neigiamai. Studentai, nesugebėję surasti vidurio kelio, savo tiesiogines studijų pareigas užmesdavo, atsidėdami visuomeniniam darbui. Ta lietuvių smukimą moksle pastebėjo ir Akademijos vadovybė. Kai kuriems jų buvo pagrasinta atleidimu iš Akademijos, jei nesusitvarkys studijų srityje. Dėl to kai kas pasitraukė, o kai kas pasirūpino tą vidurio kelią surasti.

Man pavyko atostogas susitvarkyti visai pusėtinai. Mokslo metuose į Taliną važinėdavau trims dienoms kiekvieną savaitę. Atėjus atostogoms, klebono prašomas visam atostogų metui persikėliau į Taliną ir apsigyvenau klebonijoje, nes klebonas keliems mėnesiams išvažiavo sveikatos taisyti, o aš apsiėmiau jį pavaduoti. Tas buvo mano studentišškai kišenei didelis laimėjimas, nes klebonijoje gavau ne tik nemokamą maistą ir kambarį, bet klebonas dar už kiekvieną mėnesį pasiūlė man tam tikrą atlyginimą. Atostogoms pasibaigus, jau man nebuvo jokio rūpesčio, kaip gyventi Petrapily ir išeiti paskutinis Akademijos kursas. Surinkta suma nebuvo kapitalas, bet vienerius metus be pašalinių uždarbių galėčiau išgyventi ir daugiau atsidėti savo studijoms.

TALINAS

Atsidurus pirmą kartą Taline, teko gerokai nustepti: didžiuliame Rusijos mieste negalima rusiškai susikalbėti. Man reikėjo iš stoties pakliūti į Nikolskaja gatvę nr. 19, kur buvo katalikų bažnyčia ir klebonija. Tokiam ponui, kaip man, vežikas buvo nepasiekiamas dalykas. Išėjęs iš stoties, pradėjau klausti, kuria kryptimi eiti minėtos Nikolskaja gatvės ieškoti. Kiek užkalbinau žmonių, nė vienas nesiteikė man žodžio pasakyti. Vieni, kažin kaip keistai dirstelėję į mane, tylomis nužygiuodavo toliau, kiti, į mano pakalbinimą visai neatreipę dėmesio, tęsė savo kelionę. Pradėjau tad ieškoti uniformuoto žmogaus, kuris rusų kalbą tikrai turėjo suprasti. Pirmas uniformotas buvo laiškanešys, bet ir jis, išgirdęs mano rusiškąją paklausimą, kažin ką nesuprantamai piktai pasakė ir su savo krepšiu nuėjo savo keliais. Pagaliau iš tolo pamatęs policininką, nužygiavau jo link. Buvau tikras, kad iš policininko tikrai gausiu reikiamų informacijų. Gavau, bet tik visai atsitiktinai. Jis suprato mane ir suteikė informacijų tik tada, kai besikalbant paaiškėjo, kad jo esama taip pat lietuvis. Jis man atskleidė ir tą paslaptį, kodėl Talino gyventojai "nemoka" rusiškai. Policininkas man patarė ateityje atsitikus reikalui estą kalbinti.... lietuviškai! Tas prakalbintasis pamatęs, kad nesi rusas, nors tavo kalbos

nė žodžio nesupras, bet pats pradės rusiškai kalbėti. Estas rusiškai kalbėdavo tik su nerusu. Rusui rusiško žodžio jis nesurasdavo, nors būtų baigęs rusų universitetą.

Paaiškėjo, kad tas neorganizuotas suokalbis kilo pats savaime. Net kaimiečiai, atvežę savo produktus, ar vietos pirkliai, išstatę savo prekes, atsisakydavo ir pelno, bet rusiškai užkalbintam savo prekių neparduodavo. Stebino mažoji estų tauta savo tautinio gyvenimo organizuotumu ir planingumu. Jau tada jie turėjo savo didžiulį banką su nuosavu pastatu, kuris kreipė praeivio akį savo imponantiškumu. Turėjo savo teatrą ir net operą su gražiais rūmais ir artistų sąstata, žodžiu, estai gyveno savo nepriklausomą estišką gyvenimą dar tada, kada Estija dar buvo rusų okupuota.

Gyvenant Taline teko susipažinti beveik su visais jų vadais ir ypač studentais. Visa jų eilė Nepriklausomoje Estijoje buvo išsimušusi į aukštas valdžios vietas. Iš jų man teko sužinoti, kokių būdu estai suestino savo sostinę. Jų pasakojimu, jei neklystu, ligi 1905 metų į jų sostinės savivaldybę pakliūdavo tik vienas kitas estas, o visi kiti būdavo rusai. Tada estai metė šūkį: „Estai turi pralobti“. Šitas šūkis jiems pavyko įgyvendinti. Rezultate mano kalbamuoju laiku, t.y. 1916 metais, estai jau turėjo miestų savivaldybėje ar ne 70 ir dar kelis savo atstovus, o svetimtaučiai tik tiek atstovų, kiek estai iki 1905 metų. Suprantama, kad tautiškai susipratę estai savo sostinę valdė taip, kad būtų jai ir visai estų tautai kuo daugiausia naudos. Pažinojau Lietuvą. Pažinojau kiek ir Latviją. Tuo metu, kada mes tik pradėjome leisti elementorius, kalendorius ir kitas paprastas knygeles, latviai jau turėjo savo enciklopediją ir plačią literatūrą. Bevaikščiojant po Latviją ir visa tai matant, man darėsi piktas ir gaudas, bet dabar, pasidairius kiek plačiau po estų gyvenimą, atrodo, kad estai kultūriniu atžvilgiu buvo pralenkę ir latvius.

Mano kaip nukentėjusiems nuo karo šelpti draugijos pirmininko žinioje buvo dideli Estijos plotai. Žinoma, lietuviai buvo susispietę į didesnius centrus, bet po vieną kitą šeimą jų atsirasdavo dvaruose ir kaimuose. Lankant savo tautiečius

teko pavažinėti ir po provinciją, teko aplankyti daug dvarų ir kaimų. Čia vėl turiu tik pasigėrėti. Dvarų kumetynai nebuvo toki laužai, kaip dažniausiai pasitaikydavo Lietuvos dvaruose, bet buvo padorūs gyvenamieji namai, švarūs ir šilti. Jų gyventojai buvo sotūs, nes savininkai mokėdavo toki atlyginimą, kurio visai šeimai pakako padoriai pragyventi. Nesutikau nė vieno kumečio, kuris būtų nusiskundęs dvarininko suktumu ar nesąžiningumu. Dvarininkas atiduodavo pirmos rūšies javus — be žolių ir kitokių priemaišų, o tuo tarpu Lietuvos dvaruose būdavo chroniškas darbininkų skriaudimas. Švara būdavo prižiūrima arba paties savininko, arba dvaro administratoriaus. Visi mano matyti kumetynai buvo su grindimis, o tos grindys mažiausiai kartą per savaitę turėdavo būti plaunamos. Man tai, pažįstančiam Lietuvos dvarus, buvo didelė naujiena. Bet dar daugiau nustebino tai, kad kiekviename dvare kumečiams buvo įrengta skaitykla, knygynas, iš kurio kumečiai gaudavo pasiskaityti knygų. Ar didelis procentas Estijos dvarininkų buvo estai, negalėčiau pasakyti. Vyravo vokiečiai baronai kaip ir Latvijoje. Man buvo įdomu, ar tokius knygynėlius ir skaityklas su estų knygomis ir laikraščiais įtaisė patys dvarininkai vokiečiai, spaudžiami kokios pašalinės jėgos. Gavau atsakymą, kad pačios gyvenimo sąlygos pareikalavo to žygio iš dvarininkų. Kur esto darbininko kultūriniai ir medžiaginiai reikalavimai nebuvo patenkinami, toks dvarininkas sunkiai surasdavo darbininkų.

O tačiau, nepaisant tų teigiamų reiškinių, tarp darbininkų ir vokiečių dvarininkų būdavo gana aštraus antagonizmo, kurį žadindavo ne tiek socialiniai, kiek tautiniai motyvai. Miestuose samdomos tarnaitės turėdavo atskirą patogų kambarį, kiekvienos kambarėlyje buvo savininko įtaisytas knygynėlis. Sekmadieniais ir šventadieniais tarnaitė buvo visą dieną laisva ir eidavo kartu su savo darbdaviais valgyti į restoraną. Organizacijose dalyvaudavo ir samdinės, ir darbdavio šeimos nariai. Susidariau nuomonę ir, atrodo, pagrįstą, kad esto darbdavio šeimoje samdinė buvo traktuojama kaip tos šeimos narė.

Kalbamuoju metu Taline buvo apie 5000 lietuvių. Buvo

senų gyventojų, kaip minėtas policininkas, kuris nurodė man katalikų bažnyčios gatvę ir kuriam vėliau Nepriklausomoj Lietuvoj turėjau laimės atsidėkoti, suteikdamas eigulio vietą. Buvo daug ir naujai dėl kilusio karo aplinkybių tenai atsidūrusių. Nuvykęs į Taliną, šioją tokį organizacinio lietuviško gyvenimo branduoliuką radau, bet tas branduoliukas nežinojo visos lietuviškos masės ir nebuvo užsimojęs ją patraukti į organizuotą lietuvišką šeimą. Taline būta nemaža lietuviškos inteligentijos. Pirmavo kapitonas, o (vėliau generolas) Bulota, menininkas Šklėrius, teisininkas Kalnietis, keli inžinieriai, keli karininkai ir visa eilė kitų profesinių žmonių.

Įdomus buvo pirmasis susitikimas su susirinkusiais lietuviais. Neatsimenu kuris jų, Šklėrius ar Bulota, mano pasirodymu buvo labai nepatenkinti. Jie norėjo mane palikti tik prie šalpos darbo, o aš vieno nuo kito atskirti nesugebėjau. Nukentėjusiems nuo karo šelpiti draugija buvo apėmusi visą žmogaus gyvenimą, neišskirdama net religinio atžvilgio. Draugijos sudėtis buvo labai įvairiaspalvė, bet reikia jai atiduoti priklausomą garbę — kad ji rūpinosi ne kurių nors pažiūrų žmonėmis, bet visais lietuviais, apimdama kūną ir sielą. Nežinau, kuris diskusijų metu kalbėtame susirinkime pareiškė: “Arba, arba. Arba tamsta, arba mes”. Aš atsakiau, kad šitoks klausimo pastatymas lietuvių reikalui yra žalingas, todėl mes turime šitaip klausimą statyti: “Ir, ir. Ir tamstos, ir aš”. Rinkimai davė man visišką laimėjimą. Apie 90 proc. balsavo už mane. Pirmovai pralaimėjo visu frontu.

Tada Bulota priėjo prie manęs ir, ištiesęs ranką, pasakė: “Aš užleidžiu tamstai savo vietą ir būsiu ištikimas tamstos bendradarbis”. Kiti “arba, arba” politikos šalininkai pasėkė Bulotos pavyzdžiu. Reikia pasakyti, kad Bulota ir jo simpatiška žmonelė, nors ir buvo latvė, buvo geriausi mano pradėto lietuviško darbo padėjėjai.

Sustatėm savo darbų programą. Darbuose buvo numatyta sutraukti į vieną organizaciją visus ten gyvenančius lietuvius, įsteigti vaikų ir senelių prieglaudą, o taip pat (po bet kuria priedanga), ir mokyklėlę, kad vaikučiai per daug nepasiduotų rusų kalbai ir įtakai. Pasidalinom darbu ir tą darbą pradė-

jom vykdyti. Prieglaudas pasiėmė Bulotienė. Ji į tą darbą įdėjo visą savo kilnią širdį, parodė tiek uolumo ir tiek motiniško idealizmo, kad tai moteriai aš reiškiau ir tebereiškiu pagarbą ir padėką. Gaila, kad pastaraisiais laikais, jau bolševikų okupacijoje, toji brangi ir garbinga moteris paliko šį pasaulį ir dar kartą jai pareikšti pagarbos negalėsiu.

Kalnietis buvo Lietuvos Apygardos Teismo teisėjas, senas viengungis, įpratęs į lengvesnį gyvenimą, lietuviais ir lietuviškuoju gyvenimu, atrodė, nesirūpinęs, tačiau pakalbintas be jokių ginčų ir abejonių, kaip pašauktas karys, stojo prie jam nurodyto darbo. Jis buvo taip pat man brangus ir ištikimas bendradarbis. Su juo vėliau suėjome Petrapilio Lietuvių Seime, o dar vėliau Nepriklausomos Lietuvos Ministerių kabinete, kurio jis buvo juriskonsultas.

Svarbus uždavinsys buvo Talino ir jo apylinkių lietuvių surašymas. Pagal tuometines sąlygas tas darbas galima buvo atlikti tik vaikščiojant iš namų į namus, iš fabriko į fabriką, ir ieškant, kur gyvenama ir dirbama lietuvių. Šitas darbas teko pasiimti man. Darbas buvo sunkus, bet apsimokėjo. Ne vienas lietuvis buvo ištrauktas iš vargo ir pavojų, grėsusių jo lietuviškai sielai, jo tikėjimui ir kūnui. Surašinėjimo būdas buvo paprasčiausias, bet tikriausias. Atėjęs pas pirmą lietuvių, prašydavau, kad jis mane nuvestų pas artimiausią jo lietuvių kaimyną šioje gatvėje. Tas antras vedė pas trečią ir t. t. šitokiu būdu buvo surašyti visi lietuviai, nes neužrašyti nebuvo galima. Kiekvienas bent savo artimiausią kaimyną lietuvių pažinojo, šitaip lankydamas savo tautiečius, ne kartą atsidurdavau ir pavojingose ir nesmagiose padėtyse.

Vienoje gatvėje lietuvis, nurodydamas lietuvių savo kaimynus, įspėjo, kad artimų namų rūsyje gyvena apie 12 vyrų ir moterų, bet jis man nepatarė ten eiti, nes pro tą rūsį vakarais ir naktimis žmonės tik su baime praeidavę. Prašiau, kad jis mane palydėtų, bet eiti į vidų jis atsisakė. Apasiėmė tik pabudėti gatvėje. Įėjęs pamačiau: didelis rūsys be pertvarų, tamsu, tik du maži langučiai ir tai be stiklų tik popierium užlipdyti. Iš karto beveik nieko nebuvo galima matyti. Pakalbinus pradžioje niekas neatsiliepė. Kada pradėjau

pasieniais vaikščioti, tada pamačiau šiaudų guoliuose ant žemės žmonių. Pasipylė klausimai — kas esi, ko tau reik, ko čia atsibeldei ir t. t. Atsakinėjau ir jų klausinėjau. Vieni iš guolių pradėjo keltis, kiti atsikėlę pradėjo grasinti. Atsirado ir gynėjų. Po ilgesnio pasikalbėjimo išsiskyrėme visai prieteliškai. Vieni žadėjo pas mane ateiti, kiti pasisakė nedrįstą, nes per daug esą nuskurdę ir nuplyšę. Vaizdas buvo šiurpus. Visi jie atrodė lyg koki degeneratai. Sunku buvo suprasti, ar jie psichiškai nesveiki ar dar nėra išsipagirioję, nes mano atsilankymas buvo ankstyvą rytą. Vyrų veidai mėnesiais nebuvę matę skustuvo. Moterys su suveltais plaukais atrodė kaip pasakų raganos. Beveik visų marškiniai buvo taip suplyšę, kad vos laikėsi ant kūno. Jie pasidarė draugijos dėmesio centru: norintieji buvo perkelti į padoresnius gyvenamus butus. Kada aš ieškojau jiems kambarių, policija nenorėjo sutikti, nes ten buvo visas kriminalistų židinys ir policijai buvo patogų juos sekti, turint susikoncentravusius vienoje vietoje. Su policija man visada pavykdavo susitarti geruodėl dėl to, kad ji žinojo, jog pas mane lankosi gubernatorius Veriovkinas, kuris padeda man globoti lietuvius. Toje pačioje gatvėje ir tą pačią dieną turėjau įdomų, bet nesmagų atsitikimą. Vienas lietuvis nurodė netolimus namus, kuriuose, jo žiniomis, turėjusios gyventi kelios lietuvaitės. Namus nurodė nepasakęs, kas jie yra ir kas juose slepiasi. Pats nieko neįtardamas įėjau. Sienų dekoracijos atrodė kiek pikantiškos ir kitur iki šiol net panašių nebuvau matęs. Paskambinus išėjo gražiai, bet per daug lengvai apsirengusi vidutinio amžiaus moteris ir paprašė įeiti į salę. Salė buvo gana didelė, neblogai apstatyta ir dekoruota beveik išimtinai nuogomis moterimis. Čia jau pradėjo kilti įtarimas, bet nuo vidurio kelio nenorėjau trauktis ir paprašiau pakviesti man lietuvaites. Laukti reikėjo arti pusvalandžio. Po to išgirdau linksmą triukšmavimą, ir pagaliau bešokinėdamos įgriuvo į salę 5 moterys, kurių vienatinis drabužis buvo skarelės ant kaklų. Pamačiusios prieš save kunigą — buvau apsirengęs kunigo drabužiais — lyg ir sustiro, išvertė akis ir mėgino lyg juokauti. Aš pareiškiau norą su jomis pasikalbėti kaip

su lietuvaitėmis ir paprasčiau, kad kiek apsirengtų, nes šaltokas rytas. Atėjus ta pati moteris atsiprašė už “neapsižiūrėjimą” ir paprašė į nedidelį kambarėlį. Tos mergaitės netrukus atėjo padoriai apsirengusios. Su jomis kalbėjausi apie valandą laiko. Jų pasakojimu, jos visos dar neperseniausiai buvusios vargo atvarytos. Paklaustos, ar sutiktų iš įstaigos išeiti, atsakė, kad keliais eitų, jei tik būtų galima, bet jos esančios tiek įpainiotos, kad neturinčios kelio pasitraukti. Dvi jų pabėgusios anksčiau, bet policija jas sugavusi ir grąžinusi atgal. Pakviestos užėti pas mane, sutiko ir du kartu buvo atsilankiusios. Po pirmo paklausinėjimo ir pasikalbėjimo pakviečiau juristą. Buvome sutarę su jo pagalba mėginti jas išlaisvinti, bet po kelių dienų atėjusios kelios apsiašarojusios moterys su ašaromis pranešė, kad kalbamięji namai naktį sudegė ir žuvo 7 moterys. Prašė jas su religinėmis apeigomis palaidoti. Kas tos žuvusios, negalima buvo atpažinti, nes buvo palikę tik liūdni apanglėję likučiai. Daugumas mergaičių buvo išlaksčiusios. Su minėtomis lietuvaitėmis neteko daugiau susidurti. Ar jos žuvo, ar, pasinaudojusios gaisru, nuėjo joms žinomais keliais, sunku dabar pasakyti. Graudu ir skaudu buvo žiūrėti į tas atėjusias graudžiai ašarojančias moteris. Jos sakėsi esančios katalikės ir maldaute maldavo žuvusias palaidoti katalikiškomis apeigomis. Teisės neturėjau. Pagrindo, kokio jos norėjo, nebuvo, bet sutikau duoti kryžių ir vėliavas. Pamatęs nustebau, kad lydėjusių į kapines buvo susirinkęs nemažas būrys.

Apie savo vizitą tuose namuose buvau pasakojęs generolui Bulotai. Jis man papasakojo ir savo panašų nuotykių. Vieną kartą jis buvo telefonu paprašytas atvykti nurodytu adresu apžiūrėti susirgusį arkli. Bulota, pasiėmęs vežiką, nuvyko, bet vežikas sustojo prie kitų namų. Bulota jam pakartojo numerį pažymėdamas, kad jis esąs suklydęs, bet vežikas jam pasakęs, kad jis tai padaręs sąmoningai, nes tuos namus gerai pats pažįstas, todėl dienos metu prie jų esą nepatogu sustoti. Bulota supratus, kur jis buvęs pakviestas, bet savo gydymo pareigą atlikęs.

Viename didžiuliame fabrike, kur dirbo keli šimtai lietu-

vių, vartininkas papasakojo, kuriuose skyriuose galėčiau lietuvių surasti ir, tarp kitko, pažymėjo, kad jie turi du inžinierius, kurie, jų nuomone esą lietuviai, bet kurie su darbininkais niekad lietuviškai nekalba. Užsirašiau jų pavardes ir ten pat fabrike aplankiau. Radau tik vieną. Užkalbinau lietuviškai, bet jis man atsakė rusiškai. Kai aš pasakiau, kad rusiškai sunkiai kalbu, išėjom iš įstaigos į kiemą, ir jis pradėjo su manim kalbėti lietuviškai. Po to paprašytas kelis kartus atsilankė pas mane, bet į jokią veiklą, net į draugijos narius nesutiko įsirašyti. Jis buvo aukštaitis, nuo Panevėžio. Su Rusija jis buvo galutinai susigyvenęs. Atrodo, kad jei ne bolševizmas, tai į savo tėvų žemę jis nebūtų grįžęs. Gražino jį tik raudonasis pavojus. Grįžęs į Lietuvą, savo lietuviybės ne tik nesigynė, bet net įsirašė į ultra-patriotišką organizaciją. Galimas daiktas, jis savo klaidą iš širdies pataisė. Tai buvo inž. T. Šulcas.

Lankant lietuvius Talino užmiestyje, teko susidurti su sunkiai įsivaizduojamu vargu ir skurdu, kurį teko mūsų žmonėms pakelti. Už 8 - 10 kilometrų nuo Talino buvo miškeliai, kuriuose kažkuriems tikslams buvo pristatyta lentinių gyvenamųjų pastatų. Nebuvo tai nė kluonai, nė malkinės. Greičiausiai Talino tvirtovės sandėliai. Šituos sandėlius buvo sukišti tremtiniai, kurių tarpe buvo nemaža lietuvių. "Butai" be grindų, be lubų, be langų, lentos nesuleistos, sienos plyšėtos. Lengva suprasti, kaip tokiuose pastatuose buvo galima gyventi šaltą Talino žiemą. Neužkamšysi ir neužklijuosi. Toks pastatas taisyti į gyvenamą namą — tuščias darbas. Daug žmonių be laiko mirė. Ypač sijote išsijoti buvo maži vaikai. Nemaža lietuvių buvo iš ten ištraukta, bet visų ištraukti nepavyko. Butų krizė miestuose visuomet buvo didelė, ypač karo metu, kada gyventojų skaičių žymiai padidino atbėgusieji arba atvaryti iš priešo okupuotų žemių.

Susipažinus su Talino lietuvių gyvenimu ir juos visus suregistravus, darbas draugijoje labai padidėjo. Su gerų talkininkų ir talkininkių pagalba daug jiems buvo padėta, bet toli gražu ne visa padaryta. Trūko lėšų ir laiko. Gaila, dabar negaliu išvardinti daugelio mano tikrai uolių pagalbinin-

kų ir pagelbininkų. Laikas jų pavardes išstypė iš atminties. Be jau minėtos Bulotienės, dar galvoje užsiliko Varnai, vyras ir žmona, Neseckai ir visa eilė tik dėl karo atvykusių ir ypatingai tų, kurie Taline buvo nuo seniau apsigyvenę. Dabar negalima praeiti pro šalį nepalietus tuometinio Talino gubernatoriaus Veriovkino, kuris prieš tai yra buvęs Kauno ir Vilniaus gubernatorium, todėl lietuviams labai gerai pažįstamas. Veriovkinas Kauno gubernatorius buvo spaudos draudimo laiku. Tada ir gubernatoriaudamas Vilniuje, jis pasirodė palankus lietuviams ir jų reikalams. Jis buvo tikras rusas. Kur gimęs — nežinau, bet Utenos apskrityje turėjo nedidelį dvarelį. Ten jis susigyveno su lietuviais, juos pamilo ir įgijo didelio pasitikėjimo jais. Būdamas Taline, visus samdinius turėjo lietuvius. Įdomu, kad beveik visi jo samdiniai vyrai ir moterys, buvo uteniškiai. Jie jautėsi pas gubernatorių lyg jo šeimos nariai. Sekmadieniais gubernatorius tarnams duodavo savo karietą nuvykti į bažnyčią. Su tarnais dažnai atvykdavo ir jo jaunos dukterys, kurios visai padoriai kalbėjo lietuviškai, uteniškių tarme.

Pats gubernatorius nesivaržydavo dažnai ateiti pas mane į kleboniją, o tai jau man, kaip draugijos pirmininkui, teikdavo ir autoriteto valdininkų akyse, ir moralinės paramos. Per gubernatorių būdavo gaunamos draugijai piniginės pašalpos. Banko skyriaus viršininkas, kuris tą pašalpą išdavinėjo, man pasakė, kad pinigų galiu gauti bet kuriuo laiku, net neturėdamas pasirašytų reikalingų raštų. Formalumus galėsiąs sutvarkyti vėliau. Tokį parėdymą banko direktoriui davė pats gubernatorius. Tai man buvo nepaprastai didelis palengvinimas, nes formalumai dažnai stabdydavo darbą ir kliudydavo atlikti skubiuosius reikalus. Antra, lietuvių draugija pinigų gaudavo nepalyginamai daugiau, negu kitų tautybių panašios draugijos, nes lietuvių buvo daugiau. Bolševizmui įsigalėjus Rusijoje, Veriovkinas atsidūrė savo nuskurdusiame dvarelyje, kuris karo metu buvo tiek nuskurdęs, kad negalėjo savininkų išmaitinti. Lietuva Veriovkinui už jo parodytą širdį lietuvių tautai buvo dėkinga, todėl Petras Leonas, būdamas ministriu, pasikvietė jį savo bendradarbiu, rodos,

ypatingų reikalų valdininku. Veriovkinas kiek atsigavo. Jis ypač buvo patenkintas, kad Lietuva jį įvertino. Visa bėda, kad jis nemokėjo lietuvių kalbos, dėlto neilgai galėjo būti ministerijoje. Kiek atsimenu, jam buvo paskirta nedidelė pensija.

Jo dukterys, kurias jau minėjau, buvo šios tokios dainininkės. Opera jas mėgino priglausti, bet jos pasirodė per silpnos ir rodėsi tik mažose Kauno scenose. Paskui jos išvyko kažin kur į didesnius baltųjų rusų susitelkimo punktus, rodos, į Paryžių.

Talino darbas pareikalavo iš manęs nemaža laiko ir energijos. Pradžioje buvo kiek nesusigiedojimo, bet paskui susikūrė vienalytė susigyvenusi ir susiderinusi lietuvišką šeimą, o dėl to galėjom daugiau nuveikti ir daugiau pagalbos suteikti vargstantiems savo tautiečiams. Maloniai šitą laikotarpį atsimenu, ir visuomet kyla dėkingumo jausmas mano anų laikų bendradarbiams. Talinas man dar yra vienas įrodymas, kad, turint gerų norų ir statant bendrą reikalą aukščiau už siaurus reikaliukus, galima surasti bendrą kalbą ir bendrą darbą, nepaisant pažiūrų ir įsitikinimų skirtumo. Taline dirbau ligi akademijos baigimo. Pabaigęs akademiją, gavau kitą paskyrimą, o mano vietą užėmė kun. J. Meškauskas.

Į Nepriklausomą Lietuvą sugužėjo beveik visi mano pažįstami taliniškiai. Nekalbu apie karo aukas ir tuos, kurie ten seniai buvo įsikūrę. Vienus jų atvarė bolševizmas, kiti buvo sulaukę Nepriklausomos Estijos, kur pritrūko lietuviams duonos. Lietuviai grįžo į tėvų žemę. Visi jie, atvykę į Kauną, kreipėsi lyg į savo namus — į mane: ir Neseckai, ir Varnai, ir visa eilė kitų, kurių dabar nebeatmenu, geraširdžių ir gerų norų, nors ir nemokytų, bet susipratusių lietuvių. Vienus jų įtaisydavau į fabrikus, keliems daviau eigulių vietas ir t. t. Visi jie Lietuvoje susirado pakankamą duonos kąsnį.

Taline apsigyvenę latviai negalėjo sugyventi: skyrėsi latgaliečiai katalikai nuo latvių protestantų. Nesutikimai pasiekė tokį laipsnį, kad latgaliečiai nebetilpo į latvių pašalpos draugiją. Latgaliečiai prašėsi priimti į lietuvių nuo karo nukentėjusims šelpti draugiją. Pasitaręs su gubernatorium

Veriovinu, juos priėmiau laikinai, pažadėdamas daryti žygių juos sutaikyti su latvių protestantų draugija. Ligi mano išvykimo iš Talino jų sutaikyti nepavyko. Latgaliečiai pasiliko mūsų draugijoje.

VĖL Į PETRAPILĮ

1916 - 1917 metai

Su Talinu skyriausi nenoriai. Gyvenimo knyga nukonkuravo spausdintąją. Darbas vargo lietuviui ir dar tokioje malonioje atmosferoje buvo mane privertęs užmiršti, kad esu dar studentas ir kad manęs laukia baigiamasis studijų darbas. Vis dėlto valandai išmušus išvykau. Išvykau ne visai palikdamas Taliną: dar vis buvau draugijos pirmininkas, todėl pusę savaitės skirdavau tam darbui, kuris buvo mane visai apsorbavęs. Išvažiavau darbu patenkintas. Jo rezultatai buvo ne tik mano, bet ir kitų tautiečių juntami. Bet už visa tai turėjau primokėti sveikata. Sveikata sumenkėjo, bet kišenė padidėjo: susitaupiau visiems metams reikalingo pinigų. Tai buvo paskutiniai mano studijų metai, kurie reikalingi daugiau sveikatos, nes darbas stipriai suintensyvintas. Stojau į darbą su optimizmu, nors studijų atmosfera buvo nepalanki: čia karas, čia įvairūs perversmai, politinės audros, kurios ir Akademijoj žmogui ramybės neduodavo. Lietuvių studentų skaičius nemažėjo. Mes lietuviai vis galėdavom atsverti lenkų dominavimą, šiais paskutiniais metais, kaip ir praeitais, buvo ir smarkesnių susikirtimų su lenkais, bet gyvenimi-

mo audros tuos susikirtimus retino ir švelnino. Santykius su lenkais kiek paaštrino vyriausio rusų kariuomenės vado Nikolai Nikolajevič pažadas Lenkijai laisvių. Lenkai šoko nustatinėti būsimos Lenkijos ribas, suprantama, savo “meile” prisijungė ir Lietuvą. Mes lietuviai į tai reagavome, iškeldami mūsų tėvynės Nepriklausomybės reikalavimus. Tas mūsų santykius su lenkais gerokai ardė ir ne vieną kartą privedė prie aštresnių susikirtimų, į kuriuos turėjo įsikišti ir pats Akademijos rektorius. Šitas klausimas sukėlė audrą ne tik Akademijoje, bet lygiai ir visuose lietuviuose. Nepriklausomybės klausimas jau buvo pribrendęs tremtinių protuose. Karo nepasisekimas ir caro nuvertimas mūsų viltis dar labiau stiprino. Nikolai Nikolajevič pažadas lenkams mums buvo smūgis: nieko nebuvo užsiminta apie Lietuvą ir kitus rusų pavergtus kraštus. Mes, Akademijos studentai, posėdžiavom ir tarėmės. Posėdžiavo grupėmis ir Petrapilio universiteto lietuviai studentai. Suprantama, dar daugiau turėjo rūpintis mūsų vadovaujamieji politiniai sluoksniai. Iš to atsirado Šilingo delegacija pas Rusijos vyriausybę. Delegacija nieko nelaimėjo. Net vilčių šešėlio nesusilaukė. Vis dėlto lietuviai vilties nenustojo ir rankų nenuleido. Instinktyviai jautė, kad ateis dar smarkesnių audrų, kurios mums padės Lietuvai laisvę grąžinti. Ir visi, kas ir kaip galėjo dar labiau įtempė savo jėgas, to tikslo siekdami. Aš buvau parašęs Lietuvos Nepriklausomybės reikalų rusų kalba straipsnį, kurį aprobavo tuomet daugiau patyrusieji politikos darbe. Straipsnį pats nunešiau į trijų laikraščių redakcijas. Vienas tų laikraščių buvo mano dažnai skaitomas “Reč”. Visi, kaip susitarę, atsakė trumpu — ne! Savo noru savų žemių Rusija neatsižadės. Niekas sau sąnarių neamputuoja, juo labiau, kad ir reikalo tokiam chirurginiam veiksmui nėra. Mano mėginimai aiškinti, kad Lietuva nesanti Rusija, kad Lietuvai laisvės grąžinimas būtų garbingas Rusijos demokratijos žygis — Rusijos demokratija atitaisytų caro padarytą smurtą, redaktorių neįtikino. Nepriklausomybės klausimą kėlėm ir gvildenom ne tik studentų, bet ir darbininkų susirinkimuose. Vadinamoji Naujoji Rusų Demokratija, sugriuvus caro sostui, to mūsų viešo Nepriklau-

somybės kėlimo nekliudė, nes turėjo per daug savų didesnių vargų ir pavojų. Politinių įvykių eiga, lietuvių pasiryžimas siekti savo didžiausio tikslo — Lietuvos laisvės, — privedė prie laimėjimo.

Ketvirto, t. y. paskutinio, kurso studentai nuo pirmųjų mokslo metų dienų turėjo galutinai susitvarkyti tezių ir disertacijos klausimu. Disertacijų temas studentas su profesorium sutardavo dažniausiai dar trečiame kurse. Labai dažnai kandidato laipsniui gauti rašomo darbo tema būdavo ir ketvirto kurso ar magistro laipsniui gauti disertacijos tema. Suprantama, disertacijos tema reikėdavo stipriai praplėsti, viską labiau pagilinti. Man nepavyko susitvarkyti su disertacijos tema. Aš norėjau pasiimti tokią temą, kuri man įdomi ir kuri reikėjo ištirti iš pagrindų. Dėl temų pradėjau tartis dar su prof. Būčių. Pirmutinė mano disertacijai pasirinktoji tema buvo “Kristaus Prisikėlimo Problema”. Nuo jos atkalbinėjo ir prof. Būčys, ir jo įpėdinis. Jie kėlė abejonių, ar aš įstengsiu tą temą apdoroti, nes, viena, klausimas yra sunkus ir labai platus, o antra, laiko nedaug paliko — tik vieni mokslo metai.

Teko nusileisti. Po kiek laiko pasiūliau kitą temą, būtent — “Lietuvių Apologetikos Istorija”. Čia vėl susidūriau su profesorių nenoru. Prof. Būčys rado tokią temą per ankstyvą, nes jai būtų per maža medžiagos. Jo įpėdinis sakėsi negalįs priimti temos, kuri pagrįsta jam nežinoma kalba. Pasiūliau rašyti darbą apie senovės lietuvių mitologiją. Ir čia profesoriai atkalbinėjo, kad šitas dalykas nepakankamai ištirtas ir bus sunku man ką nors rimtesnio tuo klausimu, bent tokiu trumpu laiku, parašyti. Mano atsikirtimas, kad aš savo studija galiu prisidėti prie to klausimo nušvietimo, profesorių suminkštino, todėl jis pasirinktą darbą mano paliko. Atsirado nauja kliūtis. Tą temą jau anksčiau buvo paėmęs kun. Bumša, o pagal Akademijos statutą temą buvo galima pakartoti ne anksčiau kaip po 10 metų. Būtų buvę galima tą temą gauti, jei nuo jos Bumša būtų atsisakęs. Bumšą gerai pažinojau. Žinojau, kad jis, išėjęs į laisvą gyvenimą, nė prie knygos, nė prie rašomo darbo, nė prie egzaminų nebegriš. Pa-

rašiau jam, prašydamas tą temą atiduoti man, bet jis sutikimo nedavė. Dabar jau savo tezių profesoriui nepiršau ir parinkimo teisę palikau pačiam profesoriui. Profesorius man parinko patrologinę temą: "švento Augustino mokslas apie popiežiaus neklaidingumą". Tema labai kebli ir sunki. Sunkino ją ta aplinkybė, kad Šventas Augustinas rašė vadinama Afrikos lotynų kalba, kuriai suprasti reikėjo daug darbo ir laiko. Be to, patrologijos ir nemėgau. Nenorėdamas kapituluoti, temą priėmiau ir susivilkau į savo kambarį, kuriame dar gyvenau vienas, visus Švento Augustino raštus. Tų raštų yra daug: ištisa stirta didžio formato knygų. Laisvalaikiais, nors ir nenoromis, pradėjau tuos didelius toms vartalioti. Šv. Augustiną pažinojau gerai ir iš patrologijos, ir iš istorijos. Žinojau, kad tai buvo didelis teologas ir didelis kovotojas. Minios žmogus. Jis gyveno labai audringais Bažnyčiai laikais, kada visokių atskalų ir klaidingų mokslų buvo pridygę kaip grybų po lietaus. Šventas Augustinas anais laikais buvo vienas šviesiausių žmonių, be to, buvo gabus dialektikas ir drąsus vyras. Jis visa siela pasinėrė į religinę kovą: su klaidingų mokslų autoriais stoji į viešus disputus, eidavo į jų šaukiamus susirinkimus, nevengdavo net jų maldos namų, nekartą atsidurdavo labai kebliose situacijose, kada atrodydavo, jog ir gyvybės neišneš, o viskas baigdavosi jo laimėjimu. Ta jo dialektika - argumentacija, drąsa ir kovingumas dėl šventų idealų mane labai sužavėjo, todėl aš nebeskaičiau temai skirtų klausimų, bet tik jo kalbas, laiškus ir disputų santraukas. Į skaitymą taip įnikau, kaip į kokį patrauklų romaną. Žinojau, kad tuo laidoju savo disertaciją ir kartu magistro laipsnį, bet ir šiandien to nesigailiu, nes savo gyvenimo ateities praktikai daugiau pasinaudojau iš skaitytų Švento Augustono raštų, negu būčiau pasinaudojęs iš disertacijai skirtų vietų, kurios liko neskaitytos. Tezes pavyko pasirinkti ir gauti aprobatą be ypatingų sunkumų. Buvau jas ir atspausdinęs, kaip to reikalavo Akademijos tvarka, bet nepanaudojau. Pirmiausia dėl to, kad buvau galutinai atsisakęs nuo disertacijos rašymo, o be disertacijos ir tezių ginti neleido. Vienos tezės laipsnio neduodavo.

Susitelkiau prie baigiamųjų egzaminų Akademijos baigimo diplomui gauti. Atsisakyti nuo laipsnio egzaminų ir disertacijos rašymo privertė ir perversmo įtaka Akademijai. Už Akademijos sienų gyvenimas virte virė. Prasidėjo naujo gyvenimo statyba. Ta statyba rusams sekėsi labai sunkiai: vieni statė, kiti griovė. Lietuvius, kaip ir visus kitus nerusus, revoliucinė dvasia daugiau ar mažiau irgi buvo pagavusi, bet jie tą dvasią kreipė į savuosius tikslus: savo kraštui laisvės atgavimą. Laikraščius ryte rijome. Gatvę sekėm nors pro Akademijos langus, nes gatvė buvo sprendžiamas pats gyvenimas. Kur neužteko žodžių, ten buvo griebtasi ginklo. Gyvenimo knyga man pasirodė patrauklesnė, ir aš galutinai nusistačiau susitrupinti mokslo metus ir greičiau su visais lietuviais pasinerti į kovą už mūsų tautos ateitį. Diplominius egzaminus išlaikiau be ypatingų kliūčių visai patenkinamais rezultatais. Akademija baigta. Vartai į gyvenimą atidaryti, bet kur tas gyvenimas mane dabar nublokš? Mano idealas toliau kaip iki Talino nesiekė. Maniau galutinai ten įsikurti ir išlaukti karo pabaigos. Taline, be darbo nukentėjusiems nuo karo šelpti draugijoj, buvau gavęs kitą valdišką tarnybą, būtent, Taline esančių karo belaisvių kapeliono vietą. Tų belaisvių buvo daug. Talinas stiprinosi, kalnuose kasė kažkokius tunelius, statė karo sandėlius, dirbo karo uoste ir atliko kitokius darbus. Tarp belaisvių buvo daugiausia čekai, slovakai, vengrai, slovėnai ir kiti Austrijos-Vengrijos tautybių žmonės. Vokiečių Talinas neėmė. Darbas buvo sunkus: su kiekvienu reikėdavo mokėti per išpažintį susikalbėti. Su slavais, mokėdamas rusų ir lenkų kalbas, susiprasdavau lengviau, bet visas vargas buvo su vengrais: jų kalba skirtinga nuo visų tų, kuriuos daugiau ar mažiau teko pažinti. Teko iš žinovų susidaryti išpažinčiai reikalingų klausimų rinkinį ir tokiu būdu, operuoti.

Pastoviai pasilikti Taline man neteko. Vieną dieną gavau švietimo viceministerio Martyno Yčo pasiūlymą priimti jo gimnazijos Voroneže kapeliono ir mokytojo vietą ir atvykti pas jį į ministeriją aptarti šitą ir kitus klausimus. Pasiūlymas man patiko. Voroneže buvo susitelkęs visas mūsų kultūrinis

gyvenimas ir sutrauktas į esamas lietuvių mokyklas jaunimas. Buvo stiprus taip pat ir politinis gyvenimas. Visa tai vertė mane Talino atsižadėti.

Martyną Yčą pažinojau. Vyras dar neseniai išėjęs iš universiteto suolo, bet savo eksterieru, savo svoriu, barzda, ūsais ir drąsa atrodė imponuojąs, o savo mokėjimu kalbėti sudarydavo įspūdį, kad tas vyras esąs nemaža išgyvenęs, patyręs nors į atsakingiausias vietas statyk! Šiomis ypatybėmis jis ir Lietuvą patraukė. Lietuva buvo jį išrinkusi dar į Valskybės Dūmą. Stambiai buržuazinės išvaizdos vyras ir į buržuazinę kadetų partiją patraukė. Čia taip pat užimponavo. Kadetai gal daugiausia buvo patraukę inteligentų. Nepaisant to, nerusas Yčas renkamas į kadetų frakcijos vadovybę, nerusas Yčas pakliūva į Dūmos delegaciją lankyti Vakarų kraštus, gauna visą eilę kitų aukštų atsakingumo reikalingų pavedimų ir, pagaliau, nerusas Yčas užima švietimo viceministerio vietą, vadinasi, įeina į didžiulės Rusijos, kurios ribose yra ir okupuotoji Lietuva, vyriausybę!

Pasimatymas su Yču mane kuteno. Su tokiu aukštu pareigūnu, nors ir pažįstamu, pirmą kartą teks stoti akis į akį. Skirtą dieną ir valandą atsidūriau Yčo žinybai pavestuose rūmuose. Caro laikų Rusijoje švietimo srity šalia švietimo ministerijos buvo vadinamoji Marijos Žinyba (Mariinskoje Vedomstovo). Koks santykis buvo tarp tos žinybos ir švietimo ministerijos, nežinau. Žinyba savo vardą yra gavusi ar ne iš Nikalojaus II motinos. Tos žinybos vyriausia globėja buvo carienė. Jai priklausė dalis mergaičių gimnazijų, kurios taip pat vadinosi Marijos vardu, ir visa eilė kitų mokyklų ir auklėjimo įstaigų. Ta žinyba buvo turtinga ir didelė. Žinybos rūmai atrodė net didesni ir puošnesni už švietimo ministerijos rūmus. Carą nuvertus, ir šitą sritį buvo palietusios reformos. Ji buvo prijungta prie švietimo ministerijos ir pavesta valdyti švietimo viceministeriui, kuris kalbamuoju metu ir buvo Martynas Yčas.

Tad šituose puošniuose ir didinguose rūmuose buvo įsikūręs Martynas Yčas, į šituos rūmus jo kviečiamas aš ir buvau nukeliavęs. Pagal nurodymą durininkui įteikiau vi-

zitinę kortelę, tiesa, nespausdintą, nes tokių neturėjau, bet pasirašytą mano paties ranka. Durininkas, matyt, buvo įspėtas ir Yčo, nes, pasakius savo pavardę, jis prieš mane išsi-tempė, kaip kareivis prieš generolą. Durininkas, sumušęs kulnimis, pasakė “klausau”, po to mane nuvedė į didžiulę salę, kurioje būtų galima įkurti gerokas teatras, ir išnyko. Salė — viena prabanga. Viskas, ypatingai paveikslai, kurie sudarė ištisą galeriją, traukte traukė mano akį. Per visos salės ilgį stovėjo kelios eilės interesantų, ir ne bet kokių — ne tokių, kaip vėliau buvau įpratęs matyti savo Žemės Ūkio Ministerijoje — dvaro kumečių, kaimo ūkininkų, darbininkų ir kitų mūsų valstybės atramos atstovų. Ten buvo vyrų ir moterų. Vieni vyrai frakuoti, kiti kariškomis ir civilinėmis auksuotomis uniformomis pasipuošę. Moterys — pasipuošusios paskutinės mados išveiginiais drabužiais. Nespėjau lemtai apsidairyti, kai staiga prie manęs atsidūręs durininkas sudaužė kulnimis ir pranešė: “Jevo prevoschoditelstvo ožidaiet”, arba pažodžiui: “Jo pranašybė laukia”. Vadinasi, esu pirmasis be eilės. Paprastas kunigėlis, dar su neapdžiūvusiu diplomu rankose, kelerius metus dėvėta, žibančia, pabrizgusiomis ir nuplaktomis “padelkomis” sutana, pražygiavau pro tą puošnią ir išdidžiai savo eilės laukiančią publiką. Kaip ji jautėsi, nežinau, bet man tikrai buvo nejauku. Įėjus į Martyno Yčo darbo kabinetą, jis atsistojęs sutiko mane prie pat durų, kaip lygus su lygiu pasisveikino ir pasisodino šalia savęs prie darbo stalo.

Pirmiausia iš jo sužinojau, kad esu rekomenduotas prof. Būčio. Būčio jis prašęs tokio kapeliono, kuris mokėtų patraukti jaunimą, kuris galėtų ne tiktai mokyti, bet ir auklėti. Be to, vadovauti to jaunimo visuomeniniam darbui, kuris jo mokyklose yra plačiai išsivystęs. Tai buvo viskas, ką mes pačiu reikalu, dėl kurio buvau pas jį atvykęs, kalbėjome. Yčas — žmogus iškalbingas, jam nė temų, nė žodžių niekada netrūkdavo. Perėjom prie politikos, nuo politikos prie Voronežo, nuo Voronežo prie bendrų pažįstamų ir t. t. Kelis kartus mėginau stoti, bet vis buvau sulaikomas. Ir taip prašnekėjom pusantros valandos. Į mano pastebėjimą, kad per ilgai tenka laukti

jo puošniai ir išdidžiai publikai, ministeris atsakė: “Mes tu biauurybių ilgiau laukėme”.

Dabar teko pradėti rūpintis kelione į Voronežą, o ji buvo ne bet kas. Revoliucija sutrukdė susisiekimą. Stotyse laukė žmonių minios. Kitiems tekdavo sėdėti, kol paklius į traukinį, kelias dienas. Voronežas nuo Petrapilio toli. Maskva galbūt tik pusiaukelė. Mėginau pasiteirauti stotyje, kaip patekti į Voronežą. Informacijos biure atsakė trumpai ir aiškiai: “Nusipirkit bilietą ir keliaukit”. Į klausimą, ar ilgai reikės laukti, atsakė: “Tai pareina nuo jūsų sugebėjimo ir alkūnių stiprumo”. Bepigu važiuoti tiems, kurie visą vežamą turtą galėjo turėti rankose, bet man rūpėjo bent dalį savo svarbaus knygyno nusigabenti su savim. Jų prikroviau keturias dideles dėžes.

Nepatenkintas informacijos biuro paaiškinimais, pradėjau teirautis traukinių palydovų ir paskui nešikų. Tiksliausių nurodymų davė šie pastarieji, o nurodymas buvo labai paprastas ir praktiškas, būtent: “tepsi - važiuosi”. O kiek reiks tam “tepalui”? Užsiprašė 300 rublių, suprantama, be bilieto, o tik už įsodinimą be eilės į traukinį, be to, už išsiuntimą mano dėžių. Galų gale sutarėm už 90 rublių.

Savo bagažą taip pat sunkiai nuveždinau rytojaus dieną tik pažįstamų padedamas. Priėmė paprasta tvarka. Tarifas kaip normaliu laiku. Siuntinių apdraudimas nebeveikė. Paklausus, ar pasieks skirtąją vietą, atsakė, kiek nusišypsojęs, bet su skausmu žodyje ir lūpose: “Kas gali dabar pasakyti. Nežinom, kas rytojaus dieną bus su mūsų tėvyne ir su mumis pačiais. Dar mažiau galim pasakyti dėl siunčiamo bagažo ateities”.

Po kelių dienų, viską Petrapilyje sutvarkęs, dar kartą aplankęs atsisveikinti man brangią ir mielą Talino lietuvių visuomenę, iškeliavau į stotį, Savo globėją nesunkiai radau. Stotyje laukiau 2-3 valandas. Pagaliau tas globėjas pamojo pirštu ir liepė sekti paskui jį. Taip keliavome 3-4 km, ir tik po tokios kelionės laukuose pamačiau bestovintį traukinį, apie kurį vaikščiojo daugiau žmonių, o nurodytas man vagonas jau buvo apypilnis. Vadinasi, ne aš vienas buvau apsirūpinęs

globėju. Bet tais laikais tik tokiu būdu buvo galima lengviau pasiekti važiavimo tikslas. Į Maskvą nuvykau dar palyginti trumpu laiku, nes kelionė truko maždaug tik dvigubai kaip normaliais laikais. Maskvoje teko persėsti į kitą traukinį. Stoties vaizdas toks kaip Petrapily. Žmonių jūra. Į paduotą traukinį neprisimuši. Besiverždami vieni kitus trypė ir šonkaulius laužė. Kiti laukdavo net kelias dienas, kol jiems pavykdavo gauti kokią nors vietelę. Mėginau ir čia susirasti globėją, bet nepavyko. Maskvoje teko išbūti kelias dienas. Tik maskviškių ateitininkų dėka teko taip pat “palengvintom sąlygom” už tam tikrą “tepalą” gauti vagone vietą.

Bet dabar prasidėjo ne kelionė, o tikras pragaras. Kelionė iki Voronežo užtruko savaitę laiko. Vagonuose buvo tiek žmonių prisigrūdę, kad nė įeiti, nė išeiti nebuvo galima. Duris pavadavo langai. Išeinančiam tekdavo daug pavargti, kol prasisprausdavo iki artimiausio lango. Apie išeinamos vietos pasiekimą negalėjo būti kalbos. Ją atstodavo iš kažin kur atsiradusios bonkos. Jomis naudodavosi laisvosios Rusijos piliečiai be pažiūrų ir lyčių skirtumo iš eilės. Pagaliau Voronežas buvo pasiektas. Savo knygas gavau maždaug po dviejų mėnesių. Gavau visas, tik gaila, kad išsivežti jų nepavyko. Jų mažą dalį pasiliko Voronežo nežinioje, didesnę dalį — Petrapilio. Mano Petrapilio knygas estų komunistai sukūreno.

VORONEŽAS

Voronežas — didokas miestas į šiaurę nuo Ukrainos, plačiai išsijęs prie Dono krantų ir užimęs gana patogią juodžemio krašte vietą. Tada būta daugiau kaip 300,000 gyventojų. Jame buvo garsus Agronomijos Institutas, kuriame tuo laiku studijavo ir keli lietuviai. Be to, buvo įvairių įvairiausių aukštesniųjų mokyklų, kurių tarpe dvi (berniukų ir mergaičių) Martyno Yčo vardo gimnazijos, Saulės mokytojų seminarija, Mokytojų Institutas, Pedagoginiai kursai, atkelta Vilkaviškio gimnazija, buhalterijos kursai, pradžios mokyklos ir t.t. Voronežas buvo garsus prekybos centras, kuriame daugiausia telkėsi javų ir gyvulių rinkos. Turėjo nemažą, daugiausia maisto, pramonę. Tai atitiko jo padėčiai. Voroneže buvo leidžiamas lietuviškas laikraštis, buvo nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti komitetas, kurio globoje buvo visos lietuviškos įstaigos. Abiejų lyčių lietuvių jaunimo buvo daugiau kaip 2000. Be moksleivių, susidarė nemažas skaičius mokytojų. Be to, čia, kaip turtingiausiame duonos krašte ir nuošalesniame nuo visų revoliucinių centrų mieste, ieškojo prieglaudos visa eilė ir kitų lietuvių inteligentų, kurie nepritilpo prie minėtų įstaigų darbo. Voroneže lietuviai sudarė lyg valstybę valstybėje. Gyveno savo atskirą gyvenimą ir atskirų tikslų siekė. Rusai stebėjosi tokiais kitataučiais, kurie kalbėjo negir-

dėta kalba, buvo susijungę nematytu solidarumu ir pasižymėję judriu visuomeniniu gyvenimu, į kurį plačiai išitraukė ir mokyklinis jaunimas. Pirma vietą ir savo skaičium, ir savo judrumu visuomeniniame gyvenime buvo užėmę ateitininkai. Jie savo organizaciją ir veikimo metodus pritaikė prie gyvenamų laikų reikalavimų. Šitą savo darbą jie pradėjo dar caro laikais. Carui nuvirtus, ateitininkų organizacija galėjo laisvai tobulintis ir plėstis. Voronežo ateitininkų uždavinys buvo pasirengti į lietuvių visuomenės vadus, antra, apsaugoti Rusijoje atsidūrusią lietuvių visuomenę, ypač jaunuomenę, nuo rusiškos įtakos bendrai ir nuo bedievybės ir marksizmo specialiai. Reikia pasakyti, kad marksizmas porevoliuciniu metu bangomis pradėjo lieti visą Rusijos žemę ir bombarduoti gyventojų sielas. Šitokiame gyvenamose sąlygose savo tikslų siekti buvo nepaprastai sunku. Puolikas buvo nepalyginamai stipresnis už puolamąjį, bet pirma, ateitininkų tikslus ir tobulas organizacinis prisitaikymas prie laiko dvasios ir aplinkybių, antra, nuostabus jų idealizmas ir dažnai net didvyriškas pasiaukojimas palengvino tikslus pasiekti. Voroneže susitelkė ne tik daug moksleivių ir inteligentų, bet nemažas skaičius darbininkų ir ūkininkų. Šių pastarųjų buvo gal tiek, kiek moksleivių ir inteligentų kartu paėmus. Ateitininkai ypatingo dėmesio atkreipė į tą mūsų lietuviškos visuomenės dalį, kuri daugiausia buvo reikalinga globos ir pagalbos, nors ir dėl tokios paprasčiausios priežasties, kaip rusų kalbos nemokėjimas ir t. t. Tam reikalui jie buvo sudarę atskiras organizacijas, kaip va: Ligonių lankymo sekcija, Pašalpos pavargusiems rūpintis sekcija, Spaudos sekcija, kuri parūpindavo laikraščių ir knygų, Švietimo sekciją ir t. t. Vėliau švietimo sekciją sustiprino ir patobulino įsisteigę krikščionys demokratai. Tada atsirado ir liaudies universitetas, ir įvairių rūšių kursų. Taigi ateitininkai laimėjo visišką lietuvių tremtinių pasitikėjimą. Teko ateitininkui tarti žodį, ir paskui jį ėjo minia.

Štai į šitokią atmosferą, į šitokią aplinką paliuvau ir aš 1917 metais, kiek atsimenu, prieš Velykas. Gyvenimas kunkuliavo. Grumtynės ėjo žūtbutinės. Man nebuvo laiko nė pasilsė-

ti, nė apsidairyti. Pirmosiomis atvykimo dienomis jau teko įsikinkyti į sunkų darbį vežimą, nors dar nežinojau nė kelių ir nebuvau išmėginęs plėškės, į kurią teko įsikinkyti. Dar prieš mano atvykimą Voroneže buvo sukurta Krikščionių Demokratų organizacija, kurios charakterio ir tikslų neteko patirti. Neteko matyti ir programos, kurią buvo pasirašę tos organizacijos nariai. Tos programos autoriai ir krikščionių demokratų organizatoriai nebuvo matę programos trijų profesorių parašytos 1904 metais Petrapily. Jie daugiau pasinaudojo tik Leono XIII socialinėmis enciklikomis. Centralizuotos partijos ir vienos programos dar nebuvo. Tai atsirado tik Petrapilio Lietuvių Seimo metu. Tokių krikščionių demokratų organizacijų tuo metu jau buvo išmėtyta po įvairius stambesnius Rusijos centrus, kuriuose buvo daugiau susitelkusio idealistinio lietuvių jaunimo. Vadinasi, Krikščionys demokratai pradėjo telkti ir organizuotis iš apačios. Tik vėliau tą savaimę besikuriančią jėgą pradėjo centralizuoti ir derinti 1917 metais sukurta Centro komitetas, pradžioj Petrapily, o vėliau Voroneže. Dar prieš mano atvykimą į Voronežą minėti krikščionys demokratai, kurie ligšiol veikė mažais būreliais ir kurie patys daugiau stiprinosi, sumanė išeiti viešumon su plačiu užsimojimu — pasirodyti visai lietuvių visuomenei ir patraukti ją į savo eiles. Tuo tikslu jie paskelbė viešą mitingą.

Į Voronežą atvykau kelias dienas prieš to mitingo sušaukimą. Sumanytojai, reikia pasakyti, pasirodė labai drąsūs, nes visur siautė krikščionių demokratų idėjai nenumaldomai priešiškos jėgos. Rengėjai buvo neramūs, nes iš savo praeities praktikos žinojo, kad kova su priešu bus sunki. Mane, tokiu karštu ir neramiu laiku atvykusį į Voronežą, visi bendraminčiai šoko informuoti ir traukti į savo frontą. Nesispyriau, nes tas frontas prieš laiką mane išviliojo ir iš Akademijos. Tam frontui paaukojau ir savo disertaciją su magistro laipsniu. Dėl to fronto atsižadėjau ir pamiltą Talino.

Visas mitingo klausimas buvo detaliam aptartas ir prie jo pasirengta. Numatėme visus sunkumus ir pavojus, bet nepavyko numatyti viso to, ką iš tikrųjų pačią mitingo dieną pamatėme. Aš, kaip naujas žmogus, jokios pareigos tame mi-

tinge nebuvo pasiėmęs. Nebuvau sutikęs net jokios kalbos pasakyti. Norėjau išsižiūrėti ir susipažinti su Voronežo lietuvių visuomenės užsimojimais, veikla ir metodais, kaip ramus pašalinis stebėtojas. Paskirtą dieną ir valandą nuėjau į didelę mitingui nusamdytą salę ir užėmiau pašaly nurodytą man vietą. Žmonių suplaukė daugybė. Trumpu laiku salė buvo sausai prikimšta. Mitingo organizatoriai man pranešė, kad yra atėję aršiausi ateitininkų priešai ir marksizmo šulai, kad su savim yra atsivedę būrį parengtų mušėikų, apginkluotų lazdomis ir revolveriais. Nelaikas buvo trauktis. Patariau būti šaltiems, nenuleisti rankų ir mitingą pradėti. Prezidiumas buvo numatytas iš anksto. Prezidiumo narius organizatorius pakvietė prie stalo. Čia ir prasidėjo pragaras. Organizuotas priešas pradėjo siūlyti savo prezidiumą. Kilo neįsivaizduojamas triukšmas. Prezidiumą varė lauk, šaukdami: „šalin caro bernai“, „šalin baudžiavos nešėjai“, „šalin patamsių jėgos“. Tai vis katalikų priešų vartojami terminai. Viršų galvų pradėjo suktis lazdos. Iš vieno ar kito kampo buvo paleisti revolverių šūviai. Žmonės sumišo. Gal būtų išsiskirstę, jei nebūtų tiek prikimšta salė. Prasiskverbti pro minią nebuvo galima. Vienur kitur pasigirdo aimanos ir garsus ašarojimas. Žmonės lyg prieš mirtį pradėjo garsiai kalbėti poteries. Prezidiumo nariai vienas po kito pradėjo trauktis nuo prezidiumo stalo. Prie jo pasiliko tik viena Palevičienė — dabartinio mūsų įgalioto ministerio Urugvajuje Graužinio sesuo. Vadinasi, tokiam pragariškame sąmyšyje moteris neprarado šalto kraujo ir laikėsi iki paskutiniosios. Bet minios suvaldyti ji jau nesugebėjo. Mitingą valdė minia, būtent, ta jos dalis, kuri organizuota atėjo mitingo išardyti. Vienas po kito lipo į estradą krikščionių demokratų priešai su savo kalbomis ir siūlymais. Vieną ar kitą nuo estrados nusodino jėga mūsų žmonės. Išėjo taip pat neprašomas kalbėti atkaklus marksistas, vėliau bolševikas, žemas plačiapetis, mušėikos išvaizdos mokinys Vėžys, Nepriklausomoje Lietuvoje tarnavęs mūsų saugumo įstaigose. Jam bekalbant, pašoko Agota Sabaliauskaitė, vėliau Milčienė, mokytojų seminarijos mokinė, be žodžių stvėrusi Vėžį už rankos, taip vikriai pasuko, kad tas neapsižiūrė-

jęs atsidūrė už estrados. Sabaliauskaitės drąsa padaršino visą mūsiškių minią: džiaugsmo balsai ir plojimai ją nulydėjo nuo estrados. Bet pavojus dar nepraėjo. Kur nukryps mitingas, sunku buvo pasakyti.

Šiuo momentu aš, pakilęs iš savo vietos, apsirengęs kunigo akademiko uniforma, miniai jau nešaukiant, bet staugiant, išėjau į estradą. Buvau Voronežui naujas nematytas žmogus. Mane pamatę, rėksniai nutilo. Ar jie nustebo, pamatę kunigą tokiose aplinkybėse, ar norėjo apžvelgti naują žmogų.

To įvykio galą Voronežietis taip aprašo: "Minutė tylos. Jis žiūri į apimusią minią, o minia į jį. Pradeda kalbėti. Pasako keletą reikšmingų patriotinių sakinių, kurie taip įstringa lietuviui širdin, kad net raudonojo brolio iškeltas šautuvas nusvyra. Tarp kalbėtojo ir minios, jo keliais sakiniais nukeltais į Nemuno ir Šešupės šalį, susidaro neišskiriamas ryšys. Mitingas pravedamas tvarkingai ligi galo. Apsieinama be kraujo ir aukų" (Tėvynės Sargas, Nr. 1, 1947 m. pusk. 62).

"Viskas baigėsi laimingai. Krikščionių Demokratų partija praturtėjo keliais šimtais narių.

Šio mitingo išpūdis liko visiems labai gilus. Apie šešių valandų ginčų kova buvo lyg mistiškas priminimas kruvinos kovos su bolševikais 1919 metais. Moralinė persvara, įgauta tūkstantinės minios akivaizdoje, uždegė krikščionių demokratų kūrėjus tokia drąsa, kad jie tesėjo visą revoliucijos metą likti mūsų liaudies vadais Rusijoje" (Dr. P. Karvelis, Krikščionis Demokratas, 1927 m. 3-4-5 Nr.).

Beveik tuo pat metu Voronežas, kaip ir visi kiti po Rusiją išmėtyti lietuvių susitelkimai, pradėjo gyventi Petrapilio Lietuvių Seimu ir jo besitartinančiais rinkimais. Tuomet lietuvių nevienodai žiūrėta į seimo reikalą ir reikšmę. Ta lietuvių dalis, kuriai Lietuvos nepriklausomybė atrodė tik buržuazinis padaras kenksmingas revoliucijai, į seimą žiūrėjo kaip į įrankį kovai su revoliucijos siekiais, o seimą kaip priemonę laikyti darbo žmogų tolimesnėj vergijoje, kaip ir caro laikais. Jie visu įkarščiu klaidino lietuvių visuomenę ir kvietė seimo rinkimus boikotuoti.

Kita kairiųjų lietuvių tremtinių dalis seimo idėjai pri-

tarė ir aktingai dalyvavo rinkimų organizavime, bet jiems seimai buvo ne kas kita, kaip įrankis plėsti ir gilinti revoliucijai Lietuvoje. Krikščionims demokratams ir visiems katalikams bei kitų grupių žmonėms Petrapilio Seimas buvo ne tiktai pasaulio lietuvių noro išreiškimas atgauti nepriklausomybę, bet ir priemonė tą nepriklausomybę lengviau ir greičiau atgauti. Mūsų tremtinių kaimiškoji dauguma buvo giliai įsitikinusi, kad nepriklausomybės atgavimas ir tuo būdu greitas grįžimas į savo apleistas pastoges pareina tik nuo šaukiamo seimo, ir dėl to į jį žiūrėjo kaip į kažką šventa, kas gali suteikti išvargintam žmogui seniai laukiamos ir svajotos malonės. Štai kodėl rinkimai į Petrapilio Seimą buvo labai karšti, kodėl tiek kovota iš visų pusių ir kodėl žmonės, nepaisydami jokių kliūčių, net ligos ir senatvės, aktingai tuose rinkimuose dalyvavo, štai kodėl tie rinkimai žmones ypatingai įsąmonino ir giliai įkalė, kuri partija yra su Lietuva, ir kuri partija yra su Rusija. Rinkimai į Petrapilio Lietuvių Seimą buvo politinės diferenciacijos galutinio atbaigimo mokykla. Voronežo Krikščionys Demokratai rūpinosi ne tiktai Voronežui artima apylinke, bet ji, jausdamosi kai Lietuvių Krikščionių Demokratų Rusijoje vadovė ir jausdama savo sąžinės įsipareigojimus, pasklido po plačiausius Rusijos plotus padėti savo tautiečiams organizuotai stoti į rinkimus ir savo balsą atiduoti tiems, kurie tikrai gins jų troškimus ir norus.

Atėjus rinkimų dienai, visi kas gyvas stojo į juos lyg į karą už savo brangią žemę. Daugelis prie rinkiminių vietų buvo susirinkę nuo pat ankstyvo ryto. Nepaisant susigrūdimo, visų nepatogumų ir sunkumų, rinkimai vyko normaliai, net ir silpniausios sveikatos žmonės nepasitraukė iš rinkimų vietos, kol patys savo rankomis neįdėjo kortelių į skirtą vietą, į kurią jie žiūrėjo lyg į kokią šventenybę, kuri turės jų gyvenimui padaryti posūkį jau seniai laukiama kryptimi. Kovą buvo sunki. Atmosfera buvo labai nepalanki mūsų siekiamiems idealams. Revoliucija ir jos gimdytoja Rusija buvo pagavusi ne vieną lietuvį. Mūsų kairysis sparnas nekritiškai ir be svyravimų pasidavė revoliucijos nuotaikai. Kas bus Lietuvai ir kas bus lietuvių tautai, jie negalvojo. Anuo metu jie ma-

nė, kad Lietuva bus laimingiausia bent federacijos ryšiais susirišusi su Rusija. Net toks blaivus ir nesocialistinių nusiteikimų protingas vyras, kaip žinomas Lietuvai Petras Leonas, daugiau tikėjo Rusija, negu Nepriklausoma Lietuva. Jis ilgai demagogiškai ir bauginamas kalbėjo Petrapilio Seime prieš Lietuvos nepriklausomybę. Jo žodžiais, gilus protas diktuoja dabar nepasisakyti už nepriklausomybę, nes kas žino.... ar Lietuva panorės būti nepriklausoma ir kaip Persija svetimų batų mindžiojama, ar autonominė kaip Australija, bet svetimų batų nemindžiojama.

Žiūrint į Rusijos tuometinius įvykius po revoliucijos, atrodė, kad socializmas tiek išbujojęs, įgavęs jėgos ir nenugalimas, kad ir stebėtis netenka, jei kai kurie mūsų šviesuoliai, net ir patriotiškai nusiteikę, vis dėlto palinko į Lietuvą, sufederuotą su Rusija, nors Rusijos ateitis buvo labai neaiški ir baugi. Prieš šitokį susidariusį Rusijos vaizdą atsispirti paprastam žmogui buvo dar sunkiau. Jeigu mūsų lietuvių tremtinių — paprastų žmonių — daugumas tam monui atsispyrė, tai tik dėl to, kad tie žmonės buvo apsišarvavę karšta savo krašto, savo tikybos meile, sveika ir kritiška pažiūra į savo lietuviško gyvenimo susitvarkymo formą.

Voronežas rinkimus laimėjo. Iš keturių išrinktų atstovų trys buvo krikščionys demokratai, būtent: P. Karvelis, M. Krupavičius ir kt. Ketvirtas atstovas buvo kunigas Jasinskas. Krikščionys Demokratai visam seimui davė tiek balsų už Nepriklausomą Lietuvą, kad, nežiūrint didelės kovos, Lietuvos Nepriklausomybę seimas paskelbė. Kokiu būdu ji buvo paskelbta ir kokiais keliais prie jos buvo prieita, pakalbėsiu kiek vėliau, sugrįžęs iš Petrapilio Seimo.

Gyvenimas Voroneže ir kituose didesniuose lietuviškuose susitelkimuose buvo ypatingas. Atrodė, kad gyvenama pačiame kovų fronte. Tas pats užsidegimas, ta pati įtampa, tas pats nervingumas ir kovos ryžtas. Reikėjo daug valios ir daug gerų norų tai išgyventi ir nepalūžti. Suprantama, kad tokioje įtampoje ir mokslas negalėjo eiti normaliu taku, kuris buvo taip pat nervingas ir nelygus. Dalis moksleivių, įsijungusių į bolševikų veiklą, pamokų arba visai nelankė, arba

ateidavo tik retkarčiais, norėdami tik parodyti, kad ryšio su mokykla dar nėra nutraukę. Jie dėl to nuostolio neturėjo, nes bolševikinės vadovybės gimnazijoms buvo įsakoma juos kelti į aukštesnes klases. Voronežo Yčo berniukų gimnazijoje bolševizmo veikloje ypač buvo pasižymėjęs ketvirtos klasės mokinys Kovalskis, kuris vėliau, Kapsukui užplūdus Lietuvos dalį, buvo žymus Biržų apskrities komisaras ir pasižymėjo savo žiaurumais. Vėliau jis, prisidengęs kita pavarde, Nepriklausomoje Lietuvoje kurį laiką buvo Raseinių gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas. Bolševikų valdžios reikalavimu jis be egzaminų buvo perkeltas į penktą klasę, nors visą bolševikmetį gimnaziją nesirodė.

Nepasidavusią bolševizmo įtakai jaunuomenę, nors sunkiai, bet vyko palaikyti prie knygos ir gana tvarkingai vesti gimnazijos takais. Bet ir į šį jaunimą revoliucija įnešė labai daug apsileidimo, chuliganizmo ir kitokios rūšies tų laikų neigiamybių. Be kapeliono pareigų, gimnazijos vadovybė buvo mane įprašiusi būti vieno bendrabučio vedėju, buvusio Veiverių mokytojų seminarijos mokytojo Juozo Kairiūkščio padėjėju. Tik iš didelės pagarbos savo buvusiam mokytojui tas pareigas priėmiau, tačiau ištesėjau tik apie 3-4 mėnesius. Tiek piemeniškumo, tiek chuliganizmo parodyta tam kukliam ir nemažų nuopelnų vyrui Kairiūkščiui, kad tik jis su savo kantrumu galėjo tai išgyventi. Geriausiai išsilaikė šito palaidumo ir neigiamų įtakų laikmetyje ateitininkai ir tik dėl to, kad jie pasidavė vyresniųjų idėjos draugų įtakai ir vadovybei, o taip pat ir kolektyvinei saviauklai. Vieni kitus prižiūrėjo, koregavo, vieni kitus stiprino ir traukė iš klystkelių. Nepaisant to, ne viena auka iš gražiai ateitininkiškai užsimojusio jaunimo nuėjo revoliucinio palaidumo keliais. Apsisprendusi mokytis, mokslu ir specialybe būti naudinga savo kraštui, jaunuomenė sugebėjo suderinti revoliucinę įtampą, visuomeninį gyvą, veikimą ir mokyklos darbą. Jei normalus darbas lietuviškose mokyklose pakriko, tai kaltė jau ne moksleivių, bet bolševikų, kurie paėmė mokyklas į savo rankas. Mokslas jose suklupo. Moksleiviai tai lengvai pastebėjo, o socialistinio bolševizmo mokytis jie nenorėjo. Laimė, kad tuo kritiškuo-

ju metu atsiradę kelias į Lietuvą. Moksleivija ir visa lietuviškoji inteligentija organizuotai, nors ir sunkiais keliais, patraukė Lietuvos link.

Voronežo Yčo gimnazijos buvo aprūpintos neblogu mokslo personalu. Lietuviai noriai ėjo dirbti į savo mokyklą. Pagaliau reikėjo pripažinti, kad Yčas kreipė ypatingą dėmesį į mokslo personalo parinkimą. Gimnazijos direktorius buvo žinomas pedagogas Pranas Mašiotas, lietuvių kalbos mokytojai — J. Balčikonis ir J. Jablonskis, matematikos — Z. Žemaitis ir t. t.

Buvo ir keli nelietuviai. Iš jų ypatingai atsimenu provoslavų tikybos mokytoją. Tai Otec Nikalai — tėvas Nikalojus. Buvo jaunas vyras, karštas idealistas, didelis demokratas ir rusas patriotas, bet jo patriotizmas nekliudė jam pripažinti apsisprendimo teisę visoms Rusijos pavergtoms tautoms. Visada būdavo malonu su juo pasikalbėti. Jis įvedė mane ir į inteligentišką Voronežo rusų visuomenę: į kadetų partiją, į inžinierių sąjungą, į gimnazijų mokytojų sąjungą, kurių susirinkimuose ne vieną kartą tekdavo dalyvauti ir aktingai pasireikšti. Pav., kadetų plačiame suvažiavime skaičiau paskaitą apie lietuvių krikščionių demokratų partijos nusistatymą žemės klausimu. Įdomu, kad buvau smarkiai sukritikuotas už perdidelį tos reformos radikalizmą, kuris turįs privesti kraštą prie ekonominio sužlugimo, o gyventojų mases prie surevoliucinio. Turėjau ir gynėjų, o jų tarpe buvo ir tėvas Nikalojus. Kadetų išvados mane nustebino. Tėvui Nikalojui buvo sunkiai pakeliamas smūgis. Tokių smūgių jis buvo gavęs ne vienoje vietoje. Buvo tokios galvosenos ir tokių žmonių, kurie nepriklausė bolševikinei ir antireliginei srovei. Nikalojus to nepakėlė ir metė kunigystę. Suprantama, kad tai buvo jausmo padaras — per greitas sprendimas. Po to jo žygio su juo kalbėjau gal tik porą kartų. Mano įtikinimai nieko nepadėjo. Jis pasinėrė darbininkų masėse, nešdamas Kristaus ir tėvyinės idėją, bet kuo tas jo entuziazmas baigėsi, nežinau.

Su visais mokytojais sugyvenau visai draugiškai ir visuomet surasdavom ir sunkesnius klausimus sprendami priimtina išvadą. Toks mokytojų sugyvenimas ir solidarumas

padėjo mokyklas vesti per išsiutusio gyvenimo audringą jūrą, ligi jos perėjo Kapsuko žinion. Man bendras darbas su moksleivija nebuvo lengvas. Priežastis ta pati: revoliucija ir jos laimėjimai. Ne tai revoliucija čia buvo kalta. Prie revoliucijos sukėlimo dėjosi visas demokratinis elementas — katalikai, provoslavai ir kiti, bet visa kaltė buvo ta, kad socialistai pasisavino tos revoliucijos vaisius ir pasiskelbė jos tėvu. Agresingumo ir akiplėšiškumo dėka revoliucija pateko į socialistų rankas, nors netrukus atsirado dar drąsesni ir akiplėšiškesni už socialistus bolševikai, kurie socialistus paskelbė savo dideliais nedraugais ir juos taip pat naikino, kaip socialistai prieš tai persekiojo nesocialistinį ir nemarksistinį elementą.

Revoliucija ir socializmas ateitininkams daug iškeldavo klausimų ir iš religinės srities. Visus šituos klausimus norėjau išaiškinti, nes gerai supratau, kad ir geriausią trumpą vadovėlį išėjus, bet palikus mokiniuose sunkių neišpainiotų abejonių, nedaug tebus naudos. Šituos gyvenimo iškeltus religinius svyravimus, abejojimus ir neaiškusumus aiškinau ne tik gimnazijos pamokų metu. Nenorėjau aiškinimų sąskaiton paaugoti programos nustatytą kursą. Tam tikslui panaudodavau moksleivių ratelius, draugijas, liaudies universitetą, kuris buvo skaitlingai moksleivių lankomas, ir kiekvieną kitą progą.

Gimnazijose buvo nemažas skaičius suklaidintų moksleivių, subedievėjusių ir net subolševikėjusių. Jų uždavinys buvo pulti kapelioną, kompromituoti ir ardyti tikybos pamokas, kelti jose netvarką ir t. t. Tas jų mėginimas nuėjo niekais. Tikslu nepasiekė. Man juos pavyko aptvarkyti ir įstatyti į tvarkos kelią. Pasikalbėjimas su jais dažnai būdavo įdomus ir patrauklus, bet mano darbą apsunkinąs. Jų tarpe buvo ir apsisikaičiusių žmonių, žinančių savo ideologiją ir rusiškos bedievybės mokytojus. Iš jų atsime nu 8 kl. mokinį Adolfą Kundrotą, Aleksoto pradžios mokyklos mokytojo sūnų, gerokai pakrypusį į bolševizmą, gana kietą, bet mandagų ir susivaldantį vyrą. Nepriklausomoj Lietuvoj jis nuo bolševizmo buvo nutolęs ir rodos, kurį laiką buvęs Vilkaviškio apskr. viršininkas.

Su visais moksleiviais gyvenau geruoju, net su bolše-

vikais. Nekartą tekdavo užteiti po stiklą kavos išgerti arba po sunkių su jais diskusijų susirinkimuose ir po stiklelį degtinės išlenkti. Revoliucijos metu tai buvo toliaruojama. Vienas kitas stebėjosi tokiu taikingu net su bolševikais moksleiviais sugyvenimu, bet man tas galų gale pasibaigė mirties sprendimu. Gal kiek sunkiau teko sugyventi su „pažangiomis“ mokinėmis, ypač Brazyte, Vosyliūte ir Avižienyte, bet ir su jomis kilę susirinkimuose konfliktai buvo vienkartiniai, gal dėl to, kad visi buvom marijampoliškiai ir buvo bendrų mus rišančių prisiminimo ryšių. Su Vosyliūte Dauguvietiene tremties metu net buvom suėję į artimus santykius. Ji man tada aiškinosi, kad niekad nebuvo bolševike, bet buvusi tik tiesos ieškotoja ir savo ieškojimo kelyje vartojusi kietų metodų. Gal dėl to draugės, draugai ir net mokytojai ėmė ją vadinti „Pravda“ — tiesa.

Griežčiausiai bolševizmo laikėsi Avižienytė. Bolševizmo ji neatsižadėjo ir Nepriklausomoj Lietuvoj, ir dėl to keliais atvejais buvo iškeičiama iš Lietuvos į Rusiją, bet ji po kurio laiko savo uždaviniams įvykdyti jai žinomais keliais vėl grįždavo atgal. Brazytė savo jaunystės bolševikinę liepsną Lietuvos laikais užgesino. Tikiu, kad bolševizmą buvo užmiršusi ir Vosyliūtė. Brazytė su Avižienyte buvo stambių Marijampolės ūkininkų dukros. Tik Vosyliūtė buvo vargingos našlės marijampoliškės darbininkės duktė. Su jomis tekdavo susidurti įvairiuose politiniuose mitinguose ir susirinkimuose, nes jos visur aktingai reikėsi. Dažnai tekdavo susikirsti lietuvių tarnautojų profesinėje sąjungoje, kuri buvo susikūrusi prie nukentėjusiems nuo karo šelpti komiteto. Toji profesinė sąjunga, kaip ir visos kitos, turėjo teisę turėti savo atstovybę darbo skyriuje prie kareivių, valstiečių ir darbininkų atstovų - deputatų Tarybos. Kalbamoji profesinė sąjunga į tą darbo skyrių atstovu išrinko mane. Neatsimenu, ar tik mane vieną, ar dar ką nors ir antrą. Įdomi mano kaip kunigo buvo tame skyriuje būklė. Visą laiką Rusijoje, nepaisydamas susidariusių pavojų, didžiausio bolševikų siautėjimo laikais dėvėjau sutaną. Man atrodė, kad tais Bažnyčiai pavojingais laikais jos atstovui kunigui nederėjo slapstyti po kitu drabužiu.

Taip pat ir ištikus Lietuvą nelaimėms — pirmoj bolševikų okupacijoj — nė minutės nedėvėjau civilinio drabužio.

Pirmą kartą man atėjus su reikiama is įgaliojimais į kalbamą darbo skyrių, visi nustebe apžvelgė mane nuo viršugalvio iki kojų ir nuo kojų iki viršugalvio. Buvau atėjęs jau posėdžio metu. Savo įgaliojimus įteikiau pirmininkaujantiui. Kadangi įgaliojimas buvo rašytas ranka, pirmininkaujantis paklausė, ar aš moku skaityti. Atsakiau teigiamai. Gražinęs atgal mano įgaliojimą, liepė garsiai man paskaityti. Nežinau, ar pirmininkas bendrai nemokėjo skaityti, ar tik neįskaitė svetimo rašto. Paskaičius įvyko toks pasikalbėjimas:

“Bet tu esi popas?” pastebėjo pirmininkas. “Ne”. Dar kartą pažvelgė į mane ir vėl paklausė: “Tai kas gi tu esi? Tavo drabužis popiškas”. — “Esu katalikų kunigas.” — “Bet tai yra tas pats velnias”. — “Nežinau, ar yra velnias, bet žinau, kad skirtumas tarp vieno ir kito yra labai didelis”.

Susirinkimo nuotaika man atrodė nepalanki. Pirmininkas dar vis nepatenkintas pastebi: “Kaipgi tu gali darbininkijai atstovauti, būdamas kunigas, darbininkų priešas?” — “Tai geriau žino tie darbininkai, kurie mane atstovu išrinko, o jie rinkti turi teisę pagal jų norą ir įsitikinimus. Antra, kunigai buvo, yra ir bus geriausi ir artimiausi darbininkijos prieteliai ir gynėjai”.

Tas trumpas pasiaiškinimas pirmininko neįtikino, ir jis atsiklausė susirinkimo: priimti mane, kunigą, į tą darbininkų atstovų kolektyvą, ar ne. Daugumas pasisakė, kad reikia priimti. Nebeatsimenu, kuris klausimas buvo svarstomas, bet jo svarstyme aktingai dalyvavau ir aš. Už savo pareikštas mintis išgijau palankumo bent kai kurių atstovų, kurie mano kalboms pareiškė pritarimo. “Bravo popas” plojo. Per tą patį posėdį pasirodė ir mano reikalingumas pačiam kolektyvui, nes apsižiūrėjus, kad neturima posėdžio sekretoriaus, pirmininkas pasiūlė nurodyti kandidatus sekretoriauti ir protokolus rašyti. Visi išstatyti kandidatai atsisakė, motyvuodami nemoką rašyti. Pirmininkas atsidūrė keblioje situacijoje. Į pirmininko paklausimą, kas moka rašyti, nė vienas nepakėlė rankos. Nesigyriau ir aš. Pagaliau kažkas iš atstovų pastebėjo,

kad rašyti turėtų mokėti popas. Kai pirmininkas paklausė, ar aš esąs raštingas, daviau teigiamą atsakymą. Bet pirmininkui vėl susidarė keblumas: ar gali popas sekretoriaut? Iš susirinkimo pasigirdo balsų: „Imk, imk, kas gi kitas tau parašys.“ Šitaip pasidariau kareivių, valstiečių ir darbininkų deputatų tarybos rinkiniu pareigūnu, su raudonu raiščiu ant juodos sutanos rankovės. Kadangi darbo skyriuje politiniai klausimai nebuvo liečiami ir buvo svarstomi išimtinai tik darbininkijos reikalai, tad nebuvo progos su tos bolševikinės įstaigos vadovybe ir žmonėmis susikirsti. Atvirkščiai, susidarė net artimas ryšys todėl, kad visi, bent pasireiškusieji, atstovai nuoširdžiai buvo susirūpinę darbininkų būklės pagerinimu. Nežinau, ar visi jie buvo beraščiai, ar gal tik toki dėjos, nenorėdami eiti į sekretoriatą, bet patyriau, kad tų atstovų tarpe nemaža buvo žmonių, dariusių inteligentų išpūdį, gerai žinančių darbininkų gyvenimą ir kas jame reikalinga tobulinti ir gerinti. Kilus bet kuriuo klausimu abejonių ir nuomonių skirtumų, kada aš tose diskusijose nedalyvaudavau, dažnai iš susirinkimo paklausdavo: „O kaip gi tu, drauge pope, galvoji?“ Trumpu laiku iš paniekos žodžio „pop“, popas buvau pakeltas į „tavaršč pop“, vadinasi, įgijau pilietybės, pasitikėjimo ir gal kiek pagarbos.

Visą laiką pasiliko „tu“, nes tame kolektyve žodis „jūs“ nebuvo vartojamas. Bet tą darbo nuotaiką ir susirūpinimą vien tik darbininkijos medžiagine būkle pradėjo keisti į politinę areną vis dažniau atsilanką bolševikų kalbėtojai ar pasiuntiniai. Darbininkų atstovai pradžioje priešinosi, norėdami pasilikti prie tų uždavinių, kuriuos yra gavę iš savo rinkėjų, bet jų pastangos buvo bergždžios: darbo skyrius buvo supolitintas, arba, teisingiau pasakius, supartintas, ir man nebuvo kas jame veikti. Neatsisakiau, formaliai pasilikdamas tokiu atstovu, bet pradėjau susirinkimų nebelankyti. Du kartus pirmininkas buvo atsilankęs mane kviesti į darbą. Jam visai atvirai pasakiau nelankymo motyvus. Klausimo nekėliau, ar pirmininkas priklauso komunistų partijai, bet iš jo argumentacijos naudotis savo įgaliojimu atrodė, kad bent šiame klausime jis su komunistais nesolidarizavo.

Mudu su pirmininku buvom susigyvenę. Buvo daug atstovų, kurie mano sutanos nebijojo, kurie visą laiką maloniai pasisveikindavo ir su kuriais nueidavome į arbatinę rusiško „čajaus“ išgerti. Toje darbo atstovybėje buvo ir vyrų, ir moterų atstovų. Jau man nebelankant tos įstaigos, vieną kartą viena atstovė paprašė mane suorganizuoti miesto tarnaičių sojų — draugiją. Apsiėmiau, jei ji susirinkimą sukvies savo vardu, o mane pakvies tiktai pakalbėti. Viskas buvo padaryta. Į susirinkimą nuėjau su Petru Karveliu. Didžiulė salė buvo pilna moterų. Savo kalba auditoriją pagavau. Iš pirmųjų žodžių tarp manęs ir klausytojų užsimezgė artimas kontaktas. Auditorija pritarė mano mintims. Po manęs kalbėjęs Karvelis auditorijos buvo šiltai priimtas. Draugija buvo įkurta, ir mums išeinant buvo sukeltos entuziastiškos ovacijos ir pareikšta nuoširdi padėka už susirūpinimą apleistos rusės moters likimu. Tuo ir pasibaigė mano tarnyba ruso darbininko būklei pagerinti, nes netrukus pačioje Rusijoje man pritrūko vietos.

Bolševizmas leido šaknis vis gilyn ir gilyn. Ar pasireiškimo pradžioje bolševizmas savo taktiką diktavo rusų masėms, sunku dabar pasakyti, bet visai metų eilei praslinkus atrodė, kad Rusijos paėmimui į savo rankas jie turėjo planą. Tas planas buvo toks: sukelti Rusijoje anarchiją, leisti vieniems kitus skersti, ir tik tada, kai viena ir antra pusė bus nusilpusi ir pailsusi, uždėti ant visų savo sunkų ir kruviną delną. Bolševizmo pradžioje atrodė, kad anarchija yra karas visų prieš visus. Darėsi įspūdis, kad tikrai po caro kieto režimo ateina laisvės gadynė, kuriai, tiesa, ribos nenustatytos ir kuria plačiai naudojasi neatsakingas elementas. Rusas iš prigimties yra įdomus ir net simpatiškas žmogus, tačiau kaip kiekvieno žmogaus, taip ir ruso prigimtyje slepiasi daug žiaurumo. Rusas jo daugiau turi, negu kas kitas, nes laukinis totorius, valdęs Rusiją apie pustrėčio šimto metų, jau buvo palikęs stiprios neigiamos įtakos. Antra, kumščiu, neteisingumu ir išnaudojimu paremtas caro režimas sukėlė tiek pykčio ir pagiežos ruso širdyje, kad dabar, staiga pajutęs laisvę, jis nežinojo, kur jo prieštalius ir kur priešas. Pagiežą jis pradėjo

lieti ant visų iš eilės, net ir ant tų, kurie buvo nuoširdūs darbininkų prieteliai ir užtarytojai. Gal dėl to rusų bolševikinė revoliucija buvo žiauresnė ir kruvinesnė net už prancūzų didžiąją revoliuciją.

Voroneže buvo gydytojas, kurio pavardė jau išdilo iš mano atminties, pačių darbininkų vadinamas “darbininkų pasaulio tėvu”. Jis niekad neatsisakydavo nueiti į tolimiausią miesto kvartalą net tamsią darganotą naktį. Už vizitą jis imdavo tik dvi kapeikas. Vadinas, principas — žygio dovanai nedaryti ir už atliktą darbą šiokį ar kitokį atlyginimą gauti. Paėmęs dviejų kapeikų honorarą ir išeidamas iš liūdnos darbininko pastogės, dažnai palikdavo kelis rublius darbininkui sušelpiti. Pats mačiau savo akimis, kai tam kilniasieluiui gydytojui net revoliucijos pradžioje darbininkai rodė savo entuziastišką palankumą ir meilę. Tas gydytojas buvo patekęs — jau revoliucinėje vyriausybėje — į vidaus reikalų ministerio kėdę kaip kadetų kandidatas. Lygiai taip pat savo akimis mačiau, kaip tie patys darbininkai Voroneže su ypatingu įtužimu reagavo į jo kalbą ir net neleido jos pabaigti. Jis jau buvo ne mylimas darbininkų tėvas, bet darbininkų priešas ir išnaudotojas. Tas populiariusis darbininkų tėvas netrukus Petrapilyje buvo nužudytas kartu su keliais kitais ministerais. Stebint bolševikų gyvenimą jo pasireiškimo pradžioje, buvo net sunku suprasti, kokių tikslų jis siekia. Nekartą maniau, kad iš tos anarchijos rusų tautos niekas neišves. Kareiviai, pvz., iš šaudymo darė sportą — be jokio tikslo ir be jokios priežasties labai dažnai didžiausioje Voronežo gatvėje (Bolšaja Dvorianskaja) išilgai paleisdavo kulkosvydžių ugnį. Man pačiam teko tokių vaizdų matyti: man einant gatve, staiga, kaip pakirstas stuobris, prieš mane krisdavo žmogus. Vieną kartą ėjom aš, Bistras ir V. Endziulaitis, atvykęs tuo kartu iš Maksvos. Papietavę pas Tautkevičienę, pas kurią nuolat valgėdavome pietus ir vakarienę, įsukom į Didžiąją gatvę. Pasipylė kulkosvydžių kruša. Bistras ir Endziulaitis puolė į pirmą pasitaikiusį kiemą. Aš paskubintu žingsniu traukiau į netolimą Ostrogorską gatvę, kurioje tada gyvenau. Norėjau išvengti susidariusio pavojaus. Po kurio laiko, su-

grįžus Bistrui ir Endziulaičiui, pajuokavau iš jų drąsos, ypač iš Bistro, kuris tuo metu buvo rusų kariuomenės kareivis. Jie atsikirtu, kad nenorėjo užstoti kelio toms kulkoms, kurios buvo skirtos mano ilgiesiems sutanos skvernam.

Toki atsitikimai buvo kasdieninis tų laikų Rusijos gyvenimo reiškiny. Tame pačiame Voroneže buvo suorganizuota didinga rusų religinė procesija su kryžiais, vėliavomis ir visu religiniu rusų cerkvės puošnumu ir iškilmingumu. Leido laisvai procesijoms iš visų cerkvių susijungti į vieną ir tik tai tada, kada toji žmonių jūra išsirikiavo jau minėtoje Didžiojoje gatvėje, iš pryšakio buvo paleista kulkosvydžių ugnis. Pryšakinės eilės krito. Likę už jų gyvi ėmė iš kritusių rankų kryžius ir vėliavas ir traukė toliau, kol sulaukdavo pirmųjų likimo. Tos kankinių aukos, toks pat nenustojęs į juos nukreiptų kulkosvydžių tratėjimas maldingo ruso drąsos ir pasiaukojimo nepakirto, ir procesija, nors ir smarkiai sumažinta, pasiekė savo tikslą. Tai buvo bolševizmui pasipriešinimo pavyzdys. Bet nesugebėta visos Rusijos pasipriešinimą suorganizuoti ir pastatyti jėgą prieš didžiulį visai Rusijai gresiantį pavojų. Dar vienas ryškus pasipriešinimo vaizdas. Išėjo į gatvę mokyklų jaunimas — gimnazijos, rusų dvasiškoji seminarija ir įvairios kitos mokyklos. Bolševikus nugalėjo. Net raitelių būrius nuo arklių nusodinę, patys užsėdo. Miestas dvi ar kelias dienas buvo lyg nubolševikintas, bet jaunimas už tai labai nukentėjo. Daug jų žuvo kovoje su bolševikais, dar daugiau jų krito bolševikams sugrįžus į prarastą pozicijas. Vieni buvo iškart didžiulėje aikštėje prie stoties specialiai pastatytose kartuvėse, kiti iššaudyti, kiti išvežti dingę be žinios.

Tos visų su visais kovos metais buvo tiek parodyta žiaurumo, kad ir laki žmogaus vaizduotė negalėjo tokio žiaurumo išradingumo vaizdą atvaizduoti. Ta kova, tas teroras, atrodo, buvo planingai suorganizuotas ir įėjęs į bolševikų Rusijos valdymo planą. Įbaugintą, užuitą, be jokios savo gyvybės ir laisvės garantijų žmogų lengviau suvaldyti. Ir jį suvaldė. Čia bolševizmui nemaža padėjo ir caro režimas: beteis, be iniciatyvos rusas, už kurį galvojo ir veikė policinin-

kas ar kareivis, to didžiojo pavojaus Rusijai metu nesugebėjo surasti iniciatyvos ir organizuoto bolševizmui pasipriešinimo. To ir mes Lietuvoj pasigedome po ilgesnio tautininkų režimo, atėjus didžiajam bolševizmo pavojui.

Keistas sutapimas: Voronežas buvo lyg Martyno Yčo viešpatystė. Čia jo įkurtos mokyklos, prie mokyklų reikalingos organizacijos sutraukė tūkstančius lietuvių ir tam rusiškam miestui uždėjo savo lietuvišką antspaudą. Tam miestui suvaldyti ir įvesti bolševikinio gyvenimo sistemą buvo paskirtas komisaru žiaurus, kraujo ištroškęs lietuvis Plepys, to paties Martyno Yčo artimas giminaitis.

VORONEŽO ATEITININKAI

Nekartą esu minėjęs ateitininkus. Ateitininkai Rusijoje ne tik paliko lietuvių gyvenime gilių pėdsakų, kurie ir Nepriklausomoj Lietuvoj suvaidino savo vaidmenį, bet jie priklausė prie lemiamų lietuvių gyvenimo veiksmų ir dėl to yra nusipelnę plataus paminėjimo. Jų veikla ir įtaka lietuvių gyvenimui reikalauja atskiros ir plačios studijos, o tas yra už atsiminimų ribos. Kadangi mano gyvenimas Rusijoje yra labai glaudžiai susirišęs su ateitininkų veikla, negaliu praeiti pro ją tydomis. Mano atsiminimai ateitininkų reikalui bus daugiau bendro pobūdžio: negalėsiu ir nesugebėsiu paliesti daugelio pavardžių tų žmonių, kurie to paminėjimo tikrai verti, bet už tai reiškiu didelę pagarbą visiems tiems, kurie toje ateitininkų šeimoje dirbo Lietuvai ir ateitininkų idealų įgyvendinimui, dirbo nesigailėdami savęs ir statydami į rimtą pavojų savo jauną gyvenimą. Gili padėka priklauso jiems už atliktus, neužmirštamus, labai brangius ir vertingus darbus. Šiame darbe dalyvavo lygiomis, lyg tarpusavy garbingai rungtyniaudami, ir vyrai, ir moterys.

Jei tarp jų darbo buvo kokių skirtumų, tai tie skirtumai eidavo daugiau iš žmogaus būdo, negu iš lyties savybių. Bu-

vo mergaičių, kurios nė kiek savo drąsa ir pajėgumu nesiskyrė nuo vyrų. Minėtoji Agutė Sabaliauskaitė - Milčiuvienė, nusukusi Vėžį nuo Voronežo estrados žemyn, buvo ne vienintelis kovojančios mergaitės pavyzdys. Kai viename dideliame Voronežo mitinge moksleiviams teko susikirsti su raudonarmiečiais, visa eilė mergaičių, kaip ir vyrų, šoko raudonarmiečius nuginkluoti. Iš jų pažymėtina Marytė Grūzdaitė, Rožė Markelytė, Onutė Muraškaitė ir visa eilė kitų. Vera Bakšytė, Krasauskaitė ir kitos pasižymėdavo kitose srityse savo pašaukimu ir darbu.

Ateitininkų moksleivija nebuvo apėmusi visų Rusijoje esančių moksleivių, bet buvo apėmusi didžiausią jų dalį ir buvo viena galingiausių lietuvių organizacijų. Voroneže ateitininkai vyravo ir savo veikla, ir savo skaičiumi. Dėl savo narių skaitlingumo ateitininkų organizacija negalėjo sutilpti į vieną organizaciją. Pradžioj ne tik dėl veiklos, bet ir saugumo sumetimais ateitininkams teko susiskirstyti mažesniais būreliais, kurie pagal savo uždavinius buvo vadinami kuopomis, sekcijomis ir būreliais. Tokių kuopų Voroneže iš viso buvo daugiau kaip 20. Kuopos vėl galėdavo (pagal reikalą ir uždavinius) skirstytis į dar mažesnius vienetus.

Iš sekcijų tektų paminėti Rūpinimosi Tremtiniais sekciją, Visuomenininkų sekciją, Organizacinę sekciją, Meno sekciją, Politinę sekciją ir t. t. Jaunesnieji ateitininkai turėjo savo kuopas, kurioms vadovavo vyresnieji moksleiviai ateitininkai. Mergaitės ateitininkės turėjo savo atskirą sekciją. Mergaičių sekcija taip pat skirstėsi į mažesnius vienetus, kuriems buvo pavedami atskiri klausimai nagrinėti ir realizuoti, žinoma, mergaitės savo sekcijose rūpinosi grynai jas liečiančiais reikalais, pvz., lietuvių katalikės moters uždavinių nagrinėjimais, praktiškais pasirengimais moterų darbams ir t. t. Tremtinių Lankymo sekcija turėjo uždavinį lankyti tremtinius, ypač ligonius ir senelius, padėti jiems ten, kur jie patys nesugebėdavo, teikti reikalingą informaciją iš vietinio gyvenimo ir iš Lietuvos, jeigu tų žinių būdavo. Pavargėlius kiek paremdavo maistu, kurio gaudavo ar iš bendrabučių virtuvių, ar kitokiu būdu įsigydavo. Toks tremtinių lankymas buvo kilęs iš grynų

krikščioniškosios meilės jausmų, bet vėliau įgijo net didelės politinės reikšmės. Jau 1915-1916 metais ateitininkai tokių atsidėjusių, meile pagrįstu tremtinių lankymu ir šelpimu sudarė glaudų mokyklų jaunimo bendravimą su liaudimi. Moksleiviai ir liaudis sudarė vieną neišskiriamą šeimą. Atsidūrusi už savo tėvynės ribų, liaudis ateitininkuose pajuto savo tikrą draugą ir globėją, už tai jam atsidėjo giliu pasitikėjimu.

Visuomenininkų sekcijos nariai studentų ateitininkų ir mokytojų vadovaujami rengėsi prie savarankiško visuomeninio darbo tremtyje ir ypatingai Lietuvoje.

Meno sekcija rūpinosi vaidinimais ir kitokiomis pramogomis, skirtomis tremtiniam. Voronežas turėjo didelį ir gerai išlavintą chorą, kuriam vadovavo muzikas Nacevičius. Tiesa, tas choras buvo bendras — visų moksleivių, bet ateitininkai jame vyravo.

1916 metais pavasarį Maskvoje buvo slaptas visų lietuvių studentų susirinkimas. Jame dalyvavo ir vyresnieji moksleiviai kaip stebėtojai. Tas susirinkimas galutinai įtikino ateitininkus, kad su kairiąja studentijos ir moksleivijos grupe negalima bus sutartinai dirbti visose gyvenimo šakose. Ypatin- gai skyrėsi tų dviejų akademinio jaunimo sparnų pažiūros į politinius Lietuvos reikalus ir kultūros klausimus. Čia ateitininkams teko padaryti viena aiški išvada: eiti skirtingu keliu. Po šito susirinkimo ateitininkų organizacijoje buvo skirta ypatinga vieta visuomeninio darbo pradui.

Tuo pačiu laiku aušrininkų buvo sukviestas didelis viešas disputas. Tas ir kiti disputai parodė vienai ir kitai pusei jų stiprybes ir silpnybes. Ateitininkai pasirodė gerai pasirengę filosofiniais klausimais, bet aušrininkai juos nukonkuravo socialinėje srityje. Po tokio patyrimo Petras Karvelis įkūrė dar vieną, būtent, sociologijos sekciją. Jos uždavinys buvo išstudijuoti įvairias socialinio mokslo kryptis bei teorijas ir gyvenimo praktiką. Sociologinė sekcija, studijuodama minėtus klausimus, nevengė taip pat paliesti ir nekrikščioniškos krypties autorių. Jie skaitė Tugan Baranovskį, vokie- tį Sombart, prancūzą Charles Gide ir kt. Lygiagrečiai ir nuodugniai, kiek tų laikų gyvenimo aplinkybės leido, studijavo ir

gilinosi į katalikiškąją socialę. Čia daugiausia buvo naudojami Leono XIII oficialieji raštai.

Politiškai organizacinė sekcija, kuria ypatingai buvo susirūpinęs Vytautas Endziulaitis, davęs jai turinį ir kryptį, taip pat atsirado iš gyvenimo reikalavimų. Kada Rusijos režimas pakitėjo ir buvo leista laisvai naudotis viešais organizaciniais susirinkimais, buvo pastebėta, kad ateitininkai nėra pasirengę nė viešai reikšti savo mintį, nė organizacijoms vadovauti, nė susirinkimus tvarkyt. Šita sekcija turėjo tuos trūkumus pašalinti. Jos uždavinys buvo techniškai pasirengti viešajam gyvenimui vadovauti. Iš tos smulkios apžvalgos matyti, kaip patys ateitininkai ir jų vadai kritiškai žiūrėjo į savo gyvenimo pasireiškimus ir bendrą veiklą. Jie pastebėdavo savo veiklos silpnumus ir tuoj stengėsi juos pašalinti. Savikritikos ateitininkai nebijojo. Savo darbus apžvelgti, įvertinti ir pastebėti jų teigiamumus ir neigiamumus jie naudojo kiekvieną progą. Tam tarnavo ne tik kuopų, sekcijų ar būrelių susirinkimai, bet būdavo šaukiami ir specialūs susirinkimai bendriniams organizaciniams reikalams aptarti. Juose būdavo skaitomi referatai tais klausimais, kuriuos iškeldavo gyvenimas, ir tais klausimais, kuriuose pasirodydavo ateitininkų silpnumai ir nepasirengimai. Tokiuose susirinkimuose nustatytu laiku kuopų, sekcijų ir būrių vadai turėdavo duoti savo apyskaitas. Jei kurioje minėtų organizacijų pasirodydavo apsileidimo ar nesugebėjimo savo uždaviniams vykdyti, čia pat buvo tie negalavimai šalinami, duodami nurodymai, kaip dirbti, arba skiriamos kitos vadovybės. Ateitininkams rūpėdavo, kad kiekviena jų organizacinio kūno ląstelė būtų gyva ir veikli. Tos savikritikos nebijojo nė vyresnieji, nė jaunesnieji. Jie matė joje sveiką kelią ateitininkų tikslams siekti. Ir tik tokio nusiteikimo ir pažiūrų dėka ateitininkų didžiulė organizacija galėjo atlikti tokius darbus, kokius jie atliko Rusijoje ir vėliau Lietuvoje.

Be minėtų organų organėlių veikė dar krikščionių demokratų įsteigtas liaudies universitetas, vakariniai kursai ir kt. Kas ateitininkų nebuvo pasiekama savo organizacijoje, buvo papildoma liaudies universitete, kuriame įvairiausiomis ir ak-

tualiausiomis temomis rimti prelegentai skaitydavo paskaitas. Liaudies universitetą lankė vyresnioji moksleivija ir daugiau pasirengę tremtiniai. Vakariniuose kursuose dėstė vyresnieji moksleiviai. Jų lankytojai buvo moksleiviškas jaunimas, mažesnio išsilavinimo suaugę žmonės ir jaunesnieji ateitininkai.

Revoliucija yra labai užkrečiamas reiškinys. Ji savo atmosfera, savo dvasia, savo šūkiais ir judrumu pagauna ne tik tai lengvai išpūdžiui pasiduodantį jaunimą, bet ir subrendusius žmones, kurie atrodo turėtų kritiškai įvertinti įvykius. Kaip netikėtai kilusi audra, kuriai sunku atsispirti revoliucija stveria žmones, stato į savo "vališką" ir, pasinaudodama minios psichologija, dažnai pastato į tokį darbą, kuriam jis savo įsitikinimais nepritaria ir net priešinasi. Taigi ir 1917 metų Rusijos Revoliucija sudarė rimtą pavojų visiems lietuviams tremtiniais, o ypač jaunai moksleivijai. Visa laimė, kad ateitininkai savo darbais jau prieš revoliuciją buvo gero-kai pasirengę tos revoliucijos kenksmingiems ir mums sveti-miems elementams ir siekiams atsispirti. Rusų revoliuciją, nors ją kėlė visas demokratinis elementas, nepaisydamas ti-kybinių ir politinių skirtumų, sugebėjo pasisavinti socialistai ir jai suteikti marksistinio charakterio. Ateitininkai, tuoj su-siorientavę, kas iš revoliucijos dovanų mums yra priimtina ir kas atmestina, prieš neigiamus revoliucijos šūkius pasta-tė savuosius ir pasiskubino su jais supažindinti visus jų įta-koje esančius tremtinius. Tas išgelbėjo tremtinius lietuvius, atsidūrusius Rusijoje, nuo paskendimo marksistinėje revoliu-cijos jūroje. Ateitininkų pastangų dėka lietuviai pasiliko išti-kimi savo lietuviškiems siekiams ir neiškrypo iš lietuviško kelio.

Kaip kiekviena revoliucija, taip lygiai ir rusų, (ši pasta-roi gal net daugiau), atrišo rankas visam palaidam elementui plėsti, žudyti, prievartauti moteris ir t. t. Tokį palaidą elemen-tą suvaldyti pradžioje buvo sunkus darbas, o kai revoliucijai vadovauti pasiėmė bolševikai, su juo ir nekovojo, nes, kaip mi-nėjau, jiems buvo naudinga užuiti, įgąsdinti ir terorizuoti Ru-sijos gyventojus. Atsirado labai rimtų pavojų mūsų mergai-tėms, gyvenančioms atskiruose bendrabučiuose. Vyrai ateiti-

ninkai šiose sąlygose pasirodė subrendę, garbingi riteriai. Suaugesni ateitininkai suorganizavo mergaičių apsaugą. Saugojimo naktimis bendrabučius su šautuvais rankose. Tuos šautuvus dažnai tekdavo panaudoti kovai su tais, kurie kėsindavosi į bendrabučių gyventojas. Dieną jie mergaites palydėdavo į mokyklas ir parlydėdavo iš mokyklų į bendrabučius. Tokios sargybos lydėjo mergaites per revoliucijos įsiūbuotą ir dažnai sužvėrėjusią Rusiją ligi jų lietuviškų namų.

Ateitininkai Rusijoje sudarė ne tik skaitlingiausią organizaciją, kurios darbo teigiamais vaisiais pasinaudojo ne tik Rusijoje gyvenę lietuviai, bet ir Nepriklausomos Lietuvos lietuviai. Dar svarbiau, kad toji organizacija pasižymėjo dideliu vieningumu, drąsumu ir kovingumu. Jokia jėga negalėjo jų sustabdyti ten, kur reikėjo ginti lietuviškas ar katalikiškas reikalas.

Štai keli pavyzdžiai: Vienoje didžiulėje, rodos, gubernatoriaus namų salėje buvo didelis lietuvių mitingas. Į mitingą atėjo taip pat ginkluotų raudonarmiečių. Raudonarmiečiai pradėjo kištis į susirinkimo reikalus. Susirinkimo vadovybė užprotestavo ir paprašė raudonarmiečius išeiti iš salės. Tas raudonarmiečius dar labiau įerzino, ir jie mėgino veikliau pasireiškusius kalbėtojus ir susirinkimo vadovybę suimti. Kilo kova. Susirinkimo nariai, vyrai ir mergaitės, šoko raudonarmiečius nuginkluoti. Iš kelių buvo atimti šautuvai. Raudonarmiečiams bent laikinai aptilus, gal belaukiant iššauktos pagalbos, susirinkusieji iš salės nekliudomi išsiskirstė, o susirinkimą pabaigė liaudies universiteto patalpose. Tuo pat laiku buvo iš Maskvos į Voronežą atvykęs advokatas Vladas Požėla. Atvyko likviduoti nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetą ir jo veiklą įjungti į bendrą bolševikų organizacinę sistemą. Kai tik Požėla pasakė, ko atvyko, sušauktas tam tikslui lietuvių susirinkimas, kuriame, kaip paprastai, vyravo ateitininkų moksleivija, taip įsisiūbavo ir taip neramiai pradėjo reaguoti Maskvos pasiuntiniui, kad jis, paskubomis stvėręs savo nusivilktus kailinius, paliko susirinkimą. Nieko daugiau nedarydamas, jis išvyko ten, iš kur buvo atvažiavęs. Tuomet susirinkimui pradėjo vadovauti ateitininkai. Čia pat buvo

pareikštas pasipiktinimas dėl bolševikų užsimojimo pakenkti lietuviškam darbui, priimtos kelios rezoliucijos, kurios buvo nusiųstos atitinkamoms bolševikų įstaigoms. Buvo taip pat ir protesto rezoliucija dėl Lietuvių Tautos Tarybos narių kalinimo ir reikalauta juos greitai paleisti. Atrodė, kad šiuo atveju ateitininkai buvo nugalėję Maskvą. Bet neilgam. Nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetas kiek vėliau buvo panaikintas, o tą pačią naktį Voronežo komisaras Plepys su savo agentais aplakstė visus moksleivių vyrų bendrabučius, suėmė 11 mokinių ateitininkų, kurie jo žiniomis aktingiausiai pasirodė Požėlos sušauktame susirinkime. Suimtųjų tarpe buvo Kubilius, vėliau Vilkaviškio apskrities viršininkas, Petrušauskas-Petronis, vėliau veiklus agronomas ir visuomenės darbininkas, ir eilė kitų. Jie padidino lietuvių kalinių skaičių Voronežo kalėjime. Ne tik neišlaisvino Lietuvių Tautos Tarybos narių, bet ir patys greta jų tose pačiose kamerose atsisėdo.

Štai vėl atvyksta į Voronežą visa lietuviška bolševikų vadovybė su Kapsuku priešakyje. Atvyko dabar ne tik šalpos komiteto, bet ir visų lietuviškų įstaigų ir mokyklų likviduoti. Pagal bolševikų ceremonialą į tas lietuviško organizuoto gyvenimo laidotuvių iškilmes buvo sukviesti tų įstaigų vadai, mokytojai, moksleiviai ir tarnautojai. Buvo nemaža suėjusių ir tremtinių, kurie toms žmonių kategorijoms nepriklausė. Visi atvažiavusieji aukštieji komisarai, kaip paprastai, susirinkusius švietė ilgomis prakalbomis apie buržuazinės santvarkos kenksmingumą, apie bolševikų nešamas laisves bei kitas geroves, ir iškilmingai paskelbė, kad nuo šios buržuazinių įstaigų likvidavimo dienos lietuviams tikrai prasidėsias rojiškas gyvenimas. Jiems pabaigus kalbėti, trumpą laiką buvo tylą: ar nesusigaudė, ar nedrįso reaguoti. Vyresnieji, kurių tarpe buvau ir aš, tylėjo. Visai nelauktai ir netikėtai antros klasės mokinys linaplaukis Kostelis Račkauskiukas, užlipęs ant kėdės, išdrožė tokią antibolševikinę kalbą, kuri apstulbino bolševikų vadus, o lietuviuose sukėlė tikrą entuziazmą, pasireiškusį valiavimais ir plojimais. Net visuomet šaltas ir pusiausvyros žmogus Petras Leonas, priėjęs prie mažiuko kalbėtojo, paglostęs pasakė padėkos žodį ir paspaudė jo silpnutę ranką. K.

Račkausko pavyzdys patraukė ir kitus. Reakcija buvo stipri, bet šį kartą Maskvos pasiuntiniai nebėgo. Pasitraukėme mes, o lietuviškas organizuotas gyvenimas buvo įsiurbtas į bolševikų sūkurį. Laimei, neilgam, nes lietuviams atsidarė kelias, nors ir į nelaisvą — vokiečių okupuotą — tėvynę. Jie tuo keliu plačiai patraukė, apsirūpinę tokiais dokumentais, koki, jų išmanymu, jų kelionei į savo tėvynę buvo reikalingi. Vieną dokumentą duodavo Lietuvių Tautos Tarybos narys kun. Jasinskis ant Tarybos blankų lietuvių ir vokiečių kalbomis. Jis buvo skirtas vokiečių okupantams Lietuvoje. Grįžtantieji jį turėjo labai saugoti, kad nepakliūtų komunistų rankas. Kitą dokumentą grįžtantieji gaudavo iš lietuvių katalikų Liaudies Sąjungos, parašytą lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis. Blankų kertėje taip pat buvo atspausdintas to dokumento davėjas: Lietuvių Katalikų Liaudies Sąjunga, Litauisch-Katholisches Verein, Sojuz Trudeščavose Litovskovo Naroda. Ateitininkijos vieningumas ir kovingumas, atrodė, buvo palaužtas, laimėjo bolševikai, bet ateitininkai šiomis savo sąvybėmis vis dėlto laimėjo daug, nes išlaikė gryną lietuvišką savo ir tremtinių sielą, katalikišką sąžinę, ir su tuo lobynu grąžino lietuvius jų močiutei tėvynei. Tas, kas buvo pasakyta apie Voronežo ateitininkiją, reikėtų pakartoti apie visus ateitininkų didesnius ir mažesnius centrus, tik mažesniuose centruose jų darbai buvo mažesnio maštabo.

Voroneže iš mergaičių ateitininkių veikė Gruždaitė, vėliau Gudalienė, L. Krakauskaitė, E. Kaupelytė, vėliau Ragaišienė, Muraškaitė-Račiūnienė, Bakšytė-Karvelienė.

Atsidūrusi Rusijoje, ateitininkija pakliuvo į nepaprastai sunkias ne tik fizines, bet ir moralines gyvenimo sąlygas. Pirmiausia visa nepakenčiama ir nemėgiama iš visur ja supanti svetima rusiška aplinka. Antra, pats carizmas su visomis jo neigiamybėmis. Svetimoji aplinka lietuviui buvo dar skaudesnė, negu pačioj Lietuvoj, kur buvo lietuviška atmosfera ir lietuviška visuomenė. Pagaliau revoliucija, kuri iš vienos pusės lyg nešė palengvinimų, nes šlavė visa, kas buvo cariška, iš antros pusės nešė lietuviui labai pavojingų, nors ir viliojančių šūkių ir pasiūlų. Į šitokią "vališių" pakliuvęs, lietuvis jau-

nuolis turėjo parodyti nepaprastai daug supratimo ir atsparumo, kad išeitų iš jo sveikas ir nesugadintas lietuvis - busimosios Nepriklausomos Lietuvos kūrėjas. Kiekviename žingsnyje ir kiekvienu jo gyvenimo Rusijoje metu jį negailestingai brūžino aštri gyvenimo brūžuoklė, turėdama aiškų tikslą — nutrinti visa, kas jame yra lietuviška ir nudažyti nauju lietuviui svetimu dažu. Ar tam rusiškam “vališiui” pavyko tikslas pasiekti?

Taip, nedidelį lietuvių nuošimtį jis išsiurbė. Vienas kitas ir ateitininkas per neapsižiūrėjimą tapo rusiško bolševizmo auka, bet visa ateitininkų šeima tarp Scilos ir Charibdos praėjo ne tik nesudužusi ir nesužeista, bet atvirkščiai — dar daugiau savo idealų sustiprinta, užgrūdinta ir laukiamam lietuviškam gyvenimui parengta. Keli Rusijos tremties gyvenimo metai ateitininkijai buvo toji didžioji gyvenimo mokykla, kurios jokios kitos mokyklos bei gyvenimo sąlygos atstoti negalėjo. Jis, ateitininkas, gerai pažino ir ant savo kailio patyrė visas caro režimo diktatūrines neigiamybes. Ateitininkas rusų tautoje matė to režimo skaudžias pasekas. Jis pats įsitikino, kaip pati tauta, išaugusi iš tokio režimo, kuris jai buvo prieš jos valią primestas, jo purtėsi, ieškodama išeities į geresnį rytą. Ateitininkijos visos simpatijos sutapo su kovojančia su carizmu rusų visuomenės dalimi. Revoliucinę audrą, nuvertusią caro sostą, ateitininkija sutiko ištiestomis rankomis. Gal jos džiaugsmas buvo didesnis dėl to, kad laukta audros, kuri nupusianti caro okupaciją nuo Lietuvos žemės. Vienur kitur pasireiškė gal per daug susižavėjimo atėjusia revoliucija. Revoliucija paprastai sugeba plačias visuomenės mases patraukti. Nenuostabu, kad ir jaunos lietuviškosios sielos jai savo duoklę atidavė. Bet reikia pripažinti, kad ir į šią, pradžioj patraukusį, reiškiniį jį žiūrėjo kritiškai ir sugebėjo susirasti savo tikrąjį lietuvišką kelią, o tai jau ateitininkų vadų nuopelnas. Pro tas visas audras, pro tuos pavojus, nors dažnai patrauklius, ateitininkija tiesė savo takus ir jais laimingai išėjo į savo tikrą lietuvišką gyvenimą. Ateitininkams visi tie Rusijos išgyvenimai galutiniam rezultate buvo didelis laimėjimas. Pirmiausia jie ten subrendo tikrais de-

mokratais. Savo demokratybėje jie ten mokėsi ne iš knygos, bet iš gyvenimo, o gyvenimas ir gyvenimo patyrimai išmoko giliau ir įtikinamiau. Jie subrendo kaip aiškūs bet kurios primastos diktatūros priešai. Nors ateitininkai ir išgyveno revoliuciją, bet iš jos pasiėmė tik tai, kas yra kūrybinga, konstruktyvu ir kas naudinga demokratiniam gyvenimui ir demokratinei santvarkai. Tie patys bolševikinės revoliucijos šūkliai siute siuvo ne tik Nepriklausomos Lietuvos pradžioje, bet ir vėlesniais laikais, bet ateitininkai jiems savo aukos nesudėjo, nes jie patys Rusijoje matė jų praktišką vertę ir išgyveno visus jų atneštus sunkumus ir pavojus. Ateitininkai rusiškoje tremtyje išmoko artimai draugiškai vienoje giminingoje šeimoje gyventi su savo nelaimingąja ištremtąją liaudim. Kai Lietuvoje pradėjo šiuodu svarbiausi gyventojų sluoksniai — kaimiečiai ir inteligentai — tarpusavy nesutikti, kai tarp jų atsirado kenksminga tautai ir valstybei tvora, buvę Rusijoje ateitininkai tam neigiamam reiškiniui nepasidavė. Gyvenimo vargai ir nelaimės juos išmokė vienybės ir artimo ryšio su tais, iš kurių jie patys yra išėję. Keli jaunystės metai Rusijoje drąsioje kovoje su visa, kas ateitininko sielai yra svetima, neigiama, juos išugdė drąsius, kovingus, nenusimenančius, kovotojus už savo idealus ir tikslus. Toks ateitininkas iš Rusijos sugrįžo atgal į savo tėvynę. Kaip veržlus, kovingas, branginąs savo patyrimus ir idealus jis spaudė savo anspaudą į besikuriantį naują lietuvišką gyvenimą. Keleri metai rodos, nedidelis laikotarpis, o tačiau jie, praleisti skirtingose gyvenimo sąlygose, palieka skirtingų žymių žmogaus galvosenoje ir veiksmuose. Mūsų jaunimas, pasilikęs Lietuvoje ir iškentęs nepaprastai žiaurų Pirmojo Pasaulinio karo vokiečių okupantų režimą, kuris neleido žmogui pareikšti savo laisvą mintį, jaunimas, kuris visą savo veiklą sutelkė į susirūpinimą duonos kąsniui, skyrėsi nuo jaunimo, išaugusio Rusijos revoliucijos dvasioje. Pasilikusiam jaunimui buvo sukliudyta subręsti tomis pačiomis ateitininkų savybėmis, kuriomis subrendo praleidęs revoliuciją audrą jaunimas. Tie skirtumai, sugrįžus iš Rusijos ir vėl susijungus vienoje ateitininkiškoje šeimoje, išsilygino ta prasme, kad veržlesnis ir

kovingesnis tremtinis ateitininkas patraukė prie savęs rastuosius tėvų žemėje idėjos draugus. Jeigu Nepriklausomoji Lietuva be kovų iš karto buvo įstatyta į aiškiai sveiką ir gilų demokratinės santvarkos kelią, tai yra tos ateitininkijos nuopelnas, nes ji ir Lietuvoje užėmė vadovaujamą vietą. Galime pasidžiaugti ir pasigėrėti, kad tos ateitininkijos kūrybiniais darbais džiaugėsi ne tik tai visa be pažiūrų skirtumo Lietuva, bet ir apłankę ją įvairių kraštų svetimšaliai. Tremties ateitininkai nepavėlavo “ant nepriklausomybės įkurtuvių”. Jie grįžo pačiu svarbiausiu ir reikalingiausiu momentu — į kruviną Laisvinimo Puotą. Jie grįžo tuo metu, kai Vasario 16 Akto paskelbtą Nepriklausomą Lietuvą reikėjo ginti su ginklu rankose ir ant Laisvės Aukuro ne tik savo kraują, bet ir gyvybę dėti. Ateitininkams nereikėjo nė mobilizacinių įsakymų, nė policijos raginimų, nes jie žinojo, ko grįžo į Lietuvą ir kuriais keliais jai teks ten eiti. Ateitininkijoje gimė savanorių idėja. Jie metė mokyklas, šiltas tėviškių pastoges, mielą pasiilgtą motinėlės ar močiutės globą ar priežiūrą ir būriais patraukė į kruviną Lietuvos laisvinimo darbą. Jiems nerūpėjo tuo lemtingu metu lietuvių folkloro studijavimas, tos ar kitos gimnazijos klasės baigimas, jiems nerūpėjo taip pat nė gilinimasis į psichologijos mokslą, nė Lietuvos praeities studijavimas. Visa tai jie tikėjosi rasią sugrįžę laimėtojai už savo tėvų žemelės laisvę. Ne visi sugrįžo. Daug ateitininkija sukrovė kilnių aukų ant Tėvynės Aukuro. Vien tik Varviškės mūšiuose krito septyni ateitininkai jaunesnieji leitenantai, o tai jau daug. Visų nesuskaičiuosi. Čia K. ir A. Matulaičiai, V. Dovydaitis, J. Sideravičius, Kasperavičius, Adomaitis, Stapulionis, Styra, Rauba, Kumpis, Ambrazevičius, Klimavičius, Vaitiekūnas, Saldukas, Balsys, Oželis, Kuklierius ir t. t. O kur tos minios ateitininkų pažiūroms artimų paprastų kaimo bernelių — pavasarininkų? Juk savanorių būrių du trečdaliai buvo katalikų jaunimas. Juos sutraukė į gretas Lietuvą ginti tie patys jų pažiūrų broliai ateitininkai. Pirmųjų karo mokyklos laidų auklėtinių sąstato 90 su viršum procentų buvo ateitininkai. Jie ne tik išgyveno visą “Nepriklausomybės kūrimosi entuziazmą, jie ne tik matė pirmus savanorius, vėliavas,

mitingus, atsišaukimus”, bet savanoriškai patys išėjo kruvinus Lietuvos laisvinimo kelius, patys kritusius kovos draugus čia pat aplaistydavo gailia ašara, patys parnešė ant savo durtuvų Lietuvai ir lietuviui laisvę ir dėl to patys labiau išgyveno laimėjimo džiaugsmą ir pasitenkinimą, negu tie, kurie džiaugėsi savanoriais, bet nerado reikalo patys į jų eiles įsirašyti. Tai maža duoklė mūsų nusipelnusiems ateitininkams. Aš, lenkdamas galvą prieš tą kilnų jaunimą, trokšte trokštu, kad visas mūsų šios tremties jaunimas, o ypač ateitininkai, išeitų iš tų sunkių ir didelių gyvenimo patyrimų toki pat laimėtojai ir grįžtų į savo laisvą tėvynę su tokiomis pat lauktuvėmis, su kokiomis grįžo jų pirmtakai iš Rusijos. Tam reikalinga plieninė katalikų vienybė, nes skaidymasis neša mirtį. Turi būti susižavėjimas vien tik savo lietuvišku gyvenimu; iš svetimųjų galima paimti tik tas, ko trūksta lietuviškam gyvenimui, bet reikia žiūrėti, kad tie skoliniai neiškreiptų mūsų lietuviško charakterio. Reikia, kad Lietuva, Lietuvos reikalai, lietuvių tauta ir jos kalba visur ir visada būtų pirmoje eilėje, ir kad mūsų “aš” sektų paskui juos. “Man” yra tai, kas atlieka nuo Lietuvos. Tik tas kelias veda į laimėjimą ir tas kelias mums padės išlaikyti neiškreiptą, nesukarikatūrintą lietuvišką sąžinę ir širdį.

AUŠRININKAI

Kas buvo pasakyta apie ateitininkiją, nėra nenupeļnintas pagyras ar nepagrįsti himnai. Tai buvo objektyvus konstatavimas to, ką aš pats mačiau, ką pats esu patyręs ir išgyvenęs. Norėčiau lygiai taip pat ir tokiais pat pasigėrėjimo žodžiais paliesti ir kitą tremtyje atsidūrusios mūsų lietuviškosios moksleivijos dalį, kuri pasivadino aušrininkais. Į jų gretas Klimo ir Šilingo buvo sutraukta ta jaunimo dalis, kuri buvo nutolusi nuo Dievo ir krikščioniškosios etikos. Tiesa, aušrininkų kūrėjams reikia pripažinti kaip nuopelną tai,

kad jie pirmieji susirūpino aušrininkijos organizavimu. Tai buvo svarbus jų žygis. Tik gaila, kad jie savo užsimojimais nepataikė į savo tautos idealus, siekius ir charakterį. Jie galėjo patraukti tik nedidelę moksleivijos dalį, bet jų judėjimas davė akstiną katalikiškai moksleivijai organizuotis atskirai. Vienu keliu šios dvi srovės eiti negalėjo. Aušrininkų tėvas Petras Klimas, paradoksų mėgėjas, man nekartą sakydavo: "Jūs, ateitininkai turit man gyvam paminklą pastatyti. Ne Dovydaitis yra ateitininkų tėvas, bet aš. Jei ne aš su savo "Aušrine", jūs gal ir šieandie ateitininkų neturėtumėte".

Jo žodžiuose bent kiek tiesos yra, bet būtų buvę žymiai naudingiau, jei jis anksčiau būtų ėmęsis iniciatyvos organizuoti ateitininkus, o ne aušrininkus, nuo kurių vėliau ir pats pasitraukė. Aušrininkų idėja gimė ne Lietuvoje. Ją iš Rusijos parvežė materializmu persisunkę lietuviai aukštųjų mokyklų studentai. Aušrininkas buvo Rusijos vaikas, tik su lietuviška kepure, todėl nenuostabu, kad Rusija, kaip aušrininkų kilmės kraštas, traukė jų širdį, traukė taip, kaip miškas traukia vilką. Pirmo Didžiojo karo metu ateitininkai, įtempę savo jėgas, iš lietuviško kelio neišslydo. Aušrininkas ir kovoti nemėgino. Aušrininkai tarpusavy skyrėsi tuo, kad vieni jų leido be kovos naujoms rusiškoms idėjoms apsėsti širdis ir protus, norėdami jas įgyvendyti Lietuvoje, o kiti ir apie Lietuvą nustojo galvoję. Jiems matuška Rossija atstojo močiutę Lietuvą. Rusijoje aušrininkai turėjo du sparnus: aušrininkų ir visuomenininkų. Negalėčiau dabar tikrai pasakyti, koks tarp tų sparnų buvo santykis. Ar visuomenininkų sparnas buvo visai atskilęs nuo aušrininkų, ar tai buvo tik vienas aušrininkų padalinys. Visuomenininkai pasidavė visiškai bolševizmo įtakai, ir bolševikai juos naudojo kaip įrankį bolševikinti visuomenininkų brolius lietuvius. Aušrininkų viena dalis taip pat pasidavė subolševikinimui, o kita dalis, jei dar ir siejosi su lietuvišku gyvenimu, tai vis dėlto ir pačiam bolševizmui talkininkavo. Nėra nė vieno bolševikų daryto žygio prieš lietuvių visuomenę, kur nebūtų dalyvavę ir aušrininkai. Taip, pvz., kratą pas prof. J. Jablonskį darė aušrininkai. Mano bute darė kratą ir pasisavino daug raštų ir kny-

gų taip pat aušrininkai. Aušrininkai suiminėjo bolševikams pavojingus žmones, jų tarpe ir Lietuvių Tautos Tarybos narius. Aušrininkai mane teisė mirtimi. Aušrininkai kliudė ir išvaikė nepageidaujamų krypčių susirinkimus, žodžiu, nebuvė vieno bolševikų žygio lietuvių persekiojimo metu, kuris būtų apsiėjęs be aušrininkų pagalbos.

Kartą į Voronežą atvyko vyriausias bolševikų štabas — Kapsukas-Mickevičius, Vladas Požėla ir inž. Bielskis. Jų tikslas buvo parengti lietuvių visuomenę prie bolševikų užsimotų „reformų“. Tuo tikslu buvo sušauktas platus Voronežo lietuvių susirinkimas, rodos, gubernatoriaus namuose, kurie buvo pavadinti liaudies organizacijų namais. Susirinkimą atidarė aušrininkas Kovalskis, jau minėtas pirmesniuose mano atsiminimuose. Susirinkimui buvo leista išsirinkti prezidiumą. Žymia balsų dauguma susirinkimas į prezidiumą išrinko ateitininką moksleivį Bernardą Žukauską ir kitus krikščioniškos demokratinės krypties žmones, tačiau Kovalskis pranešė, kad pirmininku išrinktas aušrininkas, jau subolševikėjęs, Butkų Juzė. Susirinkimo dalyviai prieš tokį šališką Kovalskio sprendimą užprotestavo. Kovalskiui nenusileidus, susirinkimas reikalavo dar kartą rinkti prezidiumą. Tuomet Kapsukas įsakė suimti Bernardą Žukauską, Antaną Matulaitį, V. Endziulaitį, kurie aktingiau buvo tą protestą pareiškę. Kapsukui įsakius juos suimti, aušrininkai puolė prie nurodytų asmenų. Žinoma, antibolševikiniai nusiteikę žmonės tam užsimotam areštui pasipriešino, dėl to keli ateitininkai ir krikščionys demokratai buvo smarkiai sumušti. Atsimenu tik Vaitkų ir Mickaitį. Tuomet V. Endziulaičiui šūktelėjus, kad dėl prievartos nebolševikai išeitų iš salės, visi pasišalino, išskyrus keletą bolševikams artimų žmonių. Lietuvių Tautos Tarybos narius taip pat suiminėjo aušrininkai. Atvykę areštuoti mane, bet manęs neradę, areštavo kunigą Jasinskį, kurio bute aš gyvenau. Areštavo ir atsitiktinai pas jį atsiradusius dailininką Adomą Varną ir mokytoją Liudą Daukšą. Tą pačią dieną tie patys aušrininkai areštavo Martyną Yčą, M. Sleževičių, Z. Žemaitį, J. Vokietaitį ir kt. Aušrininkai jau buvo areštavę pirmiau minėtus vienuolika moksleivų ateitininkų ir krikš-

čionių demokratų, kurie buvo patalpinti tose pačiose kamero-
se su Lietuvių Tautos Tarybos nariais. Tos pačios Lietu-
vių Tarybos narys buvo ir J. Jablonskis. Jau tada jis nevaldė
kojų ir gal dėl to nebuvo areštuotas, bet vis dėlto jo bute
buvo padaryta krata. Ir tą garbingą vyrą kratė jo mokiniai
aušrininkai — Bendorius, Matusevičius ir kiti. Įsiveržę į savo
mokytojo butą, jie elgėsi kaip tikri žandarai. Jie kalbino jį
lietuviškai, bet Jablonskis jiems atsakė rusiškai: “Ligi šiol Lie-
tuvoj ir visur kitur su rusų žandais kalbėjau tik ru-
siškai, todėl ir su jumis, kaip su tais rusų žandais, ru-
siškai tekalbėsiu”. Ar tie griežti ir įžeidžią žodžiai ką reiškė
jauniems lietuviams aušrininkams, sunku pasakyti, bet kra-
tą padarė nuodugnią, kaip įgudę žandarai. Po kratos, paki-
šę Jablonskiui raštą, rusiškai įsakė: “Pasirašyk, seni, kad nie-
kur nepasišalinsi”. Jablonskis taip pat rusiškai jiems atsakė:
“Matote, jog vaikščioti negaliu, dėl to šiuo metu ir išvykti ne-
galiu, tačiau pirmai progai atsitikus, išvažiuosiu”.

Tą pačią dieną Bernardas Žukauskas aplankė mūsų kal-
bos tėvą. Jablonskis jam smulkiai papasakojo visą kratos ei-
gą ir iš susijaudinimo gailiai apsiverkė. Vainausko pasakoji-
mu — aš tuo metu Voroneže jau nebebuvo — Jablonskis
protestuodamas atsisakė mokytojauti toje gimnazijoje, kurios
mokiniai buvo jį iškratę. Jis atsiėmė iš jos ir savo sūnų Joną.

Pirmiau minėtą krikščionių demokratų audringą mitin-
gą, kuriam pirmininkavo Palevičienė, organizuotai griauti
taip pat atėjo aušrininkų vadovaujamos bandos. Tai tik keli
pavyzdžiai, bet tuometinio bolševikinio laikmečio gera ir pilna
charakteristika. Aušrininkai brovėsi net ir į rusų gyvenimą
ir santykius tais pačiais bolševikinimo tikslais, kaip ir į lie-
tuviškąjį. Tie iš jų, kurie sugrįžo į Lietuvą, taip pat nema-
ža žalos buvo padarę mūsų lietuviškame gyvenime. Vis dėlto
reikia pasakyti, kad Lietuvos atmosferoje žymi jų dalis išsi-
blaivė ir pasidarė ištikimi Lietuvos vaikai, nors ir būdami
to ar kito kairiojo sparno nariai ir bendradarbiai.

Lietuvių Krikščionių Demokratų partija Rusijoje buvo
pradėta organizuoti dar prieš Petrapilio Lietuvių Seimą, ku-
rio metu buvo galutinai suredaguota ir priimta partijos

programa ir išrinktas pirmasis centro komitetas su jo pastovia vieta Petrapilyje. Voroneže pirma Krikščionių Demokratų organizacija buvo sudaryta 1917 metų pavasarį. Voronežiečiai nesitenkino vien tik Voronežu, bet arba patys patogių laiku važinėdavo ir į tolimas vietas tokių skyrių kurti, arba laiškais ragino draugus ar pažįstamus tokius skyrius steigti. Tokių skyrių buvo sukurta nemaža. Man sugrįžus iš Petrapilio Lietuvių Seimo jau su programa rankose, tas darbas žymiai paspartėjo. Per atostogas ir krikščionys demokratai, ir moksleiviai, ir nemoksleiviai, šoko į partijos organizavimo darbą. Jis apėmė visą Rusiją, kur tik gyveno didesnis lietuvių skaičius. Po atostogų tokių skyrių jau turėta kelios dešimtys. 1917 metų pabaigoje ir Kr. Demokratų partijos Centro Komitetas buvo perkeltas į Voronežą. Jo pryšaky teko atsistoti man ir tą garbingą, bet sunkią pirmininko našatą reikėjo ilgai nešti ant savo pečių. Bet to nesigailiu, nes krikščionys demokratai, Dievo padedami, daug gera padarė atgimstančioje Lietuvos valstybėje. Skaitlingiausi ir veikliausi Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos skyriai Rusijoje buvo Maskvoje, Petrapilyje, Voroneže, Bobruiske, Ekaterinoslave, Tambove, Ekaterinodare, Simbirske, Novgrode, Kaukaze ir net tolimam Sibire.

Suprantama, kad revoliucijos įkarštyje gyvas krikščionių demokratų organizavimas ir beveik visur triumfinis laimėjimas kovoje su socialistais negalėjo patikti nė socialistams, nė bolševikams, šiems negalėjo patikti labiausiai dėl to, kad krikščionys demokratai, nė kiek nepaisydami rusų siekimų ir raudonosios atmosferos, drąsiai ėjo savo lietuvišku keliu, skelbė į nieką neatsižvelgdami savo idealus ir siekimus ir pasirinktu lietuvišku keliu vedė minias. Negalėjo patikti ir tokie faktai, kad iš Voronežo į joki didesnę suvažiavimą nebuvo išrenkamas ne tik joks bolševikas, bet net joks kairesniųjų pažiūrų žmogus. Jau minėjau, kad į Petrapilio Lietuvių Seimą Voronežas davė visus keturis katalikus. Tuo pat metu į Petrapilyje šauktąjį karių suvažiavimą Voronežas atsiuntė taip pat du krikščionis demokratų, būtent Leoną Bistrą ir dr. E. Draugelį. Kas bent kiek pažino gimstantį bol-

ševizmą, gerai žinojo, kad tai, jų žodžiais tariant, „buržuazinei ir kapitalistinei hidrai turėjo būti nusukta galva.“ Tačiau nė aš, nė visi krikščionys demokratai, nė ateitininkai į tą pavojų nekreipė dėmesio, nes buvo kovojama už gyvybinius tautos reikalus, už lietuvių sielą ir lietuvišką charakterį. Tokia kova be aukų neišmanoma. Aš dar vyliausi gerais savo santykiais su lietuviais bolševikais manydamas, kad tie santykiai kiek sušvelnins jų užsimojimus mūsų atžvilgiu, bet, kaip netolima ateitis parodė, gerokai nusivyliau.

Nežinau, ar tai buvo tik atsitiktiniai reiškiniai, ar iš anksto suplanuoti mano jaunesniųjų prietelių ir idėjos draugų, bet šiuo pavojinguoju bolševikmečiu beveik niekur vienas nepasilikdavau. Kur pasisukdavau, visur rasdavau geraširdžių ir pasiaukojusių palydovų. Tai buvo lyg mano adjutantai. Paminėtini — Jonas Matulionis, Bernardas Žukauskas, P. Vainauskas, J. Petrušauskas-Petronis ir visa eilė kitų. Įtariu, kad tokia garbės sargyba buvo organizuota sąmoningai, nes ir jie žinojo, kad jei raudonas perkūnas trenks, tai pirmą auka būsiu aš.

1918 metais, rodos, sausio mėn. į Voronežą buvo atvykęs ir pas mane užsukęs kažkur prie Uralo gyvenęs Nukentėjusiems Nuo Karo Šelpti Komiteto Įgaliotinis kunigas Raštutis. Jį išvykstantį išlydėjau į stotį. Su manim buvo Jonas Matulionis ir, rodos, Juozas Petrušauskas. Išleidęs savo svečią, iš stoties grįžau su savo palydovais apie pirmą valandą nakties. Gyvenau, kaip jau minėjau, kunigo Jasinskio bute, Ostrogorskaja gatvėje. Šalia mano gyvenamos vietos buvo Miufkės vaistinė. Pro ją mums praeinant, išgirdau mane šaukiant: „Ponas kunige, ponas kunige, pas jus kambaryje bolševikai siaučia“. Suprantama, pajutau, kad jau prasidėjo, ir užuot ėjęs į savo kambarį, kviečiamas įėjau į Miufkės vaistinę, kurios budėtojas buvo mane įspėjęs nuo laukiamo pavojaus. Vaistinės budėtojas buvo drąsus vyras ir gyvos orientacijos. Jis ne tik nevengė bolševikų gaudomo žmogaus, bet dar ištiesė jam pagalbos ranką. Jis pats savo iniciatyva paskambino į bolševikų štabą ir, lyg norėdamas jiems pasitarnauti, pranešė, kad artimą butą užpuolė plėšikai ir iki

šiol ten viešpatauja, ir paprašė atsiųsti policiją jiems sugauti. Buvo atsakyta, kad tai jų nusiųsti žmonės, ir išpėta, kad nekliudytų jiems pavestų uždavinių atlikti. Viskas buvo aišku. Su savo butu reikėjo atsisveikinti ir bent šiai nakčiai paieškoti kitos prieglaudos.

Patraukiau pas kunigą Astrauską, kuris gyveno prie Tautkevičių šeimos. Toks persekiojamas svečias, aišku, kiekvienam būtų nemalonus. Nemalonus jis buvo ir kun. Astrauskui, juo labiau, kad ir jis kaip kunigas buvo laikomas budriojo bolševikų priežiūroje. Geraširdžiai Tautkevičiai neišsigan-do ir benamį svečią pernakvydino savo pastogėje.

Menkas buvo miegas. Prieš akis stovėjo kažkokia bedugnė, praraja. Atsidūriau nežinioje. Sunku buvo ir nusistatyti, kas veikti toliau. Ankstyvą rytą, 6-7 val., Jonas Matulionis ir B. Žukauskas, be manęs nuėjo apžiūrėti, kas vyksta mano bute. Juodu pasidalino darbu. Žukauskas nuėjo į butą, o Matulionis pasiliko lauke daboti. Jei kartais Žukauskas įkliūtų, (buvo laukta bolševikų paspėstų spąstų), tai Matulionis praneštų draugams, kad tie žinotų, kur jo atsidurta. Bet visa vyko laimingai. Jasinskį rado dar miegantį. Pažadintas papasakojo, kad į butą įsiveržė keli aušrininkai (buvo Griškelis ir Bendorius) ir dar keli nepažįstami lietuviai bolševikai, ir iškratė abiejų gyvenamus kambarius. Iš kun. Jasinskio jie paėmė Vyriausios Lietuvių Tarybos antspaudą, atspausdintus pasų blankus, visą eilę kitų Tarybos raštų ir raštinės reikmenų. Iš mano kambario po nuodugnios kratos pasiėmė Krikščionių Demokratų partijos bylas, antspaudą, tik prieš kelias dienas atneštus Katalikų Veikimo Fondo atsišaukimus, kažkodėl tik dalį privačios korespondencijos ir dar kitų bylų bei raštų, kurie lietė krikščionių demokratų veiklą. Mums besišnekant ir betvarkant po visą kambarį išmėtytą biblioteką ir raštus, atsirado ir bolševikų agentų. Buvo ir keli mokiniai, kurių pavardžių dabar nebeatsimenu. Jie pasiėmė dar kažkokių raštų ir pareikalavo pasižadėjimo (įdomu — pasižadėjimo tik žodžiu) neišvykti iš Voronežo. Išpėjimas buvo aiškus. Dar daugiau aiškumo į mano likimą įnešė netrukus po minėtų agentų pasišalinimo atėjusios dvi mote-

rys — Prano Mašiotto žmona ir, kiek atsimenu, S. Čiurlionienė. Jos man pranešė, kad pereitą naktį posėdžiavęs revoliucinis komitetas ir nutaręs areštuoti Vyriausios Lietuvos Tautos Tarybos narius ir eilę kitų, ypač krikščionių demokratų, veikėjų, o mane nubausti mirtimi. Moterys su ašaromis įkalbinėjo skubiai iš Voronežo pasitraukti.

Atsidūriau keblioj būklėj. Mirti nenorėjau. Norėjau dar savo jaunas jėgas parvežti tėvynei. Ji jų buvo reikalinga. Bet iš antros pusės atvejų atvejais tremtiniais ir moksleiviams buvau pažadėjęs jų nepalikti ir grįžti kartu į tėvynę. Tremtiniai manimi pasitikėjo. Jų apvilti nesiryžau. Nusprendžiau nieko nepaisyti ir pasilikti.

Žinia apie įvykius aplėkė visą Voronežo lietuvių visuomenę. Artimi draugai ir bendradarbiai telkėsi prie manęs. Vieni išeidavo, kiti ateidavo. Atėjo ir dr. Draugelis su kitais, neatsimenu kuriais, mūsų visuomeninio gyvenimo vadais ir reikalaute reikalavo mane skubiai išvykti. Jie manęs neįtikino — nesutikau. Motyvus jau minėjau. Jie sušaukė platesnį pasitarimą, jo vardu pasiūlė man skubiai išvykti, o mano išipareigojimą tremtinių atžvilgiu susirinkimas pasiėmė sau. Radau kompromisinę išeitį: sutikau laikinai pasišalinti į kurį artimiausią miestelį, kol paašikės padėtis ir nusiramins įsiutę bolševikai. Bendrai pasitarę tokią pasišalinimo vietą pasirinkom — Kozlovą, kuris buvo prie geležinkelio stoties tarp Voronežo ir Tambovo, vienos valandos atstume nuo Voronežo. Ten gyveno du mano pažįstami kunigai broliai Simanavičiai, kurių vienas vėliau buvo, rodos, Betygalos klebonas, o kitas Skirsnemunės.

Prieš kalbamąjį įvykį du kartus mano kambarį vidury dienos buvo apiplėšę: išnešė visus drabužius, baltinius, net lovos paklojimą ir kažkieno padovanotą Šventų Mišių Taukę. Likau “kaip stoviu, taip brangus”. Ir norėdamas neturėjau ką su savim vežtis. Pirmą sykį atsidūręs šiame pavojuje, nusivilkęs sutaną, susirišau ją su keliomis knygomis į mazgelį ir su tokiau “bagažu” leidausi į tamsią ateitį. Tai buvo, rodos, 1918 metų sausio mėnesio 24 dieną 2-4 val. po pietų. Gautomis žiniomis, revoliucinio komiteto teisėjai, ku-

rie man paskyrė mirties bausmę, buvo Griškelis, Bendorius, Butkų Juzė ir Jonas Mašiotas. Šitos žinios yra gautos iš kitų, ir aš pats už jas atsakyti nesiimu. Apie šiuos asmenis, nuteisčius mane mirtimi, nekartą buvo rašyta Nepriklausomos Lietuvos spaudoje. Niekas dėl jų nekėlė abejonių ir nemėgino paneigti. Žinoma, suinteresuoti asmenys to galėjo ir nepaskaityti, tačiau čia tremtyje minimo Jono Mašiotio brolis Donatas Mašiotas kažkur Amerikos spaudoje skaitęs pakartotą Jono Mašiotio istoriją ir man atrašė žemiau duodamą laišką.

1951. IX. 30

Didž. Gerbiamas Pralote!

Širdingai ačiū už Jūsų laišką, o ypatingai už taip skubų atsakymą.

Jūsų laišką lydi gražiausia mintis, užmiršti praeities nesantaikas ir vieningai imtis Tėvynės laisvinimo darbo.

Deja, atsiranda žmonių, kurie mestą senos kartos šūkį užmiršta. Tie žmonės dėl savo blogos prigimties ar noro save šiaip ar taip pagarsinti, rašo straipsnelius, kurie sudaro nerimą ir kitiems atima brangų laiką. Kai tų autorių užklausi apie žinių tikrumą, atsako gana drąsiai, "girdi man Ė ar N pasakojo".

Gaila, kad ir p. V. Vaitiekūnas savo šaltiniuose nerado, kad Marė Mašiotienė gelbėjo kun. Krupavičių nuo mirties.

Šiame savo laiške aš noriu su Gerb. Pralotu pasidalinti savo atmintimi, kas liečia posakį Jūsų laiške: "Labai ankstybą rytą atbėgo pas mane į Ostrogorską ar Gorską gatvę Tamstos motina su, kiek prisimenu, Sofija Čiurlioniene ir labai sujaudintos papasakojo, kad Mašiotų namuose (bute) šiąnakt buvo teisiami Lietuvos ar lietuvių Tarybos nariai".

Tą laiką aš atsimenu, nes tie įvykiai paliko manyje gilų įspūdį. Tą įspūdį dar paaštrino, kad turėjo būti suimtas

mano a.a. Tėvas, ir sesers M. Urbšienės nervingumas, kuris buvo labai stiprus po padarytos operacijos.

1. Mano tėvai neturėjo atskiro buto (Chaliutinskaja gt.), o tik bendrame bute du kambarius. Vienas buvo tėvų, o kitas mūsų — vaikų, tuo metu mudu su seserim gyvenom. Tuos du kambarius skyrė bendro koridoriaus atitvertas galas. Bendroji virtuvė gyveno p. Čiurlionienės tarnaitė su savo sūneliu.

2. Kas pažinojo mano tėvus, tas griežtai nesutiks, kad jie būtų leidę savo bute posėdžiauti kokiems jaunuolių tribunolams. Antra vertus, tuo metu revoliucionieriai buvo dienos viešpačiai ir jiems slapta veikti nereikėjo, o dėl patalpų stokos ir kalbos negalėjo būti.

3. Mano tėvas irgi buvo Lietuvos Tautos Tarybos nariu ir buvo ieškomas suėmimui.

Kad tėvas galutinai nebuvo suimtas, įvyko taip: Tėvą suimti buvo atvažiavę į mergaičių gimnaziją M. Divičinskaja gatvė. Tėvas tuo metu buvo išėjęs į vyrų gimnaziją B. Dvorianskaja gt. Insp. inž. K. Šakenis apie tą įvykį tuojau įspėjo vyrų gimnazijos matematikos mokytoją Przemeneckį (lenkas). Suėmėjai važiuodami auto, greičiau nuvažiavo, negu tėvas nuėjo. Ir vėl Tėvo nerado. Tą dieną Tėvas vėlai grįžo namo. Mūsų šeimoj viešpatavo didžiausia panika iki sesers nusilpimų.

Kodėl vėliau Tėvo nesuėmė, aiškinama taip. Nepavykus pirmu laiku suimti, tarp suėmėjų — Tėvo mokinių, atsirado abejojimų, ar yra už ką savo direktorių suimti. Prie tų jų abejojimų prisidėjo stipri įtaka jų nuosaikiųjų draugų — moksleivių, kuri lietė visus tuos savųjų — lietuvių suėmimus. Tai visa teigiamai paveikė į dienos didvyrius.

Šiuo metu negaliu gerai atsiminti Tėvo pasakojimą, apie Maskvos lietuvių pagalbą L.T.T. narių išlaisvinime. Taigi, tiksliai negaliu atsiminti moksleivių pavardžių, kurie visomis savo jėgomis, darė teigiamą įtaką į dienos didvyrius.

4. L.T.T. posėdžiai būdavo pas mus.

Jūs savo laiške paminėdami dr. Draugelį, padėjote man atsiminti daktaro pavardę.

L.T.T. posėdžiaujant pas mus, atvyko moksleivis — slap-
tas pranešėjas ir slaptaį mano a.a. Mamai pranešė, apie re-
voliucinio tribunolo mirties sprendimą gerb. Pralotui ir dr.
Draugeliui.

Mama tuojau iš posėdžio iškviėtė dr. Draugelį, kuris
tuojau pasišalino — pasislėpė.

Po pasitarimo, mano Mama su tame bute gyvenusia So-
fija Čiurlioniene, išskubėjo Jus įspėti.

Aš prisimenu, kaip grįžusi pavargusi Mama, pasakojo Tė-
vui ir dar keliems, tuo metu buvusiems pas mus, kad pavy-
ko Jums pabėgti. Iš buto išbėgot, per juodą išėjimą. Dėl rū-
bų ir Jūsų tarnaitės prisimenu taip, Jūs iš savo buto išėjot
tarnaitės lydimas ir jos rūbais apsirengęs.

Kas tas moksleivis — slaptas pranešėjas buvo, mano
Tėvai laikė paslapyje — neapasakodavo, nes toks pažadas,
mano Mamos buvo duotas. Tas tikrasis pranešėjas buvo But-
kų Juzė. Dabar negaliu patikslinti, ar tuo metu jis pats buvo
atėjęs, ar ką kitą atsiuntęs su įspėjimu. Mano Tėvai, už šį
gražų darbą, Butkų J. pagirdavo.

5. Išvada. Anie laikai buvo sunkūs, pilni nelauktų staig-
menų, pavojingi momentai sekė vienas kitą.

Nenuostabu, kad mano Mamai atėjus Jus įspėti, nebuvo
kada ramiai kalbėtis, o reikėjo veikti, kad išvengus pavojų.
Pasiruošimo metu, tikriausiai dar buvo kalbama, norint ką
daugiau ir tiksliau apie padėtį sužinoti.

Išvadoj, vietoje Lietuvių Tautos Tarybos posėdžio pasi-
darė raudonojo tribunolo posėdis, kas ir lydi atmintį, bet
kartu gali būti, šiame atsitikime, ir atminties paklaida.

Labai gaila, kad Laisvame Pasaulyje nėra man žinomų
gyvų liudininkų. Be Čiurlionienės Lietuvoj, jie visi baigė
arba baigia savo sunkiausias dienas, po raudono bandito
priespauda.

Dabar, tikrai gaila, kad aš visus iki vieno Tėvų ir kitų
pasakojimus neužsirašiau. Tikrai, negalvojau, kad tai bus rei-
kalinga, o ypatingai tada, kada mūsų Tauta yra tokiame
negirdėtame varge. Vargindamas gerb. Pralotą savo ilgu laišk-
ku, aš noriu atitaisyti dar vieną naujai mestą kaltinimą ma-

no a.a. Tėvui. Jų jis turėjo daug — nepagrįstų, vienos grupės žmonių dėka.

Atsimenu, kada Vilniuje buvo sudaromas I ministerių kabinetas, tai M. Yčas, norėdamas praveisti švietimo ministeriu savo brolių Joną, pasakė, kad Pranas Mašiotas yra bolševikas, nes Voroneže nebuvo suimtas.

Dar keliais žodžiais noriu paminėti apie savo brolių Joną.

Įvykių metu, jo Voroneže nebuvo, apie minėtus įvykius, Mama jam rašė Maskvon.

Mums gyvenant Scheinfeldo DP stovykloje, pasakojo, kad viename Amerikos lietuvių laikraštyje buvo žinutė apie brolių, ryšium su Gerb. Pralotu. Apie tai sužinojusi Mama, pradėjo kalbėti apie praeitį. Mama yra pasakius: “Už Jono prisidėjimą prie revoliucijos, dabar jam ir kun. Krupavičiaus nuteisimą primeta. Viskas išpučiama, kad tik tuo Tėvą pajudinti. Juk Tėvas Lietuvoj ir be darbo buvo paliktas”.

Čia duotame Donato Mašiotų laiške yra netikslumų. Pirmiausia, mudu su kun. Jasinskiu jokios tarnaitės neturėjome, nes ir norėdami nebūtume turėję kur jos padėti. Abudu turėjome tris kambarius, tad savo reikalams turėjome po vieną kambarį, o tretysis buvo skirtas interesantams priimti. Mano kambarėlis buvo toks mažas, kad vos lova, stalas ir knygų lentyna tetilpo.

Antra, aš išėjau ne tarnaitės rūbais apsivilkęs, bet, kaip minėjau, pirmą kartą Rusijoje apsivilkęs civiliniais drabužiais, o sutaną nešiausi ryšulėlyje surišta.

Toliau — dr. Draugelis mirtimi nebuvo nuteistas. Jis buvo suimtas kartu su Lietuvių Tautos Tarybos nariais ir kartu su jais paleistas į laisvę.

Kad teisėjų tarpe buvo Butkų Juzė, esu linkęs tikėti, todėl, kad apie tai esu girdėjęs iš kelių gana patikimų šaltinių. Kad Pranas Mašiotas nebuvo suimtas su kitais Lietuvių Tautos Tarybos nariais, yra tiesa. Ta bolševikų padaryta išimtis Voronežo lietuvių tarpe sukėlė nusistebėjimą, įvairių aiškinimų, kodėl Mašiotas paliktas laisvėje. Bet neteko gir-

dėti, kad bet kas būtų jį įtaręs bolševiką esant. Jei kas taip ir manytų, tai būtų sunkiai suklydęs. Praną Mašiotą pažinojau gerai. Jis buvo aiškus laicistas, kairiųjų pažiūrų žmogus, nemėgo katalikų, bet niekad negirdėjau, kad jis kuriuo būdu tik dėl to, kad jie katalikai, būtų blogai apie juos atsiliesęs. Tokių aiškinimų, kad jo bolševikai nesusėmė dėl sūnaus Jono prisidėjimo prie bolševikų, teko girdėti. Man šitie klausimai yra visai neaktualūs ir nesiimu Jono Mašiotą nė kaltinti, nė ginti. Esu patenkintas tuo, kad Lietuvoje jis nebuvo bolševikas, kad vargo tremties vargus ir kad mirė ištikimas savo tėvynei. Lietuvoje su juo sueidavau. Tremtyje teko su juo kiek ilgiau gyventi Regensburge. Čia mūsų santykiai buvo geri, nekartą lankiausi jo varganoje pastogėje. Jis buvo susikūręs simpatišką šeimynėlę, bet jam teko ir nemažą vargelį vargti. Vieną kartą užėjęs pas juos, radau pilną kambarį dvokiančių garų. Mašiotienė kepė bulvinius blynus. Pavaišino ir mane, bet aš nė pirmo atkasto kąsnio negalėjau praryti. Mašiotienė, tai pamačiusi, susigraudino ir papasakojo, kad blynus kepanti su pokostu. Pradžioje ir jie sunkiai galėję praryti, bet vargas išmokė tenkintis ir šitokiu maistu. Jo dukrelės buvo simpatiškos ir gražiai auklėjamos mergaitės. Vyresnę buvau sutikęs jau kaip studentę vienoje ateitininkų stovykloje Vokietijos Alpėse.

Jonas Mašiotas mėgo daug kalbėti. Kalbėjom įvairiais klausimais, tačiau nė vienas mudviejų Voronežo klausimų nelietėme. Jei savo jaunystėje ir buvo skambių bolševikų šūkių suviliotas, tai į Lietuvą jų neatsivežė.

TARP VORONEŽO IR LIETUVOS

Išsirengiau į Kozlovą laikinos prieglaudos ieškoti ir išvengti bolševikų mirties sprendimo įvykdymo. Išėjęs į gatvę su savo ryšulėliu, susidūriau su Butkų Juze. Susidūrimas nesmagus. Žinojau, kad ir jis yra kaltas dėl mano bėgimo, bet susitikimo išvengti nebuvo galima. Jis pirmas mane užkalbino. Sunkiai miksėdamas jis tarė: “Tai, kapelione, eini pietų pas Tautkevičius”. Atsakiau: “Taip”. Argi pasisakysi, kurion pusėn esi pasiryžęs patraukti! Priėjęs prie tos gatvės, kuria turėjau eiti pas Tautkevičius, jis palinkėjo gero apetito ir pasitraukė, o aš artimiausia gatve patraukiau stoties link. Tuomet traukiniai ėjo taip, kaip išmanė. Jokių tvarkaraščių nebuvo. Kai kada didžiulė Voronežo stotis kelias dienas matė tik bolševikų reikalams skirtus traukinius. Visose stotyse būdavo laukiančių žmonių minios. Kada man pavyks išvykti, nežinojau. Nežinojau, ką reiks daryti traukinio neradus. Eidamas per netoli nuo stoties esančią aikštę, pamčiau kartuves su eile pakartų jaunų vyrų. Tai buvo nubaus tieji moksleiviai, kurie buvo porai dienų išlaisvinę Voronežą nuo bolševikų. Vaizdas šiurpus, ypatingai žmogui, kuris pats buvo kandidatas į kartuves. Savo laimei stotyje radau traukinį, lyg specialiai manęs laukiantį, nes, išstovėjęs apie ke-

turias valandas, man atėjus ir šiaip taip su dideliais vargais į jį įsigrūdus, tuoj pajudėjo. Apie bilietus tuomet niekas ir galvoti negalvojo. Kas įpykusių minią suvaldys! Pagaliau ne bilietai rūpėjo žmonėms, kurie nežinojo, ką ateinančioji valanda jiems neša. Tą pačią dieną pasiekiau pasirinktą Kozlovą.

Susiradau Simanavičius, pas kuriuos radau iš anksčiau apsigyvenusį savo kaimyną igliaukietį ir Akademijos studijų draugą kun. Vincą Abraitį. Jiems viską neslėpdamas išpasakojau — kaip ir ko esu pas juos atvykęs. Jie maloniai mane priėmė ir pasiūlė, kol reikalas paaiškės, apsigyventi pas juos, o kadangi tais laikais nebuvo kada tinginiuoti, sudarėm kelioms dienoms darbų planą. Buvo numatyti keli susirinkimai Kozlove ir apylinkėse, kuriuose aš turėjau sakyti kalbas, bet tas planas neteko mums įvykdyti. Pagal susitarimą rytojaus dienos pavakare atvyko kareivių persirengęs Bernardas Žukauskas ir pranešė štai ką. Man tik išvykus iš Voronežo, už kokios valandos ar pusantros atvyko sunkvežimis manęs suimti. Manęs neradę, ilgai tardė kun. Jasinskį. Patardę vietoje manęs paėmė jį ir pas jį atsitiktinai rastus interesantus — Daukšą ir A. Varną. Tą patį vakarą ir rytojaus dieną bolševikų agentai lakstė po visą Voronežą ir ieškojo manęs pas tuos lietuvius, pas kuriuos aš kai kada atsilankydavau. Žmonės, norėdami supainioti bolševikų pėdas, lyg susitarę jiems pasakojo, kad neseniai tas vienur, tas kitur mane Voroneže buvo sutikęs. Ieškojusieji manęs bolševikai įtūžę šaukė: “Mes jį sugavę po gyslelę ištraukysime — po žilkam rastaskajam.”

Po tokios žinios negalėjo būti kalbos apie grįžimą į Voronežą ir klaidinti save viltimi, kad jie numatytą auką užmirš. Teko nusistatyti, kas daryti toliau. Konsiliumas, į kurį įėjo broliai Simanavičiai, Abraitis, Žukauskas ir aš, nusstatė, kad man reikalinga vykti į Lietuvą. Nesipriešinau. Tik klausimas, koku būdu pavyks pereiti frontą. Buvo girdėti, kad bolševikų frontas vokiečių labai lengvai laužomas ir kad vokiečiai nuo Vilniaus į Vitebsko pusę traukia beveik nekliudomi.

Žinoma, vykti Krupavičium — savo pavarde ir išvaizda — buvo pavojinga. Reikėjo maskuotis, ir visa šita buvo padaryta be mano rūpesčio ir pastangų. Tai atliko mano globėjai — kun. Abraitis mašinėle man nuskuto galvą iki pat odos, kaip dera padoriam kareiviui; Simanavičiai greit parūpino Zelenioko iš Prienų pasą, kurio amžius maždaug atitiko mano amžių ir kuriame buvo atžymėta žmona ir 6 vaikai. Simanavičiai buvo įsigiję iš kažko gerokai padėvėtus trumpus kailiniukus, kurie čia pat buvo pakrikštyti valkatos (“brodiaga”) vardu. Gerasai Žukauskas atidavė man savo “papachą” (kailinę rusų kareivio kepurę). Netrukus gavau ir kareiviškus batus bei kelnės. Atrodžiau maskolius kaip reik — nors statyk į bolševikų raudonosios armijos gretas.

Išvykti turėjau rytą rytą. šnekučiavome, juokavome, užkandžiavome, tarytum nieko ypatingo nebūtų įvykę. Jokios baimės nejaučiau. Nervai buvo ramūs, bet per visą naktį akių negalėjau sumerkti. Pats organizmas purtėsi sudarytu pavojum. Ryte atsikėliau, neįsijungęs nė nuovargio, nė nemigos. Rytas buvo šaltas. Pūtė žvarbus centrinės Rusijos vėjas. Siautė dargana. Lijo ir snigo. Buvom nusistatę ne Kozlove, bet kitoje artimiausioje stotyje mėginti sėsti į traukinį. Į tą stotį nuvažiuoti susiradome arkliuką. Kad neatkreiptume ruso vežiko dėmesį, su mane lydinčiu Žukausku tarpusavy kalbėjome rusiškai, pamėgdžiodami rusų kareivio stilių ir jo vartotus svarbiausius argumentus — keiksmus. Stotį pasiekėm. Apie pakliuvimą į vagoną negalėjo būti jokios kalbos, nes vagonų stogai ir laipteliai buvo pilni žmonių. Ant vieno laiptelių, gerų žmonių padedamas, pakliuvau ir aš. Viena ranka pasilaikydamas už turėklų, išvykau tolyn nuo mirtimi pakvėpusio Voronežo, kuriame praleidau neilgą, bet labai sunkų laikotarpį, tačiau apie kurį ir šiandien turiu gražiausių atsiminimų ir malonių išgyvenimų. Tuo trumpu laiku buvo tiek pasirengta Lietuvos gyvenimui su idealizuotu mokslu einančiu jaunimu ir sveikuoju Lietuvos kaimo elementu, kuris tiek daug prisidėjo prie Lietuvos atkūrimo darbo, kad ir istorija pro šalį to fakto tylomis negalės praeiti.

Žukauskas grįžo atgal į Kozlovą. Iš čia telegramomis turėjo pranešti L. Bistrui, P. Leonui ir kitiems Lietuvų Tautos Tarybos nariams ir krikščionių demokratų veikėjams, kad į Voronežą nevyktų dėl žinomų priežasčių. Žukauskas Kozlove gavo išpėjimą iš Voronežo, kad ir jis yra ieškomas areštuoti. Nieko nelaukdamas, iš Kozlovo patraukė į Tambovą, kur buvo maloniai priimtas Tambovo gimnazijos kapeliono kun. P. Bielskaus ir Viktoro Vailokaičio. Kada Voroneže areštų pavojus aprimo, jis sugrįžo atgal ir, gražiai dirbdamas savo pradėtą darbą, sulaukė valandos, kada galėjo grįžti į savo dzūkų šalę.

Ant laiptelių išstovėjau eilę ilgų valandų. Kiekvienoje stotyje ir stotelėje buvo nemaži būriai laukiančių žmonių. Jie mažiau turėjo laimės, negu aš, nes jiems ir ant laiptelių nebuvo vietos. Slinkome vėžio žingsniu. Stotyje traukiniai kažko ilgai stovėjo, bet nė iš vagonų, nė nuo laiptelių nė vienas nemėgino lipti prasimankštinti kaulų. Kiekvienas išlipimas grėsė vietos netekimu. Važiuodamas tarpais jaučiausi tiek sušalęs ir nusilpęs, kad bijojau netekęs pusiausvyros nukristi nuo laiptų. Gera buvo tiek, kad šioje bendroje nelaimėje ir varge žmonės, nors vienas kito nepažino, buvo tiek tarpusavy solidariūs ir rodė tiek vieni kitiems palankumo, kad ir silpniausiam pakaitomis sudarydavo tokias sąlygas stovėti, kad šis, bent kiek pakeitęs stovėjimo situaciją, galėjo pasilsėti ir atitrinti į kaulą sušalusias rankas. Tik po kelių valandų tokios kelionės kažkurioje stotyje išlipo nemažas būrys karių, reikia manyti, dezertyrų. Keliauninkai neturėjo jokio komiteto, nė vadovybės, bet kažkaip juos rišo viena mintis: išlipę kareiviai į vagonus neįleido naujai traukinio laukiančių žmonių, bet pirmoje eilėje suleido vidun ant laiptelių stovėjusius. Vidun suėjo ir nuo stogų. Padėtis pagerėjo. Tokiu būdu pagerintom sąlygom pasiekiau Smolenską. Čia nusistačiau išlipti, kiek pasilsėti ir pasiteirauti, koku būdu galima pasiekti Lietuvos pasienį.

Žinojau, kad Smolenske, vienoje katalikų parapijoje, yra mano Akademijos draugas vikaras, kurio pavardės, deja, neatsimenu. Ieškomą draugą kunigą suradau lengvai, tačiau iš

jo jokių informacijų nesulaukiau. Teko susitikti ir kalbėti su visa eile lietuvių. Čia buvau sutikęs ir mūsų poetą kan. Mykolą Vaitkų. Visų nuomonė buvo tokia — vykti į Vitebską ir iš ten mėginti susižinoti su vietos žmonėmis. Vitebske neturėjau nė vieno pažįstamo žmogaus. Kan. Vaitkus davė adresą Adolfo Grajevskio, kuris ten tarnavo kariuomenės intendantūroje.

Kiek pasilsėjęs ir įsitikinęs, kad po tokios kelionės dar nesu gavęs plaučių uždegimo ar kitos ligos, gerų žmonių padedamas, apsirūpinęs duonos gabalu, tęsiau savo kelionę toliau. Kada atvykau į Vitebską, nebeatsimenu. Turėdamas adresą, patraukiau tiesiog pas Grajevskį. Durys buvo atidarytos. Įsileido į vidų Grajevskienė — dar jauna ir graži moteris. Ji nustebo pamačiusi prie durų kareivio uniformą, bet su civiliais kailiniukais žmogų. Toki svečiai anais laikais nieko gera nelėmė. Iš Vaitkaus žinodamas, kad tai žemaičių dvarininkas lenkas, užkalbinau šeimininkę lenkiškai. Ji kiek atsigriebė ir paprašė vidun. Atsidūriau virtuvėje ir visai atvirai išpasakojau jai, kas esu, koku būdu čia esu atsidūręs, kas yra rekomendavęs arba nurodęs kelią į juos. Tuomet ji paprašė mane sėsti ir pakvietė savo vyrą. Jis įėjo apsirengęs karininko uniformą, teikėsi ištiesti savo ranką ir atsiprašęs, kad toliau negalėsiąs kviesti, kad neišgąsdintų vaikų, grįžo ten, iš kur buvo atėjęs. Grajevskienės širdis buvo minkštesnė. Ji, kad ir virtuvėje, mane, kaip anais laikais buvo galima, gana sočiai pavalgydino ir po kiek laiko išsivedė ieškoti kelių į Lietuvą. Paklausus, ar nebijo su manim vaikščioti, atsakė, kad tokios išvaizdos palydovas, kaip aš, šitais laikais geriausia garantija apsaugoti nuo kasdieninių jau įprastų pavojų. Ji buvo savo išorės išvaizdą taip sudemokratinus, kad abudu sudarėm porą aniems laikams visai suderintą. Buvom užėję į kelias šeimas, bet visur man tekdavo palaukti priemenėje, o informavimosi darbą atlikdavo pati Grajevskienė. Galų gale jai pavyko sužinoti, kad iš Vitebsko toliau vykti traukiniu negalima, kad teks eiti pėsčiam. Ji sužinojus vieną karčiamą, kurioje telkiasi keliauninkai į tą pusę ir grupuojasi didesniais būriais dėl to, kad

apsigintų nuo kelionėje pasitaikančių pavojų — plėšikų ir bolševikų kontrolės.

Pataikiau labai laiku. Nurodytoj karčiamoj jau buvo susirinkę apie 200 vyrų. Iškeliajimas buvo nustatytas rytojaus dienos ankstybą rytą. Nurodė man vieną vyrą kaip to būrio vadą. Jis be jokių atsisakinėjimų mane priėmė į savo būrį, tik pareiškė, kad kelionės metu turėsiu klausyti jo įsakymų ir nustatytos drausmės, nes kitaip užmušias kaip šunį. Sutikau ir su šia sąlyga neklausdamas, kokia būsianti drausmė ir kokios rūšies bus jo įsakymai. Priedo savo viršininkui užfundijau degtinės, greičiausiai namų darbo, nes buvo smarkiai dvokianti, ir vargais negalais gautų silkių ir duonos. Prie tos “puotos” vadas pakvietė dar kelis savo draugus. Ar ir jie buvo to būrio pareigūnai, nežinau. Degtinės aš negėriau. Paskui paaiškėjo, kad tuo buvau padaręs taktinę klaidą. Tarp varnų pakliuvęs, varnu ir krank. Visi pasirengę keliauti vyrai buvo apsirengę karių uniformom. Paskui kelionėje besikalbant paaiškėjo, kad beveik visi jie buvo suomių išvaryti rusų kareiviai. Jie pasinaudojo ta proga ir neieškojo prieglaudos bet kurio kito miesto kareivinėse: kareiviavimo meno jiems buvo gana. Pasiilgo laisvės, paliko nežinomam likimui savo plačią imperiją ir, atrodė, paplėšikavo, nes kiekvienas nešėsi per pečius persimetęs dar vieną ar dvi poras naujų batų ir nemažą maišą ant pečių. Jie, jų žodžiais tariant, traukė k babam — pas bobas.

Normaliais laikais būtų tekę eiti Polocko link, bet rusai, atsitraukę nuo Berezinos savo ginkluotas jėgas, mėgino spirtis prie Polocko, ir jau buvo nemažų susirėmimų jo apylinkėse. Aišku, dezertyrams sutikti ginkluotą kariuomenę buvo pavojinga. Lygiai buvo pavojinga susitikti ir su bolševikine ginkluota milicija. Vadas, suskirstęs savo būrį į mažesnius būrelius ir žygiuotės metu nustatęs tarp būrelių atstumą, patraukė negyvenamomis arba mažai gyvenamomis vietomis. Atsidūrėme miškuose ir užšalusiose balose. Kelionė buvo sunki. Teko joje išbūti, kiek atsimenu, mažiausiai dvi savaites. Dažniausiai nakvodavom lauke rastuose šieno kūgiuose arba daržinėse.

Tik maistui, tabakui ir degtinei pirkti vadas išskirdavo po kelis žmones. Tokiu pirkėju kelis kartus buvau ir aš. Tabako gaudavome tik lapinio, namie auginto. Degtinė — taip pat namų darbo, bet ir už tokius „prabanginius“ dalykus tekdavo mokėti nemažą pinigą.

Nelengva buvo su maistu. Apie 200 žmonių išmaitinti reikalinga buvo ir organizacija ir lengvas prie maisto priejimas. Organizaciją galėjom sudaryti, bet maisto žmonės turėjo nedaug ir dėl to lengvai iš jų išgauti nebuvo galima. Mūsų vadui tekdavo maistui išgauti iš karto pasiųsti į kelis artimiausius kaimus ekspedicinius būrelius. Į juos man neteko pakliūti. Paprastai parinkdavo stipriausius ir jauniausius vyrais, kad jie savo išvaizda iš karto kaimiečiams padarytų „reikiamo įspūdžio“.

Kodėl man nė karto neteko būti ekspedicijoje, negalėčiau pasakyti. Gal dėl to, kad pirmame susitikime Vitebske vadą ir jo draugus gerai pavaišinau, gal dėl to, kad visą savo maisto išteklį, kuriuo mane aprūpino Vitebske Grajevskienė iš intendantūros krautuvės, atidaviau vado žiniai visam būriui sunaudoti. O gal ir dėl to, kad visi matė, jog vos paveiku savo kojas ir einu gerokai atsilikęs nuo savo draugų. Tokiai kelionei reikėjo jėgų. Šaltis, alkis, poilsio trūkumas, utėlės ir stipriausią žmogų vertė nuo kojų. Kelis savo bendrakeleivius turėjom pakeliui palikti: daugiau netesėjo. Bijojau, kad ir mane tas likimas neištiktų. Norėjau vargais negalais pasiekti lietuvišką žemelę. Kelis kartus, nepaisant vado atsargumo žygių, buvome apsupti bolševikų ginkluotos milicijos ir tikrinami. Reikalavo dokumentų ir tikrino turimuosius daiktus. Tik ta jų revizija, reik pasakyt, buvo labai švelni: įrodyti, kad nesame dezertyrai, pakako mūsų žodžio. Nešamojo turto, nors buvo aišku, kad jis yra prievarta pasisavintas iš sandėlių arba krautuvių, nekonfiskavo. Reikia manyti, kad ir patys kontrolieriai nekartą tokiu būdu buvo to ar kito turto įsigiję. O gal ir bijojo su žymiai didesne pajėga stoti į kovą. Mūsų būrys šautuvų neturėjo, bet revolverius pas kelis esu matęs.

Priejo prie manęs ir iš atrišto mazgelio ištraukė suta-

ną. Iškėlęs į viršų ir dviem pirštais pakratęs visų džiaugsmui pareiškė, kad čia esanti popo sutana (resa). Dabar nebeklausė, bet jau teigė: “Tai ką, tavorščiau, popą apiplėšei?” Visa tai sukėlė milicininkų ir mano kelionės draugų gardų juoką. Atsakiau, kad esu Vitebsko talkučkėj nusipirkęs. “O kuriems galams ji tau reikalinga?” — “Bobai lauktuvių. Geras bus sijonas”, atsakiau. “Kur gi tu rasi savo bobą?” — “Netoli Kauno esu palikęs”. Vėl sužvengė juoku ir užsimojo mano optimizmą sugriauti šiuo pareiškimu: “Šiais laikais bobos netokios durnos, kad kelerius metus savo vyrų lauktų. Rasi prie jos kokį vokietį prisiglaudusį”.

Kad aš turėjau bobą-žmoną, tai buvo matyti iš knygelės tremtinio Zelenioko, kurio pavardę ir šeimą buvau pasisavinęs. Bet kur toji boba buvo — Lietuvoj ar Rusijoj tremty, aš ir pats nežinojau ir žinoti pagaliau nereikėjo, nes tikrintojai patikrinti mano teigimų teisingumo negalėjo.

Po šito įvykio kai kurie kelionės draugai labiau mane įtarinėjo. Vieną kartą, sustojus viename kluone dviejų dienų poilsio, mane apsupę vyrai paklausė: “Ar tik nebūsi, tavorščiau, iš karininkų?” — “Kodėl?” nustebęs klausiu. “Ogi kalbi nemūsiškai, degtinės negeri ir tabako nerūkai. Esi ponaitis”. Teko aiškintis. Tuo metu karininkas buvo kareivio priešas Nr. 1. Jau pats įtarimas sudarė rimtą pavojų. Tiek vyrų! Visi kareiviai, bolševizmo idėjų susuktomis galvomis. Aplinkui miškai ir balos. Nesunku pakibti po sausa šaka. “Nejūsiškai kalbu”, aiškinasi jiems, “pirmiausia dėlto, kad esu nerusas, bet lietuvis. Antra, rusiškai išmokau tik mokykloje. Buvau pradžios mokyklos mokytojas. Išmokau kalbėti rusų knyGINE kalba. Nerūkau ir negeriu dėlto, kad visą laiką buvau ir esu silpnos sveikatos”. Čia vienas atsiliepė: “Kaip gi tu į kariuomenę pakliuvai būdamas silpnos sveikatos?” — “Toks ir pakliuvimas”, atsakiau. “Mobilizavo be sveikatos tikrinimo. Pamatė, ko esu vertas, pristatė intendantūros gyvulių ganyti. Paskui paskyrė į Kauno gurguolę (oboz) ir taip atsidūriau su lietuviškais arkliukais net Petrapilyje”. Atrodo — įtikinau, nes daugiau panašiais klausimais manęs nevargino. Gavau vardą “oboznik” — gurguolininkas. Rikiuotės karei-

viamis obozninkas buvo paniekos žodis. Tokių obozninkų mūsų tarpe buvo ir daugiau. Išsišnekėjau su keliais jau pagyvenusiais vyrais, kurie su savo arkliais nuo Molodečno buvo pavaryti važiuoti kažin kur, o dabar be arklių į antrus metus sunkiai vilkosi į savo pastoges, kurios, gal būt, jau tik griuvėsiai.

Juo labiau artinomės prie Vilnijos, juo labiau retėjo mūsų gretos. Galų gale, nebeatsimenu kurioje vietoje, buvom pasilikę tik dviese. Netrukus ir mudviejų keliai turėjo išsiskirti : viens patraukėm į kairę, o kitas į dešinę.

Po keliolikos dienų tokios varginančios kelionės negalėjau imponuojamai atrodyti. Vis dažniau ir dažniau reikėdavo prisėsti pasilsėti. Pinigus buvau visai bebaigiąs. Utėlių tiek prisiveisė, kad nebežinojau, ar aš jas nešu, ar jos mane. Maisto tekdavo prašyti. Mačiau, kad esu katalikiškame krašte, bet pasisakyti, kad esu kunigas — tas palengvintų duonos ir nakvynę gauti — nedrįsau, nes nežinojau, su kuo kalbu. Vieną kitą pravažiuojantį prašiau pavėžinti, bet be atlyginimo nesutiko. Tik vienoje vietoje sena gudė kelis kilometrus leido pasėdėti savo menkame vežimėlyje. Artinausi prie Berezinos. Eidamas vieškeliu, pamačiau atjojančią karių būrį. Jau kelios dienos nebuvo matęs nė rusų karių, nė bolševikų milicijos. Viskas buvo palikta vokiečiams. Pamatęs besiartinančią kariuomenę, kiek sumišau. Kas daryti ? Slėptis per vėlu. Tenka eiti ta pačia kryptimi, kuriaėjau. Kiek priartėjus pasirodė, kad esama vokiečių raitelių. Laisviau atsidusau: iš raudonųjų nagų esu galų gale ištrūkęs, bet į kokius nagus pakliuvau, to ir žinote nežinojau.

Kareiviai manęs nestabdė, kaip nestabdė ir kitų einančių ar važiuojančių. Net neužkalbino. Nesiteiravo, kur esama raudonosios armijos. Reikia manyti, kad visa tai jiems buvo gerai žinoma. Nakčia pasiekiau miestelį Lepel, kur, mano žiniomis, mokesčių inspektorium buvo mūsų vienatinis kunigaikštis Gediminas Beržanskis-Klausutis. Bet jo nieieškojau, nes netikėjau rasti. Paskui pasirodė, kad jis tikrai laiku buvo iš savo tarnybos pasitraukęs.

Reikėjo susirasti pastogę ir bent kiek šiltesnę nakvynę.

Pamatęs katalikų bažnyčią, nuėjau jos link. Iš artimų pastatų spėjau, kad vienas namas bus klebonija. Miestelyje dar vienur kitur languose spinksėjo žiburėliai. Spėjamojoje klebonijoje visur buvo tamsu. Pasibeldžiau į kelis langus, bet nesulaukiau jokio atsakymo. Pamėginau daryti duris — pasirodė neužrakintos. Įėjęs į priemenę, užsibrėžiau degtuką. Dabar iš vienos durų išėjo senyva moteris su maža žvakute rankose. Pasveikinau. Pasisakiau, kad esu keliauninkas ir ieškau nakvynės, bet išėjau, kad esu labai utėlėtas ir dėlto prašiau, kad bent kluone leistų šiauduose pergulėti. Moteris atsakė turinti pasiklausti klebono. Vadinasi, pataikiau. Netrukus toje pačioje priemenėje atsirado suvargęs žmogus ir pasisakė esąs kun. Karpovič. Jam pasakiau, kad ir aš esu kunigas. Neklausė, kodėl aš taip atrodau ir kaip čia atsiradau, nes jis buvo pats bolševizmo metą išgyvenęs, daug patyręs ir matęs. Maloniai jis mane pakvietė į šiltą kambarėlį. Senutei šeimininkei liepė bent šilto viralo pagaminti ir apšildyti vieną kambarėlį man pernaktoti. Dėl utėlių mane nuramino: “Mes visi dabar utėlėti. Kur bolševikai pabuvo, žmonės greit nusikratys utėlėmis”.

Gero žmogaus būta to kunigo Karpavičiaus. Jis mane pakvietė pas jį pabūti kelias dienas. Kun. Karpavičius turėjo vykti į man pakely esančią parapiją į atlaidus. Jis pasiūlė mane pavėžinti. Sutikau. Skubėti tikrai nebuvo jau kur, o poilsio tikrai buvau reikalingas. Pas jį gerokai atkutau, išsimaudžiau, palikau tą kareivišką “kvapelį”, kurio įsigijau keliolika naktų nakvojęs su kitais kareiviais, glaudžiai susispaudus besiginant nuo šalčio. Parazitams reikėjo kitokios pirties. Su jais atėjau, su jais ir išvažiavau. Vėliau kunigas Karpavičius bolševikų buvo žiauriai nužudytas. Atlaiduose radau ir vieną savo Akademijos mokslo draugą gudą kun. Sirokį, kuris, pasirodo, buvo pasirengęs vykti į Vilnių pas savo dvasinę vyresnybę. Jo, mat, būta dekanu, todėl jis važiavo savo vyresnybei atraportuoti apie savo dekanato būklę. Nudžiugau. Maniau bus bendrakeleivis, o bendrakeleivis ne bet koks, nes, pats važiuodamas nuo pažįstamo ligi pažįstamo, ir mane pavėžins. Išėjo kitaip. Jis iš vokiečių jau

buvo gavęs tai kelionei leidimą. Aš jo neturėjau, dėlto su juo atvažiavau tik ligi vokiečių apkasų. Neatsimenu, rodos, kad Danilovičiuose buvau pataikęs į atlaidus. Važiuodamas su kunigu Sirokiu, jau apsivilkau sutana. Mano uniforma: kareiviški batai, sutana, trumpi kailiniukai ir papacha sudarė man ir žmonėms neregėtą vaizdą. Nevienas katalikas, pamatęs sutaną, mėgino kelti ranką, norėdamas kepurę nusiimti, bet, pamatęs papachą, ranką, lyg sustirusią palaikęs iškeltą, nuleisdavo kepurės nepasiekęs.

VOKIEČIŲ NELAISVĖJE

Rodos, tuose pačiuose Danilovičiuose kunigą Sirokį turėjau palikti. Jis čia galėjo pasiekti traukinį, o aš vienišas nuėjau nurodyta kryptimi — vokiečių apkasų link. Netrukus juos pasiekiau. Vaikščiojau į vieną pusę, į kitą pusę, švilpiau ir rėkiau — jokio atgarsio. Tad įsidrąsinęs ryžausi nusileisti į apkasus ir, perlipęs į kitą pusę, traukti Pastovio pusėn, kurio bažnyčios bokštą mačiau iš tolo. Kai tik pamėginau lipti į kitą pusę, išgirdau vokišką “Halt” ir pamačiau iš vieno ir iš kito galo besiartinančius vokiečių kareivius su atkištais durtuvais. Pakliuvau į naują pasaulį, visai nežinomą, ir reikia pasakyti, kad tas pasaulis manęs netraukė, o nuojauta sakė, kad jis nieko gera man nežada. Kareiviai manęs netardė, nieko neklausinėjo. Aš pats jiems papasakojau, kad einu namo, kad nesu joks karys, o katalikų kunigas. Buvau sutanuotas, bet sutana dar nėra kunigystės įrodymas.

Įvedė į vieną bunkerį, leido atsisėsti ir dar šiltos kavos puodelį atnešė. Po valandžiukės atėję kiti du kariai liepė eiti su jais. Išvestas iš apkasų, atsidūriau tarp dviejų ginkluotų vokiečių kareivių. Ėjom tylomis. Nekalbino jie manęs, nemėginau ir aš jų kalbinti. Taip praėjom keliolika kilometrų. Įėjom į kaimą, kuris pagal užrašytą rodyklę vadinosi Je-

žuvo. Kiek toliau pamačiau iškabą “komendantūra”. Čia kareiviai mane atidavė kitiems kareiviams, kurie netrukus nuvedė į tvarto išvaizdos pastatą, įvedė vidun, užrakino duris ir paliko vieną.

Apsidairiau ir įsitikinau, kad tikrai esama tvarto, bet dabar parengto kitiems uždaviniams, būtent, laukiamiems tremtiniais iš Rusijos. Mėsas buvo išvežtas, asla smėliu pabarstyta ir parengti dviejų aukštų narai. Ant narų buvo padraikyta šiaudų, o sienų niekas ir nemėgino valyti: kvapas pasiliko toks pat, koks buvo ir keturkojams jame gyvenant. Tvartas, bet man tai buvo rūmai! Sutraukęs visų narų šiaudus į krūvą, virtau į juos ir užmigau kietoku miegu. Laikrodžio neturėjau. Jį kelionėje išmainiau į maistą. Taip man vadas patarė. Pagaliau kitokios išeities ir nebuvo. Kiek pramiegojau, negalėčiau pasakyti. Pabudau šalčio purtomas. Mėginau gimnastika šildytis. Nedaug tepadėjo.

Netrukus atėjo vokietis mane vestis “Entlausungo” padaryti. Nudžiugau, nes maniau, kad ten gausiu progos sušilti, bet teko nusivilti. Nuutėlinimo įstaiga buvo įtaisyta taip pat nešildomam tvarte. Jos vedėja buvo stambi vokietė, kuri, įpylusi iš kibiro į vonią vandens, liepė man nusimaudyti. Mėginau aiškinti, kad toks nuutėlinimas neturi jokios prasmės, nes, pirmiausia, vandens tik tiek yra, kad vos nugarą galima pamerkti; antra, utėlių lizdas yra drabužiai; trečia, vanduo toks šaltas, nuo kurio ne utėlės, o aš galiu galą gauti. Vokietės neįtikinau ir tą pirtį turėjau priimti. Gerai, kad kojas kiek pašlapinęs ir net neatsigulęs, išlipau vokiets nekliudomas.

Dabar iš vadinamo karantino mane vėl grąžino į apleistą tvartą. Po kiek laiko gavau panašaus į kavą gėrimo ir gabalą duonos su marmaledu. Tai buvo vakarienė.

Pergulėjęs tuose šiauduose, rytojaus dieną jau pats prašiausi mane pristatyti komendantui. Komendantas buvo kaimo ūkininko gyvename name. Komendantui prisistačiau kaip lietuvis kunigas iš Marijampolės apskritys. Kokia buvo staigmena, kai komendantas prabilo visai pakenčiama lietuvių kalba!

Pasikalbėjimas prasidėjo oficialia forma: apklausinėjimų ir anketų pildymu. Pasibaigė beveik draugišku pasikalbėjimo tonu. Prie mano duodamų atsakymų jis pridėdavo ir savo pastabų. Pasirodė, kad prieš karą jis buvo atsargos karininkas ir Lietuvoje — tarp Kybartų ir Marijampolės — supirkinėjo žąsis. Jis tame ruože žinojo ne tik visus kaimus ir daugelį ūkininkų, bet net kuriame kaime ir kurio ūkininko buvo mūriniai trobesiai. Komendantas pasakė, kad tie trobesiai vokiečiams, žygiuojantiems Suvalkijos gilumon, turėjo nemaža strateginės reikšmės. Sugrįžęs Lietuvon, esu girdėjęs iš tų apylinkių žmonių, kad vokiečių laikomuose dvaruose ir ūkininkų, save laikančių vokiečiais, ūkiuose trobesių būta gelžbetoninių ir pastatytų tokiose vietose, kad patarnautų žygiuojančiai vokiečių kariuomenei. Iš to pasikalbėjimo man buvo aišku, kad prie to karo vokiečiai rengėsi ne tik savo žemėje, bet ir savo būsimo priešo ruso okupuotose žemėse. Tas jaukysis komendantas Berlyno buvo siunčiamas tam darbui atlikti kaip žąsų supirkinėtojas.

Savo tikruosius dokumentus buvau paslėpęs batų aule. Prie komendanto atardęs aulo pamušalą dokumentus įteikiau jam. Parodžiau ir ligi šiol nuo Kozlovo iki Ježevo naudotą Zelenioko tremtinio knygelę. Komendantas visa gerkle nusikvatojo, išskaitęs apie mano “žmoną” Madgeleną ir 6 vaikus. Paskui iškilmingai jis pareiškė, kad šioje vietoje ir šiuo momentu mane perkrikštija iš Zelenioko į Krupavičių. Krikštyną proga jis mane pakvietė pas save.

Jisai gyveno žemėje iškastoje, vilnyta skarda išklotoje ir tokios pat skardos stogeliu, patalpoje. Patalpa, nors žemėje, buvo jauki ir šilta, o šilumos jau seniai buvau patyręs. Pasirodo, kad ta stambioji vokiečių, kuri man buvo parengusi nuutėlinimo komediją, patarnavo ir komendantui, parengdama mums pietų stalą. Ji man davė progos, prisiminus netolimą “Entlausungo” praeitį, pasisakyti komendantui, kad esu apsėstas ištisos “satelitų” armijos, ir pastebėti, koku būdu čia esamoji “Frau” buvo pravedusi su ta armija kova. Atviro ir nuoširdaus juoko mėgėjas komendantas vėl turėjo progos gardžiai pasijuokti ir su pagrazinimu tą isto-

riją atpasakoti vokiečiai. Frau, užmiršusi savo “autoritetą”, taip pat juokėsi iki ašarų. Paskui komendantas pažymėjo, kad tegul pasinaudoja jo vaišingumu ir “satelitai”, bet po pietų Frau mane iš tų palydovų išvaduosianti.

Pietūs buvo sotūs. Įvairios rūšies aplaistymų buvo apstu. Be manęs ir komendanto, prie stalo sėdėjo kalbamoji vokiečių ir du ne karininko laipsnio uniformuoti vokiečių kariai. Kalba sukosi apie Rusiją, apie lietuvių išgyventus Rusijoje laikus ir kas iš lietuvių atsižymėjo bolševikine veikla. Žinojau, su kuo kalbu, žinojau, kad ir privatų pasikalbėjimą savo raštinėje gali suformuluoti, todėl buvau labai atsargus, kalbėdamas apie atskirus asmenis. Tos rūšies pasikalbėjimai tęsėsi per visą vadinamą vokiečių karantino laiką. Jis vos nepasibaigė manęs gražinimu atgal į Rusiją arba išsiuntimu į Vokietiją. Šito pirmo pasikalbėjimo dalyviai buvo inteligentai, žinojo daug ką iš mūsų lietuviško gyvenimo Lietuvoje, bet nemaža žinojo ir iš lietuvių gyvenimo Rusijoje. Tarp kitko minėjo net kai kurių detalių apie Petrapilio lietuvių seimą ir kai kurių lietuvių bolševikų pavardes, apie kuriuos aš pats tikrai nebūčiau galėjęs pasakyti, ar jie iš tikro buvo bolševikai. Faktiškai pietų pasikalbėjimo dalyviai nedavė suprasti, kad aš esu tardomas. Po pietų komendantas man pasiūlė apsigyventi pas jį.

Pasirodė, kad “zemlanka” turėjo kelis užpakalinius kambarius, ir vieną tokį kambarį komendantas buvo paskyręs man. Frau, sutvarkiusi stalą, pakvietė mane eiti su ja. Nuvėdė į kažkokią patalpą šiltai prikūrentą su pilna karšto vandens vonia, o prie jos ant staliuko buvo padėta vokiečių kario uniforma ir baltiniai. Tie baltiniai tikriausiai buvo lietuviško darbo, nes pakulinio lietuviškų rankų austo audeklo ir ne mašina siūti. Nemaniau tuomet, kaip lygiai ir dar, kad tai būtų buvusi vargano lietuvio auka vokiečių armijai. Stipresniojo jėga jie čia atsidūrė. Ir, tur būt, nė manyte nemanė, kad dar kartą teks jiems patarnauti savo pirmajam skirtam tikslui — dengti lietuvio kūną.

Mano visus drabužius ir baltinius, net papachą, dabar besijuokdama Frau išsinešė su savim. Ji man liepė iš vo-

nios nelipti iki jos sugrįžimo. Kur čia lipsi, atsidūręs seniai laukiamame šiltame vandenyje. Išsitrinkau, kaip retai buvau trinkęsis. Nesigailėjau nė vokiško muilo, nė savo lietuviškų nagų.

Nusiutėlinimo apeigas pabaigė vokiškoji Frau, panaudodama kelių rūšių miltelius ir kažkokio nevisai maloniai kvėpiančio skysčio. Nenoriai lindau į nejaukią ir nemalonią svetimo kario uniformą. Juokais paklausiau, ar tai nebus nauja mobilizacijos forma? Frau atsakė, visai rimtai ir su visu savo autoritetišku veidu, kad man turi būti didelė garbė būti vokiečių kariu. Į tokio politinio pobūdžio ginčus nesileidau ir kalbą nukreipiau kiton pusėn. Toji pati Frau mano drabužius grąžino man esant komendanto pastogėje. Komendantas nusijuokė: “Kaip lengvai naikiname rusiškas uteles, taip lygiai sunaikinsime ir rusiškus bolševikus”. Jis argumentavo, kad dabar net rusiškoje papachoje nerasiau nė vienos utelės. Ir tikrai jų daugiau nebejutau. Tik ilgesnį laiką pasilikę jų viešpatavimo pasėkos — gerokai išmarginta oda.

Tokiu būdu pas komendantą išbuvau dvi dienas. Laukiau vykimo į Vilnių progos. Dar pirmą mūsų susitikimo dieną komendantas buvo pasakęs, kad jo pareiga visus jo punkte iš Rusijos pusės atsidūrusius žmones siųsti į Vilnių.

Ir šiandien minėtą komendantą atsimenu su pasigėrėjimu ir dėkingumu. Tikiu, kad jis savo tėvynei taip buvo ištikimas, kaip ir kiti vokiečiai, bet mokėjo ir širdies parodyti okupuotam ir vargo prispaustam žmogui.

Padėkojęs komendantui už tikrai tėvišką globą, vieno kario, ginkluoto šautuvu, lydimas, išvažiavau Vilniaus kryptimi. Pravažiavus Pastovius, Adutiškį prie Lentupiu kažkokioj stoty įlipo keli kaimiečiai ir kalbėjosi lietuviškai. Nesiklausęs savo viršininko palydovo, užkalbinau savo tautiečius. Mano palydovas buvo geras žmogus. Nekliudė kalbėtis, nepasišaudavo manęs lydėti į kitą vagono galą, darė išpūdį, tarsi mudviejų santykiai buvo atsitiktinai susėdusių vagonė, toki kaip man su lentupiškiais. Nežinau, ar mano palydovas lietuviškai mokėjo, bet lentupiškių aštrus pasisakymas apie vokiečių okupacijos režimą ir pačius vokiečius jo nejaudinda-

vo. Jis ramiai sau skaitė kažkokią vokišką apysaką. Lentupiškių pasakojimas apie vokiečių okupacijos žiaurumą man nebuvo naujiena, nes ir Rusijoje apie tai jau buvo tekę girdėti. Ir mūsų lietuvių tremtinių atstovai, dalyvavę Stockholmo konferencijoje, ir Šveicarijos konferencijų dalyviai, kurie atvykdavo iš Lietuvos, tų žinių iš autentiškų šaltinių parveždavo, bet lentupiškių suteiktos detalės tą režimą žymiai ryškiau ir kartu skaudžiau apibūdino.

Vilniuje atsiradome vėlyvą vakarą, žmonės dar nemiegojo. Gatvės buvo tuščios, tik retkarčiais teko sutikti uniformotą vokiečių ar civilinį gyventoją. Mano palydovas gatvėje nerodė didelio susiinteresavimo manim. Nežinau, ar tai buvo komendanto įtaka, ar ir jis pats nedaug būtų susirūpinęs, jei aš kurioje seno miesto gatvelėje nuo jo būčiau pasitraukęs. Kas manęs Vilniuje laukė, nežinojau. Komendantas spėjo, o gal tik nenorėdamas man pasakyti nejaukios tiesos, kad mane paleisią, prieš tai aprūpindami reikiamu asmens dokumentu.

Pasiekę Didžiąją gatvę, įsukome į kažkokių namus ir atsidūrėme prie vieno budinčio kario. Mano palydovas, nieko neaiškinęs, pakišo jam užanspauduotą laišką. Rastasis pareigūnas, beskaitydamas gautąjį laišką, tik vieną kartą kiek ilgiau pro akinius į mane pažvelgė, paskui, atidaręs vienas duris, liepė man eiti ir palaukti įstaigos viršininko, kuris turėjo ateiti ryte. Tai buvo didžiulė salė. Ant grindų susispaudę kaip silkės gulėjo žmonės, vyrai ir moterys. Atrodė, kad man ir vietelės neatsiras. Žinoma, po tokių pergyvenimų ir kelionių ir tokiose sąlygose praleisti naktelę nebuvo sunku, bet, išvykęs iš Jezevo apvalytas nuo rusiškų parazitų, nenorėjau gauti kad ir lietuviškų, bet vokiškos kultūros, tokių pat palydovų. Pradėjau su vokiečiu derėtis. Vokiečių dar nebuvau pažinęs. Pagyvenęs Rusijos laisve, drąsiai nesivaržydamas kalbėjau ir su vokiečiu okupantu. Prašiau, kad man leistų pernaktuoti viešbutyje. Vokietis buvo mandagus ir jokių savo "galių" nė žodžiu, nė veiksmu nerodė, tik pranešė, kad tai esą įstaigos viršininko kompetencijoje. Paprašiau, kad jis tokio leidimo iš komendanto paprašytų tele-

fonu. “Neturiu teisės”, nuskambėjo atsakymas. Paprasčiau, kad leistų ligi ryto pasėdėti esamoje įstaigoje. “Ji turi būti uždaryta”, buvo jo atsakymas. Pagaliau, kiek pagalvojęs, liepė palaukti ir pats išėjo pro vienas duris. Po kelių minučių mane įsivedė į šalutinį kambarį, kuriame sėdėjo dvi valdininkės moterys. Viena jų ryškiu vokišku akcentu prašneko lenkiškai ir pasakė, kad viršininkas buvęs toks geras ir leidęs man pergulėti viešbutyje, bet su sąlyga, jei aš pats jį apmokėsiu ir savo sąskaiton paimsiu taip pat ir savo palydovą.

Nedaug turėjau rusiškos valiutos, o “lietuviškosios” buvau tik matęs, rodos, pas tą patį Martyną Yčą, kuris buvo atsivežęs iš vienos minėtų lietuvių konferencijų. Nenusiminiau. Pirmą kartą be pinigų kišenėje pasiryžau viešbutyje pagyventi ir dar pavalgyti. Tikėjau, kad Vilniuje susirasiu pažįstamų ir kad jie mane išvaduos iš keblios padėties. Man buvo suteikta teisė apsigyventi žinomame Hano viešbutyje. Gavome du atskirus kambariukus. Iš karto mokėti nereikalaavo. Paprašęs gavau šios tokios vakarienės, kurią suvalgiau kartu su savo palydovu. Po to visai nerūpestingai kaip Dievo paukštelis be grašio kišenėje puikiai visą naktelę išmiegojau šiltame Hano kambariuke.

Mano palydovas prašė, jei rasiu reikalinga, ateiti pas jį, tad anksti rytą išėjau į miestą pažįstamų lietuvių ieškoti.

Bet ne aš suradau — mane surado. Išgirdau šaukiant “Mykolai!” Atsigręžęs pamačiau besikubantį Kazimierą Bizauską, žuvusį dabartinių bolševikų rankose. Išsibučiavome, kaip retai kada tenka bučiuotis. Tam išsibučiavimui karščio davė ne tik kelių metų, Rusijos praleistų, išsiilgimas, bet ir grynai biznieriškas išrokavimas: neturėsiu vargo atsiskaityti su Hano viešbučiu. Klausimai pakriki, vienas su kitu nieko neturį bendro, kaip paprastai būva artimiems žmonėms susitikus po ilgesnio nesimatymo. Taip mums besišnekučiuojant, prisiartino naujas pažįstamas — kun. Bakšys, vėliau lenkų nužudytas Merkinėje. Atsirado Stulginskis, Klimas ir visa eilė kitų gerų pažįstamų. Kilo klausimas, kas man daryti. Suteiktų prietelių nuomonės pasidalino. Vieni teigė, kad man greit

net tą pačią dieną, duos asmens dokumentus ir paleis, o kiti manė, kad reiks atlikti nustatytą karantino ceremoniją, kurią Valstybės Tarybai pavyks ar sušvelninti, ar sutrumpinti. Nė vienas nepatarė pas vokiečius negrįžti.

Taip su pažįstamais praleidau visą priešpietį. Apsirūpinęs pinigais, grįžau į Hano viešbutį, kuriame radau ramiai belaukiantį ir visai nesijaudinantį savo palydovą, kuris, kaip paaiškėjo, buvęs iš Hannoverio apylinkių. Jam irgi nebuvo skubu grįžti į Ježevą. Jis man patarė, jei dar kokių reikalų turiu, juos atlikti, o jis čia galės manęs palaukti, kol aš ateisiu. Viskas gerai, bet man rūpėjo greičiau gauti laisvę. Kartu pas tą patį Haną papietavom. Mano palydovas, pasirodo, buvo apsirūpinęs ir degtinės bonkute. Užpylę pietus jo vaišėmis, nuėjom į vakar paliktą įstaigą.

Jokios pastabos dėl ilgesnio užtrukimo nieks mums nepadarė. Čia radom jau paruoštus raštus. Vieną voką gavo mano palydovas, kitą aš. Užadresuotą voką turėjau nunešti į nurodytą vietą pats vienas. Su savo palydovu atsisveikinome. Man reikalinga įstaiga buvo kažkur netoli švento Jono bažnyčios. Nusiskubinau ten asmens liudijimo gauti, manydamas ateinančią naktelę praleisti pas bet kurį savo pažįstamą prietelį, bet išėjo visai kitaip.

Tiesa, nieks manęs negąsdino, nieks neterorizavo, tik ramiai ir šaltakraujiškai įspėjo, kad reiks kurį laiką palaukti nurodytoje patalpoje, ir nusivedė.

Atsiradome universiteto kieme. Įžengėme į tą seną lietuvių mokslo šventyklą, kurioje man dar nebuvo tekę būti. Ilguose koridoriuose sutikome vieną kitą uniformuotą vokiečių, kurių nurodomi, priėjom vienas duris. Mane įleido, ir čia pat išgirdau raktų sužvangėjimą. Vadinasi, atsidūriau po užraktu. Apsidairiau. Buvo didžiulė salė, greičiausiai viena universiteto auditorijų. Kažkam ji buvo parengta, nes buvo pagaminti narai, ant kurių nebuvo net šiaudų, kuriuos buvau radęs Ježevo tvarte — karantine. Vieton šiaudų buvo pakratyta minkštų druožlių. Nė pagalvės, nė paklodės, nė antklodės, nė gyvos dvasios. Didžiulėje salėje, kuri buvo parengta kalėjimo tvarka bent 100 žmonių nakvoti, buvau aš vie-

nų vienas. Supratau, kad be reikalo skubinau, be reikalo veržiausi į laisvę ir kad negreit iš tų spąstų teks išsilaisvinti. Nauja gyvenimo praktika, bet padarytos klaidos neatitaisys. Vėliau pasirodė, kad nė vienas su tokiais pat vokais nesiskubino į naujas vokiškas įstaigas, bet, voką sunaikinę, apsigyvendavo pas savo prietelius ar patraukdavo į savo gyventas pastoges. Ir niekas jų nė manyte nemanė ieškoti!

Vakare buvo atrakintos durys, ir įžengė karys su juodos kavos dubenėliu ir baltos duonos gabalėliu. Kava tik kavos spalvą turėjo: buvo kažkuo nudažytas vanduo. Duona buvo balta ir šviežia, gana minkšta, bet kažkokio ypatingo skonio. Tik vėliau paaiškėjo, kad tai buvo vokiečių pramanyta okupuotuose kraštuose medinė duona. Nė cukraus, nė pieno, nė šaukštelio. Į prašymą trūkstančių kavai priedų gavau atsakymą: “Tokia yra nustatyta tvarka ir norma”. Vadinasi, bet kokios diskusijos būtų tuščias darbas. Žiburio jokio, bet krosnį bent kiek pakūreno. Pasirinkęs artimiausią prie krosnies vietą, išsitiesiau ant skiedrų. Papacha pasidėjęs po galva ir, užsiklojęs savo “brodiaga”, užmigau tokiu pat kietu miegu, kokio kietumo buvo ir mano “universitetinė” lova. Atsiminiau Lomonosovo likimą. Lomonosovas, atsidūręs savo tėvynėje, pirmas naktis praleido savo sostinės gatvėse. Mano padėtis buvo geresnė tik tiek, kad mane priglaudė mano sostinės istorinis universitetas.

Vienišas tame milžiniškame “miegamajame” išbuvau tik vieną naktį. Rytojaus dieną jame tokių pat būdu, kaip ir aš, atsirado kiek pagyvenęs, gražios imponuojančios išvaizdos, švariai ir gražiai apsitaęs vyras. Išsikalbėjus pasirodė, kad jis yra protestantų pastorius iš Estijos. Kalbėjom rusiškai, bet jo rusų kalba iš viso ko matyti nebuvo studijuota iš mažų metų, nes kalbėjo užsikirsdamas ir gerokai vokišku akcentu. Koku būdu jis pakliuvo į Vilniaus universitetą, neklausiau, o jis man pats to nepasakė.

Pavakare mums atvedė dar trečią gyventoją. Abudu iš pirmo pamatymo spėjome, kad tai esama žydo rabino: ilga juoda barzda, peisuotas, ilgu paltu — taip lenkų žydai dėvėdavo. Senojo Įstatymo kolegos būta inteligento žmogaus:

kalbėjo gražia taisyklinga lenkų ir rusų kalba ir buvo gana linksmo būdo žmogus. Jei ne jo išviršinė išvaizda ir drabužiai, manytum, kad tai esama aukštos kilmės saloninio žmogaus. Nuobodžiauti jam nebuvo reikalo. Visi padarėm vieną išvadą, kad ta auditorija yra specialiai skirta įvairių tautų ir tikybų Dievo tarnams. Pasigedom dar provoslavų popo, bet ilgai laukti nereikėjo: atsirado ir jis! Vokiečiai Molo-dečne paėmė visą rusų karo ligoninę ir ją atgabeno į tuos pačius Vilniaus universiteto pastatus.

Prasidėjo triukšmingas ir net per linksmas gyvenimas. Tylios auditorijos ir koridoriai skambėjo nuo kiek perdaug linksmų kalbų ir juokų. Nežinau, kodėl, ligoninės personalui atvykus, auditorijų durys nebuvo užrakinamos. Ir mūsų auditorija buvo palikta atdara, bet į mūsų auditoriją pakliuvo tik popas. Gydytojai ir sanitarai, gailestingosios seserys ir sanitarės ir visas kitas ligoninės raštinės ir ūkio personalas buvo suskirstytas kitose patalpose. Jų linksmumo priežastis pradžioje aiškinome rusišku temperamentu ir nerūpestingumu, tačiau kai dvi seselės savo batiuškai pavaišinti atnešė visą bonką degtinės su įvairiais gana patraukliais užkandžiais, buvo aišku, kad tų naujų kaimynų nuotaika buvo dar gerinama ir degtinės pagalba. Tų vaišių teko ir mums — kitų trijų tikybų atstovams. Tokiu būdu buvo užmegztas kontaktas su gyvąja ligonine, ir mūsų pastogė pasidarė lankymo vieta. Nors tas triukšmas netrukus įkyrėjo, bet kai už savaitės laiko ligoninę išgabeno kažkur kitur, buvo lyg gaila, lyg kažko mūsų gyvenimui trūko. Svarbiausia — netekom pasistiprinimo šaltinio, nes, kol čia buvo ligoninė, gaudavome iš jos įvairių užkandžių — badauti nereikėjo. Vokiečių duodamas maistas buvo labai menkos rūšies: rytą ir vakarą juoda kava be kavos žymių ir skonio ir medinės duonos gabalas; pietums — vandeninga sriuba, kurioje nepavykdavo sugaudyti kokių nors tirščių, ir vėl medinės duonos. Keisčiausias buvo valgio padavimas: ir kava, ir sriuba buvo paduodama viename dideliame dubenyje, tinkamame praustis, be šaukštų ir be puodelių. Nusistatydavome srėbimo vietas ir kiekvienas iš eilės iš savo nustatytos vietos sta-

čiai iš dubenio gėrėme. Gero žmogaus su dovanomis pasiilgo-
me. Visi apgailestavome, kad iškelta ligoninė, nors popas prie
mūsų trijų kažkaip nepritapo ir gero įspūdžio mums nebu-
vo palikęs.

Stebėjauisi taip pat, kad, kelioms dienoms praėjus, nie-
kas nebuvo manęs pasigedęs ir aplankęs. Jokių tardymų, jo-
kio susirūpinimo manim nebuvo parodžiusi ir vokiečių admi-
nistracija. Ką jie su manim buvo manę daryti, buvo neaiš-
ku. Užėjo vėl blogos dienos. Mėginau pakalbinti koridoriuje
sutinkamus vokiečius, kad nupirktų maisto, bet nė vienas
vokietis nesutiko. Vieną kartą vaikščiodamas po kiemą pa-
mačiau su šluota einantį žmogų. Užkalbinau. Pasirodė esąs
universiteto kiemsargis. Paprašius mane aprūpinti valgiu,
jis pasiūlė valgyti pas jį, jokių leidimų nereikia, nes jis čia
pat tuose rūmuose gyvenęs. Kaina buvo nebrangi ir man
visai prieinama. Tad vokiški "skanėstai" pasidarė man visiškai
nereikalingi, ir aš juos be atlyginimo palikau savo protes-
tantiškam ir seno įstatymo kolegoms.

Rodos į dešimtą dieną mane pakvietė į raštinę. Ma-
niau, kad prasidės koks didesnis manim susiinteresavimas ir
apklausinėjimas. Noriai ėjau, nes norėjau žinoti, kas galų
gale su manim bus daroma. Radau tai, ko nesitikėjau rasti:
kunigą Bakšį, Kazimierą Bizauską ir, kiek atsimenu, kun. P.
Dogelį. Iš jų sužinojau, kad nuo pirmosios mano dingimo
dienos jie atsidėję ieškojo ir vargais negalais tik dabar, su-
radę mano pėdsakus, galėjo mane aplankyti. Jie buvo gavę
leidimą man atnešti ir maisto, todėl nemažą kiekį kiekvienas
jų su savim buvo atgabenęs. Nuo tos dienos šiuo atžvil-
giu man prasidėjo neblogos dienos, nes turėjau nuolatos sve-
čių ir maisto tiek, kad galėjau ir savo auditorijos gyvento-
jus pavaišinti, ir gerojo kiemsargio šeimai duoti. Mano ge-
rieji draugai su maistu atgabeno ir rūkymo. Lig šiol nerū-
kiau. Ankstyvesni mano mėginimai rūkyti baigdavosi nevi-
sai laimingai. Pirmas mėginimas pradėti rūkyti buvo 8-9 ma-
no gyvenimo metais. Tada, savo jaunesniųjų seserų sugun-
dytas, rūkiau kartu su jomis tik tam, kad greičiau ištuš-
tintume gražią dėžutę, kuri sužavėjo mano jaunesnes sese-

ris. Tikslu nepasiekėm: dėžutės nesuskubom ištuštinti, o mus berūkančius užtiko motina, aptvojo pančiu ir atėmė tik pradėtus rūkyti papirosus.

Antrą kartą mėginau rūkyti jau turėdamas 16-17 metų. Tai buvo tuo metu, kai iš penktojo Veiverių Pavyzdingosios mokyklos skyriaus išlaikiau egzaminus į pirmąjį mokytojų seminarijos kursą. Tuomet pasijutau visiškai subrendęs vyras, juo labiau, kad ir viršutinė lūpa buvo gerokai apjuodusi nuo atsiradusio želmens. Belaukdamas arklių ir vežimo vykti namo atostogų, apsirūpinau Bogdanovo tabaku, tūtelių (gilzių) dėžute ir papirosams daryti dėžute. Jausdamasis visai saugiai, pradėjau darytis kelionei papirosų ir maniau parvažiuoti namo su svarbiausiu vyriškumo požymiu — papirosu dantyse. Tokiose mintyse paskendęs ir visą dėmesį sukoncentravęs į papirosų darymą, nė nepajutau, kai į kambarį įžygiavo inspektorius ir keli mokytojai. Mokytojų seminarijos mokiniams formaliai lyg buvo draudžiama rūkyti, bet mokytojai rūkymą toleravo ir, sugavę berūkantį, griežtesne bausme nebausdavo. Inspektorius buvo gerai nusiteikęs ir, sugavęs mane, pasišaipė Gogolio “Mirusių Sielių” ištraukomis: “Mat, koks Sobakevičius: įsikandęs aršino papirosą, grado načalninku vaizduojasi”. Ir berdamas kitomis panašiomis citatomis, visą mano pirkinį iš lengvo krovėsi į savo kišenę.

Pasiryžimas galutinai “apsivyrinti” man atsiėjo apie 30 kapeikų. Mano pirkinį pasinaudojo inspektorius, man nė vieno papiroso nesurūkius. Numojau ranka ir parvažiavau namo be vyriškumo įrodymų, vadinasi, be papiroso dantyse.

Ir tik dabar, jau 33 metų amžiaus, vokiečių kalėjime, gavęs iš prietelių dovanų, niekeno nekliudomas pradėjau rūkyti. Karjerą dariau skubiai. Už savaitės kitos jau rūkiau, mano gyventojų padedamas, ligi 100 papirosų per dieną. Tai buvo mano rūkymo pradžia. Pradėjau rūkyti vokiečių kalėjime, vadinamajam karantine, ir tą karjerą baigiau kitame vokiečių kalėjime jau būdamas 63 metų amžiaus.

Amerikiečiams mane išlaisvinus iš Hitlerio malonės gautų dovaninių pastogių, turėjau du kartu pasiduoti gana sun-

kiom vidurių operacijom. Pirmą ir sunkiausią operaciją buvo padaręs čia pat vokiečių tremtyje dr. Tumasonis 1945 metais. Jos nepakako. Reikalinga buvo antroji. Tumasoniui išemigravus į Jungtines Amerikos Valstybes, ją padarė Augsburgė dr. Maciūnas. Po pirmosios Tumasonio operacijos, nepaisydamas visų draudimų, atsistojęs ant savo kojų, vėl pradėjau rūkyti kaip rūkęs, bet po Maciūno operacijos atsikėliau be jokio rūkymo noro. To noro neatgavau ir šandien po 7 metų. Kitaip aiškinti nesugebu, kaip "rūkamosios liaukos" išpiovimu. Dr. Maciūnui grasinau teismu, kad be mano leidimo tokią operaciją buvo padaręs. Jis man pažadėjo kitą įsiūti, bet išvyko į Jungtines Amerikos Valstybes savo pažado nebeištesėjęs. Dabar aš neberūkau. Pradėjau vokiečių kalėjime ir pabaigiau vokiečių kalėjime.

Pradėjus lankytis svečiams, mano ir moralinė būklė kiek palengvėjo, nes žinojau visa, kas lietuviškame pasaulyje vyksta, žinojau, kad yra žmonių, kurie mano likimu rūpinasi, žinojau, kad aš Lietuvai esu dabar reikalingas, nes buvo daromi žygiai mane išlaisvinti į numatytą Valstybės Tarybos vietą. Betgi nė mano pastangos, nė mano prietelių rūpesčiai vokiečių nepaskubino mano likimu pasirūpinti. Atvirkščiai, kelis kartus toje pačioje raštinėje, kurioje susitikdavau su savo lankytojais, buvo pareikštas man ir mano svečiams nepasitenkinimas, kad per dažnai lankoma. Ilgai nelaukiant, buvo leista tik dviem žmonėm mane lankyti ir tik nustatytom dienom. Vienas mano lankytojų buvo kunigas Bakšys, o antras K. Bizauskas.

Man belaukiant, dingo mano kolega pastorius, netrukus po jo iš raštinės nebegrižo ir rabinas. Vėl pasilikau visoje auditorijoje vienas, nors artimos patalpos jau buvo pilnos naujų gyventojų. Tik lietuviško balso universiteto sienose neteko išgirsti. Laiko praėjo nemaža — kokios 4-6 savaitės. Vieną ankstyvą rytą buvau iškviestas į raštinę. Maniau rasti ankstyvą svečią, bet pasirodė, kad šį kartą buvau reikalingas ne svečiui, bet jau vokiečių įstaigai. Man pranešė, kad mano laikas Vilniuje baigėsi ir netrukus turėsiu išvažiuoti į karantiną. Tas pareiškimas mane gerokai nustebino.

Pradžioje tie patys vokiečiai man tvirtino, kad karantinui yra nustatyta 3 savaitės ir kad jį atliksiu čia pat Vilniuje, o dabar — išbuvus čia beveik du kartus po 3 savaites, ir mane vėl rengia į karantiną. Paklauses, kam aš čia buvau laikomas ir kuriems galams, atsakymo negavau. Davė pasirinkti: Volkoviską, Vilkaviškį, Uteną ir dar kažkokią ketvirtą vietą. Pasirinkau Vilkaviškį — netoli Marijampolė, kurioje turėjo būti mano motina ir mano seserys. Pagaliau ten savoji Vyskupija. Sutiko. Liepė pasirengti, bet aš rengtis neturėjau kuo, nes visas mano lobis buvo ant manęs. Net lagaminėlio, ar maišelio neturėjau. Tam pasirengimui vokiečiai man davė net per daug laiko. Teko laukti dar apie dvi savaites. Laukimas buvo įkyresnis, negu laikas ligi sutarto išvežimo. Pagaliau vieną dieną protamsa, pažadinę mane nuo narų, visą družlėtą išgabeno. Dviejų kareivių lydimas nuėjau į stotį. Stotyje kareiviai mane atidavė vienam barzdotam feldfebeliui, kuris savo žinioje turėjo jau tris žmones, kurių nė vienas nebuvo lietuvis. Taigi keturiose su savo barzdotu viršininku traukiniu patraukėme Kauno link. Vilnius-Kaunas - Vilkaviškis čia pat. Jaučiausi kažkaip siela atsigavęs: galų gale pasieksiu laisvę. Ir darbo pasiilgau. Bet kelionė pasirodė ne tokia lengva, kaip maniau. Tik rytojaus dieną pasiekėm Kaišiadorius. Čia vėl teko apie 8 valandas laukti. Prašiausi leidimo užėti pas pažįstamą Kaišiadorių kleboną. Leidimo negavau, nes pats feldfebelis nežinąs, kada turės pajudėti traukinys. Maisto neturėjau. Ką turėjau, tą palikau savo maitintojui kiemsargiui. Pagaliau mano apskaičiavimu jis ir nereikalingas buvo, nes pietus turėjau valgyti Vilkaviškyje. Kelionė buvo nejauki. Maitino tik vadinama kava ir ta pačia medine duona. Universitete kavą gėrėme visi iš vieno dubens, o dabar iš vieno ąsočio.

Pagaliau pranešė, kad mūsų traukinys išjuda, bet, mano dideliame nusistebėjimui ir pasipiktinimui, traukinys pajudėjo ne Kauno, bet visai kiton pusėn. Šokau prie savo viršininko aiškindamas, kad čia turėtų būti kokia nors klaida, nes aš esu paskirtas važiuoti į Vilkaviškį, tai man pasakė vokiečių įstaigoje, kurios žinioje iki šiol esu buvęs. Šaltakraujis,

kovų užgrūdintas feldfebelis visai nesijaudindamas man atsakė, kad aš turiu važiuoti ten, kur yra nurodyta jam įteikta-me rašte, o tame rašte buvo pažymėta man negirdėta ir įstaigoje neminėta vietovė. Tik paskui paaiškėjo, kad ta vietovė buvo apie Uteną, ir dėl to įstaigoje tik Utena ir tebuvo minima. Kodėl taip buvo padaryta, man buvo mįslė. Jos pats neišsprendžiau ir niekas kitas išspręsti nepadėjo.

Radviliškį pasiekėm tik rytojaus dieną anksti rytą. Nuo čia turėjome pasukti Panevėžio link. Ir vėl prasidėjo ilgos laukimo valandos. Alkis, nemiga pagaliau ir nervai mane išvargino. Jaučiausi kaip rudeninė musė. Kojas vos pavilkau. Pilvas statė visai griežtų reikalavimų. Mūsų palydovas nieko geresnio už kavą mums neduodavo ir gauti negalėdavo. Laukėme kažkokio Radviliškio barake. Kitoje pusėje barakas su iškaba: "Karininkų klubas". Pasakiau savo vadui, kad einu į klubą maisto ieškoti. Tas tik nusišypsojo. Jo šypsenos prasmės neiššifravau. Važiuodamas su juo, kiek galėdamas, išsikalbėjau. Jo būta aiškaus monarchizmo priešininko: smarkiai nemėgo kaizerio ir su tuo visai nesislapstė. Greičiausiai, ir karininkai jam nebuvo simpatiškas luomas. Jis man nedraudė eiti, bet pats nemanė lydėti.

Klube pataikiau į virtuvę. Vyras virėjo uniforma atsidėjęs pasižiūrėjo į mano papachą, į sutaną ir po to paklausė, ko aš norėčiau. Trumpai paaiškinau, kad jau kuris laikas esu vežamas į karantiną. Noriu valgyti. Virėjo būta gero žmogaus. Paprašė mane sėsti. Netrukus jis sugrįžo su įkaitusiu karininku. Tas, lyg seną pažįstamą sutikęs, sušuko: Ah, Herr Pfarrer". Paėmęs mane už rankos, nusivedė į kitą patalpą. Ten buvo šilta, sotu ir linksma. Linksmi kalbėta ir linksmi dainuota. Buvo karininkų ir moterų. Pamatę nelauktą ir netikėtą kunigo rūbais svečią, prie manęs pribėgo dar keli karininkai ir kelios moterys pasveikinti. Jie rado reikalinga pažymėti, kad ir jie esą katalikai. Paaiškėjo, kad toji linksmoji kompanija per kiaurą naktelę linksminosi barake. Pavalgydino ir pagirdė tikrai iš širdies. Dar meilesni pasidarė sužinoję, kad esu ištrūkęs iš bolševikų kartuvių ir kad esu lietuvis. Mano barzdotas viršininkas, kelias valan-

das manęs nesulaukęs, pasigedo: įtarė mane pabėgus ir atėjo į tą patį karininkų baraką manęs ieškoti. Netrukus ir jį vienas karininkas atsivedė pas mane. Aš jį atrekomendavau kaip gerą ir simpatišką palydovą, pristačiau taip pat išbadėjusį kaip ir aš, atsiprašiau ir paprašiau pavalgydinti ir jį. Vokiečių junkeriai užmiršo ir savo tradiciją, ir drausmę: žemesniam kariui leido savo klube atsisėsti ir patys padėjo jam maisto ir gėrimų, bet prie atskiros staliuko ir tik jam vienam. Atrodė, dėl tokio išskyrimo jis nebuvo įsižeidęs. Jam buvo svarbu gausingos vaišės. Trumpu laiku jis daugiau jomis pasinaudojo, negu aš, išsėdėjęs kelias valandas: išeidamas jis jau nestipriai laikėsi ant savo kojų, bet vis dėlto traukinio nepražiopsojo, savo lydimųjų nepraganė. Vėl išvažiavome kartu, bet jau Panevėžio link.

Radviliškyje prie mūsų šeimos prisidėjo apie 10 žmonių. Visi buvo lietuviai. Ligi Utenos prisirinko 40 su viršum. Buvo ir moterų, ir mažų vaikų.

Į Uteną teko važiuoti apie parą laiko. Atvykome nakčia. Mūsų palydovas mus stotyje atidavė kitam viršininkui kariui. Patikrino kariškai. Mus apsupo apie 10 kareivių su šautuvais, ir šaltą naktį patraukėme Utenos gatvėmis. Kažkurioje vietoje įsukome į negrįstą kelią, į daržus, ir nakties tamsumoje pamačiau gyvenamus namus, kurie buvo be langų, užtaisyti spygliuotomis vielomis. Čia turėjo būti mūsų nakties prieglauda. Paklausus, ar tikrai čia mus žada palikti, kareivis, lyg nusteбęs pasakė, kad čia yra visų mūsų surinkimo punktas, o iš čia po kurio laiko suskirstoma, kur reikalinga išvykti.

Pasipriešinau. Reikalavau šiltos patalpos. Įrodinėėjau — žiema, šaltis, žmoniškumas reikalauja bent vaikams ir moterims duoti patogesnę pastogę. Ligi šiol man vis sekdavosi: užuot davęs buože į pakaušį ir nuraminęs nedrausmingą lietuvių, kareivis leidosi kalbėtis. Galų gale sutiko mane nuvesti pas komendantą. Buvo jau po pusiaunakčio. Komendantūroje netrukus atsirado komendantas su naktiniu apsiaustu. Buvo jaunas simpatiško veido vyras. Karininkas jis nebuvo. Vėliau sužinojau, kad jis buvęs pradžios mokyklos mokytojas nuo

Koelno, katalikas. Ilgą kalbą kalbėti neteko. Įsakymas trumpas ir aiškus — mane apgyvendyti “Offizierhause”, moterims su vaikais surasti šiltas patalpas kad ir privačiuose namuose, o vyrus, jei negalima kur apnakvydinti, patalpinti stoties šiltose patalpose. Padėkojau nuoširdžiai: vokiečių karyje pajutau vertingą žmogų. Tas pats karys mane nuvedė į skirtą “Offizierhausą”. Tai buvo paprastas medinis nameliūkštis su keliais kambariais. Vienas jų buvo skirtas man. Tikrai lietuviškas kambarys: baltos nedažytos grindys, sienos nukabinėtos šventais paveikslais, namų darbo medinė lova, kelios civilikinės pagalvės ir pilvoti patalai. O po tokių keilionių šilumėlė buvo tikras išganymas. Čia tuoj pasiūlyta ir vakarienės, nors netrukus galėjo būti ir pusryčių metas. Manė traukė civilikai, bet ir nuo vakarienės nediršau atsisakyti.

Kiek miegojau, nežinau, bet jau seniai nebuvau praleidęs tokios patogios ir malonios naktelės. Nekartą buvo beldžiama į mano duris, nekartą buvau lankomas — nieko negirdėjau. Prie lovos radau išblizgintus kaip veidrodis savo bolševikinius batus, kurie buvo seniai šepečio nematę. Prie lovos stovėjo vandens dubuo ir gražus lietuviškas rankšluostis, ant stalo stovėjo jau gerokai atvėsę pusryčiai.

Dar nespėjus suvalgyti pusryčių (o jau artinosi pietų metas), mandagiai pasibeldęs įėjo komendantas. Atėjęs pačioje pradžioje pažymėjo, kad daras man neoficialų vizitą, todėl oficialiais reikalais dabar nekalbėsiąs. Kalbėjom daugiausia apie Rusiją, bet teko išsikalbėti apie savo kilmės vietas, artimesnius žmones, apie savo vargus ir rūpesčius. Komendantas buvo demokratas, katalikas, ir jo pažiūros daug kur nesutapo su oficialia vokiečių politika. Jis man padarė gero įspūdžio ir kaip žmogus, ir kaip administratorius, ir kaip karys. Komendantas, baigdamas savo vizitą, kuris užsitęsė daugiau kaip valandą, paklausė, ar aš nenorėčiau su juo kartu pavakare aplankyti vietinį katalikų kleboną. Prieš komendanto atėjimą žinojau, kad klebonas yra kunigas Turauskas, o vikaras kun. Butvilą. Jų nė vieno, nė kito nebuvau pažinojęs, bet dar prieš karą buvau girdėjęs apie kunigą Turauską kaip aukštos inteligencijos žmogų, gerą kunigą ir tau-

rų patriotą bei atsidėjusį visuomeninką. Komendanto propoziciją noriai priėmiau. Nežinau, ar komendantas apie mūsų atsilankymą buvo kunigams pranešęs, ar tik atsitiktinai radom juodu abudu besitariančiu kažkokiais reikalais. Klebonas priėmė mane kaip seną pažįstamą. Iš karto pastebėjau, klebono su komendantu būta artimuose, net draugiškuose santykiuose. Po trumpų vaišių komendantas klebono paklausė, ar negalėtų jisai atvestąjį svečią, vadinasi, mane, priglausti savo klebonijoje, nes nenorėtų mane siųsti už kelių kilometrų į parengtą laukiamiems iš Rusijos kažkuriame kaime karantiną. Klebonas noriai sutiko, o apie mano sutikimą ir kalbos nebuvo, nes geresnio klausimo išsprendimo nė nelaukiau. Tuo būdu pradėjau tikrąjį “karantiną”. Nuotėlinimo ceremoniją atlikti nereikėjo, bet ji buvo atlikta komendantūroje be mano žinios ir man nematant: mano byloj, vėliau paaiškėjo, nuotėlinimo dokumento būta.

Komendantui išėjus, klebonas pradėjo mane egzaminuoti grynai asmens reikalais. Po egzaminų, nuėjęs į skirtąją vietą gulti, radau kelias atmainas baltinių, kurių jau seniai neturėjau priemonių įsigyti. Sunkus klausimas išsprendė visai lengvai, be galvosūkio. Antra, nustojau savo papachos, kuri laimingai mane išvedė per raudonąją bolševizmo jūrą ir įvedė į vakarų pasaulį. Klebonas nusprendė, kad ji savo vaidmenį jau yra suvaidinusi ir kad man atėjo laikas sutaną suderinti su kepure. Vietoje papachos radau kabančią visai padorią juodą skrybėlę. Atrodžiau visai europietišškai, lyg ir nebūčiau ėjęs ilgų ir pavojingų priešbolševikinių kelių.

Kitą dieną dalyvavau Rezurekciijoje, kurią tikrai giliai išgyvenau, nes ir man buvo rezurekcija. Sunkiai, bet laimingai, Dievo padedamas išsprukau iš bolševikų kartuvių. Po pamaldų pas kleboną pasveikinti susirinko visa Utenos šviešuomenė: ir vokiškoji, ir lietuviškoji. Tad vienu užsimojimu ir trumpu laiku turėjau progos su visais susipažinti.

Neramus visuomenininkas, didelis idealistas, plačių užsimojimų žmogus, našus idėjų gimdytojas ir drąsus veikėjas kun. Butvilą man pažymėjo, kad po pamaldų, nelaukdami pietų, turime išvažiuoti į kaimą. To tenorėjau. Nežinojau,

ką karas kaimui atnešė, koki pakitimai palietė mūsų tautos pagrindą — kaimietį. Mielai sutikau, ir atėjus laikui išvykome. Tik kely atsiminiau, kad vis dėlto esu komendanto nelaisvėje, ir nors jo ir nebuvo išpėtas apie tvarką, bet nuvokiau padaręs klaidą. Kunigas Butvilą mane nuramino sakydamas, kad jis sugrįžęs tą reikalą sutvarkysiąs, o antra, painformavo, kad komendantas esąs toks malonus ir geras žmogus, kad iš panašių dalykų jokių išvadų nepadarysias.

Atsidūrėme kažkokiam kaime kažkokio ūkininko seklyčioje. Mudviejų atvykimas ten nebuvo staigmena: šeimininkų ir svečių žinota, kad atvyks ne tik vietos kunigėlis, bet ir iš Rusijos atsiradęs svečias. Paaiškėjo, kad ten buvo sušauktas eilinis jaunimo susirinkimas. Be jaunimo, dalyvavo ir suaugusių žmonių. Prisirinko tiek, kad ne tik seklyčia, bet ir priemenė buvo pilna žmonių. Pradėjo savo kalbą kunigas Butvilą. Kalbėjo apie Vasario 16 Aktą, Lietuvos Nepriklausomybę, vokiečių okupacijos vargus, krikščionis demokratų ir lietuvių pareigas šiuo sunkiuoju metu. Paskui leido kalbėti man, prašydamas papasakoti apie Rusijos išgyvenimus. Pakalbėjau apie bolševizmą ir jo pavojus Lietuvai. Prasidėjo klausimai ir susirinkusių minčių pareiškimai. Mane labai nudžiugino pirmiausia tas faktas, kad nebuvo nė vieno balso, kuris būtų pasisakęs prieš Nepriklausomybę. Lygiai nebuvo nė vieno balso, kuris būtų pasisakęs už carinės valdžios grįžimą Lietuvon. Džiugino mane ir tas faktas, kad jaunimas mokėjo savo mintis išklostyti ir entuziastiškai reiškti pasiryžimą ginti Lietuvos laisvę ir jos žemes nuo bet kurių užpuolikų. Kiek skeptiškesni buvo suaugę ūkininkai. Jie statė klausimus — kas mums padės vokiečius išvaryti, kuo apginkluosime Lietuvos vaiską, kur surasime reikalingų ministerių, apicierių ir t.t. Į šituos jų statomus klausimus labai dažnai atsakinėjo, ir atsakinėjo labai gerai, jauni susirinkimo dalyviai. Kunigui Butvilai retai kada teko atsakymais burną aušinti.

Susirinkimas nustęsė iki vėlyvo vakaro. Į rimtus pasikalbėjimus ir kalbas būdavo įterpiamos dainos, rateliai, šokiai, o viskas pasibaigė bendra vakariene. Sunki buvo Di-

džiojo karo vokiečių okupacija, bet iš parengto stalo atrodė, kad apsukrus lietuvis sugebėjo šį tą iš rekvizicijų ir sau pasilikti. Visą šitą susirinkimo metą laukiau, kada galų gale pasirodys vokiečių žandaras. Ir išvažiavome, o žandaro matyti neteko.

Pakeliui į namus kun. Butvilą paaiškino, kad Utenos komendanto kompetencijoje esamoje dalyje gyvenimas kiek saugesnis ir lengvesnis.

Kunigas klebonas manęs be darbo nelaikė, ir jam už tai buvau dėkingas. Pasiūliau būti antruoju vikaru, ir jis mano pasiūlymą noriai priėmė. Deja, tų pareigų ilgesnį laiką eiti negalėjau: vokiečių saugumas man sukliudė. Ypatingai noriai lankiau ligonius, nes ta proga visada galėjau sutikti didesnę žmonių susitelkimą ir geriau patirti iš jų, kas man labiausiai rūpėjo. Įsitraukęs į darbą, jaučiausi visai kaip namie: užmiršau komendanto esimą, savo tikrąją būklę ir neaiškų rytojų. Pirmąją Velykų savaitę nieks manim nebuvo susidomėjęs. Net nieks neatėjo į kleboniją pažiūrėti, ar dar aš esu joje.

Atvelykio dieną po pamaldų kun. Butvilą mane nusi-gabeno į kapus. Ir vėl staigmena: pačiame miestelyje vokiečių okupacijos metu kapų koplyčioje buvo sušauktas gana skaitlingas jaunimo susirinkimas. Jam vadovavo jauni kaimiečiai. Vadovavo ir sugebėjo. Buvo matyti, kad buvo išėję gerą kun. Butvilos organizacinę mokyklą. Tema buvo vis ta pati: Lietuvos Nepriklausomybė ir Laisvė, nepriklausomo lietuvių uždaviniai ir pareigos.

Po susirinkimo ramiausia grįžome namo, bet vakarienės metu vokietis paprašė iškviesti kun. Butvilą ir mane. Būta žandaro. Jo sužinota apie šios dienos buvusį posėdį. Iškvo-tęs mudu abudu, surašė protokolą ir išėjo. Klebonas susirū-pino. Susirūpinau ir aš atsiminęs, kad nesu laisvas pilietis ir kad klebonijoje atlieku karantiną. Klebonas pažadėjo tą klausimą likviduoti pirmadienį nuėjęs pas komendantą, bet tos kelionės pas komendantą jam neteko atlikti. Komendan-tas pirmadienio rytą pats atėjo pas kleboną. Manęs neap-lankė ir per kleboną man nieko nepranešė. Pietų metu, kaip

niekur nieko, kun. Turauskas pranešė, kad iš vakar dienos įvykių pasėkų nebūsią ne tik kun. Butvilai, bet ir man, tačiau manęs prašė nestatyti savęs į pavojų. Ir šiandie manau, kad tai buvo komendanto išpėjimas, o ne klebono. Dar kelias dienas buvau visai laisvas, niekas iš oficialių sluoksnių manim nesirūpino. Turėjau apie dvi savaites pilnos ramybės ir poilsio. Bet štai vieną dieną kareivis mane nusivedė į kažkokią įstaigą, kuri buvo viename mediniame namelyje su gonkelėmis. Prie namelio durų stovėjo ginkluota vokiečių sargyba. Jau buvo pavasaris. Kviečiamas įėjau be palto. Vokietis kuriam laikui mane paliko gonkelėse ir po 15-20 minučių pakvietė vidun. Nežinojau, kas toji įstaiga, nežinojau ko iš manęs reikalaus. Įėjusį pasodino prie stalo, prie kurio sėdėjo du kariškai apsirengę vyrai ir viena jauna lietuviškai kalbanti moteris. Iš akcento spėjau, kad ji buvo mažlietuvė. Prasidėjo tikras, smulkus, įkyrus apklausinėjimas, tardymas. Išknaisiojo visą mano praeitį nuo pat gimimo dienos ligi šios pastarosios, nepaliko taip pat ramybėje mano tėvų ir artimiausių giminių. Buvo kietesnių ir karštesnių momentų. Į kai kuriuos klausimus nenorėjau jiems atsakinėti. Tardytojai nesivaržė grasinimais ir stalų apkumščiovimais. Daugiausia lietė mano gyventą laiką Rusijoje, mano darbą ten, bolševizmą bendrai, ne tik jo praktiką, bet ir doktriną, o ypačingai smulkiai klausinėjo apie lietuvius bolševikus. Nustebau, kad mano tardytojai turėjo smulkų pranešimą apie mano pasikalbėjimą su Ježovo komendantu — žąsų pirkliu, su to paties Ježavo nuutėlinėtoja riebiąja Frau. Visi mano pasikalbėjimai su tuo ar kitu pareigūnu Vilniaus mane laikiusioje įstaigoje buvo jiems žinomi. Buvo visai aišku, kad buvau tardomas nuo pat pradžios, tik ne visi laikėsi vienodos tardymo formos. Pradedant Ježovo komendantu ir baigiant uteniškiais tardytojais visų centrinis punktas buvo noras žinoti apie lietuvius bolševikus, o aš kaip apkerėtas kartojau vis tą patį: Kapsukas Mickevičius, Aleksa Angarietis, Svotelis Proletaras, apie kuriuos vokiečiai ir be manęs labai gerai žinojo. Statė labai konkrečių klausimų iš Petrapilio ir Voronežo gyvenimo. Patys priminė vieną kitą lietuvio bolševiko

pavardę. Tarp kitko atsimenu klausimą apie vienintelį Petrapičio Seimo atstovą bolševiką Rekašių, kuris, padaręs jam reikalingų pastabų, pirmą seimo dieną išėjo. Rekašius vėliau, prisidengęs žydiška pavarde, grįžo į Lietuvą bolševikinio darbo tęsti ir apsigyveno, rodos, Plungėje, bet mūsų saugumo organų buvo atpažintas ir suimtas.

Tai buvo pirmoji diena, kurią vokiečiai paskyrė “susipažinti” su manimi. Man ji buvo sunki. Parėjau pailsęs kūnu ir siela. Visa papasakojau klebonui, iš kurio sužinojau, kad tai buvo saugumo, bet ne komendanto įstaiga, kad ji esanti gerokai pavojinga ir joje galima susilaukti nemaža bėdų. Jis mėginsias mano padėti švelninti per savo pažįstamą vokiečių karo kapelioną.

Prasidėjo sunki rugiapiūtė: diena po dienos, be jokių ilgesnių pertraukų, buvau kviečiamas į tą pačią įstaigą ir vis tuo pačiu klausimu varginamas — kurie lietuviai buvo bolševikai. Žinojau jų daug. Būčiau galėjęs vokiečių smalsumą patenkinti, bet žinojau, kad nemažas lietuvių būrys, net ir suaugusių žmonių, tapo Rusijos bolševikais nesąmoningai, nežinodami, kas tie bolševikai ir ko jie siekia. Jie prisidėjo prie bolševikų gal dėl revoliucijos ir jos šūkių, bet ne dėl paties bolševikų mokslo. Žinojau taip pat ir tikėjau, kad daug jų įžengę į lietuvišką žemelę ir pakvėpavę laisvos Lietuvos oru, iš to svaigulio išsiblaivys. Ir visai neapsirikau. Visa eilė Rusijoje buvusių bolševikų Lietuvoje buvo geri ir rimti Lietuvos piliečiai.

Tardytojai, nieko iš manęs geruoju neišgavę, mėgino “tampyti už nervų”, mėgino priversti nuovargiu, taip kaip bolševikai daro. Atlupo batų padus, nulupinėjo batų užkulnius, ne tik apčiupinėjo visus drabužius, bet juos kai kuriose vietose net išardė, grasino kalėjimu arba grąžinimu atgal į Rusiją arba išsiųsti į Vokietijos gilumą. Pats vokiečių kapelionas prašė kleboną mane įtikinti, kad nėra prasmės bolševikų slėpti.

Prasidėjus nesėkmingam tardymui, pradėjo varžyti ir mano iki šiol naudotą laisvę. Uždraudė šalintis iš miestelio, vadinasi, pasibaigė mano vikaravimas. Uždraudė lankytis po sve-

timus namus, pradėjo neigti mano kunigystę, net apkaltino, kad aš pats esu bolševikas, tik kunigo skraiste prisidengęs. Su jų tais tardymo metodais nesutikau, protestavau ir visai kovojau. Priverčiau atsiklausti mano vyskupą Karosą, sužinoti, ar jis turi tokį kunigą ir ar tas kunigas jam yra reikalingas. Atsakymą gavo greit ir teigiamą, tačiau jie iš to atsakymo jokių išvadų nepadarė. Aš vis jiems buvau ne kunigas, bet kunigo vardu prisidengęs bolševikas, ir siųsti mane vykupo Karoso žinion nė manyti nemanė. Mane išvargino iki paskutiniosios. Kunigas Turauskas ne juokais buvo susirūpinęs mano likimu. Jis darė visokių jam prieinamų žygių mano likimui išaiškinti ir sušvelninti.

Baigė žydėti sodai, pradėjo megzti vaisiai, ten ir kitur žmonės pradėjo apie šienus sukinėtis, o man vis dar atrodė, kad karantinui ir galo nebus. Betgi vieną dieną iš komendanto gavau pranešimą raštu, kad esu laisvas. Jis klausė, į kurią vietą išrašyti keliauti leidimą. Tokio klausimo išsprendimo aš jau nebelaukiau. Nustebo taip pat ir kunigas Turauskas. Kas padėjo tą klausimą tokiu būdu išspręsti, ir šiandien man nėra žinoma.

NEPRIKLAUSOMYBES AUŠRA

Išlaisvintas iš vadinamo karantino, patraukiau į Seinus prisistatyti savo vyriausiam viršininkui vyskupui Karosui. Kelionė buvo neįdomi, ilga ir varginanti, bet Seinus pasiekiau. Radau eilę pažįstamų kunigų, radau ir vyskupą Karosą. Radau ne rūmuose, o kaip paprastai gražiomis dienomis, ramiajame Seinų kunigų seminarijos sode.

Su vyskupu sode kalbėjomės kelias valandas. Retai kada jis parodydavo tokio susidomėjimo ir tiek laiko skirdavo pasikalbėjimui su bet kuriuo kunigu. Buvau naujiena. Juk pirmas iš Rusijos sugrįžęs kunigas. Buvo tad kuo susidomėti ir pirmu pažvelgimu abejingam vyskupui Karosui.

Susitikus pirmą dieną Vilniuje su minėtais Valstybės Tarybos žmonėmis — K. Bizausku, A. Stulginskiu ir kitais, jie man pasiūlė darbą Valstybės Taryboje. Atsisakiau. Mane traukė tas darbas, kuriam buvau pasirengęs ir apie kurį svajojau, būtent, pastoracija — parapijos darbas. Bekalbant su vyskupu paaiškėjo, kad ir vyskupas buvo prašomas mane pasiūsti į Vilnių Valstybės Tarybai. Man pavyko jį įtikinti, kad aš būsiu naudingesnis parapijoje. Priminus jam mano susitarimą su kunigu Jonu Katilium, buvau paskirtas jo vikaru Griškabūdyje. Padėkojau, atsisveikinau ir išėjau laimingas, nes pasiekiau tai, ko siekiau per 10 metų.

Džiaugiausi neilgai. Nepraėjo ir valanda laiko, kai vyskupo pasiūstas kunigas, mane susiradęs beviešintį pas vieną Seinų lietuvių kunigą, pakvietė grįžti atgal pas vyskupą. Priežasties nesuvokiau. Tik nuėjęs ir pamatęs pas vyskupą kun. Justiną Staugaitį, vėliau Telšių vyskupą, supratau, kad čia grįš Valstybės Tarybos klausimas. Taip ir buvo. Vyskupas Karosas be jokių įžangų man pareiškė, kad mano paskyrimą į Griškabūdį vikarauti atšaukia ir skiria mane dirbti Valstybės Tarybon, kad to prašyti specialiai yra atvažiavęs kun. Staugaitis. Nuo tos dienos aš jau politikas. Ne pats tą darbą pasirinkau, bet savo vyskupo liepiamas. Ne kartą nuo tos vyskupo užkrautos naštos norėjau pasitraukti, bet vyskupas griežtai savo paskyrimo laikėsi. 1927 metų sausio mėnesio 25 dieną iš pirmininkų išėjau, bet to paties mano vyskupo Karoso pageidavimu Centro Vadovybėje turėjau pasilikti ir buvau išrinktas Centro Komiteto Generaliniu Sekretorium. Šita įvyko dėl tautininkų spaudimo. Tuo klausimu buvo išspausdintas Krikščionio Demokrato Nr. 1-2 (1928 metų balandžio mėnesio) pasikalbėjimas, kurį čia duodu:

Su M. Krupavičium pasikalbėjo "Ryto" korespondentas. Klausimas lietė M. Krupavičiaus išėjimą iš Kr. D. Partijos Pirmininko vietos.

— Kokia buvo Tamstos išstojimo iš partijos Pirmininko vietos tikra priežastis? — paklausė gerb. kun. Krupavičių "Ryto" korespondentas.

— Tą priežastį Tamsta gali rasti Lietuvos episkopato laiške kunigijai, kuris yra šių metų "Tiesos Kelio" 2 Nr. Episkopatas rado naudingą, kad kunigai nestovėtų partijų pryšakyje. Aš, kaip drausmingas kunigas, iš to episkopato noro padariau atitinkamas išvadas ir pasitraukiau iš tos vietos, kurioje stovėjau nuo pat partijos įsikūrimo pradžios.

— Bet, kiek atsimenu, Tamsta atsistatydinai dar prieš to laiško paskelbimą.

— Tamsta nesuklydai. Įvyko tai štai dėl ko. Per pasimatymą su savo tiesioginiu viršininku J. E. Vilkaviškio vyskupu A. Karosu tuo metu, kada vyskupai buvo suvažiavę Kaunan konkordato reikalaujamos priesaikos padaryti, paty-

riau, jog esanti pribrendusi mintis, kuri vėliau buvo paskelbta minėtam vyskupų laiške. Nors J.E. aiškiai pabrėžė, kad nėra reikalo ligi tos minties suformulavimo ir oficialaus paskelbimo iš užimamos vietos išeiti, aš, nenorėdamas būti bet kurios rūšies kliūtimi, tuoj įteikiau Centro Komitetui atsištatydinimą. Kada C. K. dėl minėtos priežasties mano atsištatydinimą priėmė, pranešiau apie tai raštu Jų Ekscelencijoms Arkivyskupui Metropolitui ir Vilkaviškio Vyskupui. Padariau tai, ką kiekvienas drausmingas kunigas turėtų padaryti.

— Ar tik ši buvo Tamstos tokio pasielgimo priežastis?

— Tikrai ši ir vienatinė.

— Bet “Lietuvos Aidas” rašo, kad Tamsta esi palikęs tą vietą aukštesniajai dvasiškijai reiškiant nepasitenkinimo Tamsta.

— Nežinau, ką “Lietuvos Aidas” supranta esant aukštesniaja dvasiškija. Jei supranta prelatus, kanauninkus ir t.t., tai aišku, kad jų tarpe turiu draugų ir nedraugų. Ne visi jie yra krikščionys demokratai ir ne visiems galėjau patikti, kaip partijos politikos atstovas ir vedėjas. Jei suprato kaip episkopatą, tai turiu pareikšti, kad nei iš vieno vyskupo tokio nepasitenkinimo nesu girdėjęs. Priešingai, galėčiau ką kitą pasakyti. Nemanau, kad bet kuris vyskupas išreikštų nepasitenkinimą ar pasitenkinimą savo kunigu pirmiau laikraščio korespondentui, o jau paskui atitinkamam kunigui. Taip gali rašyti tik žmonės, kurie nežino nei katalikiškosios dvasiškuos santykiavimo praktikos, nei Evangelijos dvasios. Aš manau, kad čia yra kas kita: tautininkų laikraštis norėtų, kad taip būtų, tačiau ne visi norai su faktais sutampa, o šiame klausime tautininkų norai ir pastangos buvo ir yra labai platūs, nors teigiamų vaisių jiems jie nedavė.

— Ar tiesa, kad “aukštoji katalikų dvasiškija” tokiu kėdžių pakeitimu, kaip rašo tautininkų laikraštis “L. Aidas”, t.y. Tamstos užėmimu Generalinio Sekretoriaus vietos, nėra patenkinama ir pageidauja, kad Tamsta visai pasitrauktum iš politiško darbo?

— Mano užėmimas partijos Generalinio Sekretoriaus vie-

tos yra visai suderintas su minėto vyskupų laiško nurodymais. Tą vietą užėmiau tik su savo vyskupo žinia ir sutikimu. Iš čia aišku, kiek turi vertės ir pamato tas „Lietuvos Aido“ tvirtinimas. Nebūčiau juk gavęs sutikimo tai vietai užimti, jei būtų norima mane iš politikos darbo atšaukti. Į politikos darbą įėjau ne tik be, bet ir prieš savo norą. Į tą darbą stojau tik savo vyriausybės valią pildydamas. Jei mano tiesioginis viršininkas savo valią pakeis — paklausysiu ir šiuo atveju. Jo valia — man įsakymas, kurį nuoširdžiai pildysiu. Ta valia šiandien reiškiama tuo, kad aš ir toliau dirbčiau savo darbą. Aš jį ir dirbsiu. Bet iš antros pusės turiu pareikšti, kad ta valanda, kada galėsiu pasitraukti iš politikos darbo, suteiks man didelio pasitenkinimo. Partijos priešaky stovėjau dešimt metų. Teko dirbti sunkiausiais laikais ir sąlygomis. Tas man labai daug atsiėjo, bet dėl to nenusimenu, nes už visa tai gavau didelio pasitenkinimo, kurį kiekvienu laiku jaučiu, prisiminęs tuos didelius darbus, kuriuos pavyko nudaikyti L. Krikščionių Demokratų partijai per šį nepriklausomybės dešimtmetį savo tėvynės ir lietuvių tautos naudai ir Dievo garbei.

— Ar tiesa, kad Tamsta manai išstoti iš Krikščionių Demokratų partijos?

— Gryniausia netiesa. Čia ar kitur gyvensiu, tą ar kitą darbą dirbsiu, visuomet būsiu uolus krikščionių demokratų partijos narys, nes ji yra vienatinė partija, kuri Lietuvai gali suteikti ramybės, tvarkos ir laimės. Ir dėl to ne tik aš, bet ir kiekvienas katalikas, ypač kunigas, turi būti jos nariu ir uoliu jos darbuotoju tiek ir tokia prasme, žinoma, kiek tai suderinama su aukščiau minėto Lietuvos vyskupų laiško nurodymais.

Toks yra pasikalbėjimas, iš kurio aišku, kad skleidžiamos žinios nesutinka su tiesa.

Ilgai teko tempti tas nepaprastai sunkus, bet kartu garbingas ir Lietuvai naudingas vežimėlis. Teko tempti įvairiais keliais: ir sausais, ir šlapiais, ir lygiais, ir kalnuotais. Gana daug teko išgyventi, patirti daug vargo, įžeidimų ir pažeminimų, bet nemažiau meilės ir dėkingumo. Nenoriai į poli-

tiką ėjau, nors ir tada žinojau, kad demokratinėje tvarkoje kiekvienas geros valios lietuvis turi ne tik išmanyti savo krašto politikos srityje, bet ir joje aktyviai dalyvauti. Kur visuomenėje tokio politikos įvertinimo nėra, kur žmonės nuo politikos, kaip nuo nešvaraus darbo, traukiasi, ten už tai atkenčia ir pats kraštas, ir tie patys žmonės. Apolitiškumas, apartiškumas yra visuomeninė liga, nuo kurios reikia gydytis. Ta liga mūsų lietuviškoji visuomenė ne kartą buvo susirgusi. Ji nenorėjo galvoti ir rūpintis Lietuva ir Lietuvos vidaus tvarka, už ją tai padarė kiti, tik ne jos naudai.

Į tą darbą stojau kaip naujokas, kaip ir visi kiti, kuriems teko imtis Lietuvos atstatymo ir tvarkymo darbo. Dirbom ir mokėmės. Mūsų pačių klaidos buvo kartu ir kelrodės į tiesųjį kelią. Savo klaidų neneigiu, bet galiu ir pasigirti, kad užsispyręs jų nesilaikiau. Visuomet ėjau lietuviškuoju keliu. Už tai nebijau atsakomybės prieš lietuviškąją visuomenę ir lygiai nebijosiu ir paskutinio Teismo dieną stoti Dievo akivaizdoje. Padariau tai, ką galėjau. Norėčiau, kad mano vietą užėmę daugiau padarytų gera Lietuvai ir savo visuomenei, įvesdami Lietuvą į platesnius gerovės, garbės ir laimės kelius.

Su vyskupo suteiktu politiko liudijimu išvykau į Vilnių per Marijampolę. Marijampolėje turėjau apsirūpinti vokiečių įvestu lietuviams pasu ir pasimatyti su savo artimaisiais. Pasiekęs man brangų Marijampolės miestą, pirmiausia kreipiausi į vienuolyną, kuriame tikėjau gauti man reikalingų žinių. Ten radau savo gerą pažįstamą ir buvusį profesorių kun. Vincą Dvaranauską. Nespėjome išsismaginti pradėtame pasikalbėjime, kai vienuolynas gavo pranešimą, kad esu kviečiamas paties Kreishauptmanno — vokiečių apskrities viršininko. Graži organizacija: nespėjau koją įkelti į miestą, o jau apie tai yra painformuotas apskrities viršininkas! Buvo neišku, kuriems galams aš jam reikalingas. Kun. Dvaranauskas painformavo, kad viršininkas esąs neblogas žmogus, todėl, reikia manyti, man kokios nors skriaudos nepadarysiąs.

Su viršininku kalbėjomės lotyniškai. Ir štai ką jis man papasakojo: „Žinau, kad tamsta esi plunksnos žmogus, ži-

nau, kad ir Rusijoje tamsta dalyvavai spaudos darbe, dėl to noriu ir čia pasiūlyti tamstai įprastą darbą.”

Čia buvo antras galvosūkis: iš kur jis visa tai žino? Juk anais laikais pasižymėjęs savo plunksna nebuvau. Juo labiau mane domino, iš kur jis žino apie mano darbus Rusijoje. Apskrities viršininko buvo projektuojama Marijampolėje leisti lietuviams laikraštį. Jam buvo reikalingas lietuvis redaktorius, kiek žinomesnis žmogus, kurio vardu galėtų pridengti visą savo okupantišką vokiečių politiką. Žinomas nebuvau, bet viršininkui pakako kunigo titulo. Vokiečių gudrumą iš karto supratau. Spaudos darbą mėgau, bet nieku gyvu nelinkau pasidaryti lietuviška kepure ant vokiškos galvos. Vis dėlto pasiteiravau, kokios man bus teikiamos darbo sąlygos. Viskas apskrities viršininko jau buvo suplanuota. Man pasiūlė du laikraščio skyrius laisvai ir nekliudomai tvarkyti, o tai buvo skelbimų ir žinių skyriai. Visa kita turėjo tvarkyti kitas redaktorius, nors laikraštyje būtų figūravusi, kaip laikraščio redaktoriaus, tik mano vieno pavardė.

Žinoma, ir žiniomis buvo galima vesti tam tikrą politiką, bet pirmiausia man buvo aišku, kad straipsniai nustelbs žinių politiką. O antra, visiškos laisvės net žiniomis vesti savo nepriklausomą politiką neleis.

Parodžiau savo susidomėjimą pasiūlymu ir pradėjau derybas. Paprašiau sukeisti man siūlomas pareigas su nežinomo kito redaktoriaus sritimi, t. y. straipsnių skyrium, ir kartu pažymėjau, kad norėčiau turėti visišką laisvę, nes lietuviškas laikraštis turįs tarnauti tik savo kraštui ir jo reikalams.

Į mano pasiūlymą jis atsakė paaiškinimu, kad su mano principu teoretiškai esą galima sutikti, bet aš užmiršęs vieną svarbų dalyką, kad tas laikraštis bus leidžiamas vokiečių pinigais. Nusišypsojau. Mano šypsniis pro viršininko akis nepraslydo: jis susidomėjo mano šypsniio priežastimi, kurios aš neturėjau reikalo slėpti, todėl atvirai pasakiau, kad ir pinigai, kuriais laikraštis žadama leisti, yra taip pat sudedami lietuvių visuomenės. Šituo klausimu teko su juo ilgiau pa-

siginčyti, ir buvo aišku, kad toks mano klausimo pastatymas jam nepatiko.

Mačiau, kad mūsų derybos prie nieko gero neprives, lygiai tą pat matė ir pats viršininkas. Ėjom prie pasikalbėjimo galo. Jis man siūlė tuo reikalu dar pagalvoti, bet aš, nenorėdamas nė savęs, nė jo apgaudinėti, atvirai pasakiau, kad mudviejų politikos skiriasi, kad aš, ar bet kuris kitas lietuvis, kitokio atsakymo jam neduos. Jis pareiškė apgailestavimą, kad lietuviai nemoka suderinti savo siekimų su vokiškaisiais ir kad lietuviai gali dėl to prarasti nemaža galimybių geresnei Lietuvos ateičiai.

Nors mūsų ilgesnis pasikalbėjimas pasibaigė be teigiamų rezultatų, nors apskrities viršininkas manimi nusivylė — kaip paskiau pasirodė, buvo nusivylęs ir kitais, kuriems panašūs pasiūlymai buvo daromi — bet tuoj įsakė tą pačią dieną duoti man pasą, o jo belaukiant, pavaišino mane vokišku konjaku ir cigaretėmis.

Griežta mano politika vokiečių atžvilgiu apskrities viršininkas nusiskundė kunigui Vincui Borisevičiui ir apgailestavo, kad aš nepriėmiau jo siūlomo darbo. Nors viršininkas ir kvietė jį aplankyti, kada tik būsiu Marijampolėje, bet niekad daugiau pas jį nebuvau užėjęs: bendro žodžio neturėjome.

Išbuvęs Marijampolėje kelias dienas, aplankęs gimines ir pažįstamus, išsikalbėjęs plačiau su vietos veikėjais ir, daug ką patyręs apie jų darbus ir išgyvenimus, išvykau į naują darbovietę — senąją sostinę Vilnių. Čia gyvenimas virte virė. Jau buvo paskelbta Vasario šešioliktos aktu Lietuvos nepriklausomybė, bet jos turėta tik tiek, kiek tilpo pačiame, ir tai sunkiai paskelbtame, nepriklausomybės akte. Vokiečių tikslas buvo paglemžti Lietuvą. Vokiečiams buvo aišku, kad absoliutiniai karo laimėtojai jie nebus, todėl ir taikos sąlygų neteks jiems vieniems diktuoti. Ir vis dėlto stvėrėsi, kad ir negudrios, bet gana suktos politikos. Pasauliui, o gal ir patiems lietuviams apgauti jie sumanė suvaidinti "laisvąją Lietuvos santuoką" su vienu vokiečių kraštu.

Mūsų politikai vadovavo Valstybės Taryba. Visai Tary-

bai vokiečių sumanymai nebuvo paslaptis. Taryba matė, kur siūlomas kelias Lietuvą veda. Buvo žinoma, kad tokios rūšies “nepriklausomybė” yra ne kas kita, kaip vien kitokia inkorporavimo į Vokietiją forma. Bet koku būdu išvengti tos inkorporacijos, tų vokiečių siūlomų unijų? Tų būdų tada visi ieškojo. Visi Valstybės Tarybos nariai buvo aiškūs pilnos Lietuvos nepriklausomybės šalininkai, tačiau vokiečiai dar buvo galingas. Vokiečio balsas dar buvo lemiamas, nors karo pabaigos klausimas jau daug kam buvo aiškus. Vieni nepriklausomybės ieškojo kiek vingiuotesniu keliu, bet tikresniu tuo atveju, jei vokiečiai karą laimėtų. Kiti ėjo tiesiu keliu, statydami viską ant kortos. Šitas kelias būtų buvęs pavojingas tuo atveju, jei vokiečiai būtų karą laimėję.

Pirmosios politinės taktikos šalininkai buvo krikščionys demokratai ir kitos nuosaikesnės politinės grupės Valstybės Taryboje. Kairiosios grupės buvo pasirinkę antrąjį kelią, o todėl tarp vienų ir antrų kilo tam tikrų nesusipratimų. Vokiečiai norėjo apgauti Lietuvos politikus, bet nuosaikieji Lietuvos politikai, nesikabindami už vokiečių mestos meškerės, metė savo meškerę vokiečių pusėn su užkabintu ant jos Wuertenbergo kunigaikščiu, Urachu, pakrikštytu Mindaugu II. Kadangi ir naujasis Mindaugas Urachas nebuvo vokiško skonio sliekas, tai ir lietuviškoji meškerė žuvelės nesulaukė, kaip jos nesulaukė ir vokiškoji meškerė, mesta lietuviams. Vokiečių pralaimėtas karas klausimą lengvai išsprendė. Visi atsisakė nuo savo priemonių vokiečių gudrybėms apeiti, visi kaip vienas pasisakė už jokiais ryšiais su kitais kraštais nesurištą laisvą nepriklausomą Lietuvą. Į tą tarpusavį Valstybės Tarybos narių kivirčų sūkurį teko dar ir man įsivelti. Mes, praleidę tremties laiką Rusijoje, sugrįžom į Lietuvą su kiek kitokia politine taktika, kovos priemonėmis ir net veikimo organizacija, nors pagrindiniai tikslai buvo tie patys.

Dėl karo aplinkybių buvo susiorganizavusios dvi Lietuvių krikščionių demokratų partijos — viena Rusijoje, kita Lietuvoje. Abi jos susiorganizavo 1917 metais: Rusijoje Petrapilio Lietuvių seimo metu, birželio mėnesio 9 d., o Lietu-

voj Vilniaus Lietuvių konferencijos metu rugsėjo mėnesio 23 dieną. Tarp vienos ir kitos susikūrimo buvo tik keturių mėnesių skirtumas.

Lygiai tuo pačiu laiku ir viena ir kita Krikščionių demokratų partija buvo atsispausdinusios savo programas. Tik vilniškė Krikščionių demokratų partija prie savo programos pažymėjo 1915 metų datą, norėdama išvengti vokiečių persekiojimų ir apeiti budrią vokiečių cenzūrą. Valstybės Tarybos Krikščionių demokratų frakcija dirbo atskirai ir visai nepriklausomai nuo savo partijos Centro komiteto, todėl ne kartą susidarydavo tarp vieno ir kito organo didesnių ar mažesnių skirtumų. Tokių skirtumų susidarė ir Uracho klausimu, o tas klausimas anuo metu buvo labai karštas ir aktualus. Su šituo klausimu labai glaudžiai rišosi ir kitas klausimas. Anuo metu dar ne visų buvo aiškiai suprasta ir įsivaizduota, kokia bus Lietuva — monarchija ar respublika. Nors tas klausimas viešai nebuvo diskutuojamas, bet jį visu griežtumu iškėlė Uracho problema.

Mums grįžus iš Rusijos, tas jokių abejonių nekėlė, ir visi buvom aiškiai nusistatę, kad Lietuva turi būti demokratinė respublika. Savo nusistatymui praveisti buvo reikalinga tiksli visų krikščionių demokratų padalinių organizacija ir drausmė, todėl pirmoje eilėje reikalavom ryšio tarp Valstybės Tarybos Krikščionių demokratų frakcijos ir Krikščionių demokratų centro komiteto. Antra, Krikščionių demokratų frakcija turi sutikti su Centro komiteto sprendimais. Tai praveisti nebuvo lengva.

Vilniaus Krikščionių demokratų partijos centro komitetas buvo su mumis, bet Valstybės Tarybos Krikščionių demokratų frakcija atkakliai gynė savo poziciją. Mes, grįžę iš Rusijos, parsivežėme savo Centro komitetą, todėl dabar susidarė nenormali padėtis: viename krašte dvi Krikščionių demokratų partijos su dviem centro komitetais. V. Tarybos Krikščionių demokratų frakcija, norėdama nusikratyti mūsų jai nepageidaujama įtaka, tą formalią kliūtį panaudojo. Nors mes, kaip Centro komitetas, niekur nefigūravome ir jokių sprendimų Centro komiteto vardu nedarėme, bet nenormalu-

mui pašalinti buvome nutarę savo partiją, kaip susikūrusią svetimame krašte, likviduoti. 1918 metų liepos mėnesio 21 dieną Vilniuje buvo sušauktas Rusijos lietuvių Krikščionių demokratų partijos Centro komitetas, kuriame dalyvavo A. Tumėnas, B. Žukauskas, J. Matulionis ir M. Krupavičius. Posėdyje nebuvo A. Katiliaus, D. Micutos, A. Dubinsko, Juozo Vailokaičio, A. Matulaičio, E. Draugelio, V. Endziulaičio, P. Karvelio ir M. Vaišvilos. Posėdis buvo pripažintas teisėtu, ir jame padaryta šie nutarimai:

1. Kadangi Rusijos Lietuvių krikščionių demokratų partijos veikimo dirva buvo Rusijoje gyvenę lietuviai, tad partija, kaip tokia, nesikelia į Lietuvą, bet pasilieka Rusijoje, o Centro komiteto nariai, persikėlę į Lietuvą, nustoja savo įgaliojimų, savo teisių ir, kaip tokie, nustoja veikę. Visi sugrįžusieji partijos nariai stoja į Lietuvoje veikiančią krikščionių demokratų partiją.

2. Parsivežtasis iš Rusijos Lietuvių krikščionių demokratų partijos turtas — pinigai, literatūra, vėliava ir kiti daiktai — atiduodama Lietuvių krikščionių demokratų partijos, veikiančios Lietuvoje, Centro komitetui. Vėliau prie to nuosprendžio prisidėjo ir posėdyje nedalyvavę nariai — A. Katilius, V. Endziulaitis, E. Draugelis, A. Matulaitis ir P. Karvelis.

Bet centro komitetas manė, jog jis nesąs kompetentingas spręsti vieno svarbaus klausimo, būtent, kaip pasielgti su programomis. Juk buvo ne tik du Centro komitetai, bet ir dvi programos. Tiesa, tarp jų esminių skirtumų nebuvo, bet vis dėlto programos viena nuo kitos skyrėsi. Tam klausimui spręsti tais pačiais metais spalio mėnesį Kaune buvo sušauktas platesnis Rusijos Lietuvių krikščionių demokratų partijos narių suvažiavimas. Jame buvo nutarta štai kas:

Grįžusiems iš Rusijos lietuviams krikščionims demokratams, neatsižadant savo programos, stoti į Lietuvoje veikiančią krikščionių demokratų partijos organizaciją. Galutinai tas klausimas bus išrištas Lietuvių krikščionių demokratų partijos konferencijoje". Tokiu būdu galutinai įsipilietinom Lietuvos Krikščionių demokratų partijoj ir galėjom nekliudomi

ir be kitų priekaištų dalyvauti partijos gyvenime. Po ilgesnių pasiaiškinimų ir karštų ginčų, pavyko surasti partijos organų vidaus susitvarkymo nuosprendį. Frakcija turėjo imti su sprendžiamu balsu tris partijos Centro komiteto narius. Toje Centro komiteto atstovybėje, be manęs, buvo ir liūdno atminimo Liudas Gira ir nebeatsimenu, kas trečias.

Dabar liko spręsti kitas, labai opus klausimas: nepriklausomybė su Urachu, ar be Uracho? Centro komitetas pasisakė prieš Urachą.

Mes visi ryšinininkai, suprantama, laikėmės Centro komiteto nutarimo. Frakcijoje prieš Urachą labai griežtai pasisakė A. Stulginskis ir Jonas Vailokaitis. Prel. K. Šaulys buvo aiškiai palinkęs prieš Urachą, bet pripažino, kad yra ir „urachinių“ argumentų. Šioje kovoje ne kartą buvo prieita prie gana aštrių pasikalbėjimų ir net vienų kitiems priekaištavimų, kurie šiandien, tiek laiko praėjus, gali sukelti tik juoko. Pati frakcija taip pat pasisakė už demokratinę respubliką, tačiau dėl minėtų priežasčių, susidėjęs tuometinėm, pirmiau minėtom aplinkybėm, gelbėdami Lietuvos nepriklausomybę, frakcija pasirinko laikina priemonė Uracho priedangą. Taigi krikščionių demokratų anų laikų politinėje vadovybėje buvo aiškus ir vienbalsis visų nusistatymas: Lietuva turi būti nepriklausoma, demokratinė respublika.

Nežinau kodėl, ar dėl minėtų neramumų Valstybės Taryboje, ar dėl kitų priežasčių, ilgesnį laiką Valstybės Taryba nenustatė mano uždavinių. Kad nelaikytų manęs be darbo, duodavo tą arba kitą laikiną darbėlį tarybos raštinėje. Vadinasi, buvau sostinės gyventojas. Laisvąjį nuo oficialių darbų laiką skirdavau publicistikai ir krikščionių demokratų reikalsams.

Atvažiuavęs į Vilnių, jau buvau radęs beeinantį krikščionių demokratų organą „Tėvynės Sargą“, kurio faktinis redaktorius buvo, kiek atsimenu, Stasiūnas, vėliau vienur ar kitur buvęs apskrities viršininku. Vyriausias redaktorius buvo Liudas Gira. Mano rašiniai daugiausia ir buvo skiriama „Tėvynės Sargui“. Jame buvo ir mano studija, pasirašyta senu mano Gabrieliaus Taučiaus slapyvardžiu: „Iš praeties į

ateitį". Tai buvo studija apie "Apžvalgą" ir prūsinį "Tėvynės Sargą". Darbas buvo skirtas atsakyti Tumui Vaižgantui į kažkokį, su tiesa nesutinkantį jo teigimą šitoje srityje.

Intensyvinant partijos veikimą ir tobulinant jos organizaciją, reikėjo gyvinti ir stiprinti spaudą. Buvo nusistatyta "Tėvynės Sargą", kaip savaitinį, skirti išimtinai kaimui, o inteligentams ir daugiau apsišvietusiems kaimiečiams pradėti leisti naują laikraštį, kuris buvo pavadintas "Laisvoji Lietuva" ir kurio redaktorium buvau paskirtas aš. Savo pavaduotoja buvau pasikvietęs Mariją Ambraziejūtę — voronežiškę abiturientę, kuri pasireiškė savo publicistiniais gabumais, tvirta valia ir buvo gera organizatorė. Laikraštis turėjo eiti ar ne tris kartus į savaitę. Iš karto jau buvo duota visai aiški kryptis ir kovinga nuotaika. Tas laikraščio charakteris buvo išlaikytas ligi jo pabaigos. Kadangi man dažniausiai tekdavo būti kelionėse, tai laikraščiui vadovavo mano pavaduotoja. Užėmus bolševikams Vilnių ir man su Valstybės Taryba pasitraukus iš Vilniaus, Ambraziejūtė pasiliko Vilniuje ir dar mėgino ten laikraštį leisti, bet naujas okupantas nesukliudė išleisti tik vieną numerį. Prieš visokias bolševikų statomas kliūtis ji kovojo griežtai ir atkakliai, visur akcentuodama, kad čia yra Lietuva ir kad bolševikai, kaip laikini svečiai, neturi teisės trukdyti lietuviško gyvenimo ir darbų. Bolševikai, norėdami įrodyti, kad jie yra šio krašto valdovai, drąsiai kovotoją pasodino į Lukiškio kalėjimą. Felicijai Bortkevičienei užtariant, ji iš kalėjimo buvo paleista ir netrukus slaptais keliais pasiekė Kauną, kur dirbo Finansų ministerijoje prie Albino Rimkos.

Šventadieniais tekdavo vienur kitur išvažiuoti į susirinkimus ar suvažiavimus. Vieną kartą V. Endziulaitis pakvietė į Kauną su paskaita: "Ko siekia Lietuvių krikščionių demokratų partija?" Paskaita buvo skirta tik Kauno inteligentams. Susirinkimas vyko prel. A. Dambrausko-Jakšto bute, kuriame susirinko apie 40 asmenų. Be Endziulaičio ir buto savininko Dambrausko-Jakšto, dalyvavo, kiek atsimenu, šie asmenys: kunigas Olšauskas, kunigas Dogelis, P. Radzevičius, mok. Antanaitis, S. Banaitis, A. Galdikas, M.

Galdikienė ir daugiau vyrų ir moterų, kurių pavardžių nebeatsimenu. Tais laikais daugiausia visus domino ir daugiausia visiems rūpėjo šie du klausimai: 1. valstybės valdymo forma, 2. žemės problema. Šie klausimai buvo aktualūs ir Valstybės Tarybos narių tarpe, ir pačioje visuomenėje. Kaunas šiais klausimais turėjo, jei ne aiškų atsakymą, tai bent palinkimą į tų klausimų sprendimo kryptį. Kaimas buvo laikomas opozicijoje prieš Vilnių. Vilnius laikė save pažangiuoju, o Kauną konservatyviu. Gal būtų, toks manymas buvo netoli nuo tiesos. Sakau “netoli nuo tiesos” dėl to, kad ir Kaune, kaip ir Vilniuje, buvo žmonių ir pažangių, ir konservatyvių. Kurių daugiau, sunku pasakyti.

Endziulaitis, kviesdamas mane su paskaita, pasisakė, kad jis, kaip Kauno gyventojas, bijąs šituos du klausimus kelti, nes galys jais apsisunkinti savo poziciją ir savo darbą, kurį labai sėmingai Kaune buvo pradėjęs.

Mano paskaita truko ilgiau kaip valandą. Visa sutelkiau apie du, pirmiau minėtus, klausimus. Klausytojai klausė ramiai. Pastebėjau, kad, man akcentuojant, jog turi būti pravedta griežta žemės reforma, kurią reikia atlikti kuo greičiausiai, dėstant pagrindinius reformos punktus, o toliau tvirtai pasisakant, kad Lietuva turi būti demokratinė respublika, kai kurie klausytojai neramiai sukrusdavo kėdėse. Jų tarpe buvo ir Dambrauskas-Jakštas. Paskaitą pabaigus, vieni entuziastiškai plojo, o kiti tylėjo, lyg nebūtų tos paskaitos girdėję. Endziulaitis, kaip susirinkimo rengėjas, atidarė diskusijas. Kiek atsimenu, nė vienas klausytojų nepasisakė nė prieš respubliką, nė prieš žemės reformą, tik iš jų statomų man klausimų ir keliamų abejonių dėl mano formuluotų tais klausimais minčių ir nusistatymų man buvo aišku, kad arba jie mano tezėms nepritaria ir turi kitokių nusistatymų, arba rimtai dėl jų abejoja. Po ilgų diskusijų, kurios praėjo labai rimtu tonu, man paaiškėjo, kad ir tas “atžagareiviškas” Kaunas nėra jau toks atžagareiviškas, kaip buvo manoma Vilniuje. “Atžagareivių” vardu Kaune buvo laikomas prel. Dambrauskas-Jakštas. Vilniaus nuomone, jis buvo ypatingai griežtai nusistatęs prieš žemės reformą, bet ir tą nuo-

monę jis pats visai vykusiai sugriovė savo redaguojamoje „Draugijoje“, reikalaudamas žemės reformą paskubinti, šį savo reikalavimą, kiek atsimenu, jis paskelbė dar prieš Steigiamo Seimo susirinkimą.

Taigi ir Kaune krikščionių demokratų idėja rado gyvo pritarimo. Aš išvažiavau laimėtojas, bent pats tokią nuomonę esu susidaręs, tačiau dėl to laimėjimo vos nepakliuvau į gana nemalonią būklę. Valstybės Tarybos narys Saliamonas Banaitis išsigando mano skelbtų idėjų. Jam atrodžiau aiškus bolševikas esąs ir jis nedelsdamas vyko į Vilnių pasidalinti savo baimingomis mintimis su A. Smetona. Smetonai mano idėjos taip pat pasirodė Lietuvai pavojingos. Tuomet jau buvau turėjęs Valstybės Tarybos delegavimą apvažiuoti Šiaurės Lietuvą su paskaitomis apie nepriklausomą Lietuvą, jos uždavinius ir to momento lietuvių pareigas. Lygiagrečiai su tais uždaviniais turėjau rinkti Valstybės Tarybos išdui pinigų. Uždaviniai svarbūs. Tais laikais, kai žmonėse buvo aiškų nepriklausomybės troškimas ir jos reikalingumas, kiti klausimai arba jiems nebuvo kilę arba aiškių atsakymų į juos neturėjo. Suprantama, toks prelegentas kaip aš galėjo žmonių nuomonę pakreipti į tą ar kitą pusę, juo labiau, kad anais sunkiais vokiečių okupacijos laikais nelengva buvo kraštą aprūpinti prelegентаis, o dar sunkiau buvo gauti bet kuriam susirinkimui vokiečių leidimas.

Smetonai pasirodžiau, kaip ir jo referentui Banaičiui, jei ne šimtaprocentinis bolševikas, tai bent bolševikuojantis krikščionis demokratas, koku mane jis buvo laikęs po šio įvykio gana ilgą laiką. Šiais motyvais remdamasis, Smetona parašė įsakymą atšaukti Valstybės Tarybos man duotus įgaliojimus ir šitai pranešti atitinkamom vokiečių įstaigom, iš kurių buvau gavęs savo ilgam maršrutui leidimus. Tai buvo daroma paslapčiomis, ir apie visa tai sužinojau tik po to, kada tas pavojus jau buvo pašalintas. Jį pašalino Petras Klimas, kuris ėjo Tarybos sekretoriaus pareigas. Klimas savo pirmininko Smetonos įsakymo nepaklausė ir jam eigos nedavė. Apie tai pasakė tik kun. Dogeliui, kuris turėjo paveikti Smetoną tada, jei Smetona sužinojęs panorėtų dėl to

kelti klausimą Tarybos posėdyje. Ar Smetona apie tai sužinojo ir ar jis dėl Klimo neklusnumo mėgino ką daryti oficialiame posėdyje, nežinau. Su tokia nežinia ir išvažiavau į man skirtą kelionę baimindamasis, kad, jei Smetonos įsakymas bus vykdomas, galiu pakliūti į vokiečių kalėjimą, juo labiau, kad jiems buvau nusikaltęs ir nuo Utenos laikų sukėlęs įtarimų, ar tik aš nebūsiu bolševikuojęs, o gal net ir bolševikas.

Vilnių palikau ilgesniam laikui. Savo kelionėje praleidau beveik pusę metų, judėdamas iš vietos į vietą ir nepasirodėdamas Vilniuje. Pagal nužymėtus Valstybės Tarybos taškus turėjau apvažiuoti šiaurinę Lietuvos dalį, į šiaurę nuo geležinkelio linijos Daugpilis-Panevėžys-Šiauliai ir Radviliškis-Tauragė. Patarta buvo važiuoti Vilnius-Daugpilis-Rokiškis. Paklausiau. Nustatytą kelionės kryptį priėmiau, bet vėliau dėl to teko gerokai gailėtis.

Daugpilį pasiekiau be jokių kliūčių, bet ten įkliuvau. Gerai, kad pirmiausia užėjau pas vietos energingą ir veiklų lietuvių kunigą Kurlianskį. Jo intervencija, jo apsukrumas ir vietos papročių bei sąlygų žinojimas mane iš bėdos išgelbėjo.

Paaiškėjo, kad į Daugpilį įvažiuoti buvo galima be kliūčių, bet iš jo išleisdavo tik po trijų savaitių griežto karantino, kur, be visų kitų režimo ir karantino apeigų, kiekvienas turi būti skiepijamas nuo raupų, šiltinės ir kitokių “kvarabų”, kurių vokiečiai ypatingai bijojo. Nemalonus dalykas vokiečių karantinas. Jį gerai išmėginau ir patyriau, išėjęs Vilniaus, Utenos sunkiuosius karantino kelius. Dar nemaloniau, kad tuo pačiu būtų sutrukdytas ir mano darbas, kuriam išvažiavau, ir kad būčiau suklaidinęs tuos žmones, kuriems buvo pranešta, kad pas juos atsilankysiu.

Bet vokiečiai tuo metu jau buvo demoralizuoti. Už pinigų buvo galima beveik viską padaryti. Pagal vokiečių tvarką į traukinį galėjo sėsti tik tas, kuris turėjo “Entlaussungsschein”. Prieš didžiąją kelionę daug teko važinėti, o į “entlaussungą” buvau priverstas nueiti tik vieną kartą ir tai per nesusipratimą, šiaip jau, perkant bilietą, vokiečiui reikėdavo

atskirai paduoti 5-10 ostrublių ir pakuždėti vieną žodį: “Entlausungsschein”. Visa buvo baigta. Kartu su bilietu iš kažkur ištraukdavo formalų su antspaudu ir parašais “entlausungsscheiną”. Ar jie buvo dirbami geležinkelio stočių bilietų pardavinėtojų, ar turėjo artimo ryšio su nuutėlinimo įstaiga, kuri tuos pardavėjus aprūpindavo geromis atsargomis? Vieną kartą, vyksant į Kaune šaukiamą platų katalikų akcijai organizuoti suvažiavimą, mudu su Stulginskiu, radę stotyje traukinį jau belaukiantį, pamėginom sėsti jin be bilieto ir juo apsirūpinti arba pačiame traukinyje, arba artimiausioje stotyje. Šį kartą įkliuvome į žandarų rankas. Žandarai pasamdė mūsų lėšomis vežiką, mus nuvežė į “entlausungo” įstaigą, kuri buvo už Žaliojo tilto, ir ten primą kartą perėjau tikrą nuutėlinimo ceremoniją. To išdava buvo tokia: gavau sudegintus drabužius, kurių toliau dėvėti negalėjau, bet kartu gavau ir reikiamą “entlausungsscheiną”. Mėginimas gauti už sudegintus drabužius atlyginimą nuėjo niekais. Kauną pasiekėme tik 2-3 valandas pavėlavę.

Minėtas Daugpilio kunigas Kurlianskis pasiryžo mane išpirkti iš karantino, ir jam pavyko. Kiek jam visa tai kaštavo, man nesakė. Neįstengiau jo įtikinti, kad paimtų iš manęs pinigų padarytoms išlaidoms padengti. Gavau visų skiepijimų liudijimus, bet negavau svarbiausio, būtent, kad esu išėjęs nustatytą karantiną. Nežinojau, kad toks raštas yra reikalingas. Lygiai to nežinojo ir mano globėjas kun. Kurlianskis. Lengvai nusikratęs Daugpilio karantinu, turėjau pereiti į kitą Dauguvos pusę, į Gryvą.

Traukiau drąsiai per tiltą. Tiltą saugojo kariai ir tikrino dokumentus. Radę mano karantininius dokumentus netvarkoje, grąžino mane atgal. Čia vėl man padėjo tas pats kunigas Kurlianskis. Reikėjo slapta persikelti per Dauguvą, o tai buvo nelengvas dalykas. Vokiečiai tokius sugavę smarkiai bausdavo. Buvo atsitikimų, kad besiiriančius net nušaudavo. Nepaisant visų šitų sunkumų, atsirasdavo rizikuojančių žmonių, kurie imdavosi ir šičia už pinigą patarnauti. Persiyrčiau laimingai. Atsidūriau vėl Lietuvos žemėje. Dabar

pradėjau savo ilgą ir sunkią su įvairiais nuotykiais, bet naudingą kelionę.

Lietuva buvo pasirengusi nepriklausomybei. Anais Lietuvos nepriklausomybės organizavimo laikais apvažiavau beveik visus Lietuvos kampus ir bažnytkaimius. Teko kalbėti su žmonėmis, mokslus išėjusiais ir bemoksliais. Ir niekur neteko išgirsti nuomonės, kad Lietuvai nepriklausomybė nebūtų reikalinga. Žmonėm kilo visokių klausimų, kurie man buvo statomi: pvz., respublika ar monarchija, iš kur gausime traukinių, kas mums apmokės kariuomenę, kas ją apginkluos, jei negautume nepriklausomybės, tai kas geriau — vokietis ar rusas.

Visi tie klausimai ir abejonės buvo statomi nepriklausomybės ribose. Anais laikais painiausias žmonėms klausimas buvo: karalius ar prezidentas? Žmonės per ilgus okupacijų laikus buvo pripratę prie karališkos valdžios, todėl sunkiai vaizdavosi nepriklausomą Lietuvą be karaliaus. Paklausti, ką gi į karalius statysite, dažniausiai duodavo bendro pobūdžio atsakymą: “Jei bus sostas, bus ir karalius. Niekur sostai nenašlauja, nenašlaus ir pas mus”. Bet buvo ir visai konkrečių pasiūlymų. Pavyzdžiui, Kižių kaime, prie Marijampolės, didesniame susirinkime kilus tam klausimui, o man vėl pastačius klausimą, ką jie statys kandidatų, vienas mano pradžios mokyklos draugas drąsiai ir neabejodamas atsakė: “Nugi Skomskį”.

Caro laikais Marijampolėje stovėjo husarų pulkas, kuriame tarnavo karininkas Skomskis, tuo metu eskadrono vadas. Vyrukas apsukrus, linksmas, gražaus sudėjimo ir mėgstąs kiekviena proga mūsų kaimietį užkalbinti lietuviškai, nors pats ir buvo iš sulenkėjusios šeimos. Reikia manyti, kad širdis jį labiau traukė į Varšuvą, negu į Kauną net nepriklausomybės pradžioje. Tarp Kalvarijos ir Marijampolės jis turėjo Karalenkės dvarelį. Nepriklausomybės pradžioje jis jį pardavė ir gautus pinigus išsikeitė į lenkiškus zlotus. Vadinas, arba nepasitikėjo Lietuvos nepriklausomybe ir jos litu arba rengėsi su zlotais sprukti į Varšuvą. Bet gyvenimas iškirtio jam nemalonų pokštą: Varšuvos nepasiekė, pasiliko Lietuvo-

je, zlotas žlugo, o litas klestėte klestėjo. Vargšas Skomskis pasiliko be dvaro ir be pinigų. Man ministeriaujant, kreipėsi į mane, prašydamas žemės reformos tvarka žemės, žinodamas visą tą istoriją, žemės jam nedaviau ir, suprantama, išsigijau naują priešą. Žemės jam suteikė Smetona kažkur apie Žaliąją, Vilkaviškio apskrityje. Toks žemės suteikimas, žinoma, buvo neteisėtas. Lietuvoje Skomskis vėliau iškopė ligi generolo ir paskutiniaisiais laikais buvo kavalerijos inspektorius.

Taigi tas minėtasis Skomskis, dar kaip caro armijos eskadrono vadas, užkalbindamas sutiktą kaimietį lietuviškai ir maloniai su juo pakalbėdamas, žmonėms darydavo teigiamo ir malonaus įspūdžio. Caro tarnautojai retai kada lietuvių užkalbindavo jo gimtąja kalba, štai dėl ko marijampoliečiuose atsirado Skomskio rėmėjų ir net siūlytojų į Lietuvos karalius.

Kitur žmonės pasiūlydavo parsigabenti iš Vokietijos kokią princuką, nors daugiau atsirasdavo mėgėjų kviesti bet kurią rusų kunigaikštuką. Kiekviena tokia proga man tekdavo įrodinėti respublikos pirmenybes ir monarchijos nepatogumus ir žalas. Dažnai, man argumentuojant už respubliką, kildavo paklausimų: "Tai kur gi prezidentą gausime?" Į atsakymą "Išsirinksit patys" man replikuodavo: "O kas gi klausys lietuvio, su kuriuo ne vienam teko net kiaules ganyti?" Monarchistų buvo ir inteligentų — karininkų ir civilių — bet jų buvo toks nykus skaičius, kad net monarchistinio sąjūdžio nesudarė, o kai Steigiamajam Seimui reikėjo nutarti, kokia nepriklausomai Lietuvai parenkama valdymo forma, visais balsais buvo atsakyta: Demokratinė Respublika.

Vokiečių žiauri okupacija lietuvių tautoje palaidojo pasitikėjimą vokeičiu ir jo autoritetu. Ilga varginanti ir sunki caro okupacija vis dėlto lietuviui ne be pagrindo pasirodė lengvesnė už vokiškąją.

Važinėdamas tuo metu po šiaurinę Lietuvos Aukštaičių ir Žemaičių dalį, pats mačiau, kaip entuziastiškai žmonės sutinka ir priima nepriklausomybės pasiūlymą. Po kiekvieno paminėto nepriklausomybės žodžio kildavo audra plojimų, o

tada buvo dar tik nepriklausomybės viltis, nes Lietuvoje siautėjo vokiečių žandaras, šita viltis išspausdavo ne tik moterims, bet ir vyrams džiaugsmo ašaras.

Visuotinis pasirengimas jau šiandie stoti į kovą su okupantu buvo aiškus. Nebuvo reikalo kalbinti, atėjus laikui, stoti į kariuomenę, bet ne vienoje vietoje reikėjo įtikinėti išvestą iš kantrybės ir įsikarščiavusią minią, kad šiandie stvertis ginklo yra per anksti, kad, ne laiku stodami į ginkluotą kovą su okupantu, galėtume labai pakenkti ir lietuvių tautai, ir apsunkinti nepriklausomybės atgavimą.

Entuziasmas reiškėsi ne tik žodžiais ir jausmais, bet ir aukomis, žmonės aukėjo Valstybės Tarybai paskutinius savo skatikus. Į Plungę buvau pataikęs kažkokių atlaidų metu. Sakiau pamokslą ir pats po pamokslo rinkau aukas. Suklojo netikėtą sumą — 12000. Iš tikrųjų buvo kuo džiaugtis. Tai buvo gal didžiausia auka, kurią teko gauti per savo pusės metų be pertraukos kelionę.

Beveik kasdien lankiau naują bažnytkaimį. Iš anksto pranešdavau dažniausiai klebonui, kad sušauktų gausesnį susirinkimą. Susirinkimams leidimų iš vokiečių niekur neprašiau. Gal tas viešas drąsus pasirodymas su žmonių minia ir tautinėmis vėliavomis, kurių jau tada žmonės turėjo nemaža, ir kalbėtojas minios viduryje budriuosius vokiečių žandarus vertė manyti, kad be leidimo iš aukščiau tokie dalykai nebūtų daromi. Tokiu būdu pervažiavau laimingai, vokiečių nekliudomas, nuo Daugpilio iki Švėkšnos. Čia mane žandarai sučiupo tik dėl to, kad čia užtrukau tris dienas.

Vietos klebonas prel. Maciejauskas tuo metu buvo surengęs savo parapijai misijas ir įprašė mane pasilikti visą misijų laiką. Maciejauskas man pavedė šalia tikybinių misijų pravesti dar ir tautines misijas.

Per tą ilgą kelionę, be minėtų džiaugsmų ir laimėjimų, teko patirti tai vienur, tai kitur ir nusivylimų ir nemaža vargo. Buvo vietų, kur ne tik nieks nesusaukdavo susirinkimų, bet net ir arklio neduodavo nuvažiuoti į artimiausią bažnytkaimį. Radau vieną kitą žmogų, kuris ne tik pašepdavo mano lietuvišką „apaštalavimą“, bet ir skaudesnių žo-

džiu pavaišindavo. Vabalninke buvau taip pat per kažkokių atlaidus. Laimėjimas pasiektas gana didelis: ir piniginė au-ka surinkta nemaža, ir didelė minia klausė mano prakalbos, bet kada reikėjo vykti iš čia į artimiausią Daujėnų bažnytkaimį, susidarė kažkokia kliūtis mane pavėžinti. Vis dėlto vietos klebonas pasistengė problemą išspręsti taip, kad būčiau pavėžėtas bent pusę kelio. Buvo šaltas, darganotas ir purvinas gilaus rudens laikas. Pusiau važiuotas, pusiau pėsčias atsidūriau Daujėnuose, kur klebonavo kun. Baltrušaitis, žmonių ir kunigų laikytas puslenkiu ar net visu lenku. Jis mane priėmė šaltai. Išjuokė mano misiją ir, net neprašęs užėti į kambarį, pranešė, kad iš jo jokios pagalbos nelaučiau, nes jis neturįs laiko tokiems reikalams.

Buvo ankstyvas rytas. Buvau gerokai nuvargęs ir nevalgęs, bet po tokios kalbos neprašiau nė pusryčių, neprašiau taip pat ir pavėžėti į artimiausią bažnytkaimį. Jis taip pat nė vieno, nė kito man nepasiūlė. Išsiskyrėm net neatsisveikinę.

Purvinu keliu patraukiau toliau, bet gerokai abejoju, ar įstengsiu savo tikslą pasiekti. Nuovargio buvau visai palaužtas. Mano laimei, iš kažkur buvo atsiyręs vienu menku arkliuku su didele statine mažame vežimėlyje žydėlis. Jis man leido užimti vietą ant tos statinės galo. Išsikalbėjau su juo. Žydėlis kalbėjo iš gyvenimo praktikos. Jo gerai pažinta lietuviai, neblogai orientuotasi ir ano laiko politinėje situacijoje ir visai sveikai galvota apie Lietuvos ateitį. Tai buvo kaimo žydėlis, tikras lietuviškas patriotas. Jis be abejonės stėjo nepriklausomybininkų pusėje. Jo teigimu, žydai, mokėję geruoju sugyventi su lietuviais okupacijose, dar geriau sugebės draugiškus ryšius su jais palaikyti nepriklausomoje Lietuvoje. Pirmą kartą teko su žydu, kad ir nerinktu atstovu, politiniais klausimais išsikalbėti. Jo sveika nuomonė man buvo įdomi ir miela. Ir dėl šitos netikėtos progos man atsidėjo ta rūgšti nuotaika, kurią manyje sukėlė Daujėnų klebonas kun. Baltrušaitis, nes tik dėl jo dabar buvo proga maloniai pasikalbėti su įdomiu žydeliu.

Būtų per sunku bent trumpai sustoti prie kiekvieno baž-

nytkaimio ar kiekvieno įdomesnio tuo ar kitu atžvilgiu įvykio, įvykėlio. Daug kas jau išnyko iš atminties aruodų. Pagaliau ir vietos čia per daug užimtų tie smulkūs atsiminimai.

Nežinau, kuriuo metu atsiradau Lygumuose. Čia radau klebonaujantį kun. Juozą Rupką. Tai buvo visais atžvilgiais įdomus žmogus: žemaūgis, mažaplaukis, žvitrus ir gyvas, inteligentiškas, geras pasakorius, nepaisant to, kad jau buvo pasiekęs 80 metų amžiaus. Kun. Rupkos būta ir poeto. Rodė savo rankraščius ir kiekviena proga mėgo juos skaityti jo pasitikėjimą įsigijusiam svečiui. Gražių dalykų būta jo kūryboje, tik gaila, kad nesirūpino jos išleisti į pasaulį, o jam mirus, sulaukus ar ne 90 metų amžiaus, kažkur dingo ir jo kūriniai. Kun. Rupka buvo didelis ir karštas patriotas. Apie Lietuvos nepriklausomybę jis kalbėjo pro ašaras. Ir džiaugėsi, kad Dievas leido jam taip ilgai gyventi ne be reikalo, nes jo amžiaus svajonė — Nepriklausoma Lietuva — jau kūnijosi realybėje, ir jis dar turės laimės Nepriklausomos Lietuvos gyvenimu pasidžiaugti. Pagyveno kun. Rupka dar nemaža, nes mirė 1929 metų gruodžio mėnesio 26 dieną.

Pamatęs, kiek kunigas Rupka šiokią dieną buvo sukvietęs žmonių, įvertinau jį dar labiau. Lygumų rinka buvo grūste prigrūsta žmonių ir važiuotų, ir raitų, ir pėsčių. Daugiausia buvo vyrų. Užlipus man ant vidury rinkos tam tikslui parengto vežimo, minioje tuoj buvo iškelta keliolika tautinių vėliavų. Man bekalbant, buvo tylu kaip bažnyčioje. Tik ginkluoti vokiečių žandarai, vaikščiodami aplinkui, žvangino savo pentiniais. Pasisekimas puikiausias! Kunigas Rupka savo tėvynės meilę mokėjo ir parapiečiams įskiepyti. Prie to vežimo, manau, ne kieno kito, bet to paties klebono buvo padėta aukoms ne lėkštė ir ne dubuo, bet jau nemaža pintinė. Niekas nevaikščiojo aukų rinkti po minią. Klebono buvo pasiūlyta, kad kiekvienas aukotojas pats ateina į nurodytą vietą. Ir aukojo žmonės iš širdies. Aukojo kaip didžiausiam gėriui įsigyti. Nebeatsimenu, bet atrodo, kad Lygumai savo aukojimu po Plungės stovėjo pirmoje eilėje. Lygumų vaizdas ir šiandien mano atmintyje ryškiai gyvas.

Per kaimus ir bažnytkaimius, užtrukdamas kiekviename daugiau ar mažiau, atsiradau Šeduvoje. Viskas buvo suorganizuota puikiausiai. Žmonių minios, nors buvo šokiadienis. Kieno nuopelnas, neklausiau. To ir šiandien nežinau. Reikia manyti, kad prie šios organizacijos prisidėjo vietiniai kunigai ir mokytojai. O žmonių nuotaika — užsidegimas, gilus patriotinis nusiteikimas. Visa tai tik padėjo organizatoriams tą didžiulę tautinę demonstraciją suorganizuoti.

Šeduva išsiskyrė iš eilės kitų vietovių savo iniciatyva ir savo planais ateičiai. Čia nepasitenkinta mano kalba, pasiūlymais, bet išeita ir su savaisiais, vietos kalbėtojais. Ypatin-gai pasižymėjo mokytojas Augustinavičius ir, jei neklystu, vikaras kunigas Vaitiekūnas, miręs, rodos, Jonavoje būdamas ten klebonu. Vikaras buvo geras organizatorius, gilus demokratas, pasišventėlis, kilnaširdis lietuvis.

Po mano kalbos kalbėjo juodu ir pradėjo raginti minią stvertis jau šiandien ginklo ir varyti vokiečius iš Lietuvos. Taip aiškiai ir atvirai formuluotą šią mintį išgirdau tik Šeduvoje, nors panašių, tik nedrąšių minčių, paklausimo for-moje jau buvo metama ir kitose vietose. Ir Augustinavičius, ir kunigas vikaras minioje rado nemaža pritarimo. Ir nesistebiu: žmonių kantrybė plėšikiško okupanto buvo išsemta.

Žmonės veržėsi į geresnį ir laisvą Nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, o į laimę kad tik greičiau! Vokiečiai tada dar buvo galingi. Stojimas prieš juos su ginklu rankoje, mano manymu, būtų buvus savižudybė. Lietuva ir taip jau gana daug buvo turėjusi aukų. Reikėjo palaukti tam ginklui panaudoti patogesnio laiko.

Mano argumentams žmonės pritarė, bet vis dėlto jutau, kad savieji kalbėtojai — mokytojas Augustinavičius ir kunigas Vaitiekūnas — su savo siūlymais ir argumentais buvo artimesni žmonių širdims. Į mano pusę juos daugiau palenkė ne jausmai, bet protas.

Šias visas kalbas ir ginčus Šeduvoj girdėjo taip pat ir vokiečių žandarai. Stebiuosi ir šiandien, kad palietus viešai tokį opų ir vokiečiams pavojingą klausimą, kaip ginklo pa-

vartojimą prieš jų armiją, jie tylėjo ir nekliudė mitingo baigti. Tas didysis Šeduvos mitingas baigėsi ramiai ir be incidentų. Ir Šeduva sudėjo Lietuvos laisvei atgauti nemažą auką.

Iš Šeduvos toliau išvykau niekieno nekliudomas, nors po tokio nuomonių pasikeitimo netikėjau, kad vokiečiai leistų man kelionę tęsti. Ir šeduviškai taip pat turėjo laiko nurimti ir neramioms mintims išsklaidyti, nes žandarai juos pradėjo gaudyti tik po trijų dienų. Pirmieji buvo areštuoti, kaip ir reikėjo laukti, mokytojas Augustinavičius, minėtas kunigas vikaras ir eilė kitų aktingesnių vietos žmonių, kurie net nebuvo minėtame mitinge ir žodžio ten nepratarė. Įdomių nuomonių, kaip teko patirti iš kitų pasakojimų, žandarai susidarė apie mane. Kas aš esu, jie nežinojo, o šeduviškai to nesakė. Jie visi vyriškai laikėsi tardyme ir mano pavardės neišdavė. Žandarų teigimu, aš turėjau būti bolševikas, kaip ir kunigas vikaras ir mokytojas Augustinavičius. Jiems aš nebuvo kunigas, ir mano sutana buvusi pavogta iš kažkurio kunigo: aš ją dėvėjęs tik dėl to, kad mažiau atkreipčiau į save žandaro akį. Sutana, jų manymu, buvo vogta, nes ji buvusi man aiškai per trumpa: siekė tik kiek žemiau kelių.

Sutanos paslaptis buvo labai paprasta: ją vieną teturėjau nuo pat studijų pradžios Petrapilio Dvasinėje akademijoje. Aišku, kad dažnai ją "reformuojant" ir pakerpant susidėvėjimo žymės, kurių dažniausiai pasirodydavo ilgų skvernų apačioje, ji gerokai sutrumpėjo. Tikrai atrodė, kad ne man ji buvo siūta. Bet tas dar nereiškė, kad aš ją buvau iš bet kurio savo kolegės neprašomai ir nematomai pasisavinęs.

Ir dabar vokiečiai visu uolumu stvėrėsi mane gaudyti, kaip vogta kunigo sutana persirengusį bolševiką, bet vis dėlto, nepaisant jų uolumo ir pastangų, man pavyko, neskubinant tempo ir nekeičiant darbo plano, pasiekti Švėkšną.

Kunigo Juliaus Maciejausko prašomas Švėkšnoje apsiėmiau vesti trijų dienų tautinės misijas šalia misionieriaus, vedusio religines misijas. Misionieriaus laikas buvo nuo ryto

ligi 5 valandos vakaro, o mano nuo 5 valandos iki 10-12 valandos nakties. Darbo turėjom abudu. Minios žmonių. Valandos ir klausymas jų nealsino. Tesėjo su didele kantrybe ir atsidėjimu. Kasdien žmonių skaičius vis didėjo. Ar tai buvo misionieriaus, ar mano nuopelnas, nežinau. Gal abiejų kartu. Džiaugiausi, jog turiu tokią plačią dirvą, į kurią galėjau pilnomis riešukučiomis sėti tautos žodį. Nė vienas grūdas, manau, nedingo. Džiaugėsi ir kilniaširdis parapijos klebonas prel. Maciejauskas, nes juto ir suprato, kad jo parapijos dvasia po tokių kursų pakils.

Bet vokiečių žandarai nerimo: tai vienas, tai kitas zujo aplink ir traukė tą ar kitą sugautą žmogų už liežuvio. Maciejausko aiškinimas, kad tai esančios misijos, jų neįtikino, nes tas antrasis misionierius kalbėjo ne bažnyčioje, bet susirinkimų salėje. Antrasis misionierius be bažnytinių žymių — kamžos ir stulos — ir kalbėjo ne bažnytinėmis temomis.

Švėkšnoje ir jos apylinkėse siautėjo vokiečių žandaras mažlietuvis Jonaitis. Niekas nenorėjo įkliūti į jo rankas. Jo visi vengė, kaip nelaimės. Į to Jonaičio rankas trečią misijų dieną pakliuvau aš ir vietos klebonas Maciejauskas. Kas man? Svieta perėjūnas, pusę metų dieną dieneon važinėjęs iš vietos į vietą, berdamas lietuviams žodžius, kuriuos sunkiai galėjo pakelti okupantas. Kasdien buvau pasirengęs susidurti su tais ar kitais pavojais, o visas mano turtas buvo mažas mazgelis su baltinių pamaina.

Visai kitaip pasijuto prel. Maciejauskas. Jis ne juokais nusigando. Nebemanė kada nors vėl pamatyti savo mylimą Švėkšną, todėl, išsiprašęs laiko testamentui parašyti ir parapijos turtui perduoti vienam vikarui, prisikrovė kelionei tris didelius lagaminus, jo išmanymu, reikalingų tremtyje ar kalėjime daiktų. Visa tai vyko vokiečių žandarų priežiūroje.

Išvažiavome dviem vežimais. Viename buvo sukrauti Maciejausko lagaminai ir ginkluotas žandaras. Į kitą susodino suimtuosius — Maciejauską ir mane. Mūsų vežime atsisėdo ir pats ginkluotas Jonaitis. Kur mus vežė, nežinojom, o žandaras ir klausiamas nesakė. Atvažiavus į Volmerio Vėžaičių

dvarą, kuriame gyveno vokiečių Kreishauptmannas (apskri- ties viršininkas), ir žandarui paliepus mums išlipti, Macie- jauskas suprato, kad teks susidurti su Kreishauptmannu, ir lengviau atsiduso, nes jis pas Maciejauską ne kartą viešėjo. Čia mudu perėmė kiti žandarai, o Jonaitis tuo pačiu vežimu grįžo atgal.

Laukti neilgai teko. Kreishauptmannas mus priėmė kaip kalinius. Nė rankos nepadavė, nė sėsti nepaprašė, nors buvo šaltai mandagus ir nenustojęs pusiausvyros. Apie mūsų atve- žimą, matyt, jis buvo išpėtas iš anksto, nes atsinešė su savim gana storą bylą, kurioje, kaip paaiškėjo, buvo sukrauti visi mano prieš vokiečius nusikalstami darbai. Iš tos bylos pasi- rodė, kad vokiečiai mane stengėsi suimti nuo pat pirmos savo pareigose pasirodymo dienos. Kadangi niekur ilgiau kaip vieną dieną nebuvo sustojęs, jiems vis nepavykdavo ma- nęs sugriebti.

Su Kreishauptmannu turėjau ilgą 5-6 valandų nemalo- nų pasikalbėjimą. Ne tik turėjau aiškintis, kas esu, įtikinėti, kad esu kunigas, kad Valstybės Tarybos esu pasiųstas su tais, jam žinomais uždaviniais, kad visas mano darbas yra tik Lietuvos reikalas ir jos nepriklausomybė. Kreishauptmannas, atrodė, mažai mano žodžiams tikėjo: tai galvą kraipė, iš- girdęs mano teigimus, tai karts nuo karto žvairai pažvelgda- vo į mano per daug vargingai atrodančią sutaną. Vargais negalais tardymas buvo baigtas. Aš vos pastovėjau: visos jė- gos buvo išsemtos.

Ambicija neleido prašyti leidimo sėstis, o tardytojas, ir pabaigęs tardymą, man kėdės nepasiūlė. Netrukus Macie- jauską paprašė sėstis, ir abu kalbėjo sėdėdami. Tardymas pasibaigė tuo, kad kunigui Maciejauskui leido grįžti namo, o mane areštavo ir pasiliko pas save. Kadangi abu mus at- vežusieji vežimai buvo grįžę atgal, Maciejauskas vėlyvą nak- tį negalėjo išsirengti atgal į savo Švėkšną. Prie pat dvaro buvo parapijos bažnyčia, kurioje klebonavo kun. Stasys Auž- bikavičius. Suprantama, kunigas Maciejauskas patraukė pas savo dekanato kleboną. Jo pastangomis ir garantija ir man buvo leista pernakti kartu klebonijoje.

Atsimenu tą kleboną, nors po pirmo pasimatymo daugiau nebeteko su juo susitikti. Neaukšto ūgio, kresnas, judrus, daug kalbas, bet jo pažiūros į Lietuvos reikalus neįstengiau suvokti: ar jis jų neturėjo, ar vengė parodyti. Girdėjau, kad tai buvęs žemaičių bajorėlis. Kaip žmogus paliko gerą įspūdį: daug parodė širdies ir užuojautos po šitų ilgų “egzaminų” pas Kreishauptmanną. Klebono dėka, jei ir ne visai atgavęs jėgas, tai gerokai apstiprėjęs, ėjau iš ryto pasiduoti Kreishauptmanno “globai”. Manęs laukė du ginkluoti, net su durtuvais ant šautuvų, žandarai.

Žandarų, matyt, būta neblogų žmonių, nes iš karto pasakė, kad būsiu transportuojamas į Vilnių, kad kelionėje teks išbūti ilgesnį ir jiems nežinomą laiką ir dėl to patarė apsirūpinti maistu. Tuo maistu mane tikrai nesigailėdamas apsirūpino gerasis kun. Aužbikavičius. Maisto užteko ne tik man, bet ir mane lydėjusiems žandarams.

Palydovai kelionėje kaitaliojosi kelis kartus. Kelionė užtruko arti savaitės. Keliose vietose teko nakvoti vokiečių areštinėse, kuriose kelis kartus buvau atsidūręs labai nejaukioje ir nemalonioje aplinkoje. Mano, kaip kalinio, būklę sunkino mano kunigiškoji žymė — sutana.

Iš kelionės parsivežiau utėlių tikrai nemažiau, kiek buvau atsivežęs kadaise į Ježevo stovyklą. Galų gale atsidūrėme Vilniuje. Stoty laukė kiti žandarai. Vienas jų buvo rudas, kaip nudažytas. Pamaniau, kad su tuo ruduoju turėsiu daug nesmagumų, bet apsirikau. Jis pasirodė ir švelnus ir mokąs pagerbti ir kalinyje žmogų. Atlikęs visas perdavimo ceremonijas, atlydėjusieji žandarai nuėjo savo keliais, o mane, kaip žandarai pareiškė, nugabeno į Vilniaus “Feldpolizei”.

Vilnius ne kartą matė tarp žandarų gatvėmis keliaujantį žmogų, bet kai pamatė tarp žandarų durtuvų einantį kunigą, visi sustodavo ir, nusiimdami kepure arba galvą nulenkdami, pagerbdavo nelaimingąjį.

Įėjus į karo lauko policijos patalpas, už kelių minučių atvedė gana skurdžiai atrodantį, išvargusį žmogų, kurio paklausė, ar jis pažįstas mane. Atsakymas neigiamas. Lygiai

neigiamai atsakiau ir aš į klausimą, ar tą žmogų pažįstas. Žandaras tuomet pasakė, kad tai esąs Mickevičius iš Suvalkijos. Klausė, ar jis nėra jų ieškomas Kapsukas. Įtarimą kategoriškai paneigiau, jokių abejonių neturėdamas, kad žmogus tikrai nėra bolševikas Kapsukas. Niekio panašaus tarp šito ir "tikrojo" Mickevičiaus nebuvo. Po šio trumpo pasiaiškinimo suimtajam Mickevičiui pranešė, kad jis esąs laisvas ir galėsiąs vykti namo. Nudžiugo žmogelis, šoko iš dėkingumo man rankų bučiuoti, tarsi aš būčiau jam tą laisvę grąžinęs.

Paaikšėjo, kad šitas žmogus taip pat buvo begrižtas iš Rusijos tremties, bet vokiečių sugautas ir sulaikytas, kaip tariamas Kapsukas, buvo laikomas kelis mėnesius (man keliaujant po Šiaurės Lietuvą) kalėjime, kol nepaliudysiu jo asmens. Mickevičiaus būta laimingesnio už mane. Jį paleido, o jo vietą užėmiau aš. Prasidėjo tardymas — ilgas ir kaningas, po kelias valandas kasdien, priešpiet ir popiet. Visa tai tęsėsi apie savaitę laiko. Pasibaigus tardymui, dvi dienas buvau paliktas ramybėje. Pasirodė, tuo laisvalaikiu jie patikrino visa, kas jiems reikalinga, Valstybės Taryboje. Valstybės Tarybai užtariant, buvau paleistas, bet to rudojo žandaro buvau draugiškai įspėtas, kad esu sunkiai vokiečiams nusikaltes ir esu rimtas kandidatas deportuoti į Vokietiją.

Paleistas, nėjau į savo seniai nematytą butą, bet patraukiau anapus Žaliojo tilto į nuotėlinimo įstaigą, kuri savo darbą atliko sąžiningai ir tuo tarpu laimingai. Su sveikais, bet jau neutėlėtais drabužiais grįžau į savo seniai paliktas patalpas.

Gyvenau Odų skersgatvyje. Namų numerio neatsimenu. Savininkai — senbernis Mykolas ir dvi senmergės seserys. Tik atvykęs į Vilnių ir paleistas iš vadinamo karantino, pas juos apsigyvenau. Butas Vilniaus masto — aštuoni dideli kambariai. Baldelio jokio, bet ir nuomos jokios. "Gyvenk, kad kiti blogesni buto neužimtum". — Tokiais žodžiais mane priėmė tie sulenkėję lietuviai. Ir gyvenau. Nuomos, kad ir būtų norėję, nebūčiau mokėjęs, nes neturėjau kuo mokėti. Atsimokėdavau bent dalinai kuo kitu: dažnai važinėdamas po

Lietuvą, atgabendavau jiems tai duonos kepalėlį, tai lašinių gabalą, tai keletą kiaušinių, o tas anais laikais buvo labai brangi dovana. Vilniuje buvo tikras badas. Žmonės ieškojo duonos su krepšiuokais net toli Lietuvos gilumoje — Ukmergės, Utenos ir kitų kraštų apylinkėse. Žandarai juos gaudydavo kaip kontrabandininkus. Žmonės ne tik tino iš bado, bet ir mirdavo gatvėse.

Valgydavau kažkokioj lietuviškoj valgyklėlėj. Visas valgio pagrindas buvo žolės. Sumanioji šeimninė iš žolių sugebėdavo net kotletų padaryti. Bet žolės žmogui nedidelė parama. Po kelių mėnesių tokio maisto vėjas mane kaip smilgą siūbavo. Parsivežtų iš kelionių po Lietuvą dovanų padalindavau ir bendrabučio kaimynamas, kurių turėjau jau pilnus aštuonis kambarius. Gyveno čia ir Lazdynų Pelėda. Tos dovanos būdavo šventė. Bent trumpam užsimiršdavome, kad gyvename badmetyje. Vieną kartą iš Tverų parvežiau savo simpatiškam šeimnininkui Mykolui garsaus Tverų milelio drabužiui. Nudžiugo, lyg būtų kitus namus gavęs. Buvo nuplyšęs tiek, kad gėdinosi ir į gatvę išeiti. Įduodamas dovaną paklausiau, ar jis panorės lietuvišku milu dengti savo lenkišką kūną. Jis sušuko: “Kunige, taigi aš pats esu lietuvis, tik lietuviškai nekalbu”. Žemaitišku milu atvedžiau į lietuvišką kelią, nors, kaip teko patirti, tas milinis krikštas tesėjo neilgam. Mano Mykolas, geresnėse sąlygose atsigavęs, neprisiminė man pasakytų žodžių, kad jis esąs lietuvis.

Tuo tarpu iš visų Rusijos kampų plaukė tremtiniai atgal į savo tėvynę. Iš visos Lietuvos inteligentai traukė į Vilnių: tai žinių gauti, tai darbo ieškoti, tai pasiūlydami savo jėgas Lietuvos atstatymo ir gynimo darbui.

Buvau lyg dvarininkas: aštuoni didžiuliai kambariai — ne juokai. Sutikęs kokį “bežemį” Vilniaus gatvėse, kviečiau pas save, tačiau su viena sąlyga, kad atsineštų šiaudų, nes ir aš, “dvarininkas”, taip pat gulėjau ant šiaudų, neturėdamas nė pagalvės, nė antklodės. Tie “bežemiai” greit pasijuto lyg savo namuose ir dažnai, net manęs nesiklausdami, parsivesdavo savo senų pažįstamų. Susidarė savotiškas “kolchozas”. Didžiulis butas prigužėjo gyventojų daugiau, negu

reikia. Visokių jų būta, tik stebėkis — ir karininkas, ir pagyvenęs intelektualas akademikas, ir Rusijos universiteto studentas, ir Voronežo gimnazijos mano mokiny, ir kunigas, jų tarpe ir kunigas Tumas-Vaižgantas. Tikra Zaporožė. Niekas mums aslos nešlavė, niekas lovų neklojo, nes pašluoti nebuvo ir įmanoma: visi kambariai buvo virtę šalinėmis — visur pilna šiaudų, o naktį juose pilna žmonių. Nuo ryto iki vakaro visi būdavo išsivaikščioję savais reikalais. Butas tada ilsėdavosi. Vakare vėl butas užė kaip avily bitės: dalinimasis įspūdžiais, pasakojimai, juokai, diskusijos, ginčai — tikras gyvenimas! Mano gyventojų tarpe buvo visokių politinių pažiūrų žmonių. Kai šie klausimai kildavo, įnamiai net savo šeimininko nepagerbdavo: kirtomės kaip lygūs su lygiais. Ypatingai karšti ginčai būdavo su Vaižgantu. Vaižgantas buvo kunigas, ir geras kunigas, bet teologija ir kanoniškoji teisė jo buvo senokai pamiršta. Jis susikūrė savo teologiją. Svarstant čia Lietuvos sutvarkymo planus, Vaižgantas pasisakydavo už civilinę santuoką, už nusavinimą ne tik bažnytinių žemių, bet ir visų trobesių, net ir pačių bažnyčių. Su tokia teologija, aišku, nesutikau ne tik aš, bet ir tie mano gyventojai, kurie ne tik iš metrikų buvo katalikai. Jų tarpe atsimenu P.V. Raulinaitį — vėliau advokatą ir profesorį.

Jau tuo metu mano kolchozas pradėjo po truputį ir lobi. Aš jau buvau įsigijęs lovą. Įsigijo lovas ir keli kiti mano gyventojai. Susidėję nupirkome kažkur surastą virdulį. Dabar pusryčius ir vakarienę jau turėjome savo. Netrukus gavome ir šeimininkę. Tai buvo Marytė Ambraziejūtė, vienintelė moteris įnamė, kurią jau esu minėjęs anksčiau. Ji buvo mano redaguojamo laikraščio „Laisvoji Lietuva“ redaktorė-pavadotoja. Ją apgyvendiname atskirame, su atskiru įėjimu kambarėlyje, o už tai ji turėjo atidirbti visam kolchozui. Darbas buvo nedidelis: rytą ir vakarą pagirdyti visus gyventojus arbata. Bet ji, kaip moteris, susirado ir daugiau darbo. Ji pradėjo tvarkyti ir mūsų lovas: vis vien, ar ji būtų šiaudų pavidalo, ar tikra lova. Atsiradus šeimininkei, ir kambariai neteko tikros šalinių išvaizdos.

Prie vakarinės arbatos ir kildavo anksčiau minėtos įvairiais klausimais diskusijos. Jos dažnai užsitęsavo ligi vėlyvos nakties. Karščiausiai ginčijosi ir gynė savo pozicijas Vaižgantas, bet jis pirmutinis ir kapituliuodavo: “Vyrai, nuo tų ginčų jau slogą gavau. Užteks. Daugiau nebesiginčysiu. Gal jūs ir geresni už mane teologai, bet aš vis tiek pasilieku prie savo nuomonės”. Bet kitą vakarą, susėdus prie šnypščiančio virdulio, ne kas kitas, bet tas pats Vaižgantas, kuris tik vakar dieną buvo pasižadėjęs daugiau nebesiginčyti, vėl tą ar kitą vakarykščių ginčų dalyvų užkabindavo, ir vėl prasidėdavo nauji ginčai — tokie pat karšti, tokie pat ilgi, kaip ir kitomis dienomis. Juos baigdavo vėl Tumas pareikšdamas, kad jau gavęs slogą ir daugiau nebesiginčysiąs. Kas gi? Jaunystė! Nors visi išvargę, bet ir užsidegę.

Mano kolchozas buvo kalvė. Joje kalėme būsimą Lietuvos tvarką. Pirmasis metė mūsų kolchozą Tumas Vaižgantas: kažkur gavo atskirą kambarį. Pradėjo po truputį skirstytis ir kiti gyventojai, bet jų dar ilgai pasiliko pakankamai. Du kambarius ištuštinom, nes juos reikėjo panaudoti susirinkimams ir posėdžiams. Mano patalpos tiems uždaviniams tiko geriau, negu kitur, nes buvo erdvesnės, o ant-
ra, nesišvaistė pašaliniai žmonės. Galima buvo slaptai klausimai svarstyti.

Tokie susirinkimai ir posėdžiai buvo kasdieninė duona. Čia buvo sprendžiami dažniausiai bendro valstybinio pobūdžio klausimai ir reikalai. Krikščionių demokratų reikalus aptarnaudavo “Tėvynės Sargo” patalpos, kuriose buvo galima sušaukti ir didesni susirinkimai.

Mano buto “salės” tarnavo nemokamai visokios rūšies ir visokių žmonių susirinkimams, jei tik jie lietė Lietuvos reikalus. Ir kas jose neposėdžiavo! Šiandien man pačiam būtų įdomu pasiskaityti apie tų susirinkimų dalyvius, jų tikslus ir sprendimus. Vokiečių okupacijos metu Vilniaus miesto policijoje tarnavo Liudas Gira. Mums, lietuviams, tai turėjo nemaža reikšmės ir naudos. Mums palankesnių vokiečių dėka Gira buvo pakeltas į kažkokios rūšies policijos viršininkus. Užėmęs tokią vietą ir turėdamas daug pažinčių vokiečių tar-

pe, ne tik policijoje, bet ir už policijos ribų, jis sužinodavo tokių faktų, kurie skaudžiai paliesdavo Lietuvos interesus. Kaipo pavyzdį priminsiu civilfervaltungo (ZivilVerwaltung) planavimą Lietuvą apsodinti vokiečiais kolonistais. Gira šį faktą sužinojo iš Lietuvos nepriklausomybės pradžioje visiems žinomo mažlietuvio Jurgio Aukštuolaičio, iš kurio vėliau pradėjau gauti visą eilę labai svarbių ir įdomių, Lietuvos ateitį liečiančių, vokiečių dokumentų, kuriuos jis išvogdavo iš jo tarnybos vietos civilfervaltunge.

Tarp kitko buvo gautas ir vokiečių Lietuvos kolonizavimo planas. Beveik visi 15-20 ha ūkiai popieriuje buvo išparceliuoti vokiečiams. Išparceliavimas buvo vardinis, pvą., Jono ūkis iš X kaimo ir apskrities buvo numatytas išdalinti tam tikram skaičiui vokiečių, kurių vardai ir pavardės, šeimos narių skaičius ir kilmės vieta buvo jau plane nurodyta. Įvykdžius tą planą, Lietuva jau būtų nustojusi būti Lietuva, o tapusi "Litauen", kaip Deutschlando neatskiriama dalis. Jurgis Aukštuolaitis nemaža yra tuo būdu pasitarnavęs žengiančiai į savarankišką gyvenimą Lietuvai. Gaila, kad vėliau jis nuėjo šunkeliais, padėdamas Lietuvos priešams griauti Lietuvos užsimojimus žengti į nepriklausomą gyvenimą. Šitie visi klausimai buvo gvildenami mano "salėje" vykusiuose įvairiaspalvių žmonių susirinkimuose. Čia buvo aptariamai būdai, kaip gintis nuo vokiečių parengto mirtino smūgio Lietuvai.

Kalbamuojų metu labai aktuali tema buvo Lietuvių kariuomenės klausimas: kurti ją, ar nekurti? Voldemaras dar prieš pirmos vyriausybės sudarymą ir tą vyriausybę sudaręs buvo Lietuvos kariuomenės kūrimo priešininkas. Jo išmany-mu, pakaks paskelbti Lietuvą neutralia valstybe, ir tuo pa-čiu ji bus išgelbėta nuo visokių pavojų iš kaimynų pusės. Neutralitetas, Voldemaro teigimu, turėsiąs atstoti Lietuvos kariuomenę. Prie Lietuvos gynimo nuo priešų šalia neutrali-teto, girdi, prisidės dar tos spygliuotų vielų tvoros, kurios iš visų pusių supo Vilnių. Voldemaro teorijos nesugriovė ir tas faktas, kada pirmasis Lietuvos finansų ministeris Martynas Yčas tas vielų tvoras pardavė kažkuriam Vilniaus pirk-

liui ir tą pinigų sumą, kuri buvo gauta už parduotas vielas, užregistravo Valstybės izde kaip pirmą lietuviško izdo pajamą. Voldemaro teigimu, pakako turėti tik kariuomenės vadovybę. Atsiradus reikalui, kareivius nesunku mobilizuoti į reikiamą frontą. Tapęs pirmuoju ministeriu pirmininku, Lietuvos kariuomenės organizavimą pavedė rusui generolui Kondratavičiui. Minimas Kondratavičius tą vadovybę suorganizavo. Buvo numatytas vyriausias kariuomenės štabas su artilerijos, kavalerijos, pėstininkų ir net aviacijos skyriais. Turėjom pilname sąstatae numatytą su skyriais ir poskyriais intendantūrą ir visa, kas buvo reikalinga neturimai kariuomenei vadovauti.

Šita Lietuvos kariuomenės vadovybė buvo tokia pat rusiška, kaip ir pats Kondratavičius. Ja niekas nepasitikėjo. Visi galvojo, kad tai caro laikų Petrapilio štabo skyrius, nes visose vietose sėdėjo suirusios Rusijos minėto štabo rusai. Tas faktas kėlė daug nerimo ir baimės.

Žmonės iš Rusijos tremties buvo bebaigią grįžti. Kiek galėdami bėgo iš rusų kariuomenės lietuviai karininkai. Visi jie pirmoje eilėje traukdavo į Vilnių, norėdami savo jėgas skirti Lietuvos gynybai, nes kiekvienas matė, kad Lietuvai savo nepriklausomybę teks sunkiai ginti su ginklu rankose. Kartais į Vilnių tokių karininkų susirinkdavo gana didelis skaičius. Reikėjo matyti tą nusivylimą ir pyktį, kai tas idealiai lietuviškas karininkų kadrąs minėtame štabe buvo iš aukšto traktuojamas to paties ruso, kuris lietuvių niekino caro laikais ir kuris nė vienu lietuvišku žodžiu atvykusio dabar savo tėvynės ginti lietuvių karininko neprakalbindavo. Nemaža jų tada glaudės prie lenkų legionų, organizuojamų Dvobor Mosnickio. Kiti grįždavo sugelta širdimi ir neramūs į savo tėviškes kito darbo ieškoti.

Vokiečiai buvo baigiami bolševikų stumti iš Gudijos. Bolševikai jau Vilnijos teritorijoje. Stumiamiems vokiečiams rusai-bolševikai mina beveik ant kulnų. Vilniuje ir jo apylinkėse organizuojasi lenkų partizanai, kurie niekieno nekliudomi vaikšto ir Vilniaus gatvėse, pašiepdami Valstybės Tarybą ir užkabinėdami Lietuvos piliečius, o lietuvių kareivio vis

nėra. Ir pats Voldemaras tuo metu, reikia manyti, pirštu prikišamai įsitikino, kad nė Vilniaus, nė Lietuvos neapgins nei Yčo parduotoji vielų užtvara, nė neutralitetas, nė kariuomenės štabas be kareivių.

Ir šituo momentu dar vienas smūgis: iš Lietuvos pasitraukia jos vyriausybė. Pirmiausia pasitraukė Smetona su Voldemaru (valstybės galvos), paskui Finansų ministeris Martynas Yčas, o paskui juos ir Švietimo ministeris Jonas Yčas. Pasiliko tik finansų viceministeris Liudas Noreika, kuris likvidavo patį valstybės iždą. Palikom vėl be jokios organizacijos ir vadovybės, kuri ypač buvo reikalinga Lietuvos nepriklausomybės pradžioje. Visi šitie liūdni faktai buvo tada nuodugniai svarstomi įvairių pažiūrų lietuvių mano “salėje”. Buvo svarstomi ilgai, pagrindinai ir dažnai labai karštai. Ten buvo aptariami ir reagavimo žygiai. Vieni jų pasiekdavo savo tikslą, buvo vaisingi, kiti nieko nepasiekdavo.

Nuo vokiečių mirtinio smūgio išgelbėjo pats gyvenimas. Vokiečiai karą pralaimėjo, ir gyvenimo ateitį surašė kiti veiksniai. Aukštuolaičio man perduoti civilfervaltungo dokumentai mano buvo perduoti Valstybės Tarybai. Dabar nežinau, kieno rankose jie atsidūrė. Gaila, kad jie nepakliuvo į mūsų istorijos lapus. Voldemaro Kondratavičiaus štabas minimų susirinkimų darytų žygių dėka buvo likviduotas. Kur dingo Kondratavičius, nežinau, bet ir neįdomu žinoti. Jis ne Lietuvos naudai buvo pasiėmęs tą svarbią vietą atkurtoje Lietuvoje. Buvo smarkiai reaguota į vyriausybės nusistatymą didžiausiame pavojuje palikti Lietuvą. Buvo daug kalbėta, ginčytasi ir bartasi ir su Smetona, ir su Voldemaru, ir su Yču, bet nieko nelaimėta. Jie išvyko, palikę Lietuvą neaiškaus likimo rankose. Mano salės sienoms vėl teko klausytis nenustojusių vilties ir nekritusių nusiminiman lietuvių pokalbių ir pasitarimų apie naujos vyrausybės sudarymo reikalą.

Tai keletas pavyzdžių. Jie tik parodo mano “salėje” vykusių susirinkimų kryptį, charakterį ir svarbą, o jų buvo daug. Ir visi jie mūsų istorijai turėjo didesnės ar mažesnės reikšmės. Ta salė tikrai yra nusipelnusi paminklinės lentos.

- Abraitis Vincas, 216, 287, 289
 Adomaitis 272
 Adomas kun. 95
 Afanasjevas, 66-68, 71-73, 75
 Aleknavičius 140, 169
 Akelaitis kun. 74-75
 Aleksandravičius kun. 59
 Aleksa-Angarietis 316
 Alseika dr. 222
 Alinė 10
 Ambrazevičius 272
 Ambrazevičius Silvestras 39
 Ambraziejus Juozas 19, 20
 Ambraziejūtė Marija, 330, 347
 Amerika 11, 24
 Antanaitis 330
 Antanavičius prel. 113, 122, 149,
 163, 180
 Antnemunio valšč. 15
 “Apie sielą” 153
 “Apie žmogaus sutvėrimą” 153
 “Apžvalga” 330
 Astramskas Antanas 218
 Astramskas Tomas 218
 Astramskienė Marytė (Krupavičiū-
 tė) 114, 218
 Astrauskas kun. 279
 Aštrioji Kirsna 10
 Ateitininkai 154, 160-161, 190-191,
 245, 249, 252, 256, 265, 270,
 272-274, žiūr. dar: Voronežas
 ateitininkai
 “Ateities spinduliai” 189-190
 Augustaitis kan. 135
 Augustinas Šv. 240
 Augustinavičius mok. 340-341
 Aukštuolaitis Jurgis 349, 351
 Aušrininkai 264, 273-284
 Aužbikevičius Stasys, kun. 343-344
 Avižienius Juozas 146, 175, 217
 Avižienytė 256
 Bakšys kun. 302, 306, 308
 Baklaževo parap. 111
 Bakšytė Vera 263, 269
 Balčikonis J. 254
 Balsys 272
 Baltrušaitis Jurgis 124, 126, 130, 152
 Baltrušaitis kun. 338
 Banaitis S. 330, 332
 Banaitis Tomas kan. 135-136
 Bardauskas Teodoras 217
 Barbieriškis 10-14, 23
 Baublys 91
 Baudžiamieji liet. būriai 51
 Bauras Jonas 21
 Bauras Marčius 10
 Beilio byla 185
 Bendorius 276, 279, 281
 Bielskis inž. 275
 Binekainių įvykis 98
 Bielskus kun. dr. 137, 160, 289
 Birštonas 13
 Biržų apskr. 253
 Bistras 260-261, 277, 289
 Bizauskas K. 161, 302, 306, 319,
 325
 Blažys-Blaževičius, prel. 111-112,
 127-128, 134, 144, 154, 162, 170,
 175, 177
 Bolševikai 255, 259-260, 274
 Bonček prf. 206-207
 Borch 132
 Bortkevičienė Felicija 330

Brazytė 256
 Bubnys 10
 Būčys prof. 141, 144, 193-194, 197-198, 205-206, 239, 243
 Būga 156
 Bulota generolas 229, 232
 Bulotienė 229-230, 234
 Bumša kun. 209-211, 217, 239
 Butkų Juzė 275, 281, 283, 286
 Butvilą kun. 212-213, 316

 Cepliakas vysk. 218
 Chilinskio biblija 185
 Cikota 188
 Cirtautas Kasparas kun. 108
 Civilinė santuoka 347

 Čarneckis Voldemaras 193
 Čepinskis, Lenkų seimo atstovas 74
 Čepulis kun. 111
 Černiauskas 158
 Česaitis Ignas 172, 175
 Česnys B. prof. 193, 200-202
 Čibiras kun. 158, 216-217
 Čikaga 11
 Čiurlionienė S. 280, 282-283

 Dabulevičius 59
 Dailidė Jonas 222
 Dambraskas-Jakštas 125, 330-331
 (žiūr. dar Jakštas-Dambraskas)
 Dambraskas Pijus kun. 169-170, 190, 216
 Danisevičius Felicijonas 217
 Daugpilis 333
 Daukantas S. 107, 165
 Daukša Liudas 275, 287
 Daržininkavimas Krupavičiaus 76
 Degučiai 161
 Deltuva 77
 Dekano pareigų netekimas 164
 Demokratinė santvarka 272
 Demokratinė respublika 327, 329, 331

Disertacijos tema 239
 Domeikų kaimas 42
 Dogelis P. kun. 306, 330, 332
 Donelaitis 30
 Dovydaitis Pranas 145, 160-161, 191
 Dovydaitis V. 272
 Draudimas kalbėti lietuviškai 26
 Draugelis E. 55, 161, 277, 280, 282-283, 328
 „Draugija“ 125, 208, 209, 332
 Dubauskas kun. 38
 Dubenų k. 16
 Dubinskas A. 328
 Dūkšto apeliokės 157-158
 Dvaranauskas Vincas 112, 137-138, 139, 323
 Dzūkas 11, 116-117

 Eidukas Vincas 39, 43, 49-50, 103
 Eitkūnai 219
 Ekskursijos Trakų apskrityn 167
 Endziulaitis Vyt. 161-162, 191-192, 260-261, 265, 275, 328, 330-331
 Eneida lietuviškoji 151
 „Entlausungas“ 296, 333-334
 Estija
 — komunistai 192
 — kultūrinis gyvenimas 227-228
 — nekalba rusiškai 226-227
 — nukentėjusieji nuo karo lietuiviai 227-233.
 Socialinis lygis 288
 — „Estai turi pralobti“ 227

 Gabrys 104, 140
 Galdikas Adomas 98, 330
 Galdikienė Draugelytė 161, 331
 Galvos ligos 169
 Gamta, dėmesys jai 173-174
 Gardinas 220
 „Garbenio nuomonės“ 171
 Garliava 15
 Gediminas Beržanskis-Klausutis, kunigaikštis 294

- Gerulis 120, 125-126, 141, 146
 Gerutis "Balvočius" 171
 Giedraitis-Giedrys 143
 Giedraitis kan. 141
 Gira Liudas 329, 348-349
 Giltininkai 104
 Gyvenimo knyga 241
 Gorkis 44
 Grabauskas 112, 131-132, 138, 179
 Grajauskas kun. 126, 176, 223
 Grajauskas Pijus 161
 Grajevskienė 290, 292
 Grajevskis Adolfas 290
 Gražinis 249
 Gričius 87-88
 Grigaitis Aleksandras prof. 202-203, 207
 Grigonis Juozas 216
 Grigorjevas 33
 Grinkevičius 34-35, 39, 58
 Grinkevic Pavel J. 28
 Griškabūdis 220
 Griškelis 279, 281
 Gryva 334
 Grūzdaitė Marytė 263, 269
 Gruodis Stasys 193
 Godlevskis vysk. 201, 204-206, 212
 Gubernatoriaus patvirtinimas 166
 Gudauskis Petras, kun. 81-84, 86, 89, 92-93, 95
 Gudeliai k. 72, 110, 174
 Gudelienė 269
 Gumbinė 220
 Gurevičius Vyt. kun. 147
 Gustainis Vincas 32
 Gustaitis 168, 173-174
 Gustaitytė iš Gustaičių k. 37

 Faser 200
 Filosofija 162
 — duoda atsakymą 120
 Fiodorovas 55-56

 "Idealas ir Jaunuomenė" 153

 Iešmantas 110
 Iglauka 51-53
 Igliškėliai 10, 17, 21, 23, 48, 78, 109-110
 Ignalino apielinkės 157
 Ilgūnas km. 95
 Ilovauskis 212
 Imperatoriškoji biblioteka 185
 Inkrata 218
 Itomlenskis 90-92
 Ivoniškio dvaras 51-52

 Yčas Martynas 241-243, 254, 262, 275, 284, 301, 349, 351

 Jablonskis J. 156, 254, 274, 276
 Jakštas-Dambrauskas (žiūrėti dar Dambrauskas-Jakštas) 200, 208
 Jakštys 217
 Jakubauskas 41
 Jalbżykowski 61, 72, 113, 125-128, 136-137, 139-143, 150-153, 163-165, 170, 175-179, 181-182, 223
 Janušaitis generolas 74
 Jarulaitis kun., žemės porceliuotojas 116
 Jasaitis Domas 29
 Jasaitis Juozas 29
 Jasaitis mok. 18, 20-22, 25, 27
 Jasinskas kun. 252
 Jasinskis gyd. 81
 Jasinskis, klierikas 136
 Jasinskis kun. 269, 275, 279, 284
 Javtak 82, 95
 Jestrakis 51-52, 168
 Jevaravo valsč. 52
 Jonaitis 342-343
 Jonvaikiai 52
 Junonių k. 16
 Jucevičius Liudvikas 148, 149
 Juodoji Anča, upė 151
 Juraitis Juozas 143
 Jurbarko vaidinimas 79
 Jurgutis VI. 160

- Jurskis kleb. 81, 95, 166
 Juodišius generolas 161
 Juodviršis kleb. 139
 Juozaitis kun. 114
- Kadetų partija 254
 Kaimelis 179
 Kairioji literatūra
 Veiveriuose 38
 Kairūkštis inž., vak. E. kat. teisių
 gynėjas 102
 Kairūkštis Jonas, gyd. 102
 Kairūkštis Juozas 100-102, 252
 Kairūkštis Stasys, mok. 102, 108
 Kairūkštis Vladas, gyd. 102
 Kairūkštytė Jacynienė 102
 Kairūkštytė- Tumienė 102
 Kairysis sparnas 251
 Kaišėdoriai 157, 309
 Kakovskis rektorius 194-195
 Kalbininkiškos kelionės (Krupavi-
 čiaus) 156 ir toliau.
 Kalnietis teis. 229-230
 Kalvis 21
 Karalius ar prezidentas 335-336
 Kariuomenės klausimas 349
 Karo belaisvių kapelionas 241
 Karosas A. vysk. 15, 126, 140, 144,
 151, 178, 180, 318-320
 Karvelis dr. Petras 174, 190, 193,
 250, 252, 259, 264, 328
 Karpovič, kunigas 295
 Karvės pirkėjas (Krupavičius) 23
 Kasperavičius 272
 Kasperavičius-Barzdukas 78
 Katilius A. 328
 Katilius Jonas kun. 110, 179, 196,
 219, 319
 Kat. (liet.) liaudies Sąjunga 269
 Kapsukas 253, 255, 268, 275, 316,
 343
 Kat. veikimo fondas 280
 Kaupelytė-Ragaišienė 269
 Kazlauskaitė 15
- Kazlauskas 16
 Keturnaujiena 78
 Kesleris 26, 28, 39, 42
 Kilmė Krupavičiaus 9
 Kirtiklis 74
 Kiveris Juozas 29, 41
 Klebanskis 74
 Klimaitis Pranas 29
 Klimas P. 55, 155, 273-274, 302,
 332-333
 Klimavičius 272
 Klumpės lietuviškos Lenkijoje 69
 Kondratavičius generolas 350
 Kolchozas Vilniuje 346-348
 Kovalskis 253, 275
 Kozlovas 280, 287
 "Kragas" 125
 Krakauskaitė L. 269
 Krasauskaitė 263
 Krata Krupavičiaus bute 278
 Kravčenko 38, 40
 Kremer prof. 197
 Kriaučūnas kun. 11
 Kriaučūnas mok. 30
 Kriaunių k. mokykla 16-17
 Krikšč. demokratai 95, 191-192, 247-
 248, 251, 254, 265, 276-279, 314,
 320-321, 326-329, 332, 348
 Krikštonys 145
 Krona 164
 "Kruopelė" 95
 Krupavičiūtė Melanija 24
 Krupavičius Pranciškus 10, žiūr. tē-
 vas
 Kruvelis Marčius 128
 Kunigų seminarija 108
 Kubilius Juozas klierikas 217
 Kubilius vėliauVilk. a virš. 268
 Kubilius, Dievo iškotojas 193
 Kučinskas, sargas Veiveriuose 41
 Kudirka 73
 Kumpis 272
 Kundrotas Adolfas 255
 Kuklierius 272
 Kuneckas Juozas 104

- Kunigai visuomenininkai Papilėje 96
- Kunigas, pažiūra į jį Lenkijoje 112
- Kunigas, samprata 118
- Kunigų kritikas 94, 95
- Kunigų seminarija 117
- Kuraitis P. prof. 160
- Kurlianskis kun. 333-334
- Ladygienė Stefanija 190
- “Laisvoji Lietuva” 330, 347
- Latvija 227
- Laukaitis J. kun. 113, 126, 134, 156
- Lazdynų Pelėda 346
- Ley von der 10
- Lenkai apie Liet. žemės ūkį 70
- Lenkai, konfliktas su jais 238-239
- Lenkiškai-lietuviškas žargonas namie 12-13
- Lenkų legijonai 349
- Lenkų liaudies kova 65
- Lenkų mažas drovumo jausmas 71
- Lenkų mokytojų suvažiavimai 63-64
- Leonas XIII 248
- Leonas Petras 234, 289, 252, 268
- Lepel 294
- Liaudies sąjunga Petrapily 190
- Liublino apielinkės 111
- Lygumai 339
- Lietuviai kunigai Lomžoje 58
- Lietuviai mobilizuoti 220
- Liet. kalbos studijos 167
- Lietuviška darbininkija Petrapilyje 190
- Lietuviška literatūra Veiveriuose 28—29
- Lietuviški reikalai per rekolekcijas 96
- Lietuviškų knygų naikinimas 214, 215
- Lietuvių grobimai Prūsijoje 221
- Lietuvių klubas Lomžoje 59
- Lietuvių mokytojų sąjungos steigėjas 63
- “Lietuvos Aidas” 321-322
- Lietuvos ūkininkas 95
- “Lietuvos žinios” 96-97
- Lituanistika Petrapilio archyvuose 214-216
- Lomonosovas 304
- Lomžoje areštas 103
- Lotynų k. pamokos 110
- Luba 159
- Lukšiai 164
- Luvenas 160, 173
- Maciejauskas prel. 337, 341-343
- Macijevskis 198
- Maciūnas 308
- Malinauskai Amerikoje 12
- Malinauskaitė Rozalija 11-12; žiūr. Motina
- Malinauskaitė Zosė 16
- Malinauskas Antanas 12
- Jonas 12
- Raulynas 11-12
- Stasys 15-16
- Malevanskis 101
- Maliukevičius, kleb. Trakuose 167, 223
- Marcišefskis vyskupas 114
- Marelės upelis 115, 151
- Marijampolė 10, 13, 323
- Marijos žinyba 242
- Markelytė Rožė 263
- Marma kleb. 150
- Marksitai 249
- Martinaitis 48
- Maskva 245
- Maslauskas Vladas 164-165
- Mašiotaitės 285
- Mašiotas Donatas 281
- Mašiotas Jonas 281
- Mašiotas Pranas 254, 284, 285
- Mašiotienė Marė 279, 281, 285
- Matulaitis Ant. 272, 275
- Matulaitis K. 272
- Matulevičius Arkiv. 192, 198
- Matulionis Jonas 278-279, 328

- Matusevičius 276
 Medicinos studijų klausimas 173
 Menžinskis 212-213
 Merkinė 167
 Merkevičius 30
 Meškauskas Juozas 216
 Meškauskas prof. kan. 186
 Michailovas iš Plokščių 46
 Mickaitis 275
 Mickevičius 88, 345
 Micuta 328
 Mieleška 217
 Mikališkių valsč. 51-52, 168
 Mikas, seminarijos durininkas 170
 Milukas 141
 Mirties sprendimas 275, 280
 Misevičius kun. 139, 140
 Miškininko karjera 108-109
 Mitologija sen. lietuvių 239
 Mykolaitis mokyt. 74
 Mykolaitis Vincas-Putinas 74, 146,
 190, 217; žiūr. dar Putinas
 Modernizmas (teologinis) 93-94
 Mohilias 223
 Mokyklos Suvalkijoje 19
 Mokytojas Kauno gubernijoje 98-
 99
 Mokytojas kunigų rekolekcijose 95
 Morkelis 190, 216
 Mosnicki Dobbor 350
 Motina 13, 20-21, 23, 34, 48, 50,
 56, 74, 78-79, 102, 109-110, 113-
 114, 160, 218, 223, 309
 Mozūro ūkininko pasninkas 69
 Mozūrų kalba ir kraštas 56
 Muraškaitė Onutė 263
 Muzika 43-44, 47

 Nacevičius 264
 Narijauskas prel. 134
 Narkevičius 194
 „Naujoji srovė“ 93-94
 Naujokaitis 75
 Naujokas prel. 136-137, 212-213

 Navickas 125, 141
 Navininkų kaimas 9
 Nemigo liga 224
 Nepriklausomybė Lietuvos 221, 223,
 238-239, 250, 252, 272, 314-315,
 326, 335-337
 Neseckai 234-235
 Nikolajus I 185
 Nikalojus Tėvas 254
 Nikula Piotr S. 79-80, 85, 87, 90,
 92
 Nievskis 68, 72
 Noreika Liudas 156, 351
 Nuo karo nukentėjusiems lietuviams
 šelpti draugija 193-194, 223, 225,
 267-268, 278

 Obelėnas 185
 Obolevičių šeima 185
 Oboznik 293
 Odė Maslausko obuoliams 164
 Odesos kalėjimas 167
 Olšauskis prel, žemės porceliuotojas
 116, 330
 Orkestras gusarų 22
 Ozelis 17, 52-54, 272

 Padolskis vysk. 125
 Palevičienė 249, 276
 Palių pelkės 19
 Palubinskas Antanas kun. 137, 171-
 172, 175
 Pakarti moksleiviai 286
 Pamaldūs socialistinės literatūros
 platintojai 37
 Papečkys 55, 155
 Papilė 77, 79, 107-108
 — slapta valsčiaus vadovybė 88
 Paskutinis teismas 323
 Pastovis 296
 Paulauskas 39
 Pastorius iš Estijos 304
 Pavardžių lenkinimas 147
 „Pažanga“ 193

- Penchratka 54-55, 57-58, 65-66, 71,
 102, 105-106
 Penkauskas Pranas 211, 217
 Penko, broliai 139
 "Penktasis Evangelistas"-Endziu-
 laitis 191
 Petrapilis antikvarijatai 192
 — kareivinių miestas 183
 — liaudies namų teatras 199
 — pagarba katalikų kunigui 213
 — užuojauta lietuviams 221
 Petrapilio Dvasinė Akademija 180,
 183-225, 238
 Petrapilio Dvasinė Akademija
 — Amsterdamo talmudas 184
 — Gogolio bursa 189
 — Gudų pretenzijos 207-208
 — Hebrajų kalbos vargai 202-
 203
 — bendras įvertinimas 209
 — "Jėzuitai" 186
 — Karas 214
 — kultūrinis gyvenimas 188, 190
 — Lenkų vaidinimo boikotavi-
 mas 187-188
 — Lietuvių koalicija 187
 — Lietuvių organizacija 189
 — Maistas 214
 — politinis darbas 225
 — reforma 196, 200, 209
 — rektorius 224
 — studijavimo pobūdis Krupav.
 210-211
 — "suseininimas" 187
 — tezių gynimas 205-206
 — vežikų pastabos 187
 — Vilniaus universiteto pa-
 likuonė 183-184
 Petrapilio Liet. Seimas 248, 299
 Petras Didysis 183
 Petrauskas Antanas kun. 147
 Petrauskas Kipras 199
 Petrauskas Motiejus 146, 148-149
 Petrušauskas-Petronis 268, 278
 Pėstininkas kun. 154, 176
 Pirmeiviai moksleiviai 155
 Piršlio pareigose 92
 Pyžov Michail Vladimirovič 28
 Plepys 262, 268
 Plunksnos darbas seminarijoje 152
 Plungė 337
 Plutiškiai 167, 174
 Politinis darbas 181, 323
 Popas 305
 Požėla Vladas 267, 268, 275
 Prancūzų k. 173
 Pranaitis kun. 184, 185
 Prapuolenis kan. 132
 Prienai 222
 Protopopov 39-40
 Przemeneckis 282
 Publicistinis darbas 152-153
 Putinas 174-175
 žiūr. Mykolaitis
 Puškinas 214
 Putvis 74
 Račkauskas 172
 Račkauskiukas Kostelis 268-269
 Radzevičius P. 330
 Radziševskis 187, 195-197, 200-201,
 207, 209
 Radviliškis 310-311
 Raisas 16
 Raitelaitis Jonas 144-145, 165
 Ramanauskas-Dukšto klebonas 158
 Ramzay 10
 Raseiniai 220, 253
 Raslavičius 113
 Raštininko padėjėjas 21
 Raštutis kun. 278
 Rauba 272
 Raudonarmiečių nuginklavimas 267
 Raulinaitis P.V. 346
 Razutis kun. 82-83
 "Reč" 238
 Reinyš M. arkivyskupas 182
 Rekašius 317
 Rennenkampfas 220

- Revoliucija 48, 50-52, 215, 255, 266, 270-271
 Revoliucija 1905 m. 103-104
 Revoliucija 1905 m. Papilėje 96
 Rimka Albinas 330
 Ringis, upelis 14
 "Rytas" 320-322
 Rubin 48-49
 Rūkymas 306-307
 Rūkykla mėsos Lenkijoje 69-70
 Rusekaitė iš Veiverių 37
 Rusifikacija Lenkijoje 50
 Ruso charakteristika 259-260
 Rutkų miestelis 72-73, 78
 Rusų pedagogika pažangi 35
 Rupka Juozas kun. poetas 339
- Sabaliauskaitė Agota-Milčienė 249, 250, 263
 Saldukas 272
 "Salės" Vilniuje 351
 Salų žem. ūkio mokykla 20
 Sasnauskas kompozitorius 201
 Savanarola 44
 Savanorių idėja 272
 Seinai 114-115, 319
 - kovos 74
 - išporceliavimas dvaro 116
 - miesto mokykla 151
 - miškas 15, 145
- Seinų seminarija
 - bendras profesorių įvertinimas 133
 - blaivybė 122
 - "Burbonų sinedrijonas" 127
 - dekanas 122
 - ekskursijos 155-156
 - kalbinės studijos 156-157
 - kalbininkų suvažiavimai 156
 - kooperatyvas 124
 - komponatorius 123
 - Mikas, durininkas 141-142
 - Lenkų dėstomoji kalba 130-131
 - Lenkų lietuvių kovos 125-163
 - Lietuvybė 140, 158
 - paslėptos po grindimis liet. knygos 165
 - pavardžių žalojimas 147
 - prašalinimo pavojus 170-173
 - perkelta Lomžon 111
 - praleisto laiko įvertinimas politiniam darbui 181
 - rankraštis konfiskuotas 175-176
 - rekolekcijos 129
 - rusų kalbos problemos 131-132
 - samprata kunigų seminarijos 117-123
 - skolinimo-taupymo kasa 124, 175
 - slapta lietuvių draugija 143-144, 147-148, 154
 - slapta spauda 141
 - stipendijų klausimas 150
 - studijos užsieniuose 150
 - "šalivarkas" 127
 - vaidinimai 148
- Seinų vyskupija 108, 135
 Seinų vysk. kunigų komitetas 176
 Seniūnas kun. 111
 Sideravičius J. 272
 Simanavičiai, kun. broliai 280, 287-288
 Sintautai 78, 218-219, 220
 Sirutis Bronius 29, 41
 Sirokis kun. 295-296
 Simnas 102
 Silvestravičius Dovaina 98
 Siūlelis-Paršaitis 104
 Seniauskaitė Regina-Sidzikauskienė 79-80
 Skirtingi kalendoriai 89
 Skardupių k. 146
 Skaržinskis 62
 Skruodis 216

Skomskis, kand. į karalius 335-336
 Skirstymosi į viensėdžius klausimas 85
 Slapta lietuviška spauda 19
 Slaptos spaudos platintojas Myko-
 las Kr. 19-20
 Sleževičius M. 275
 "Smyčiolas" su raudonu popieriu 103-104
 Smetona A. 332-333, 336, 351
 Smolenskas 289
 Socialdemokratų šventė (Velykos) 94
 Socialistai 191-193, 255
 Sokolovas 33
 Spetyla Petras 190
 Spirito varyklų mechanikas, tėvas 10
 Stalupėnai 220
 Stakelė kun. 97-98
 Stapulionis 272
 Stasiūnas 329
 Starkus Iganas 216
 Starkus Zigmas 191
 Staugaitis Justinas kun., vysk. 125, 176, 320
 Steig. Seimas 336
 Styra 272
 Stockholmo konferencija 301
 Strampickai 20
 Stremuchow gubern. 133
 Stipendijos grąžinimo klausimas 166
 Studentų liet. sus-mas Maskvoje 264
 Stulginskis 302, 319, 329, 334
 Suchomlinovo žmona 222
 Sukilimas 1863 m. 12
 Sulietuvinta mokykla 87
 Sutanuotas soc. literatūros platinto-
 jas 37
 Suomių išvaryti rusų kariai 291
 Sūris liet. Mozūruose 69
 Suvalkai 221

Suvalkija 9, 12
 Svetopolk Mirskis, kunigaikštis, ku-
 nigas 223
 Svitelis Proletaras 316

Šakenis K. inž. 282
 Šalčius Matas 78-79
 "Šaltinėlis" 149
 "Šaltinis" 75, 124, 141, 149, 152, 164, 170
 Šaulys K. prel. 329
 Šeduva 340-341
 Šelleg Ignatij Jegorovic 44
 "Šerenga" 151
 Šiaudinės klebonas 96
 Šičkaitė Stasė-Žygeliene 82, 84
 Šilalė 94
 Šilingas 238, 273
 Šipilo 203, 207-208
 Šklėrius 229
 Šlapelis 156
 Šleicherio gramatika 30
 Šliupas Jonas 143
 Šliupas Kęstutis 143
 Šliupas Rokas 47-48, 56
 Šmulkštys Ant. kun. 110
 Šmulkštys iš Igliaukos 53-54
 Šmulkštys Juozas prof. 110
 Šmulkštys Plutiškių kleb. 167-168
 Šnipei bausmė 19
 Šulcas T. inž. 233
 Šunskų giraitės sus-mas 154
 Šumavo policijoj 64
 Švėkšna 337, 341-342
 Šveicarija 47-48

Talinas 194, 225, 238, 241, 243
 Talinas
 — Latgaliečiai jungiasi prie lie-
 tuvių 235
 — Lietuvių veiklos įvertinimas 235
 — "viešieji namai" 231-232
 Talkos Lenkijoje 71

- Tallat-Kelpso 82, 95
 Tamošaitis Izidorius 189, 217
 "Taučius Gabrielius" 152, 329
 Tautininkų programa 193
 Tautkevičienė 260
 Tautkevičių šeima 278
 Tautos Taryba 268-269, 275-276,
 279-280, 283-284, 289
 Tarnaičių prof. sąjungos atstovavi-
 mas 256-259
 "tavaršč pop" 258
 Teismo sekretoriaus duktė 74
 Telšiai 90-91
 Tėvas 9-13, 16-17, 26, 42-43
 "Tėvynės Sargas" 250, 330, 348
 Tiesos ieškotojas seminarijoje 120
 "Tiesos kelias" 193, 320
 Tijūnaitis 124
 Tirkšliai 94
 Trakai 223
 "Tremtis " 215
 Trzaska 170
 Trzeczyk prof. 203-204
 Tumėnas A. 328
 Tumas Vaižgantas 95, 347-348
 (žiūr. dar Vaižgantas)
 Tumasonis dr. 308
 Turauskas E. 190, 193
 Turauskas kun. 118, 312, 316
- Uracho klausimas 327, 329
 Urbonas gyd. 138
 Urbšienė M. 282
 Utena 310-312
 — susirinkimas kapų koplyčioje
 315
 — tardymas 316-317
 Uteniškiai Taline 234
 Užkeigos namas 11
 Užupis kun. 151
 Ūta 10, 14-15
- Vabalninkas 338
 "Vadas" 190
 "Vadovas" 149, 152
- Vaičiulionių Jurgis 19-20
 Vailokaitis Jonas 329
 Vailokaitis Juozas kun. 116, 125,
 176, 328
 Vailokaitis Viktoras 289
 Vaitkus 160, 275, 290
 Vainauskas 276, 278
 Vaišvila M. 328
 Vaitiekūnas 272
 Vaitiekūnas kun. 340-341
 Vaitiekūnas V. 281
 Vaižgantas 79, 174 (žiūr. dar Tu-
 mas Vaižgantas)
 Valančius 12, 216
 Valaitis Jonas kleb. 222
 Valstiečiai liaudininkai 94
 Valstybės išdo pirmos pajamos 350
 Valstybės Taryba 303, 308, 319-320,
 325-327, 329-330, 332-333, 337,
 343, 350,-351
 Vanagėlis, Ksaveras-Sakalauskas 59
 Varšuvos Kūd. Jėzaus ligoninė 169
 Varnas Adomas 234-235, 275, 287
 Varviškės mūšis 272
 Vasario 16 d. aktas 313, 325
 Veiverių mok. seminarija
 — Aleksandro II įsteigta Lietu-
 vos jaunimui 45-46
 — geras mokyklos vardas 48
 — Lietuvių kalbos mokymas 29
 — mergaitės nepriimamos 45
 — mokinių streikai 29, 39-41
 — našlių dukros Veiveriuose 34
 — nelietuviai mokiniai 46
 — religinis atsparumas 35-36
 — rusaitės iš Kauno 34-35
 — slaptos kuopelės 36
 — socialrevoliucionierių prok-
 lamacijos 33
 — sunkumai su lenkais 46
 — šaltyšiaus "krikštas" 46
 — uždraustas lietuvių kalbos
 vartojimas 18-19
 — žemės matavimas 43
- Vengrų kalba 241

- Vepriai 93
 Veriovinaitės 234-235
 Veriovinas gubernatorius 231, 234,
 — 235
 Veronika sesuo 219
 Vėžys 249, 263
 Vicherstaitė-Kairūkštienė
 poetė-vertėja 102
 Vileišis Jonas 96
 Vilkaviškis, kelionės į jį 23
 Vilniaus Did. Seimas 59
 — Lietuvių konferencija 327
 — Kraštas 9
 — Kunigų seminarija 147
 — mokslo draugijos organas 145
 — universiteto patalpose areš-
 tuotas 305-306
 „Vilniaus žinios“ 77, 95
 Vilnijos gyventojų statistika 216
 Vilnius, atvykimas į jį 301
 — veikla jame 344-351
 Vilūnas kun. 92-94
 Vinogradov 211, 212
 Virbalio gelež. stotis 218-219
 Virbickienė 24
 Vitebskas 290
 Vitkauskas inž., dūmos atstovas 20
 Vitkauskas Viktoras 19-20
 Vitkevičius, žemaitis, Lietuvos lais-
 vinto jas 215
 Vyšniavskio „Kristaus gyvenimas“
 93
 Vodzianskienė, grafienė 14
 Vočių liga 159
 Voicickis Aleksandras 198-200
 Vokiečio viltys Rusijoje 184
 Vokiečių bunkeriai pas Suvalkijos
 ūkininkus 298
 Vokiečių kolonizacijos planas 349
 Vokiečių karo kapelionas 317
 Vokiečių okupacija 221
 — Krupavičiaus pastangos pa-
 siekti Lietuvą 222
 — Marijampolės gimnazija 222
 Vokiečių okupacijos paseka 271
 Vokiečių pasiūlymas Krupavičiui
 323-325
 Voldemaras 349-351
 Vondolovskis 130, 134-135, 148
 Vokietaitis J. 275
 Voronežas 241-295
 Voronežas Ateitininkai 247, 262-
 273
 Voronežas Ateitininkai
 — kuopos 263-264
 — mergaičių bendrabičių sau-
 gojimas 267
 — politinė sekcija 265
 — sociologijos sekcija 264
 Voronežas
 — bedievybė ir marksizmas 247
 — choras 264
 — Yčo berniukų gimnazija 253
 — jaunimo pasipriešinimas bol-
 ševizmui 261
 — liaudies universitetas 247,
 265-266
 — lietuviška „valstybė“ 246-247
 — lietuviškas laikraštis 246
 — mitingas Krikšč. demokratų
 248-249
 — Petrapilio seime atstova-
 vimas 251
 — religinė procesija 261
 — Vilkaviškio gimnazija 246
 „Voronizietis“ 250
 Voronežo gydytojas 260
 Vosylus Jonas 29
 Vosyliūtė 256
 Zacharovas 52-53
 Zanavykų tarmė 89
 Zeleniokas iš Prienų 288
 Zitietės lenkės 170
 Zitietės liet. 169-170
 Zongolavičius 208-210
 Zubkus prof. 169
 Zubovų mokyklos 87

Žaltauskas 14	Žiurys Vladas 30
Žemaičių kalba 89	Žydelis iš Daujėnų 338
Žemaitijos kova už mokyklą 90-91	Žydų jaunimas Papilėje 84-85
Žemaitis Jurgis 37-38	Žydų rabinas 304
Žemaitis prof. 126	Žilinskas Tomas 25, 30-33, 42-43,
Žemaitis V. 275	45, 100-102
Žemaitis Z. 254	Žmuidzinavičius 22
Žemės reforma 331	Žukauskas Bernardas 276-279, 287,
Žemės ūkio ministerija 70	289, 328
Žienius Vladas kun. 110	

ŠI KNYGA vaizduoja, kaip susidarė kovingo lietuviškumo ir kovingos krikščionybės junginys Mykolo Krupavičiaus asmenyje. Jo lietuviškumas yra greičiau Basanavičiaus lietuviškumas (savo jaunystėje jis yra parašęs knygą apie Basanavičių). Jo krikščioniškumas nėra vien formalinis ar vien pietinis. Jis yra labiausiai panašus Leono XIII krikščioniškumui. Šis krikščioniškumas yra pats modernusis, pats socialusis ir pats revoliuciškasis, koks buvo žinomas iki Krupavičiaus laikų, šalia to ši knyga išryškina bent tris lietuviškumo centrus šio šimtmečio pradžioje, kuriems nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo tiesioginio dėmesio. Tai yra Seinų kunigų seminarijos kovos už lietuvių kalbą; Voronežo kovos už politinę lietuvių nepriklausomybę ir Veiverių mokytojų seminarijos lietuviško švietimo pradžios.

•

Kad šie atsiminimai galėjo būti surašyti, mes esame dėkingi dr. Vladui Literiskiui, kuris, Prelatui pasakojant, juos surašė. Dr. V. Literiskis, baigęs geografijos ir biologijos studijas, skaitęs mikrobiologijos kursą technologijos fakultete Kaune, gamtos mokslų daktaro laipsnį gavo Muensterio universitete. Jis buvo uolus mokslinių straipsnių rašytojas mūsų spaudai. Vasario 16 gimnazijos direktorium buvo nuo 1954 iki 1958 m.

•

Šiai knygai aplanką piešė dailininkas Vytautas Virkau. Aptardamas sukurtą šiam aplankui vaizdą, dailininkas išsireiškė: "Išskirstymas suvienija."

LIETUVIŠKOS KNYGOS KLUBAS

yra lietuvių kūrybinio gajumo ženklas. Jis remia savus rašytojus, leidamas ir platinamas jų kūrinius. Tai yra sambūris žmonių, kurie nenori susilaukti priekaišto, kurio iš mūsų yra susilaukę Dieji Lietuvos kunigaikščiai, už tai, kad jie nesirūpino lietuvių kalbos ir literatūros puoselėjimu. Ši leidykla organizuoja lietuviškos knygos leidimą literatūrą suprantančių ir ją vertinančių asmenų susibūrimu.

Greitu laiku išleidžiamos šios knygos:

Nijolės Jankutės-Užubalienės

ŠAMO EŽERO SEKLIAI

Nuotykių knyga — skirta Amerikoje augusiam lietuviškam jaunimui. Autorė nuotykius taip supina, kad jaunuolis, pradėjęs skaityti, negalės atsitraukti. Bet tie nuotyčiai yra lietuviški. Juos sekdamas, jaunuolis galės mokytis ir lietuvių kalbos ir įdomiai skaityti.

Antano Musteikio

KIAUROS RIEŠKUČIOS

Romanas

Autorius sklandžia kalba, dailiu stilium ir nuoširdžiu atvirumu pasakoja tėvynę palikusių brolių išgyvenimus karo baisumuose ir žmogiškoje aplinkoje. Tarp žiaurumų matyti ir žmogiškos meilės. Tarp neįtikėtinų nuotykių juntama ir žmogiška romantika. Žmogiškos klaidos ir abejonės išsispindžia nematomam, bet jaučiamam Apvaizdos sprendime. Skaitytoją autorius veda tokiais keliais, kurie atpažįstami iš savo likimo, ir patraukia įdomia intriga, kuri verčia kūrinių sekti.